

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Rodinná paměť v 19. století

Funkce a obsah rodinné paměti v prostředí českých středních vrstev v letech 1800–1914

Disertační práce

2022

Barbora Kubátová

Prohlašuji:

Práci s názvem *Rodinná paměť v 19. století. Funkce a obsah rodinné paměti v prostředí českých středních vrstev v letech 1800–1914* jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne

jméno a příjmení autora v. r.

PODĚKOVÁNÍ

Chtěla bych poděkovat všem, kteří se podíleli na přípravě této práce.

Na prvním místě musím ráda jmenovat prof. PhDr. Milenu Lenderovou, CSc. Právě jí patří poděkování za svěřeni krásného tématu a také za následné komentáře, připomínky a zkušené vedení, které nám oběma pomohlo překonat spletité a nečekané výmoly na cestě k cíli.

Velký dík patří také všem akademickým pracovníkům Univerzity Pardubice (konkrétně členům KLKS a ÚHV), se kterými jsem se za léta studia setkala a z nichž mnoho podnítilo můj zájem o historii a literaturu 19. století a doplnilo jej také o kritické myšlení na této pouti nezbytné.

Poděkování patří Mgr. Zuzaně Dvořákové za milou společnost, obětavou jazykovou kontrolu a upřímný zájem o moje letité snažení.

Mgr. Jan Kubát se zasloužil o korekce výpočtů a logiku některých výroků, ale nejvíce mu děkuji za projevené nadšení.

Svým přátelům a rodině děkuji za příhodná i ta nevhodná rozptýlení, která mi zejména v posledním roce umožňovala zůstat nohama na zemi.

Závěrečný ale největší dík jde za Davidem Maršíkem.

ANOTACE

Tato disertační práce se zabývá rodinnou pamětí v 19. století. Vlastní analýze memoárové literatury předchází seznámení s dosavadním výzkumem a konceptuálními a metodologickými východisky. Vzhledem k šíři vytyčeného tématu stanovuje mantinely výzkumu, které umožňují pracovat s porovnatelným vzorkem pamětí. Nezbytnou součástí výzkumu bylo zahrnutí historického, společenského a literárního kontextu. Kvůli povaze zvolené pramenné základny práce představuje stručnou charakteristiku zvolených rodin a jejich memoárů, která umožňuje lepší orientaci v následné analytické části. Ta se již zabývá vlastním vyhodnocením a rozбором stěžejních témat a funkcí rodinné paměti včetně prostředků a strategií autorů. Zohledňuje jak politický a socio-kulturní kontext s využitím dobové literatury, tak specifické motivace rodin i jednotlivců, kteří rodinnou historii zmapovali.

KLÍČOVÁ SLOVA

rodinná paměť; 19. století; české střední vrstvy; memoáry; rodinné kroniky; sebereprezentace; rodinné hodnoty

TITLE

Family memory in the 19th century. The functions and content of family memory in the Czech middle class 1800–1914

ANNOTATION

This dissertation is concerned with family memory in the 19th century. The main analysis of the memoir literature is preceded by an introduction to the existing research and the conceptual and methodological background. Considering the width of the topic, it establishes the boundaries of the research that allow working with a comparable sample of memoirs. The inclusion of historical, social and literary context was an essential part of the research. Due to the character of the chosen source base, the thesis presents a brief introduction to the selected families and their memoirs, which enables a better orientation in the subsequent analytical part. This part already deals with the actual evaluation and analysis of the central themes and functions of family memoirs, including the authors' methods and strategies. It considers both the political and socio-cultural context, using contemporary literature, and the specific motivations of the families and individuals who chronicled the family history.

KEY WORDS

family memory; 19th century; czech middle class; memoirs; family chronicles; self-presentation; family values

Obsah

1. Rodiny našich předků a jejich paměť	1
1.1. Bádání o rodině	1
1.2. Bádání o paměti	7
1.3. Bádání o (rodinné) paměti u nás.....	11
2. Koncepty rodinné paměti	18
2.1. Rodinné příběhy a vyprávění.....	19
2.2. Kontexty (rodinné) paměti	21
2.2.1. Funkce rodinné paměti	27
2.2.2. Obsah rodinné paměti.....	30
2.2.3. Možnosti využití konceptu <i>place identity</i>	31
3. Rodinné memoáry aneb několik slov k metodologii a sběru dat	36
3.1. Pramenná základna.....	36
3.2. Obsahová analýza dat	40
3.3. Paměti a jejich výzkum – specifika literárního pramene.....	42
4. Historický a literární kontext	47
4.1. Historický kontext	47
4.1.1. Vzdělaná moderní společnost.....	49
4.1.2. Život na venkově a ve městě	50
4.1.3. Charakteristika a typologie rodin	52
4.1.3.1. Pohled historické demografie.....	52
4.1.3.2. Pohled sociologie	54
4.2. Literární kontext	60
4.3. Edice paměťových pramenů.....	64
5. Narativní část: Historie rodin a obsah jejich pamětí	68
5.1. Rodinné paměti vydané	69
5.1.1. Kavalírovi.....	70

5.1.2.	Dobešovi.....	73
5.1.3.	Rottovi.....	74
5.1.4.	Kubátovi.....	76
5.1.5.	Pechovi.....	78
5.1.6.	Riegrovi.....	81
5.1.7.	Randovi.....	84
5.1.8.	Fügnerovi.....	86
5.1.9.	Flesarovi.....	88
5.1.10.	Pohlovi.....	92
5.1.11.	Purkyňovi.....	94
5.1.12.	Gebauerovi.....	96
5.1.13.	Vrchličtí.....	99
5.1.14.	Neumannovi.....	103
5.1.15.	Zahradníkoví.....	107
5.1.16.	Grégrovi.....	109
5.1.17.	Braunerovi.....	112
5.1.18.	Mikulovi.....	114
5.2.	Rodinné paměti z rodinných archivů.....	116
5.2.1.	Devátí (Kuželovi).....	117
5.2.2.	Bozděchovi a Branžovští.....	120
5.3.	Autoři a jejich paměti v datech: tabulky.....	125
6.	Analytická část: Funkce rodinné paměti – rodinné hodnoty a jejich sdílení.....	130
6.1.	Pohled zvenčí – kontext rodinné paměti a její funkce: přenos hodnot.....	130
6.1.1.	Práce, pracovitost a povinnost.....	130
6.1.1.1.	Zahálka.....	146
6.1.2.	Vzdělání, výchova a životní moudrost.....	149
6.1.3.	(Vypjaté) vlastenectví i národní hrdost.....	165

6.1.4.	Skromnost, šetrnost a obětavost proti maloměšřáctví, šosáctví a povrchnosti	173
6.1.4.1.	Pomoc v nouzi a nemoci	183
6.1.5.	Emoce v rodině – láska, respekt a úcta jako rodinné hodnoty	188
6.1.6.	Rodinný odkaz na místo – <i>domov</i>	197
6.2.	Pohled zevnitř – rodinné příběhy a vyprávění	211
6.2.1.	Rodinné vyprávění jako obsah i katalyzátor rodinné paměti	212
6.2.2.	Vědomí subjektivity v rodinném vzpomínání	223
6.2.3.	Velké historické okamžiky hodné zapamatování?	230
7.	Závěr	237
8.	Použitá literatura	245
8.1.	Primární prameny	245
8.2.	Další uvedené prameny	247
8.3.	Odborná literatura	250
8.4.	Dobová periodika	272
8.5.	Dobová odborná literatura	273
8.6.	Slovníky, encyklopedie	275
8.7.	Internetové zdroje	276
9.	Obrazové přílohy	278
9.1.	Seznam obrazových příloh a jejich zdroje	291

1. Rodiny našich předků a jejich paměť

Rodinná paměť je specifickým druhem kolektivní paměti. Dosud není plně etablovaným konceptem využívaným v českém historickém bádání, ale v posledních deseti letech se ke slovu dostává stále častěji a získává pevnější obrysy. Přesto jsme se rozhodli úvodní část této práce věnovanou dosavadnímu stavu bádání rozdělit a věnovat se zvlášť historii bádání o rodině a historii bádání o paměti v samostatných podkapitolách. Nakonec se soustředíme na představení dosavadního výzkumu již přímo na poli rodinné paměti. To vše proto, abychom připravili prostor pro její vlastní analýzu v 19. století. Jak si ukážeme, koncept rodinné paměti je v podstatě značně široký a pro relevantní výsledky vyžadovala heuristická část výzkumu a metodologický přístup určité mantinely, které byly stanoveny na základě průzkumu pramenů a odborné literatury.

1.1. Bádání o rodině

Následující odstavce si nekladou za cíl vyčerpávající výklad dosavadního stavu bádání o rodině. Cílem této kapitoly je podat alespoň základní přehled o vývoji bádání a jeho souvislostech se zřetelem na cíle a požadavky této práce. Vědních oborů a směrů, které se tématem rodiny zabývají, je bezpočet, což je zajisté způsobeno touhou člověka zjišťovat něco o své minulosti, svých kořenech a v neposlední řadě kouzlem aktuálnosti takového bádání.

Historická rodina se těší systematickému zájmu zahraničních dějepisců od 70. let 20. století. Před tímto obdobím sice rodině byla věnována jistá pozornost, ale obvykle pouze jako doprovodná dílčí součást jiných témat. Důvodů, které zapříčinily zvyšující se zájem o rodinu, je několik. Obvykle na prvním místě uváděnou a obecně přijímanou příčinou je tzv. krize rodiny.¹ Hluboké proměny ve společnosti, ke kterým v druhé polovině 20. století docházelo, byly mimo jiné doprovázeny ztrátou tradičních funkcí rodiny, zvýšeným počtem rozvodů, nestabilitou svazků i změnou v rodinné struktuře a její velikosti. To vše pochopitelně přivádělo odbornou i laickou veřejnost k zájmu o toto téma a vedlo k otázkám o původní podobě a

¹ Ta způsobuje zvyšující se zájem o toto transformující se (zanikající?) základní lidské společenství. Jan Keller pro tento jev použil označení „sociální vyvlastnění rodiny“. Tradiční rodinný kolektiv disponoval nad svými členy značnou mocí, kterou začal ztrácet se silícím státním zřízením. Notná ekonomická a výrobní soběstačnost rodiny byla nahrazena spotřebitelskou funkcí. Úlohy rodiny začíná nahrazovat stát a její členové přicházejí o dohled nad výchovou dětí a emocionální oporou. KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992.

funkcích rodiny v minulosti. Eduard Maur a Alice Velková v úvodu ke kolektivní monografii *Rodina a domácnost v 16.–20. století* zmiňují i další méně očividné příčiny. Zejména u nás je to pak v 90. letech 20. století změna strukturálního chápání dějin a jeho důrazu na třídní chápání společnosti; přehodnocení dosavadního vývoje vedlo k objevení rodiny jako základního organizačního prvku staré společnosti. Příklon k bádání o minulosti rodiny je ovšem i důsledkem narůstajícího vlivu historické antropologie.²

Prvními výzkumy rodiny se v minulosti zabývala zejména archeologie, ke které se postupem času přidal i zájem etnografie. Nedílnou klasickou složkou kvantitativního výzkumu je rodina i v případě historické demografie a statistiky, které zprvu zkoumaly zejména plodnost a sňatečnost, avšak novějšími metodami se podařilo získávat i data umožňující například odhady počtu obyvatel či rekonstrukci rodin na základě matričních záznamů. Velkému zájmu historické demografie se těšily rodinné struktury a typologie rodin reprezentované zejména jmény Petera Lasletta³, Johna Hajnala⁴ a Arthura Imhofa⁵.

Z pohledu kvality vztahů se historické rodině věnovaly dějiny mentalit, mikrohistorie, dějiny každodennosti či historická antropologie. Trendem posledních desetiletí jsou i interdisciplinární projekty, které se snaží obsáhnout toto rozsáhlé téma komplexněji. Na samém počátku těchto odlišných přístupů stojí francouzská historiografická škola *Annales*. Tato škola chápala studium minulosti jako vyprávění příběhu a původně vycházela hlavně ze sociálních a hospodářských dějin.⁶ Základy tohoto výzkumu ovlivnily celou řadu dalších historiků po celém světě a daly vzniknout konceptu „nových sociálních dějin“. Badatelé se postupně odkláněli od velkých sociálních struktur a mnohem více se zaměřovali na životní podmínky a cykly lidí z různých sociálních vrstev, přičemž výzkum historické rodiny hrál v tomto případě důležitou roli. Vedle prvních děl dotýkajících se podoby a fungování historické rodiny vznikala i další

² MAUR, Eduard a Alice VELKOVÁ. *Rodina a domácnost v 16.-20. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 7–8.

³ WALL, Richard a Peter LASLETT ET AL. *Household and family in past time: comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further materials from Western Europe*. Cambridge Eng., 1972.; LASLETT, Peter. THE FAMILY AND THE COLLECTIVITY. *Sociology & Social Research*. 1979, roč. 63, č. 3.

⁴ HAJNAL, John. European marriage pattern in historical perspective. In: GLASS, David Victor, ed. *Population in History*. Londýn: Arnold, 1965.

⁵ IMHOF, Arthur Erwin. *Die verlorenen Welten*. München: C.H. Beck, 1983.

⁶ Více k tématu viz. HOLZBACHOVÁ, Ivana. *Škola Annales a současné pojetí dějin*. Brno: Masarykova univerzita, 1995 nebo IGGERS, Geogr G. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: NLN, 2002.

díla věnující se dějinám každodennosti a nově i rodinným strategiím a dědickému právu.⁷ Jednoduše řečeno: centrem zájmu se stala otázka, jakou funkci historická rodina plnila. Jedním z hlavních cílů rodiny bylo pochopitelně zajištění a zachování rodinného majetku pro další generace a také zabezpečení dobrých životních podmínek jednotlivým členům během všech fází jejich života. Dnešní citovou rodinu poznalo až 20. století.⁸

V 70. letech 20. století se objevily teorie, které obhajovaly předpoklad, že protoindustrializace způsobila narušení tradičního feudálního systému a tím změnila i dosavadní lidské chování – zejména umožnila vstup do manželství v nižším věku a hlavně lidem, kteří do té doby na manželství pomýšlet nemohli.⁹ Tyto teorie byly ovšem v následujících letech podrobeny kritice a korekcím. Před koncem tisíciletí se pozornost zahraničních historiků obrátila zejména k menším institucím, které sdružovaly různorodou směs lidí všech sociálních vrstev a umožňovaly tak komplexní a komparativní pohled na celou škálu sociálních jevů.¹⁰ Tyto komparativní tendence se dotkly i tématu města a venkova. Častým výstupem takovýchto výzkumů byly i encyklopedické příručky, zabývající se životem venkovského obyvatelstva či postavením žen, a také mikrohistorické monografie, které se na konkrétních osudech pokoušely rekonstruovat skutečnou podobu života rodiny a de facto ověřovat pravdivost obecných teorií a předpokládaných mechanismů, které přinesly předchozí teorie historiků.¹¹

V českém historiografickém prostředí má bádání o rodině tradici zakořeněnou již od poloviny 19. století, ovšem hlavní zájmové tendence se rodinnému tématu věnovaly spíše okrajově a se zřetelem k národopisu. Téma rodiny, jak ukázali svým výčtem například Eduard

⁷ GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: NLN, 2006. KOCKA, Jürgen et al. *Familie und soziale Plazierung: Studien zum Verhältnis von Familie, sozialer Mobilität und Heiratsverhalten an westfälischen Beispielen im späten 18. und 19. Jahrhundert*. Opladen: Verlag, 1980.

⁸ Kriticky zhodnocené dílo Lawrence Stoneho, který zpochybnil důležitost citových vazeb v rámci rodiny před 18. stoletím, bylo sice v podstatě označeno za nepodložené, přesto bylo podnětem k mnoha revizím jeho výzkumu, a tím se vlastně zasloužilo o zpřesnění poznání starších období společenského života. STONE, Lawrence. *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1977.

⁹ KRIEDTE, Peter, Hans MEDICK a Jürgen SCHLUMBOHM. *Industrialisierung vor der Industrialisierung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1977.

¹⁰ Zejména skupina kolem Jana Peterse *Ostebische Gutsherrschaft als sozialhistorisches Phänomen*. U nás PETRÁŇ, Josef. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011.

¹¹ MEDICK, Hans a DAVID SABEAN, eds. *Emotionen und materielle Interessen. Sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984.; SCHLUMBOHM, Jürgen. *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650–1860*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994.

Maur a Jan Horský,¹² bylo v této době zajímavé zejména pro etnografy, kteří se nicméně věnovali hlavně lidové stravě, krojům, obyčejům a jejich kořenům či svatbám, křtům a pohřbům.¹³ S etnografií se úzce prolínaly otázky kulturních dějin. Zde je na místě připomenout zejména práce z městského prostředí Zikmunda Wintera: dvoudílné *Kulturní obraz českých měst*¹⁴ a *Z domácnosti a rodiny staročeské*¹⁵. Programovým cílem obsáhnout lidové obyčeje vynikal lidovědní obor archeologické komise, který ve spolupráci s Janem Kvičalou a Čeněkem Zíbrtem vytvořil návrh na řadu odborných publikací věnujících se lidové kultuře.¹⁶ Významným zdrojem informací o tomto tématu je časopis vydávaný již od roku 1891 *Český lid*, který obsahuje celou řadu přínosných studií.¹⁷ Částečně se rodině věnovalo i historické právo, které ovšem cílilo zejména na majetkovou problematiku: na právo dědické a manželské.¹⁸

Zvláštní pozornost zasluhuje výzkum české historické demografie, která od 60. let 20. století systematicky zpracovává populační vývoj v českých zemích. Svoji zásluhu na tom má zejména první souhrnná práce Ludmily Kárníkové¹⁹ a také v roce 1967 založená *Komise pro historickou demografii*, která jako jedna z prvních v Evropě začala vydávat sborník věnující se historické demografii.²⁰ Velkým přínosem pro českou historickou demografii byla ojedinělá zachovaná pramenná základna v podobě soupisů obyvatelstva a poddanských seznamů.

¹² HORSKÝ, Jan a Eduard MAUR. Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiographie. *Historická demografie*. 1993, roč. 17.

¹³ BARTOŠ, František. *Naše děti, jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesii, zábavy a hry i práce společně popisuje František Bartoš*. Brno: J. Barvič, 1888.; BARTOŠ, František. *Lid a národ sebrané rozpravy národopisné a literární*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1891. Etnografie se výzkumu rodiny věnovala také v druhé polovině 20. století. V našich podmínkách výzkum nedosahoval na zahraniční vývoj, avšak na tomto místě jmenujme alespoň práce české etnografky Jarmily Šťastné. ŠŤASTNÁ, Jarmila. *Změny ve způsobu života tkalců na Náchodsku v procesu industrializace (se zřetelem k rodinnému životu)*. Praha: ČSAV, Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1970.

¹⁴ WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst I, II*. Praha: Matice česká, 1890 a 1892.

¹⁵ WINTER, Zikmund. *Z rodiny a domácnosti staročeské*. Řada první, Řada druhá. Praha: Ottovo nakladatelství, 1911 a 1912.

¹⁶ ZÍBRT, Čeněk. *Jak se kdy v Čechách tancovalo dějiny tance v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku z věků nejstarších až do nové doby se zvláštním zřetelem k dějinám tance vůbec*. Praha: F. Šimáček, 1895.; ZÍBRT, Čeněk. *Nápisy ze staročeských štambuchů a památníků až do doby probuzenské, Sbírkka I*. Praha: Nákladem J. Otty, 1907. Při této příležitosti uveďme také Zíbrtovu biografii, která se věnuje jedné z autorek sledovaných pamětí. ZÍBRT, Čeněk. *Renata Tyršová*. Praha: Topič, 1925.

¹⁷ *Český lid 1892–2017*. Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, dostupný i online z: <https://www.jstor.org/journal/ceskylid>.

¹⁸ KAPRAS, Jan. *Majetkové právo manželské podle českého práva zemského*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1908.; KLABOUCH, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962.

¹⁹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha: NČSAV, 1965.

²⁰ *Historická demografie, roč. 1*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1967.

Zásadní analýzu soupisu poddaných podle víry z roku 1651 vytvořil historik Eduard Maur.²¹ Tentýž autor stál společně s Pavlou Horskou, Milanem Kučerou a Milanem Stloukalem u zrodu větších syntetizujících prací o populačním vývoji a dějinách rodiny v českých zemích.²² Jejich přínos spočívá vedle zdařilé komparace i v přehledu dosavadního bádání a představení vlastních metod historicko-demografického výzkumu. V 90. letech byla vůdčí osobností těchto projektů Ludmila Fialová, která se věnovala vývoji a přirozené změně obyvatelstva v českých zemích. Vyústěním několikaletého snažení byla ucelená zpracování populačního vývoje a dějiny obyvatelstva u nás od pravěku do roku 1995.²³

V prvním desetiletí nového tisíciletí se klasická historická demografie nechává obohacovat novými interdisciplinárními přístupy i tématy. Pozornosti se dostává například venkovskému obyvatelstvu,²⁴ rekonstrukci rodiny,²⁵ životu na velkostatku²⁶ anebo nověji historické paměti.²⁷ Z hlediska fungování rodiny na vesnici v druhé polovině 19. století jsou to práce Věry Hruškové²⁸ nebo Pavly Horské zkoumající vliv výdělečné činnosti ženy na život rodiny a modely středoevropské rodiny.²⁹ Vedle venkovské tematiky se objevuje i motiv města či urbanizace.³⁰ Obecně lze tento posun shrnout tvrzením, že historická demografie se více stává vědou sociální a přijímá metody a koncepty charakteristické pro dějiny každodennosti, mikrohistorii a historickou antropologii.

²¹ MAUR, Eduard. Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století. *Československý časopis historický*. 1971, roč. 19.

²² HORSKÁ, Pavla et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990.

²³ DOKOUPIL, Lumír et al. *Přirozená změna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999. a FIALOVÁ, Ludmila et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996.

²⁴ GRULICH, Josef. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008.

²⁵ ČAŇOVÁ, Eliška. K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov. *Historická demografie*. 2004, roč. 28.

²⁶ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*

²⁷ MAUR, Eduard. *Země - paměť - lidé*. Praha: NLN, Univerzita Karlova, 2017.

²⁸ Např. HRUŠKOVÁ, Věra. Vliv změny profese na rodinu příměstské vesnice ve druhé polovině 19. století. *Historická demografie*. 1997, roč. 21.

²⁹ HORSKÁ, Pavla. Vliv počátků samostatné výdělečné činnosti ženy na vývoj rodiny. *ČL*. 1983, roč. 70, č. 4.

³⁰ HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jiří MUSIL. *Zrod velkoměsta : urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, 2002.

Novější výzkumy se věnovaly sociální mobilitě, migraci³¹, životním cyklům v rodině, proměnám sociální struktury a v neposlední řadě genderové tematice.³² Vedle mezioborových setkání³³ je čím dál tím častější i mezinárodní spolupráce. Zmíňme alespoň tu česko-francouzskou, která v roce 1992 vyústila v diskuzi na kongresu *Odkaz J. A. Komenského a výchova člověka pro 21. století*, které se mimo jiné zúčastnil Jacques Dupaquier a Antoinetta Fauve-Chamouxová; výsledkem tohoto setkání se stal sborník referátů o rodině, který vydala *Komise pro historickou a sociální demografii*.³⁴ Ve stejném roce došlo také na popud historického sociologa a ekonoma Michaela Mitterauera ke spolupráci s rakouskými historiky, jejímž výstupním projektem se staly *Soziale Strukturen in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert*.³⁵

V současné době se tématu rodiny v minulosti věnuje stále více historiků a historiček, kteří systematicky zpracovávají zejména dějiny raného novověku.³⁶ Století devatenácté je zatím z pohledu dějin rodiny méně probádaným územím, jak už ovšem bylo zmíněno, svoje uplatnění našlo zejména při studiu dějin každodennosti³⁷, gender history³⁸ a nověji také v dějinách podnikání³⁹. Přes narůstající zájem o další vrstvy obyvatelstva, největší pozornost je vedle

³¹ MAUR, Eduard a Josef GRULICH, ed. *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006.,

³² GRULICH, Josef. Venkovská žena v období raného novověku (16. - 18. století). In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Masarykova univerzita, 2001., ČADKOVÁ, Kateřina, Milena LENDEROVÁ a Jana STRÁNÍKOVÁ. *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy*. České Budějovice: Nakladatelství a vydavatelství Veduta, 2011.; BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*. České Budějovice: Nakladatelství a vydavatelství Veduta, 2017.

³³ Např. seminář *Dějiny migrací v českých zemích v novověku* konané v roce 2005. Nebo konference *Rodina a domácnost v 16.–18. století* z roku 2007.

³⁴ VEREŠ, Pavel. French-Czech dialogue about a Family. *Sociologický Časopis*. 1993, roč. 29, č. 4. nebo výstup z další česko-francouzské spolupráce: MARÉS, Antoine a Pavla HORSKÁ. *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*. Praha: = Cahiers du CEFRES 21, 2001.

³⁵ CERMÁN, Markus a Hermann ZEITLHOFER, eds. *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2002.

³⁶ Velké oblibě se těší zejména téma rolnické rodiny, která v raném novověku tvořila největší část obyvatelstva, a také prameny k tomuto tématu jsou obzvlášť bohaté. GRULICH, Josef. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008; HORSKÝ, Jan a Markéta SELIGOVÁ. *Rodina našich předků*. Praha: NLN, 1997.

³⁷ Např. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2011.

³⁸ ČADKOVÁ, Kateřina, Milena LENDEROVÁ a Jana STRÁNÍKOVÁ. *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*.; TINKOVÁ, Daniela. „Oddělené sféry“ - tradiční polarita nebo dědictví 19. století? In: *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly*. Praha: Historický ústav, 2008. ; LENDEROVÁ, Milena. Normy ženského chování a jejich proměny v průběhu devatenáctého století. *Studie k sociálním dějinám 19. století. = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. 1997, roč. 7, č. 1.

³⁹ HLAVÁČKA, Milan a Pavel BEK. *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2018.

venkovských rodin, jak jsme ukázali výše, stále věnována zejména těm šlechtickým a obzvláště poslední desetiletí se nesla v duchu rodinných strategií a reprezentací.⁴⁰

Z předešlého výčtu zjevně vyplývá, že zájem o historickou rodinu u nás má mnohaletou tradici a neustále je na vzestupu. Zatím ovšem nelze konstatovat, že by toto počínání dosáhlo uceleného obrazu naší rodiny v minulosti. Jak upozorňuje Eduard Maur, navzdory obsáhlé pramenné základně a možnostem výzkumu, které naše archivy, sbírky či matriky nabízejí, dosavadní výsledky výzkumu jsou spíše výběrové a úzce zaměřené.⁴¹

Přínosnější a podrobnější informace o výzkumu historické rodiny nabízejí přehledové publikace a jejich příslušné kapitoly: *Základní problémy studia raného novověku*⁴² a *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*⁴³. Přehledný soupis dosavadního stavu bádání o rodině podává zejména Eduard Maur⁴⁴ či stručněji Alice Velková⁴⁵.

1.2. Bádání o paměti

V České republice nemají paměťová studia vzhledem k minulému politickému zřízení i proměnlivému názvosloví dlouhou tradici. Příklon k mnohoznačnému pojmu paměti lze stejně jako u zájmu o rodinu vysvětlit změnami ve společenském uspořádání. Miroslav Hroch se společně se Zygmuntem Baumanem domnívá, že opouštíme pojem „historický vývoj“, který předpokládá dlouhodobou rovinu uvažování.⁴⁶ Ve světě globalizace a v rukou počítačového věku se společnost stává více „sítí“ než strukturou; dlouhodobý vývoj je totiž nahrazen

⁴⁰ HRBEK, Jiří. *Proměny valdštejnské reprezentace : symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*. Praha: Togga, 2015; BRŇOVJÁK, Jiří a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Šlechtic podnikatelem - podnikatel šlechticem : šlechta a podnikání v českých zemích v 18.-19. století*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008; ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Rodinné strategie šlechty : Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Praha: Argo, 2007; ŠIMŮNEK, Robert. *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha: Argo, 2013; ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. *Mýtus šlechty u nás a v nás : paměť a šlechta dvacátého století*. Praha: NLN, 2012; KLÁŠTERSKÁ, Alice. Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století. *Historická demografie*. 1998, roč. 22.

⁴¹ MAUR, Eduard. Dějiny rodiny v české historiografii. In: *Rodina a domácnost v 16.-20. století*. Praha: Karolinum, 2010.

⁴² ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie a Ivo CERMAN a kol. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: NLN, 2013.

⁴³ ČECHUROVÁ, Jana a Jan RANDÁK a kol. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: NLN, 2014.

⁴⁴ MAUR, Eduard. *Dějiny rodiny v české historiografii*.

⁴⁵ VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*

⁴⁶ HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT, eds. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 46–66.

krátkodobými časovými úseky a společnost ztrácí představu kontinuálního vývoje.⁴⁷ Navzdory moderní představě o popírání minulosti a zaměření se na přítomnost a budoucnost, má aktualizace historie (alespoň pro některé složky společnosti) svoje opodstatnění. Pod touto aktualizací historie si můžeme představit právě pojem kolektivní paměť.⁴⁸

Podle italského historika Alona Confina je paměť všude. Informace, které čerpáme z paměti, jsou nedílnou součástí identifikačních procesů skupin i jedinců, jež se projevují jak uvnitř, tak navenek. To, jakým způsobem společnost vypráví o své minulosti, je důležitou součástí její reprezentace času a prostoru.⁴⁹ Dnes se dokonce mluví o paměťovém paradigmatu, které prostupuje všemi oblastmi nejen lidského života ale i vědou. Tradiční oblíbené žánry jako biografie a paměti stále zaplňují přední příčky nejčtenějších knih, v internetu propojeném světě je stále snadnější své vzpomínky zaznamenávat, šířit, získávat i manipulovat. V knihkupectvích se stále častěji setkáváme s genealogickými příručkami, s knihami o návratu ke kořenům nebo s předtištěnými památníky pro prarodiče. Paměť na nás shlíží z televizních obrazovek, rozhlasové pořady přinášejí rady, jak najít svoje předky a na pomoc přichází i moderní věda, která podle vzorku krve dokáže přesně definovat naše předky i jejich geografický původ. Neustále si připomínáme různá výročí a hledáme spojitosti mezi minulostí a přítomností. Paměť je totiž neoddelitelně spjatá s identifikačními i klasifikačními procesy každé společnosti.

Vztahem individuální paměti k vnímání skutečnosti se od konce 19. století zabýval francouzský filozof Henri Bergson.⁵⁰ Okolní svět je podle něj tvořen obrazy vně nás, které však pro nás samy o sobě nemají výpovědní hodnotu. Význam jim přidáváme tím, že se pro nás osobně stanou srozumitelnými, a to se stává ve chvíli spojení s pamětí. Podle Bergsona je totiž všechno naše vnímání obklopeno a ovlivňováno vzpomínkami. Přítomnost je budoucí vzpomínkou, která je prostoupená nekonečně mnoho detaily z naší minulosti, tudíž jediná vzpomínka nemůže být v následujícím okamžiku stejná. Bergson jde ještě dál, když tvrdí, že naši realitu ovlivňují právě ty vzpomínky, které si podle potřeby vybíráme. Podle české socioložky Jindry Tiché, která ve svém článku *V odrazu našich vzpomínek* vychází právě

⁴⁷ Obsáhlé vysvětlení současného příklonu k paměti podává zejména: KLEIN, Kerwin Lee. On the Emergence of Memory in Historical Discourse. *Representations*. 2000, roč. 69, č. Special Issue: Grounds for Remembering.

⁴⁸ HROCH, Miroslav. *Paměť a historické vědomí očima historika*.

⁴⁹ CONFINO, Alon. Collective Memory and Cultural History. *American Historical Review*. 1997, roč. 102, č. 5, s. 1386–1403.

⁵⁰ BERGSON, Henri. *Matière et mémoire, essai sur la relation du corps à l'esprit*. Paris: Ancienne Librairie Germer Baillière, 1896. U nás vyšlo např. jako: BERGSON, Henri. *Hmota a paměť*. Praha: OIKOYMENH, 2003. Bergson byl jen o rok mladší než Durkheim, který se narodil v roce 1858.

z Bergsonovy práce *Hmota a paměť*, je paměť nezbytným prvkem procesu, který pluralitě okamžiků dává návaznost.⁵¹ Maurice Halbwachs, francouzský sociolog, který částečně z Bergsona vycházel, ale později se přiklonil spíše k vědeckému objektivismu svého učitele Emila Durkheima, ve 20. letech 20. století sledoval potřebu vědomí kontinuity určité skupiny⁵² a rozlišoval individuální a kolektivní paměť.⁵³ O několik let později v roce 1932 posmrtně vyšlo sebrané dílo německého historika umění Abyho Warburga, který také (nezávisle na Halbwachsovi) pracoval s pojmem sociální paměti.⁵⁴

Bádání o paměti je i přes tuto více než stoletou historii relativně nový interpretační rámec.⁵⁵ Na poli historiografickém se výzkum paměti objevuje od 70. a 80. let 20. století. Otázky po tom, kým jsme, kým jsme byli a jak na svoji minulost vzpomínáme, přirozeně vyvstaly pár desítek let po skončení druhé světové války. Není proto náhodou, že velká část prací věnovaných tomuto tématu pracuje s náměty holokaustu nebo s vyrovnáním se s válečnou minulostí.⁵⁶ Významnou stopu v bádání o paměti tak zanechává zejména orální historie, která

⁵¹ TICHÁ, Jindra. V odrazu našich vzpomínek. Rodinná fotografie jako nástroj paměti. *Sociální studia*. 2010, č. 1, s. 92. Takový mechanismus umožňující a usnadňující naše vnímání je sice nezbytným faktorem našeho uvažování, avšak zároveň je snadné mu podlehnout a nechat se jím ovlivnit. Bergsonova teorie připodobňuje lidské vnímání k pořizování fotografií. Snímky v jednotlivém sledu za sebou sice vytvářejí na první pohled reálné obrazy, ale procházejí kontrolou a selektivitou paměti. Prezence se tudíž ve vědomí mění na reprezentaci. FULKA, Josef. Bergson a problém paměti. In: ČAPEK, J., ed. *Filosofie Henri Bergsona*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 11–39.

⁵² Zde návaznost na Durkheima a např. jeho texty o významu rituálů. DURKHEIM, Emile. *Elementární formy náboženského života*. Praha: OIKOYMENH, 2002.

⁵³ HALBWACHS, Maurice. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Librairie Félix Alcan, 1925. Halbwachsovou průkopnickou prací byly *Les cadres sociaux de la mémoire* z roku 1925. V této práci také čerpáme z jeho studie o paměti a čase. HALBWACHS, Maurice. La mémoire collective et le temps, s. 45–65. Vzhledem k rozporuplným názorovým obrátům a neustálené a často nedostatečně vysvětlené terminologii, je jeho dílo kritizováno. Gérard Namer se ve své edici pokusil na základě Halbwachsových soukromých rukopisů vytvořit publikaci, která by tento rozpor pojmla a zároveň vysvětlila. Prvním, kdo údajně použil termín *kolektivní paměť*, byl Hugo von Hofmannstahl v roce 1902. KLEIN, Kerwin Lee. *On the Emergence of Memory in Historical Discourse*, s. 127.

⁵⁴ WARBURG, Aby. *Die Erneuerung der heidnischen Antike: kulturwissenschaftliche Beiträge zur Geschichte der europäischen Renaissance*. Leipzig: B.G. Teubner, 1932.

⁵⁵ Paměti, potažmo historií času se ale zabýval již například Aristoteles ve svém pojednání *De memoria et reminiscentia*. U nás vyšlo jako: SORABJI, Richard. *Aristotelés - O paměti*. Praha: Petr Rezek, 1995.

⁵⁶ Například práce: ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě*. Praha: Mladá fronta, 1995. , HIRSCH, M. The generation of postmemory. *Poetics Today*. 2008, 29(1), 103–128.; ROSENTHAL, G. Veiling and denying the past. The dialogue in families of Holocaust survivors and families of Nazi perpetrators. *History of the Family*. 2002, 7(2), 225–238. , WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. „Můj děda nebyl nácek“. Praha: Argo, 2010.

se mimo jiné zaměřuje zejména na marginalizované nebo jinak tabuizované složky společnosti a svým výzkumem pomáhá zaplnit bílá místa, kterým se oficiální záznamy vyhýbají.⁵⁷

Mezi již klasická jména na poli bádání o paměti patří vedle výše zmíněných britská historička Frances Yatesová⁵⁸, francouzský historik Pierre Nora⁵⁹, němečtí kulturní historici Aleida a Jan Assmannovi⁶⁰ či americký historik Yosef Hayim Yerushalmi⁶¹. Průkopníkem paměťových studií se v 70. letech minulého století stala *Popular Memory Group* v Centru současných kulturních studií v Birminghamu.⁶²

Od 70. let 20. století během diskuzí o paměti docházelo i k debatě o vzájemném vztahu paměti a historie. Podle Norova názoru stojí paměť a historie proti sobě, stejně uvažoval také Halbwachs. Paměť je totiž živá a aktuální, podléhá lidské selektivnosti, škrtům. Naproti tomu historie je relativní, je pouhou rekonstrukcí toho, co bylo, a vzniká ve chvíli, kdy paměť zaniká. Je důležité uvědomovat si rozdíl mezi pamětí a historií. Paměť funguje jako živý organismus, neustále se vyvíjí, podléhá různým vnějším i vnitřním okolnostem, je bezbranná vůči manipulaci a využívání (i zneužívání). Je citová a závislá na živé pospolitosti, proto se stále proměňuje. Může být omezena amnézií i obdobím zapomnění. Historie je podle Nory opakem paměti; jejich kdysi samozřejmá totožnost se vytratila; historie je pouhým neúplným a zpochybnitelným zobrazením a rekonstrukcí minulosti. Vedle aktuální a podle Nory *magické* paměti, která pracuje se symboly a přenosy, zaujímá historie postavení přísně logické a kritické,

⁵⁷ Viz. hlavně práce Paula Thompsona, Raphaela Samuela, Daniela Bertaux nebo Alessandra Portelliho. THOMPSON, Paul a Raphael SAMUEL, eds. *The myths we live by*. Londýn: Routledge, 1990.; THOMPSON, Paul. *The voice of the past: oral history*. Oxford: Oxford University Press, 1978.; SAMUEL, Raphael. Local History and Oral History. *History Workshop Journal*. 1976, roč. 1, č. 1.; BERTAUX, Daniel a Isabelle BERTAUX-WIAME. Artisanal Bakery in France: How it Lives and Why it Survives BT - The Petite Bourgeoisie: Comparative Studies of the Uneasy Stratum. In: BECHHOFFER, Frank a Brian ELLIOTT, eds. . London: Palgrave Macmillan UK, 1981.; PORTELLI, Alessandro. The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue. *Bibliovault OAI Repository, the University of Chicago Press*. 2001, roč. 87. Za Českou republiku jmenujme alespoň: VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha, 2004.; VANĚK, Miroslav. *Those Who Prevailed and Those Who Were Replaced: Interviewing on Both Sides of a Conflict*. 2012.; VANĚK, Miroslav. Od Sta studentských revolucí ke Stu studentským evolucioním. K metodě prvního longitudiálního projektu české orální historie. *Národopisná Revue*. 2019, č. 1.; MÜCKE, Pavel a Martin BRYCHTA, eds. *Na hranicích mezi minulostí a přítomností : současné perspektivy orální historie*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016.

⁵⁸ YATES, Frances Amelia. *The Art of Memory*. Londýn: Routledge and Kegan Paul, 1966.

⁵⁹ NORA, Pierre. *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984.

⁶⁰ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor, 2001.; ASSMANNOVÁ, Aleida. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Karolinum, 2018.

⁶¹ YERUSHALMI, Yosef Hayim. *Zachor. Jewish History and Jewish Memory*. Washington: University of Washington Press, 1996.

⁶² Hlavním řešitelem tehdejšího projektu byl Matthew Hilton; Projekt č. AH/K000500/1, AHRC, *The Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies: connected collaboration, connected communities and connected impact*.

podléhající vědecké analýze.⁶³ Podobně ke vztahu paměti a historie přistupoval i Jacques Le Goff, který ovšem tvrdil, že paměť a historie sice stojí v opozici, ale že se vzájemně ovlivňují. Le Goff rozlišoval dějiny historiků a dějiny kolektivní paměti, tj. žité.⁶⁴ V podobném duchu se vyjadřoval i francouzský historik Paul Ricoeur. Ten si uvědomoval, že historie přistupuje k minulosti s odstupem a objektivně; historik má tudíž jakousi korektivní funkci ve chvíli, kdy se kolektivní paměť stává příliš sebestřednou a deformující.⁶⁵

1.3. Bádání o (rodinné) paměti u nás

Přestože jsme si ukázali, že v evropském kontextu má bádání o rodině i paměti bohatou minulost a mnoho přínosných děl, rodinná paměť dosud nebyla pojmem, který by vyvolával velký zájem a pozornost badatelů (ani na poli historie, ani dalších vědních disciplín). A není to proto, že by se jednalo o téma pro člověka nezajímavé, vždyť přece rodina je pro život a vývoj člověka zcela zásadní. Česká psycholožka Irena Sobotková na příkladu několika autorů dokládá, proč je téma rodiny navzdory své nenahraditelné pozici tolik opomíjené; zcela zjevně se totiž jedná o pojem, který není snadno uchopitelný a jeho široké proměnlivé rozpětí znesnadňuje práci s ním.⁶⁶ Přičteme-li k problematickému pojmu rodiny koncept paměti, který sám není naprosto plnohodnotně uchopitelný, ukazuje se, proč je dle Sobotkové ucelené pojetí rodinné paměti přinejmenším nesnadné.⁶⁷

V dnešní době je často a důrazně kladen požadavek na interdisciplinaritu ve všech vědních oblastech. I s největším nasazením je ale nesnadné dostat takovýmto požadavkům, pakliže je stav bádání teprve v plenkách. V případě *rodinné* paměti se na první pohled může zdát, že výzkum v 21. století pokročil a hlubší vhled do této problematiky nebude obtížný, ovšem při bližším seznámení s tématem, musí badatel konstatovat, že toto ve své podstatě široké téma nemá adekvátní základy. Je pravda, že paměťová studia se již delší dobu těší velké

⁶³ NORA, Pierre. Mezi paměti a historií: problematika míst. In: MAYER, Françoise, Alban BENSA a Václav HUBINGER, eds. *N° 10, Antologie francouzských společenských věd: Město*. Praha: Cahiers du CEFRES, 1996, s. 42.

⁶⁴ GOFF, Jacques Le. *Paměť a dějiny*. Praha: Argo, 2007.

⁶⁵ RICOEUR, Paul. Čas a vyprávění I.–III. Praha: OIKOYMENH, 2000–2007.

⁶⁶ Složitost výzkumu rodiny Sobotková dokládá například zjištěními americké psycholožky Fromy Walschové. Každá rodina se skládá z osob, které mají společnou část minulosti a mají i jistou společnou vztahovou perspektivu. Během času se mění hranice, role nebo citová vzdálenost mezi členy, které rodinu charakterizují, i celé fungování rodiny jako celku (organizační a komunikační aspekty). Proto je podle Walschové těžké přemýšlet o rodině jako celku. Vícegenerační rodinný systém a zasazení rodiny do širšího sociálního a kulturního kontextu celý výzkum rodinné paměti komplikuje ještě víc. WALŠCHOVÁ, Froma. *Strengthening family resilience*. New York: Guilford Press, 2016.

⁶⁷ SOBOTKOVÁ, Irena. Rodinná paměť. *Československá psychologie*. 2017, roč. 61, č. 2, s. 144–155.

oblíbě a jejich metody a koncepty pronikají do mnoha oblastí, a také je pravda, že i rodina byla zejména od druhé poloviny 20. století detailně zkoumána z mnoha různých pohledů a podléhala bezpočtu výzkumných otázek. Když se ale pokusíme o propojení těchto témat, zjistíme, že literatura paradoxně nepodává dostatečný podklad pro další studium. V nepřeborném množství odborné četby o paměti a historické rodině téměř není možné získat informace přímo k rodinné paměti, přestože již před téměř devadesáti lety Maurice Halbwachs poprvé vystoupil se svým konceptem kolektivní paměti, který objasnil právě na paměti rodinné.

V posledních desetiletích ovšem můžeme mluvit o zvyšujícím se zájmu, který se projevuje napříč různými obory. Stále nejvyužívanějším konceptem je Halbwachsova kolektivní paměť a nejsledovanějším obdobím 20. století, přičemž hlavním tématem je rodina a její vzpomínky na traumatizující dějinná období: na Sovětský svaz, komunismus a druhou světovou válku, případně jejich provázanost.⁶⁸ Často rezonujícím motivem výzkumů je i generační výměna zkušeností a proměňující se významy sdělovaného nejčastěji s využitím principu třígeneračního vyprávění.⁶⁹ Oblíbeným konceptem je také narativní přístup k rodinné paměti, sledování tradovacích procesů v rodině a výstavba samotného vyprávění.⁷⁰ Na tomto

⁶⁸ TCHOUIKINA, Sofia. LE « GRAND COMPROMIS » ET LA MÉMOIRE FAMILIALE LES EX-NOBLES RUSSES À L'ÉPOQUE STALINIENNE. *The „Big Compromise” and family memory: Former nobles during the Stalinist era in Russia*. 2006, roč. 37, č. 3. , TABAROVSKY, Izabella. The Price of Silence: Family Memory of Stalin's Repressions. *Wilson Quarterly*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2016, roč. 40, č. 4. , NARSKY, Igor. Mémoire familiale et archives privées du XXe siècle soviétique. *Family Memory and Private Archives in the Twentieth-Century USSR*. 2013, roč. 68, č. 2. , ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Moral Heroes or Suffering Persons? Ancestors in Family Intergenerational Stories and the Intersection of Family and National Memories. *Journal of Family History*. SAGE Publications Inc, 2019, roč. 44, č. 4. , KURCZEWSKA, Joanna a Piotr H KOSICKI. The Role of Family Memory in Times of System Transformation. *International Journal of Sociology*. Taylor & Francis, Ltd., 2006, roč. 36, č. 4. , PENTER, TANJA a DMITRII TITARENKO. LOCAL MEMORY ON WAR, GERMAN OCCUPATION AND POSTWAR YEARS: An oral history project in the Donbass. *Cahiers du Monde russe*. EHESS, 2011, roč. 52, č. 2/3. , SPALOVÁ, Barbora. Remembering the German Past in the Czech Lands: A Key Moment Between Communicative and Cultural Memory. *History & Anthropology*. Routledge, 2017, roč. 28, č. 1, s. 84–109.

⁶⁹ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila a Irena SOBOTKOVÁ. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*. Praha: Triton, 2018. ; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. *Moral Heroes or Suffering Persons? Ancestors in Family Intergenerational Stories and the Intersection of Family and National Memories.*, RADICKE, Christina. *Familiale Tradierungsprozesse in einer Drei-Generationen-Perspektive - Kontinuierliche Veränderungen - veränderliche Kontinuitäten*. Universitätsverlag Göttingen, 2014. s. 387–402.

⁷⁰ BAKIR-DEMIR, Tugce, Elaine REESE a Basak SAHIN-ACAR. How three generations narrate their vicarious family stories: intrafamilial similarities, gender and cross-generational differences. *Memory*. 2020, roč. 28, č. 4. , MERRILL, Natalie a Robyn FIVUSH. Intergenerational narratives and identity across development. *Developmental Review* [online]. 2016, roč. 40. Dostupné z: <http://10.0.3.248/j.dr.2016.03.001>.

místě ovšem nechceme uvádět vyčerpávající seznam titulů s tematikou rodinné paměti a obecně historii rodinné paměti, již tak učinili jiní.⁷¹

Starším obdobím se dosud zabývalo malé množství autorů: inovativní je využití konceptu rodinné paměti při zkoumání motivace k účasti na středověkých křížových výpravách⁷², role žen při vytváření rodinné paměti v Anglii 16. století⁷³, rodinná paměť obnovující rodičovskou autoritu i legitimizující dánské novověké chudobince v 18. století⁷⁴ nebo našemu tématu nejbližší výzkum rodinné paměti v německých rodinách středních vrstev 19. století a způsoby jejich proměny domova na místa rodinné paměti.⁷⁵

V České republice je výzkum rodinné paměti stejně jako ve světě na vzestupu, ale dosud pouze v ojedinělých případech. O paměťových studiích u nás můžeme hovořit od poloviny 90. let. V souvislosti s pamětí se často připomíná kniha *Bývali Čechové* z poloviny 90. let, byť její autor ještě přímo nevyužívá konceptuálního východiska paměti.⁷⁶ Mýty a stereotypy Jiřího Raka jsou v této knize jakýmsi duchovním světem a myšlenkovým dědictvím minulosti a jak uvádí česká historička Radmila Švaříčková Slabáková, jako takové bychom je v dnešní době s klidným svědomím mohli zařadit pod konceptuální východisko kolektivní paměti.⁷⁷ Předzvěst Jiřího Raka o dva roky později doplnili Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný svými *Pomníky a zapomínky*.⁷⁸ Přestože ani zde se ještě nejedná o čistou teoretickou reflexi nově přicházejícího směru a důsledné využití konceptu, z tohoto výčtu není možné jej vynechat.

⁷¹ Nejnověji například: BARCLAY, Katie a Nina Javette KOEFOED. Family, Memory, and Identity: An Introduction. *Journal of Family History* [online]. 2021, roč. 46, č. 1. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0363199020967297> nebo v úvodu knihy: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2018.

⁷² CRAWFORD, Paul. To Follow in Their Footsteps: The Crusades and Family Memory in the High Middle Ages. *Church History* [online]. Cambridge University Press, 2019, roč. 88, č. 3. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=139144211&lang=cs&site=ehost-live>

⁷³ THOMSON, Stephanie a Katie BARCLAY. Religious Patronage as Gendered Family Memory in Sixteenth-century England. *Journal of Family History* [online]. 2021, roč. 46, č. 1. Dostupné z: <http://10.0.4.153/0363199020966486>

⁷⁴ KOEFOED, Nina Javette. Negotiating Memory and Restoring Identity in Broken Families in Eighteenth-century Denmark. *Journal of Family History*. 2021, roč. 46, č. 1.

⁷⁵ TEBBE, Jason. Landscapes of remembrance: Home and memory in the nineteenth-century Bürgertum. *Journal of Family History* [online]. 2008, roč. 33, č. 2. Dostupné z: https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=hst_articles

⁷⁶ RAK, Jiří. *Bývali Čechové*. Jinočany: H&H, 1994.

⁷⁷ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. O paměti, historii, vědomí a nevědomí. *Dějiny - Teorie - Kritika*. 2007, roč. 2, s. 232–255.

⁷⁸ HOJDA, Zdeněk a Jiří POKORNÝ. *Pomníky a zapomínky*. Praha a Litomyšl: Paseka, 1996.

Druhá polovina 90. let je na využití konceptu paměti poměrně bohatší než první. K prvnímu pokusu o použití nového konceptu přispěla studie Jana Křena v Českém časopise historickém z roku 1999⁷⁹ i první ediční počiny *Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách*⁸⁰. Ke konci devadesátých let se také objevuje úsilí zmapovat vzpomínky vojáků na první světovou válku⁸¹ i přirozená spojitost paměti s historickou identitou⁸².

První desetiletí nového tisíciletí je už na *paměťové studie* bohatší. Zejména dochází při *Ústavu pro studium totalitních režimů* ke vzniku vlastní časopisecké platformy, která práce podobného ražení vydává. Revue *Paměť a dějiny* vychází čtvrtletně od roku 2007 a zaměřuje se zejména na druhou světovou válku a období komunismu. Právě tato témata u nás rezonují ve světle paměti nejvíce. Ať už je to již zmíněná řada *Cahiers du CEFRES*, reprezentovaná zejména jmény Francois Mayerové nebo Antoineta Marèse, či samostatné projekty. Není nijak výjimečné (a z historie známe případy⁸³), že česká historie zajímá zahraniční autory; v případě paměti je to příznačné pro již jmenované Marèse a Mayerovou či pro americkou historičku Rachel L. Greenblattovou.⁸⁴

Konkrétní počiny věnující se rodinné paměti můžeme sledovat v posledních deseti letech. Na tomto místě je třeba vyzdvihnout práce již jmenované historičky Radmily Švaříčkové Slabákové, která se více než dvacet let věnuje praktickému i teoretickému výzkumu paměti, orální historii, mýtům a rodinným (ne)šlechtickým ego-dokumentům. Pro vhled do historie bádání o paměti je užitečná zejména její přehledová studie z roku 2007, kde zasvěceně představuje dosavadní poznání o paměti.⁸⁵ Nejnověji se její výzkum zaměřoval právě na rodinnou paměť ve 20. století⁸⁶; zásadními výstupy tohoto výzkumu byly zejména dvě

⁷⁹ KŘEN, Jan. Česká a německá historická paměť – včerejšek a dnešek. *Český časopis historický*. 1999, roč. 97.

⁸⁰ MAYEROVÁ, Françoise a Marie Elizabeth DUCREUX, ed. N°6. Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války. *Cahiers du CEFRES*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1995.

⁸¹ Viz. hlavně časopisecké práce Jana Galandauera v Historii a vojenství. GALANDAUER, Jan. O struktuře české historické paměti. *Historie a vojenství*. 1996, roč. 45, č. 1.; GALANDAUER, Jan. Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí 1914–1920. *Historie a vojenství*. 2002, roč. 51, č. 4.

⁸² Viz zejména práce Miroslava Hrocha. HROCH, Miroslav. *Paměť a historické vědomí očima historika.*; HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999.; HROCH, Miroslav. *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. Praha: Svoboda, 1986.

⁸³ V souvislosti s 19. stoletím jmenujme francouzského historika Ernesta Denise (1849–1921), který se věnoval politickým a kulturním dějinám Čechů.

⁸⁴ GREENBLATTOVÁ, Rachel L. *Aby vyprávěli svým dětem*. Praha: Academia, 2016.

⁸⁵ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. O paměti, historii, vědomí a nevědomí: současná bádání v paměťových studiích. *Dějiny - Teorie - Kritika* [online]. 2007, roč. 4, č. 2. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/phil/jaro2016/HIA263/um/DTKdtk_2_2007-3.pdf

⁸⁶ Grantový projekt. UPOL 2015–2019, GACŘ *Rodinná paměť a mezigenerační přeměna identit*.

publikace, které vydala ve spolupráci s dalšími kolegy: *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*⁸⁷ a *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*⁸⁸. První jmenovaná publikace se věnuje problematice rodinné paměti v interdisciplinárním kontextu a nabízí pohled psychologie, literárněvědného bádání, historie, filozofie a kognitivní vědy. Publikace zabývající se mezigeneračním vyprávěním vychází z výše zmíněného konceptu mezigenerační výměny a vznikla ve spolupráci s psycholožkou Irenou Sobotkovou. Autorky provedly kvalitativní výzkum třinácti třígeneračních rodin a pomocí rozhovorů s jednotlivými generacemi zkoumaly obsah, význam a způsoby přenosu rodinné paměti.

Z psychologické perspektivy se rodinné paměti v poslední době věnuje již jmenovaná Irena Sobotková. Jejím hlavním badatelským zaměřením je psychologie rodiny a stresové situace v rodinách. Vedle odborných studií a článků, vydala i několik samostatných publikací.⁸⁹ Pro tuto práci a rodinu v historickém kontextu je zásadní zejména její již předestřená spolupráce s Radmilou Švaříčkovou Slabákovou i konceptuální a metodologická východiska, která nastiňuje ve své přehledové studii o dosavadním stavu bádání o rodinné paměti u nás.⁹⁰ Sobotková vytyčuje hlavní typy dosavadního výzkumu a předestírá i další směry, kudy by se bádání o rodinné paměti mohlo a mělo ubírat.

Další badatelskou dvojicí, která svoje síly spojila při bádání o rodinné paměti, je literární teoretička Alena Zachová a varšavský rodák a literární historik Marcin Filipowicz, které pojí i působení na Univerzitě Hradec Králové. V roce 2010 společně vydali monografii analyzující memoáry a vzpomínky na Hradec Králové, v níž přesvědčivě zpochybňují mýtus nekonfliktního vztahu mezi muži a ženami při vytváření národní identity.⁹¹ Mimo jiná cenná výzkumná východiska v této publikaci je zejména jejich druhá kapitola užitečným zdrojem informací o dosavadním stavu výzkumu memoárové literatury, jejím žánrovém zařazení či možnostech výzkumu pomocí literární teorie a kulturní antropologie. V neposlední řadě je inspirativní jejich interdisciplinární pojetí tohoto badatelského problému a vědomí omezeného chápání lidské paměti. Podíleli se také na výše zmiňované knize *I rodina má svou paměť*, kde

⁸⁷ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Praha: NLN, 2018.

⁸⁸ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila a Irena SOBOTKOVÁ. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*.

⁸⁹ Např. SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001.

⁹⁰ SOBOTKOVÁ, Irena. *Rodinná paměť*.

⁹¹ FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech. Případ Hradce Králové*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009.

ve vlastní kapitole zkoumali formování rodinné paměti v tradičních klasických rodinných ságách a dospěli k závěru, že se ve všech zkoumaných textech vyskytují popisy rodinných rituálů, které charakterizují rodinné vztahy a modelují rodinnou paměť.⁹² Svoje zjištění ovšem komparovali s realizovanými rozhovory se třinácti rodinami a dospěli k závěru, že rodinné rituály sice dnešního jedince ukotvují v rodinném prostředí, ale jejich struktura a hierarchie není tak pevně daná. Rodinná sága byla také pramenem pro jejich další výzkum rodinné paměti, tentokrát paměti rodinného domu, jakožto místa, kde se rodinná paměť formuje.⁹³ I tento soubor výsledků porovnávali s rozhovory s příslušníky různých rodin a dospěli k závěru, že rodinný dům je sice důležitým utvářejícím prvkem, ale že místem rodinné paměti nakonec není sám dům ale prakticky všechna místa, kde se rodina setkává.

V roce 2013 přispěla k bádání o rodinné paměti také Barbora Spalová. Ve svém článku *Rodinné paměti v pohraničí*⁹⁴ zkoumá rodiny českých a německých obyvatel jako svébytné vzpomínkové společenství, které je složené z individuálních i kolektivních pamětí. Čerpá z rozhovorů se třemi generacemi rodin z příhraničí a mimo uspokojivé analýzy provedených rozhovorů čtenáři nabízí i logicky strukturovaný metodologický pohled na své badatelské postupy. Inspirativní je zejména její práce s problematickým pojmem „rodinná paměť“ či její převzatý koncept „dobrých důvodů k vytvoření specifického vztahu s předky“⁹⁵.

Nejnověji se výzkumu rodinné paměti věnuje publikace Sandry Kreisslové, Jany Noskové a Michala Pavláška vydaná v roce 2019 *Takové normální rodinné historky (Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti)*.⁹⁶ Kniha pomocí rozhovorů v rodinách sleduje utváření mezigenerační výměny vzpomínek, shody i odchylky v individuálních pamětech a jejich dopad na paměť kolektivní. Autoři ve svém výzkumu pracují s tématem nucené a dobrovolné migrace Čechů, Němců a Chorvatů v druhé polovině 20. století. Strategie přenosu rodinných vzpomínek a vzpomínková kultura v rodinách je zkoumána z pohledu každodenních událostí i velkých historických okamžiků. Pro náš výzkum je přínosný i jejich rozbor metod a konceptů dosud neukotveného bádání o rodinné paměti. Autoři publikace se snaží představit

⁹² FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. Rituály v rodinných ságách a v rodinné paměti. In: *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Praha: NLN, 2018, s. 86–112.

⁹³ FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. Paměť domu v žánru rodinné ságy. *Česká literatura*. 2017, roč. 65, č. 3, s. 355–380.

⁹⁴ SPALOVÁ, Barbora. Rodinné paměti v pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti. *Biograf*. 2013, roč. 58, s. 3–33.

⁹⁵ Tento koncept je převzatý od COENEN-HUTHER, Josette. *La mémoire familiale: un travail de reconstruction du passé*. Paříž: L'Harmattan, 1994.

⁹⁶ KREISSLOVÁ, Sandra, JANA NOSKOVÁ a MICHAL PAVLÁSEK. „*Takové normální rodinné historky*“. *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo, 2019. Z projektu ČZU, AV ČR 2016–2020, GAČR *Mechanismy a strategie generační transmise rodinné paměti vybraných sociálních skupin*.

nejen známé matadory paměťových studií, ale na základě důkladného průzkumu terénu představují i téměř neznámé autory, jejichž přístupy k výzkumu jsou inovativní a velice inspirativní.

2. Koncepty rodinné paměti

Dosavadní bádání o rodinné paměti se zaměřovalo zejména na recepci historických událostí, jejich tradování v rodině či proměny prezentace těchto událostí v jednotlivých generacích. Jak bylo výše řečeno, badatelé čerpali zejména z období vyostřených konfliktů, diktátorských režimů a traumatizujících událostí. I v našem stoletém sledovaném období bychom našli množství takovýchto historických etap, včetně válek a revolucí, ale jako přínosnější a inovativní se nám zdá sledovat poněkud odlišné hodnoty. Novější málo četné výzkumy věnují pozornost méně viditelnému; tj. jaké hodnoty se v rámci rodiny předávají, jaký odkaz si přeje člen rodiny zanechat pro následující generaci a jak tento svůj odkaz uzpůsobuje budoucímu čtenáři.⁹⁷

Jednotlivé memoáry jsou dílem různých, jedinečných autorů, přesto je možné vysledovat témata, motivy či formativní činitele, které je spojují. Jak jsme již avizovali, jednotný metodologický rámec, konceptuální východiska či terminologické ukotvení dosud nebyly stanoveny, proto si dovoluujeme vycházet z několika konceptů, jejichž spojení umožní, jak doufáme, hlubší poznání problematiky rodinné paměti v 19. století u nás. Zaměřujeme se nejen na obsah zkoumaných pamětí, ale také na formativní prvky rodinné paměti, její funkce a samotnou osobnost autora pamětí.

Druhá část této práce se věnuje možnostem využití představených konceptů. Následující kapitoly jsou seřazeny na základě logiky vzniku pamětí. V první řadě se tedy věnujeme rodinným příběhům a vyprávěním, které považujeme za prvotní činitel rodinné paměti. S tím souvisí i hlubší představení problematiky předávání a přenosu vzpomínek, respektive pochopení fungování paměti, jejích typů a struktury. Dále následuje kapitola, která se zabývá kontextualizováním rodinných vzpomínek, tj. *jak* jednotlivci na svoji rodinnou minulost vzpomínají a zejména *proč* – pozornost je věnována motivaci a činností předcházejícím/provázejícím vznik pamětí.

⁹⁷ Srov. přehledovou studii o současném bádání v rodinné paměti SOBOTKOVÁ, Irena. *Rodinná paměť*.

2.1. Rodinné příběhy a vyprávění

Forma vyjednávání⁹⁸ rodinné paměti neexistuje pouze v abstraktním světě naší mysli, ale k vyjednávání o minulých zkušenostech dochází i uvnitř fyzického kolektivu rodiny. Rodinná paměť se dle veškerých dostupných informací předává hlavně v příbězích a vyprávěních,⁹⁹ která mohou mít podobu normovanou, i spontánní. Rodinné příběhy rodinnou paměť nejen transponují, ale jsou také jejím významným činitelem. Podle Ireny Sobotkové „... poskytují orientaci, hodnoty, zakotvení v měnícím se světě a klíče k interpretaci toho, co se kolem děje. Umožňují popsat prožité události, uvědomit si jejich význam a začlenit je do rámce rodinných zkušeností.“¹⁰⁰

Během 70. let 20. století došlo v řadách pedagogů ke zjištění, že minulosti se studenti neučí pouze ve škole, ale také ve svém každodenním životě; takovou historii nazýval britský historik Raphael Samuel „sociální formou vědomostí“.¹⁰¹ Získávání zkušeností a předávání informací vyprávěním (ústní formou i písemnou) bylo po staletí nedílnou součástí sociálního i kulturního vývoje. Dlouhý proces rozvoje vědy, výzkumu a šíření vzdělanosti mezi všechny vrstvy obyvatel snad způsobil, že síla prostého vyprávění byla poněkud podceňována, ale narativistická kritika v dějepisectví i mnohé hlubší sociokulturní proměny ve společnosti znovuobjevily kouzlo vyprávění a jeho schopnost poučit.¹⁰²

⁹⁸ V této práci využíváme překladu anglického slovesa *negotiate*, tj. vyjednávat, které je v anglicko-jazyčné literatuře v současné době používáno pro popis komunikace a diskuze o rodinné paměti. *Vyjednávat paměť* tedy chápeme jako proces ustalování, etablování prvků rodinné paměti všemi jejími účastníky, včetně různých manipulací s pamětí, vymazávání, přetváření, obnovování. Pojem *negotiating*, tj. vyjednávání, využívá také Anne Muxelová (blíže kapitola této práce 2.2.1. *Funkce rodinné paměti*), která stanovila různé funkce paměti a jejich využití, které dle našeho soudu odpovídá právě vyjednávání rodinné paměti, tj. udržování, hodnocení a ožívování. MUXEL, Anne. The Functions of Familial Memory and Processes of Identity. In: Elisabeth BOESEN, Fabienne LENTZ, Michel MARGUE, Denis SCUTO a Renée WAGENER, ed. *Peripheral Memories. Public and Private Forms of Experiencing and Narrating the Past*. Histoire,. Bielefeld: transcript, 2012, s. 21–32. Nejnověji např. KOEFOED, Nina Javette. *Negotiating Memory and Restoring Identity in Broken Families in Eighteenth-century Denmark*; FUGLERUD, Øivind, Kjersti LARSEN a Marina PRUSAC-LINDHAGEN, eds. *Negotiating Memory from the Romans to the Twenty-First Century: Damnatio Memoriae*. New York: Routledge, 2020.

⁹⁹ Viz alespoň výsledky českého výzkumu: ŠVARÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila a Irena SOBOTKOVÁ. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*.; KREISSLOVÁ, Sandra, Jana NOSKOVÁ a Michal PAVLÁSEK. „Takové normální rodinné historky“. *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*.; SPALOVÁ, Barbora. *Rodinné paměti v pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti*.; BĚLIČOVÁ, Milena. Jirušové - rodinná tradice v pramenech a pamětech. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A - Historie*. 2013, roč. 67, č. 3–4.; FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rituály v rodinných ságách a v rodinné paměti*.

¹⁰⁰ SOBOTKOVÁ, Irena. *Rodinná paměť*., s. 149.

¹⁰¹ SAMUEL, Raphael. *Theatres of Memory: Past and present in contemporary culture*. London: Verso, 1994.

¹⁰² Kritika narativnosti historiografie: WHITE, Hayden. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978. Srov. článěk: HORSKÝ, Jan. Narativistická kritika dějepisectví a rozhraní mezi historiografií a (přírodní) vědou a mezi dějepisnou konstrukcí a literární fikcí. *Dějiny - Teorie - Kritika*. 2013, roč. 10, č. 1.

„Storytelling“, vyprávění příběhů, není v současné době rezonujícím pojmem pouze v sociologii, psychologii, historické antropologii a dalších vědních disciplínách, ale významnou pozici má i v marketingu, současném umění a právu¹⁰³. Podle Bradda Shoreho, amerického kulturního antropologa, leží rodinná paměť na křižovatce sdílených aktivit a paměti, které jsou vyprávěními a příběhy transformovány do trvalých schémat sdílené paměti. I když je taková rodinná paměť zakotvená v široké škále předávaných činností, je vysoce selektivní a závislá na strukturách kognitivního vnímání, které je vyjednáváno v průběhu rodinných rozhovorů.¹⁰⁴

Již z formální povahy hlavního pramene, kterými budou vydané rodinné paměti, a z důvodu nemožnosti pamětníky 19. století potkat nemůžeme v našem výzkumu pracovat přímo s rozhovory, avšak pochopení principu vyprávění je pro nás zcela zásadní. Nevystačíme si s pouhým konstatováním, že vyprávění je složeno z úvodu, stati a závěru. Podle autorů publikace *Takové normální rodinné historky* jsou hlavními složkami narativu příběh, dějovost a diskurz. Příběh chápeme jako to, *co* se vypravuje, a diskurz je způsob, *jakým* je to vyprávěno.¹⁰⁵ Pokud tedy studujeme rodinnou paměť, musíme porozumět interpretaci vyprávění každodenních i výjimečných okamžiků v životě rodiny i tomu, proč a jak nám pisatel tuto informaci sděluje, v jaké *životní fázi* se nachází či jaké *historické okolnosti* doprovázejí jeho činnost.

Existence životního příběhu, který je *možné* vyprávět, tj. sestává z událostí, které lze řadit za sebe a propojit vztahem důsledku a příčiny, je pro nás zásadním předpokladem, ze kterého vycházíme. Bereme ovšem v potaz nestálost takového tvrzení a to, že tento příběh je sestaven až po zralé úvaze svého tvůrce, který mu logiku a lineárnost dodává až v době psaní. Jak uvádí francouzský sociolog a antropolog Pierre Bourdieu, koherence životního příběhu existuje hlavně v uvažování autobiografa – ideologa, který staví vedle sebe příznačné příběhy opatřené vztahy, které mu dávají smysl.¹⁰⁶ Uvědomujeme si, že život sám o sobě obvykle nedává smysl a logiku, ve skutečnosti není sestavený z příběhů, které na sebe navazují a doplňují se. K našim pramenům přistupujeme s vědomím tohoto omezení a výpovědní hodnota

¹⁰³ Sílu vyprávění příběhů nejen u soudních procesů popisuje např. KENNEDY, David M. *The Art of the Tale: Story-Telling and History Teaching. Reviews in American History*. Johns Hopkins University Press, 1998, roč. 26, č. 2, s. 462–473.

¹⁰⁴ SHORE, Bradd. *Making Time for Family: Schemas for Long-Term Family Memory. Social Indicators Research* [online]. 2009, 93(1), 95–103. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/27734900>.

¹⁰⁵ KREISSLOVÁ, Sandra, Jana NOSKOVÁ a Michal PAVLÁSEK. „*Takové normální rodinné historky*“. *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo, 2019, s. 28.

¹⁰⁶ BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

struktury paměti je pro nás důležitá, ale za všemi představenými příběhy se snažíme sledovat i hlubší skrytý smysl, jiný než ten, který nám autor sám nabídl.

V neposlední řadě reflektujeme, že (rodinné) vyprávění není pouhou konstrukcí minulé identity jednotlivce/vypravěče. Je také nositelem kolektivní identity, protože vyprávěním o rodině autor paměti nevyjednává jen svoji pozici v již skončeném světě, ale vytváří, redefinuje pozici svou i skupiny v minulosti, současnosti a budoucnosti. Ostatně ve shodě s tímto tvrzením jsou i autoři publikace *Takové normální rodinné historky*, kteří uvádějí, že vypravěč nikdy není se svým příběhem sám, ale vždy je součástí společenství vybaveného vlastními pravidly a způsoby komunikace.¹⁰⁷ Tento model komunikace ovšem není nijak novým převratným objevem; proměny postojů, reakcí a vystupování jedince v závislosti na okolním kolektivu popsali již zmínění Durkheim a z něj vycházející Halbwachs či americký sociolog a antropolog Erving Goffman.¹⁰⁸ Interpretací rodinných pamětí nechápeme jen analýzu příběhů z minulosti rodiny, ale rovněž sledujeme skutečnosti vypovídající o jejím fungování a preferencích do budoucna.

2.2. Kontexty (rodinné) paměti

Podle francouzského sociologa Emila Durkheima se žádný jedinec nechová stejně sám, jako se chová ve skupině; vždy je ovlivněn jednáním a myšlením ostatních. Stejně tak Halbwachs vychází z toho, že nikdo nevzpomíná sám o sobě, tj. individuálně – minulost se totiž uchovává v kolektivních pamětech. A co víc, naše jazykové dovednosti jsou nutně součástí kolektivní paměti a bez nich není možné jednotlivě uvažovat. Kolektivní paměť není daná, je stejně jako minulost sociálně konstruovaná. Individuum si podle Halbwachse v případě potřeby vypomáhá tzv. *sociálními rámci paměti* a při hledání vzpomínky se přemísťuje a upamatovává se z pohledu skupiny. Na durkheimovskou školu navázal svou prací Goffman; také on tvrdil, že jedinec přizpůsobuje svoje chování skupině nebo prostoru, ve kterém se momentálně nachází – každý prezentuje sebe sama podle okolností¹⁰⁹ a jeho vzpomínky jsou sociálně orámované a

¹⁰⁷ KREISSLOVÁ, Sandra, Jana NOSKOVÁ a Michal PAVLÁSEK. „*Takové normální rodinné historky*“, s. 32.

¹⁰⁸ DURKHEIM, Emile. *Elementární formy náboženského života.*; DURKHEIM, Emile. *Pravidla sociologické metody.* Praha: VŠP, 1969. HALBWACHS, Maurice. *Les cadres sociaux de la mémoire.* Paris: Librairie Félix Alcan, 1925. ; GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo.* B.m.: Nakladatelství studia Ypsilon, 1999.

¹⁰⁹ GOFFMAN, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life.* New York: Random House, 1959. V češtině jako: GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo.* Praha: Nakladatelství studia Ypsilon, 1999.

organizované.¹¹⁰ Někdo by mohl namítnout, že pokud se účastní nějaké skutečnosti pouze on sám, patří tato vzpomínka jen jemu – Halbwachs ovšem tvrdí, že nikdy nejsme dokonale sami. Ve skutečnosti jsme neustále pod vlivem kolektivního vnímání; situace totiž prožíváme skrze myšlenky dalších lidí.¹¹¹ Sice můžeme prohlašovat, že si nějakou událost zřetelně vybavujeme (i když jsme se jí přímo nezúčastnili), ale obvykle jsme závislí i na vzpomínkách ostatních: o dotyčné situaci jsme se doslechli ve zprávách, řekl nám o ní známý nebo jsme o ní s někým diskutovali. Nikdy už nemůžeme být stejní jako ve chvíli, kdy k události došlo, nikdy už nejsme způsobilí přečíst si knihu ve stejných dispozicích, protože nejsme schopní zapomenout věci, které se mezitím odehrály. Halbwachs rozlišuje nejen paměť individuální a kolektivní, ale také paměť autobiografickou (vnitřní) a historickou (vnější, sociální). První jmenovaná je sice součástí druhé, ale historická paměť se podle něj vyznačuje zkratkovitostí a schematičností, zatímco osobní paměť podává mnohem hlubší obraz věci.¹¹² Jejich závislost je i čistě orientační; vnější historická paměť existuje mimo nás a zároveň slouží jako záchytný bod pro naši niternou paměť. Jak ovšem upozorňuje Halbwachs: „*Ale určitá událost je zařazena do řady historických faktů až nějaký čas poté, co se odehrála. Teprve potom můžeme k národním událostem přiřadit různé úseky našeho života. (...). Události a údaje, které tvoří podstatu života skupiny, mohou být pro jednotlivce pouze vnějšími znaky, k nimž se vztahuje pouze za podmínky, že vystoupí ze sebe samého.*“¹¹³

Halbwachs přinesl myšlenku, že je tolik pamětí, kolik je lidských společenství. Pierre Nora, navazující na jeho koncept kolektivní paměti, podotýká, že oproti tomu historie patří všem a nikomu, proto je předurčena k univerzálnosti. „*Paměť je historii vždy podezřelá, skutečným posláním historie je totiž paměť zničit a vytěsnit. Historie je negací legitimacy prožitě minulosti.*“¹¹⁴ K rozkolu mezi pradávnými spojenci – pamětí a historií – došlo podle Nory v okamžiku, kdy se zrodila občanská společnost a nahradila národ. Historie se tak odpoutala od identifikace s národem a stala se společenskou vědou o sobě samé. Moderní společnost totiž nehledá ospravedlnění v minulosti – ve své historii – ale pozornost obrací kupředu do budoucnosti. Paměť se vytratila z veřejného prostoru a stala se zcela soukromým jevem.¹¹⁵

¹¹⁰ GOFFMAN, Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: SIMON & SCHUSTER, 1986.

¹¹¹ Známým Halbwachsovým příkladem je jeho procházka po Londýně. Nevnímá krásy města jen sám za sebe – individuálně; vnímá perspektivu staveb, o kterých mu řekl jeho přítel architekt, barvy, o nichž mu vyprávěl malíř atd. HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 51.

¹¹² HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 95.

¹¹³ *Ibid.*s. 97.

¹¹⁴ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst*, s. 43.

¹¹⁵ *Ibid.* s. 45.

Kolektivní paměť existuje jen v jistých skupinách a je vymezena v čase i prostoru.¹¹⁶ Po určitém čase je zastoupena historickou pamětí, která de facto simultánně vzniká ve chvíli, kdy kolektivní paměť opouští svůj sociální rámec.¹¹⁷ Jinými slovy, dochází k přerušení živoucího kontaktu a minulost je zastoupena jen artefakty a fragmenty. V obecné rovině lze podle Nory spojit ztrátu kolektivní paměti s profesionalizací historie.¹¹⁸ V dnešní době se odborná veřejnost spíše kloní k názoru, že kolektivní paměť se nevytrácí a je plnohodnotnou součástí historického vědomí. Po kritice dějepiscectví ve druhé polovině 20. století, kdy byla prokázána *narativnost* historie¹¹⁹, se ukazuje, že kolektivní paměť je sociálním rámcem paměti, ve kterém se historické vzpomínání odehrává.

Jestliže je paměť vymezena časově, nepochybně je nutné ukotvit ji v prostoru. Podle Halbwachse jakýkoli kolektiv trvá v určitém čase a prostoru; je vázán na různě dlouhá období a ohraničen konkrétním hmotným světem. Trvanlivost skupiny lidí je závislá na tom, zda a jak členové její kontinuitu podporují. Důležitou roli proto hraje dodržování určitých rituálů a setkávání, které kolektiv sdružují a vytváří jejich společnou identitu. Pocit sounáležitosti ovšem není jen otázkou nehmotného světa a představ v naší mysli, je svázán se skutečným fyzickým prostorem kolem nás. Paměť nemůže existovat sama o sobě. Její trvání v prostoru je podmínkou její existence. „*Ve skutečnosti to, co trvá nebo zdánlivě trvá, je vztah mezi určitou hmotnou daností či rozvržením, formou či obrysem skupiny nebo její činnosti, promítnuté do prostoru, a myšlením a základními představami společnosti: je to postoj skupiny vyplývající z jejich vztahů k věcem.*“¹²⁰ Vztah mezi prostorem a kolektivem je vzájemný. Skupina nemůže trvat, pokud není zajištěna v prostoru a představa prostoru může existovat jen do té míry, jakou mu věnuje skupina pozornost a jak jej zahrnuje ve svém myšlení.¹²¹ Z tohoto hlediska se budeme v analytické části této práce věnovat způsobům, jakým pamětníci zachycují svůj okolní prostor. Identifikace s prostorem v současné době zkoumaná pomocí konceptu *place identity* (překládáno jako *místní identita*) je představena v závěru této konceptuální části.

¹¹⁶ K otázce vztahu paměti a času viz. ještě práce: HALBWACHS, Maurice. La mémoire collective et le temps. *Cahiers Internationaux de Sociologie*. 1996, **101**, 45–65.

¹¹⁷ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*, s. 239.

¹¹⁸ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst*.

¹¹⁹ Za všechny jmenujme alespoň: WHITE, Hayden. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism.*; WHITE, Hayden. *Metahistory: the Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.

¹²⁰ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 226.

¹²¹ *Ibid.*, s. 185–190.

Již jsme předestřeli, že vedle příběhů, které budeme analyzovat, je pro náš výzkum důležité také hledisko autora. Studujeme-li rodinnou paměť, musíme porozumět, proč a jak nám pisatel svá sdělení předává, v jaké se nachází *životní fázi* a během jakých *historických okolností*. Siân Lindleyová, socioložka v současné době vedoucí výzkum strojové inteligence v Cambridge, na základě podobností mezi jednotlivými vzpomínkami a jejich autory pracovala metodou oral history a vytvořila *seznam souvisejících činností*.¹²² Tento koncept vychází z rozličných činností, které vykonává *správce rodinné paměti*, v našem případě autor pamětí. Lindleyová navrhuje tři základní typy souvisejících činností, které jsou přizpůsobeny jejímu soudobému výzkumu. Pro naše potřeby upravujeme tyto související činnosti tak, aby lépe odpovídaly období 19. století a našim pramenům. Následující kategorie by rovněž mohly odpovídat některým motivacím pro sepsání (rodinných) pamětí.

I. Ochrana před ztrátou: Správce rodinné paměti/autor pamětí se snaží zachovat rodinnou paměť pro další generace fyzicky i duševně. Tj. schraňuje památky, starožitnosti, dopisy, deníky, fotografie a tento materiál také kompiluje v jedno dílo, v našem případě memoáry. Autor této paměťové kompilace ale také počítá s tím, že budoucí generace musí jeho záměr snadno pochopit, a proto přizpůsobuje *jazyk, styl* či *množství informací*, které do textu zanese.

II. Přístupnost paměti: Ve chvíli, kdy se rodinný příslušník rozhodne *rodinné příběhy* zapsat, činí je přístupnějšími zejména pro další členy rodiny. Vytváří srozumitelné, samostatné dílo s jasným narativem a posláním. Činí tak ovšem i z toho důvodu, aby předcházející generaci vzdal hold.

III. Vlastní objevy: Autoři rodinných pamětí vykonávají tak trochu detektivní práci a vycházejí z vlastních či cizích vzpomínek, dopisů, fotografií atd., ale mnohdy mohou učinit i vlastní objevy.

Vidíme, že pro tvůrce pamětí je zásadní hledisko zachování rodinné paměti, její zpřístupnění a někdy individuální rešerše. Velký význam pro interpretaci memoárové literatury a porozumění osobnosti autora má samotný *motiv*, který přiměl jedince paměti sepsat. Domníváme se, že to, jaké autora vedly motivy, je vedle obsahu dotyčných memoárů důležitým hlediskem našeho výzkumu. Musíme brát v potaz, že motivace pisatelů pamětí je mnohvrstevnatá a jednoduše ji nelze kategorizovat do dílčích skupin a zobecňovat, přesto si

¹²² LINDLEY, Siân E. Before I Forget: From Personal Memory to Family History. *Human-Computer Interaction*. Taylor & Francis, 2012, roč. 27, č. 1–2. DOI: 10.1080/07370024.2012.656065.

dovolujeme uvést intencionální motivy, jak je nabízí G. W. Allport, s vědomím toho, že při vzniku paměti mohly jednotlivé motivace chybět či se složitěji prolínat.

1) Obhajoba (Special Pleading¹²³): autor tvrdí, že je ostatními nepochopený; jeho jednání není/nebylo špatné, ale je chyba ostatních, že mu neporozuměli; Allport se domnívá, že žádná autobiografie není prosta sebe-obhajování. V tomto bodě bychom si z hlediska výzkumu paměti dovolili připojit vlastní motiv, a to obhajobu *jiných*.

2) Exhibicionismus (Exhibitionism): úzce souvisí s prvním motivem; autor se snaží prezentovat sám sebe v dobrém světle; mnohdy čtenář podlehe osobnosti a umění autora a zřetelné prvky narcismu ignoruje; všechny osobní dokumenty jsou ze své podstaty produkcí ega a v některých případech jdou až na hranici grotesknosti. Z pohledu exhibicionismu, jak jej líčí Allport, je pro naši analýzu užitečné sledovat osobnost autora a jeho dovednost (nejčastěji spisovatelskou) manipulovat, získávat sympatie apod.

3) Touha po řádu (Desire For Order): stejně jako pořádkumilovní lidé i pisatel paměti touží dávat věcem řád; mnohdy se takový soupis podobá životnímu „rozpočtu“ a může se zdát nudný, ale v konečném důsledku je nejvěrnější realitě. V tomto bodě je podle našeho názoru diskutabilní, zda jsou všichni tvůrci vzpomínek schopní dávat svým textům řád, zda na to mají vhodné povahové vlastnosti a dovednosti (a pokud to vůbec chtějí). Také je to čistě subjektivní hledisko.

4) Literární požitek (Literary Delight): estetické hledisko motivace; podle Allporta nejdůležitější. V našem případě budou pravděpodobně vykazovat *literární požitek* zejména paměti literátů.

5) Získání osobní perspektivy (Securing Personal Perspective): Allport se domnívá, že mnoho autobiografií vzniká ve chvílích *životních křížovatek*, většinou (nikoli však nezbytně) v pokročilejším věku; zmapování dosavadního života umožňuje získání širší perspektivy. Na základě této perspektivy budeme sledovat, v jakém věku autor paměti sepsal a zda se nacházel na nějaké životní křížovatce. U většiny pamětí předpokládáme, že byly sepsány ve stáří.

6) Úleva od napětí (Relief from Tension): silným motivem pro psaní může být podle Allporta i katarze; uvolňování napětí v určité životní situaci. To úzce souvisí s předešlým bodem, v jakém rozpoložení se autor při psaní nacházel.

7) Peněžní zisk (Monetary Gain): podle Allporta jsou finance silným ale nikoli nejčastějším motivem; obvykle jsou přidanou hodnotou k dalším motivům. Domníváme se, že v případě našich zkoumaných vydaných pamětí hrálo finanční hledisko velice malou roli

¹²³ Anglický výraz pro tvrzení autora úmyslně ignorující aspekty, které jsou pro jejich prohlášení nepříznivé.

(pokud vůbec nějakou). V případě pamětí, které zůstaly v rukopise, je otázka finančního výdělku bezpředmětná.

8) Úkol (Assignment): zadání úkolu může na první pohled budít nechuť, ale často člověka pohltní a donutí hlouběji se zamyslet nad sebou samým/minulostí.¹²⁴ Otázka, zda autor dostal sepsání pamětí úkolem, na objednávku či na přání je užitečným hlediskem pro naši práci.

9) Pomoc při léčbě (Assisting in Therapy): v psychologii a psychiatrii praktikované psaní autobiografie, které funguje jako terapie; pochopitelně ale může dle Allporta pomáhat i mimo ordinaci. V tomto bodě se domníváme, že určité terapeutické prvky sepsání pamětí mohlo mít, ale nepředpokládáme, že by bylo prvotní motivací (impulsem) pro psaní.

10) Vykoupení/začlenění do společnosti (Redemption and Social Re-incorporation): osobní dokument může posloužit jako prosba o odpuštění nebo znovu-začlenění do společnosti. Vzhledem k sledovanému období, velkému časovému odstupu při sepisování pamětí a tomu, že autoři nesledují svůj život, ale život rodiny, nepředpokládáme větší uplatnění této motivace.

11) Vědecký zájem (Scientific Interest): Podle Allporta je každý jedinec přesvědčený, že jeho životní zkušenost je jedinečná a neopakovatelná; osobní výpověď tak může představovat objekt vědy. Budeme si klást otázku, zda pamětníci reflektují toto hledisko.

12) Služba veřejnosti (Public Service nad Example): pisatelé autobiografických dokumentů se pokoušejí o dosažení reformy či varování; jejich dílo má sloužit jako příklad hodný následování, nebo příklad odstrašující. Tento bod Allportových motivací pro nás není plně použitelný, ale autorovo stanovisko k službě veřejnosti je zajímavé. Sledujeme, zda autor předpokládá širší veřejnou prospěšnost svých pamětí.

13) Touha po nesmrtelnosti (Desire of Immortality): dokument je způsobem, jak bojovat proti zapomenutí; je možností, jak zajistit pokračování osobní identity i po smrti.¹²⁵ Toto hledisko vztahujeme na celý kolektiv rodiny.

Esencí téměř všech Allportových motivů jsou „hygienické“ možnosti motivace uměleckého psaní, jako je obdobně nabízí také J. Pinkava.¹²⁶ Autor pamětí má příležitost všechny svoje komplexy, starosti, problémy ale i radosti zformulovat v textu, čímž se mu podaří ventilovat stres, případně lépe pochopit některé životní otázky. Jednoduše řečeno, psaní dokáže vyčistit nebo ozdravit mysl. Pinkava také přichází se zajímavou myšlenkou, že umělec (v našem

¹²⁴ Viz. pro zajímavost zdařilý pokus interpretace pamětí „na zakázku“ u FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech. Případ Hradce Králové*.

¹²⁵ ALLPORT, Gordon W. *The use of personal documents in psychological science*. New York: Social Science Research Council, 1942, s. 69–74.

¹²⁶ PINKAVA, J. Psychoanalýza a literatura. *Československá literatura*. 1967, roč. 15, č. 4.

případě autor paměti, který nemusí být vždy spisovatelem či jiným umělcem) je schopný regulovat nejen vlastní duševní zdraví, ale i zdraví větší skupiny lidí – národa či obce. Čtenář, který prochází text, totiž prochází analogickým „ozdravným“ procesem jako jeho autor. Znovu-prožité minulé události dokáže nově interpretovat a stejně jako autor při vytváření díla zažívá očistu a harmonizaci. „*Umělec přejímá na sebe utrpení a bolesti svých současníků, vyrovná se s nimi tvorbou nejdříve sám, potom se o ně rozdělí s publikem, které umělce následuje, podvědomě se s ním ztotožní a zbaví se bolesti.*“¹²⁷ Takovýto přesah paměti a neviditelné, abstraktní motivy pro jejich tvorbu by mohly mít velký potenciál při interpretaci a představovat inovativní přístup k tomuto prameni. Domníváme se, že je vhodné sledovat nejen okolnosti tvorby, ale také okolnosti případného vydání paměti. Vedle výše zmíněných *osobních* motivací je v případě rodinné paměti nezbytné věnovat pozornost také motivacím rodiny jako celku. Uvažujeme-li totiž v kategoriích skupiny, i kolektivní motivace pro zapsání rodinné historie se musí v tomto výčtu projevit.

2.2.1. Funkce rodinné paměti

To, jak jednotlivci vzpomínají na rodinnou minulost a proč, můžeme nazvat *funkcemi rodinné paměti*. Francouzská socioložka Anne Muxelová definuje takové funkce tři: *přenos, oživení a reflexe*. Všechny tyto funkce existují společně a interpretují minulost tak, aby měla význam i v přítomnosti. Paměť *přenáší* vzpomínky, které chce rodina zachovat a které jsou nezbytné pro udržování kolektivní identity v rámci generací. Zároveň člen rodiny v prvcích této rodinné paměti nachází podklady pro vlastní identitu. „*Tyto prvky jim (pozn. členům rodiny) umožňují potvrdit příslušnost ke kolektivu a jeho specifické historii: díky nim si mohou jedinci uvědomit vlastní původ, místo v rodinné historii a udržovat rituály a hodnoty, které mohou sdílet s ostatními.*“¹²⁸ Jak vidíme v tabulce níže, tento aspekt rodinné paměti je poněkud normativní. Jednoduše řečeno, příslušnost k takovému kolektivu potvrzuje osobní identitu, ustaluje v nejistém světě, ale zároveň zahrnuje soubor předešlými generacemi i společností stanovených pravidel, která by se měla dodržovat. Ještě lépe řečeno: stanovuje hodnotový žebříček, který je nutné ctít. Konkrétní (rodinné) hodnoty a jejich přenos sledujeme v analytické část, 6.1. *Pohled zvenčí*.

¹²⁷ Ibid.s. 342–359. Takto například mohlo působit vydávání memoárové literatury za druhé světové války.

¹²⁸ Přeloženo z: MUXELOVÁ, Anne. The Functions of Familial Memory and Processes of Identity. In: BOESEN, Elisabeth et al., eds. *Peripheral Memories. Public and Private Forms of Experiencing and Narrating the Past*. Bielefeld: transcript, 2012.

Nedílnou součástí procesu vzpomínání je dle Muxelové *oživování* minulosti a *reflexe* této minulosti. *Oživování* paměti obvykle probíhá individuálně a umožňuje jedincům návrat do minulosti i s dávno proběhlými emocemi a pocity. Navrací do historie, která je složená z obrazů, jež naše paměť vyjevuje a nabízí docela neočekávaně; tyto vzpomínky jsou totiž přinášeny zejména skrze smysly: vůně, doteky, zvuky. Tato funkce paměti je uzavřená a čistě soukromá, nelze ji tedy plně zprostředkovat. Nepředpokládáme ovšem, že autoři pamětí na minulé události oživené smyslovým vnímáním nebudou vzpomínat. Ba právě naopak. Snaha o zachycení právě těchto momentů se jistě dá předpokládat, ale fyzická podstata skutečné autorovy vzpomínky je nezachytitelná. Oživování rodinné/individuální paměti prostupuje mnoha aspekty vzpomínek, těmito procesy se v práci zabýváme na více místech šesté části.

Reflexivita paměti posuzuje minulost a odehrává se v narativním módu „já“. Prakticky se jedná o bilancování minulosti; jedinec kriticky hodnotí historii a může se z ní poučit. Klade si otázky: *kam směřuji a jak naložit s minulostí, která patří mně ale i dalším lidem?*¹²⁹ Reflexivita paměti přináší nové pohledy na minulost, ale je také spjatá s uvažováním o budoucnosti. Vyžaduje retrospektivní schopnosti, orientaci ve vlastní minulosti, ale také prospektivní představivost. To vše je ovšem podmíněno požadavky přítomnosti; životní rekapitulace podléhá selektivitě a organizuje myšlenky ve shodě se současnými potřebami. Novozélandská profesorka Anne Greenová dokonce mluví o „použitelnosti minulosti“, kterou v každodenním životě hledáme, abychom osvětlili přítomnost a hledali naději v budoucnosti.¹³⁰ Podle Muxelové s naší pamětí neustále vyjednáváme, zbavujeme se negativních zážitků, chceme se poučit z minulosti a případně se vyprostit z norem, které nastavily předchozí generace. Takto chápanou použitelnost minulosti sledujeme zejména v analytické části v kapitole 6.2. věnované *pohledu zevnitř*.

V následující tabulce jsou vidět vztahy mezi jednotlivými funkcemi či jejich využití pro rodinnou paměť.¹³¹

¹²⁹ MUXELOVÁ, Anne. The Functions of Familial Memory and Processes of Identity. In: Elisabeth BOESEN, Fabienne LENTZ, Michel MARGUE, Denis SCUTO a Renée WAGENER, ed. *Peripheral Memories. Public and Private Forms of Experiencing and Narrating the Past*. Histoire., Bielefeld: transcript, 2012, s. 21–32.

¹³⁰ GREENOVÁ, Anna. Intergenerational Family Stories: Private, Parochial, Pathological? *Journal of Family History* [online]. 2013, roč. 38, č. 4. Dostupné z: <http://10.0.4.153/0363199013506987>

¹³¹ Tabulka se nachází v knize *Peripheral memories* a je autorkou této disertační práce volně přeložena do češtiny MUXELOVÁ, Anne. *The Functions of Familial Memory and Processes of Identity*.

Funkce RP	Využití paměti	Narativní mód	Status diskurzu	Čas	Role zapomínání
Přenos	Udržovat kolektivní paměť	My	Normativní Kolektivní	Historická minulost	Představit nové prvky, odkazy a hodnoty
Oživení	Oživovat minulost	Mně	Subjektivní Osobní	Bezčasí	Osobní strážce
Reflexe	Hodnotit minulost, vytvářet výhled do budoucnosti	Já	Objektivizování minulosti Osobní	Retrospektiva	Prostředek přístupu k pravdě

Užitečným konceptem, který napomůže ke struktuře a smyslu analytické části této práce je rozlišení tří typů paměti, které spadají pod transmisní funkci rodinné paměti, jak je rozlišuje rovněž Anne Muxelová¹³²:

Archeologická paměť odpovídá na otázku, odkud pocházím. Jedná se o děje a události, ke kterým došlo před naším narozením a které nám předali naši rodiče a prarodiče. Archeologickou paměť (obsah rodinných pamětí a kronik) zkoumaných rodin sledujeme v páté části (*narativní*) této práce.

Referenční paměť nabízí jakýsi rámec zkušeností a hodnot, který nám pomáhá formovat a interpretovat osobní systém hodnot. Nemusí ale nutně znamenat, že na předešlé zkušenosti navazujeme, můžeme jít i proti nim. Referenční paměť a systém rodinných hodnot ovšem s ohledem na celospolečenský diskurz reflektujeme v šesté (analytické) části této práce.

Rituální paměť je způsobem přenosu, který je nejvíce emocionální a expresivní. Jsou to vzpomínky, které mají pro rodinu téměř posvátný význam a neustálým oživováním se přenášejí na další generace. Rituální paměť rodin rovněž sledujeme v šesté části této práce, zejména v jejím závěru, kde mapujeme rodinné vyprávění, subjektivnost a autentičnost v rodinném vzpomínání.

¹³² Ibid.

2.2.2. Obsah rodinné paměti

Vedle výše zmíněných činností, které provázejí vznik paměti, je jejich neméně důležitou součástí obsah. Obsahová stránka rodinné paměti se skládá z několika propojených vrstev, které se vzájemně ovlivňují. Irena Sobotková navrhla model kontextu rodinné paměti,¹³³ při čemž částečně vychází z modelu obsahu rodinné paměti Anne Muxelové.¹³⁴ Muxelová tvrdí, že rodinná paměť je tvořená čtyřmi vrstvami a představuje si ji jako ruskou „babušku“. Vnitřní, nejméně přístupná vrstva je rezistentní a nazývá se *senzorická paměť*. Tvoří jádro rodinné paměti jednotlivců a je vázaná zejména na smyslové vjemy, které podle Muxelové fixují paměť. Je to ovšem typ paměti, který je nejméně vypočitatelný, protože je závislý na nahodilých rozmarech okolí. Také není žádným způsobem přenositelný. Druhá vnitřní vrstva rodinné paměti je *paměť fyzickou*; je tvořená vzpomínkami, které jsou založené na fyzickém zážitku. Pamatuje si postavy, gesta a hlasy jiných členů rodiny a stejně jako paměť sensorická je nepřenositelná. Třetí vrstva je již konkrétní, *materiální*, tvořená místy, věcmi, fotografiemi atd. Je to paměť, kterou můžeme sdílet s ostatními a přenášet ji; zároveň ale můžeme vybírat, co bude přeneseno, tj. co budeme chtít, aby si ostatní pamatovali. Tento druh rodinné paměti, jejíž odkazy v pamětech budeme analyzovat, umožňuje ukázat symbolickou i citovou existenci rodinné paměti. Je již také typem rodinné paměti, který je propojený s pamětí kolektivní a reaguje na vnější sociální a ekonomické vlivy. Poslední čtvrtá vrstva Muxelové modelu tvoří *kolektivní rodinnou paměť*, tj. vzpomínky, které sdílí všichni členové rodiny. Obsahuje všechny příběhy, legendy a mýty, které rodina během času vytvořila a předává z generace na generaci.¹³⁵

Muxelová i Sobotková vycházejí z toho, že rodinná paměť je tvořená pamětí autobiografickou, ke které se také pojí vzpomínky získané spolu s dalšími členy rodiny během rodinných rituálů a vyprávění. Sobotková jde ovšem ještě dál a ve svém modelu kontextu rodinné paměti zohledňuje také termín amerického psychiatra Davida Reisse *rodinné paradigma*¹³⁶. Tento pojem zahrnuje všechny složité procesy formování rodinné paměti i identity; je to soubor sdílených, předávaných názorů a hodnot, které rodině pomáhají při chápání a posuzování okolního světa. Jednoduše řečeno rodinné paradigma je tím, jak rodina

¹³³ SOBOTKOVÁ, Irena. *Rodinná paměť*.

¹³⁴ MUXELOVÁ, Anne. The Functions of Familial Memory and Processes of Identity. In: Elisabeth BOESEN, Fabienne LENTZ, Michel MARGUE, Denis SCUTO a Renée WAGENER, ed. *Peripheral Memories. Public and Private Forms of Experiencing and Narrating the Past*. Histoire., Bielefeld: transcript, 2012, s. 21–32.

¹³⁵ MUXELOVÁ, Anne. The Functions of Familial Memory and Processes of Identity. In: Elisabeth BOESEN, Fabienne LENTZ, Michel MARGUE, Denis SCUTO a Renée WAGENER, ed. *Peripheral Memories. Public and Private Forms of Experiencing and Narrating the Past*. Histoire., Bielefeld: transcript, 2012, s. 21–32.

¹³⁶ REISS, David. *The Family's Construction of Reality*. Cambridge: Harvard University Press, 1987.

interpretuje události kolem.¹³⁷ Sobotkové model kontextu rodinné paměti je uzavřen kruhem kolektivní paměti, který reprezentuje zejména kulturní a historický kontext. V narativní a analytické části této práce tedy budeme pozorovat jak konkrétní hodnoty, které rodině usnadňují porozumění okolnímu světu, tak historický a kulturní kontext, který je dle našeho názoru neoddělitelný a ovlivňuje zaprvé jednání samotné rodiny a zadruhé hodnoty samotné.

2.2.3. Možnosti využití konceptu *place identity*¹³⁸

Posledních třicet let se stále častěji setkáváme s tezí, prostupující skoro všechny vědní disciplíny, která poukazuje na vliv okolního prostoru na společnost. Tzv. prostorový obrat nenahlíží na prostor jako na pouhou pasivní oblast, kde se „věci prostě dějí“, ale přiznává jí svébytnou aktivní roli při spoluutváření společenské reality. Vedle jiných „obratů“ ve společenských vědách se jedná o další teoretický rámec, který nemá za úkol kritizovat stávající historické interpretace, ale spíše poukazovat na nevyváženost jejich zájmu.¹³⁹

Prostor je podle editorů publikace *The Spatial Turn* společenskou konstrukcí odpovídající svou hodnotou dalším kulturním fenoménům.¹⁴⁰ Téma prostoru bylo podle prvních průkopníků prostorového obratu přehlíženo od devatenáctého století, které svými historizujícími tendencemi a zájmem o cykly, etapy a vývoje upřednostňovalo čas.¹⁴¹ Širokou společenskou teorii prostoru vypracoval francouzský marxistický filozof, sociolog a geograf Henri Lefebvre, který mimo jiné zavedl pojmy reprezentace prostoru a reprezentativní prostory. Reprezentace prostoru jsou dle něj objektivně platné mentální představy o prostoru konceptualizované vědci, architekty, urbanisty či inženýry. Naopak reprezentativní prostory jsou subjektivní a jsou vázány na jednotlivce, kteří daný prostor žijí skrze přidružené obrazy a symboly; vedle přímých obyvatel daného prostoru se může jednat také o umělce, kteří prostor popisují.¹⁴² Podle Lefebvrehovo je prostor ze sociálního hlediska tvořen dvěma aspekty. Na jednu stranu se k prostoru jedinec vztahuje, sám sebe do prostoru zasazuje a tvoří jeho střed. Na straně

¹³⁷ SOBOTKOVÁ, Irena. *Rodinná paměť*, s. 148.

¹³⁸ Do češtiny lze přeložit poněkud krkolomně jako *místní identita*, lépe jako *identifikace s místem*.

¹³⁹ SOJA, Edward W. Taking space personally. In: WARF, Barney a Santa ARIAS, eds. *The Spatial Turn*. London: Routledge, 2008. Kritici, kteří upozorňovali na nevyváženost vědeckého zájmu, poukazovali hlavně na nadřazenost času nad prostorem. Viz. zejména FOUCAULT, Michel. *Of Other Spaces*. *Diacritics*. Johns Hopkins University Press, 1986, roč. 16, č. 1. DOI: 10.2307/464648.

¹⁴⁰ WARF, Barney a Santa ARIAS, ed. *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge, 2008, s. 2–7.

¹⁴¹ FOUCAULT, Michel. *Of Other Spaces*, s. 22–27.

¹⁴² LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. Oxford – Cambridge: Wiley, Blackwell, 1992.

druhé je prostor sám mediátorem a zprostředkovatelem, který jedince přibližuje k dalším objektům v sobě obsaženým.¹⁴³ V naší práci využíváme zejména koncept reprezentativního prostoru; tj. rozpoznáváme obrazy a symboly, které jednotlivci (a jimi zobrazovaný kolektiv rodiny) místům připisují, rovněž rozlišujeme, zda je prostor dějištěm či jakýmsi iniciátorem ožívování vzpomínek.¹⁴⁴

Americký sociolog a antropolog Erving Goffman tvrdí, že místa mohou utvářet nejen identitu osobní, ale také identitu větší sociální skupiny. Taková identita může být tvořená jedinečným spojením různých míst, čímž odlišuje naši zkušenost od těch cizích, ale stejně tak samo místo dokáže vytvářet identitu většího společenství.¹⁴⁵ Důraz na náš geografický původ či prostředí, ze kterého pocházíme, může sloužit i jako prostředek zvýznamňování individuálnosti naší vlastní osoby (případně rodiny apod.). Jak uvádějí autoři studie *A Place to Call Home*, vzpomínání na náš rodný dům nebo místo, kde jsme dlouho žili, slouží jako ochrana našeho vlastního já a může mít pro naši paměť dokonce mnemonický význam.¹⁴⁶ Studie *Paměť domu v žánru rodinné ságy* ukazuje, že uspořádání a fungování prostoru domů má vliv na mentalitu jejich obyvatel a naopak vnímání prostoru ovlivňuje i jejich vnější podobu.¹⁴⁷ V dospělosti vyhledáváme věci podobné těm z našeho dětství, rádi se vracíme na místa spojená s naším životem v minulosti a rovněž v nás přetrvávají různé druhy jednání na tom kterém prostoru závislé.

Francouzský historik Pierre Nora tvrdí, že paměť zapouští kořeny v konkrétnu, prostoru, gestu, obrazu, předmětu.¹⁴⁸ Stejně tak další historik spojovaný s pamětí, Jan Assmann, upozorňuje na to, že každá skupina usiluje o vlastní soudružnost tak, že vytváří a zajišťuje místa, která poskytují symboly její identity a záchytné body jejího vzpomínání – paměť totiž potřebuje místa a má tendenci přejít v prostor.¹⁴⁹ Norův koncept míst paměti samozřejmě pracuje s místy většího společenského významu, avšak i menší společenství mají svoje místa

¹⁴³ Ibid., s. 182–183.

¹⁴⁴ V podstatě odpovídá Muxelové funkci ožívování paměti, jak jsme ji představili v podkapitole 2.2.1.

¹⁴⁵ GOFFMAN, Erving. *Stigma : Notes on the Management of Spoiled Identity*.

¹⁴⁶ CUBA, Lee a David HUMMON. A Place to Call Home: Identification with Dwelling, Community, and Region. *The Sociological Quarterly*. 1993, roč. 34, č. 1.

¹⁴⁷ FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Paměť domu v žánru rodinné ságy*, s. 375. Autoři studie ovšem dokazují, že toto vnímání od 19. století prošlo změnou a současné rodiny naplňují archetyp domu jinými obrazy a důraz na místo nahrazují hlavně rodinné vztahy.

¹⁴⁸ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst*.

¹⁴⁹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*.

paměti a některá jeho teoretická východiska mohou být užitečná i při zkoumání rodinných míst paměti.¹⁵⁰

Uchyluje-li se člověk k místům, jež ho pojí s minulostí, je to podle Pierra Nory proto, že jsou jediným pojítkem, které s minulostí má. Potřeba kontinuity a návaznosti na dávno ztracené je způsobena ztrátou paměti. Vědomí toho, že ztrácíme paměť a jsme odtrženi od minulosti, způsobuje narůstající zájem o místa. Je přirozeností člověka, že si začíná vážit věci ve chvíli jejich ztráty. Jak podotýká Nora, například kouzlo venkovanství a rolnického světa začíná historiografie a literatura objevovat během průmyslové revoluce, tedy v okamžiku, kdy selství pomalu mizí.¹⁵¹ Ukotvení v prostoru i v čase je pro člověka zásadním záchytným bodem ve sledu životních událostí, kterými je zmítán. Místa paměti jsou důsledkem vytrácející se živé minulosti, kterou nahrazuje historická rekonstrukce. Přechodová vzdálenost mezi minulostí a přítomností je natolik vlivná, aby nás donutila nepodléhat lhostejnosti, ale zároveň má sílu vykreslit do symbolické podoby jen ty nejmocnější události či osobnosti. Lidské společnosti přicházející o své rituály hledají svědectví minulosti v reliktech, které mají vytvářet iluzi věčnosti, a tak jsou podle Nory místa paměti důsledkem niterného pocitu nepřítomnosti spontánní paměti.¹⁵²

Koncept place identity prakticky vychází z výše uvedených myšlenek Nory a Lefebvreho. Identifikace s místem je obvykle definována jako interpretace sebe sama použitím místa a jeho významu jako symbolu vlastní identity. Stejně jako další formy identity odpovídá na otázku, kdo jsem a kam patřím. K systematickému zkoumání vztahu místa a identity dochází od sedmdesátých let 20. století, a to zejména na badatelském poli geografie. Za průkopnické v této oblasti můžeme považovat fenomenologické práce *Space and Place: The Perspective of Experience* Yi-fu Tuana z roku 1977¹⁵³ či *Place and Placelessness* Edwarda Relpha z roku 1976¹⁵⁴. Pojem „place identity“ zavedl v 70. letech enviromentální psycholog Harold Proshansky.¹⁵⁵ Místní identita pro něj byla doslova „potpourri vzpomínek, konceptů,

¹⁵⁰ Znatelnější je tendence vytváření záchytných bodů vzpomínání pochopitelně u šlechty, která po dlouhé generace pilně taková místa paměti zajišťuje a udržuje, vytváří „sály předků“. Ale tato práce se soustředí zejména na střední a vyšší střední vrstvy české společnosti 19. století. Důvod takového zaměření je docela prozaický. Vzhledem k využívané pramenné základně, která je složená z textů pamětníků, a proto, že paměti sepisovali hlavně lidé vzdělaní a na společenském žebříčku lépe situovaní, je práce věnována právě rodinám ze středních vrstev.

¹⁵¹ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: problematika míst*. s. 41.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ TUAN, Yi-Fu. *Space and Place*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1977.

¹⁵⁴ RELPH, Edward. *Place and Placelessness*. London: Pion, 1976.

¹⁵⁵ PROSHANSKY, Harold M. The City and Self-Identity. *Environment and Behavior*. 1978, roč. 10, č. 2, s. 147–169.

*interpretací, nápadů a pocitů spojených s fyzickým uspořádáním prostoru kolem nás“.*¹⁵⁶ Místní identitu chápe jako podstrukturu vlastní identity a klade ji na roveň pohlaví nebo příslušnosti ke společenské třídě.¹⁵⁷

Připoutání či přináležitost k místu souvisí s pocity, které získáváme od raného dětství. Za základní a prvotní činitel, který ovlivňuje náš vztah s okolním prostorem, považujeme domov, na dalším místě pak stojí jeho blízké okolí, případně škola. Místní identita má podle Proshanského několik základních funkcí. Člověk díky svému spojení s konkrétními místy (a jejich kombinací) získává uznání, upevňuje svůj význam ve společnosti, dokáže se lépe bránit a odolávat změnám a v neposlední řadě posiluje svou emocionální odolnost.¹⁵⁸ Autoři článku věnujícího se fyzickému ukotvení našeho já v prostoru se domnívají, že fyzický svět lze rozdělit na prostor (space), ke kterému se neváže žádný konkrétní význam, a místo (place), které je naplněné symboly a artefakty lidského života.¹⁵⁹ Komparace těchto dvou pojmů by pro naši práci mohla být přínosná, ale z metodologického hlediska poněkud problematická, protože objektivně zachycený prázdný prostor v pamětech nenalezneme a jeho návštěva je vzhledem k hlubokým proměnám prostoru v tak dlouhém čase téměř nemožná. Ovšem sledování míst, které jsou nabyté symboly a významy, jež jim rodina přičetla, považujeme za přínosné konceptuální východisko.

Jeden důležitý konkrétní prostor je třeba na tomto místě zmínit a tím je rodný dům. Navzdory jeho nepopiratelné pozici v životě a vzpomínkách autorů nemůže být přehlédnuta skutečnost, že ne vždy je za domov považována jedna konkrétní budova. Jak dokazuje architekt a pedagog Joseph Rykwert, vztah mezi domem a domovem je nejednoznačný a v čase proměnlivý. Dům je podle Rykwerta přístřešek, který vyžaduje budovu, zdi, střechu a je netečný. Oproti tomu domov chápe spíše jako situaci, jejímž důsledkem je pohoda a stabilita, a jako místo, které nevyžaduje budovu a může být vytvořeno kdekoli.¹⁶⁰ Při zkoumání vztahu pamětníků k domovu a interpretaci jejich očekávání a představ nemůže být v této práci

¹⁵⁶ Citováno dle LAPPEGARD HAUGE, Åshild. Identity and Place, *Architectural Science Review* 2007, 1, s. 4.

¹⁵⁷ Ibid., s. 4.

¹⁵⁸ PROSHANSKY, Harold M., A. K. FABIAN a R. KAMINOFF. Place-identity: physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*. 1983, roč. 3., s. 57–83.

¹⁵⁹ GREY, Christopher a M. O'TOOLE. The placing of identity and the identification of place. *Journal of Management Inquiry*. 2018, č. 4.

¹⁶⁰ RYKWERT, Joseph. House and Home. *Social Research*. Johns Hopkins University Press, 1991, roč. 58, č. 1, s. 53–54.

opomenut ani vztah domu a domova či diskutabilní konceptualizace domova jako fenoménu, který je vnímán veskrze pozitivně.¹⁶¹

Tyto výše jmenované modely považujeme za užitečné a v části, kde se budeme věnovat analýze zkoumaných pamětí, přihlédneme k uvedeným čtyřem vrstvám rodinné paměti, důležitosti historického a kulturního kontextu i (důležitosti) prostoru, ve kterém je rodinná paměť utvářena. Na základě výše uvedených zvolených konceptů budeme sledovat trvalá schémata rodinné paměti a pozorovat, jaký vliv měla na rodinnou paměť reference k minulým hodnotám a jak se rodinná paměť přizpůsobovala dobovým požadavkům a záměrům společnosti a rodiny. Vedle kolektivních požadavků je ovšem důležitá postava autora a jeho vlastní motivace a přístup k rodinné paměti.

¹⁶¹ Nejnovější výzkumy upouštějí, řečeno spolu s českým geografem Petrem Gibasem, od statického pojetí domova a jejich koncepce je dynamičtější; tematizace nejednoznačnosti domova se stala zásadním hlediskem pro jeho další studium. GIBAS, PETR. Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický Časopis* [online]. Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2017, roč. 53, č. 2. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/44823796>, s. 249. Pro hlubší vhled do problematiky doporučujeme zmíněnou studii Petra Gibase či kapitulu *Prostory domova* Barbory Vackové a Lucie Galčanové. VACKOVÁ, Barbora a Lucie GALČANOVÁ. Prostory domova. In: MATOUŠEK, Roman a Robert OSMAN, eds. *Prostor(y) geografie*. Karolinum, 2014., s. 167–187. Nověji se místní identitou (ale zejména městským prostorem) zabývaly například Susanne Rauová a Birgit Studtová. RAU, Susanne et al. *Geschichte schreiben: Ein Quellen- und Studienhandbuch zur Historiografie (ca. 1350-1750)*. Berlin, Boston: De Gruyter, . DOI: <https://doi.org/10.1524/9783050088259>., autoři kolektivní monografie *Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age*: CLASSEN, Albrecht. *Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age*. Berlin, Boston: De Gruyter, DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110223903>., nebo konference konaná v Clam-Gallasově paláci v roce 2011: FEJTOVÁ, Olga et al., eds. *Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit als Forschungsthema in den letzten zwanzig Jahren: Abhandlungen und erweiterte Beiträge der 30. wissenschaftlichen Konferenz des Archivs der Hauptstadt Prag, veranstaltet am 11. und 12. Oktober 2011 im Palais Clam-Gallas in Prag*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2013. Se zájmem o paměť a identitu se také pojí zájem vědců o místa paměti. U nás jsou to projekty, které vycházejí zejména z konceptu míst paměti Pierra Nory: ŠUSTROVÁ, Radka a Luba HÉDLOVÁ. *Česká paměť*. Praha: Academia, 2014.; HLAVAČKA, Milan, Antoine MARÈS a Magdaléna POKORNÁ. *Paměť míst, události a osobnosti: Historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2011. Nebo v rámci sociologie kultury reagují na vykořeněnost současného světa: SZALÓ, Csaba. *Paměť míst*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2017.

3. Rodinné memoáry aneb několik slov k metodologii a sběru dat

3.1. Pramenná základna

Pramennou základnu tvoří ve většině jednotlivé rodinné paměti, pouze v ojedinělých případech máme k dispozici více narativních pramenů týkajících se jedné rodiny. Z těchto důvodů jsou za hlavní zdroje považovány jednotlivé rodinné kroniky, rodinné memoáry či rodinné vzpomínky obsažené v individuálních pamětech. V menší míře je využíváno doprovodných pramenů jako korespondence, deníků či vzpomínek na rodinu z pera nepříbuzné osoby.¹⁶² Na počátku výběru pramenné základny bylo nutné se vypořádat s množstvím pramenů k tématu rodinné paměti i s vybraným širokým časovým úsekem. Po analýze možných konceptuálních východisek se ukázalo jako vhodné a inovativní sledovat v rodinných pamětech proklamované rodinné (i celospolečenské) hodnoty. Z důvodu velkého rozpětí takového konceptuálního pojetí bylo zřejmé, že zkoumaný vzorek musí splňovat konkrétní porovnatelné charakteristiky. Nabízelo se několik variant pojetí: například sledovat jednu hodnotu ve velkém souboru pamětí během kratšího časového období¹⁶³, nebo zvolit přístup reflektující všechny rodinné hodnoty na užším specifickém vzorku rodinných pamětí a jejich proměny během dlouhého období (tzv. *longue durée*): 1800–1914.¹⁶⁴ Po prvotním prostudování a zmapování dostupných pramenů se podle nás ukázalo, že nejužitečnějším přístupem bude právě analýza všech hodnot a odkazů v pamětech. Z toho důvodu byly zvoleny specifické parametry výběru pramenné základny tak, aby nabízela komparovatelné paměti a zároveň nebyla příliš široká a neinklinovala k upřednostňování menšího okruhu *slavných* rodin. Základními parametry výběru byly: nešlechtické paměti věnující se rodině¹⁶⁵, paměti sledující alespoň část 19. století, česky psané paměti a vzhledem k velkému množství archivních rukopisů jsme výběr omezili na paměti publikované.

¹⁶² Dobové vzpomínkové texty sledující osudy zkoumaných rodin či jejich členů. Např. LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. *Lidé minulých dob*. Praha: Sfinx, 1941.; ŠÁRECKÁ-RADOŇOVÁ, Maryša. *Ozářené krby*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1945.; STRETTIOVÁ, Marie. *O starých časech a dobrých lidech*. Praha: F. Topič, 1940.

¹⁶³ Např. sledovat hodnotu „pracovitosti“ v případě českých měšťanských rodin v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století.

¹⁶⁴ Spodní hranice tohoto rozmezí je spíše pohyblivá v závislosti na obsahu pamětí, počátek první světové války je zřejmou horní hranicí, ale přesahy tohoto období zohledňujeme při sledování proměn rodinné paměti.

¹⁶⁵ Šlechtické rodinné (rodové) paměti mají odlišnou mnohasetletou tradici. Srov. BŮŽEK, Václav a Pavel KRÁL, eds. *Paměť urozenosti*. Praha: NLN, 2007.

Vybrané vydané paměti byly na počátku bádání zvoleny metodou sondy v poli dle zadaných kritérií a booleovských operátorů: „rodinná paměť“ OR „rodinná kronika“ OR „vzpomínky“ AND „19. století“ v Souborném katalogu ČR a na portálech digitalizovaných knih institucí České republiky jako ndk.cz, digitalniknihovna.cz/mzk, kramerius.svkhk.cz apod.¹⁶⁶ V průběhu výzkumu se přirozeně začaly objevovat odkazy na další paměti a vzpomínky, které rovněž posloužily k analýze rodinné paměti, ale v jejichž případě nemůže být řeč o výběru dle konkrétního zvoleného vzorce. Mnohdy naopak složitá (či dokonce nemožná) dostupnost díla, způsobila, že text nebyl – navzdory pravděpodobné užitečnosti – mezi prameny zařazen. V jednom případě jsme získali možnost vést s pamětnicí, která se věnovala rodinné historii, rozhovor (Eva Kozáková)¹⁶⁷, proto jsme pro ojedinělost takové nabídky nerespektovali výše stanovená pravidla výběru. Jedny rodinné paměti jsme čistě náhodně zvolili v databázi DDVD¹⁶⁸, pro potřeby komparace¹⁶⁹. Ze stejného důvodu a vzhledem k nízkému počtu rodinných pamětí, které by se věnovaly také první polovině a polovině 19. století, bylo nutno kvůli rovnováze zvolit také dvojce individuální paměti nekorespondující se všemi parametry výběru.¹⁷⁰

Paměti byly vybrány s ohledem na to, aby byli, pokud možno, zastoupeni představitelé nižších a středních vrstev různého geografického určení, tj. aby pocházeli z vesnice i města. V minimální míře hrálo roli pohlaví autora paměti. Předpokladem bylo, že větší část pamětí bude dílem žen – auterek, které k tematice rodiny přirozeně tíhly mnohem více a dožívaly se obvykle vyššího věku než muži¹⁷¹, tudíž měly na sepsání memoárů více času. Aniž by to ovšem bylo záměrem při výběru pamětí, ukázalo se, že poměr auterek a autorů není úplně vyrovnaný. Problematickým při tomto součtu je ovšem fakt, že některé rodinné kroniky měly

¹⁶⁶ Závěrem k této metodě výběru podotýkáme, že není veskrze spolehlivá a knihovní katalogy nepokrývají celý soubor vydaných pamětí v ČR. Jako užitečné se ukázalo nechat se inspirovat dalšími odkazy v pamětech i typy zainteresovaných osob.

¹⁶⁷ S pamětnicí byl veden polostrukturovaný rozhovor na jaře 2016. Druhého podzimního setkání se bohužel paní Kozáková nedožila.

¹⁶⁸ *Databáze dějin všedního dne (DDVD)* je jedním z výstupů dlouhodobého projektu, na kterém se podílí *Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Wien, Ústav českých dějin* Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a *Historický ústav* Akademie věd České republiky. Počátky sbírky sahají do 90. let a hlavní zásluhy na jejím vzniku měli socioložka Jana Losová a historik Milan Hlavačka. Dnes je sbírka spravována v rámci Historického ústavu AV ČR, v. v. i., kde ji vede Vojtěch Kessler. Web zde: <https://www.hiu.cas.cz/database-dejin-vsedniho-dne>.

¹⁶⁹ KOBLÍZEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*. [A4; strojopis]. DDVD. Dostupné z: <https://ddvd.kpsys.cz/records/f7e3cbc5-8d3f-4ed1-8b7f-781152af0dea>.

¹⁷⁰ LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1929.; KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*. Praha: Vaněk a Votava, 1921.

¹⁷¹ Naděje dožití obyvatelstva českých zemí viz. FIALOVÁ, Ludmila et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 396. Průměrný věk, jehož se dožila v roce 1910 dvacetiletá osoba, byl 61,1 u mužů a 63,2 u žen. Ibid., s. 190.

autorů/autorek více, proto pro potřebu tohoto ukazatele zjednodušíme čísla na autory, kteří se podíleli na kronice ve sledovaném období nejvíce; pak pracujeme s pamětmi a kronikami 13 žen a 7 mužů.

Ve výčtu jsou obsaženy paměti pisatelů zejména ze středních vrstev¹⁷², paměti obyvatel venkova i města.¹⁷³ Dle očekávání se písemné zaznamenávání rodinných vzpomínek o něco častěji objevuje v měšťanském (později buržoazním) prostředí, a to zvláště u žen. Jejich paměti jsou obvykle velice osobní, citově zabarvené a obsáhlé, mnohdy vycházejí z předchozích deníkových záznamů či jsou jejich autorky více či méně literárně aktivní. Mužské memoáry jsou obvykle zaměřené na veřejné dění,¹⁷⁴ ale bylo by chybou domnívat se, že emocionálně zabarvené vzpomínky na rodinu sepisovaly pouze ženy; několik málo příkladů nacházíme i u mužů.¹⁷⁵ Cílem při studování pamětí bylo pokusit se vyvážit tento výběr měšťanských pamětí vzpomínkami z vesnického (chudšího) prostředí. Navzdory nepříznivým podmínkám se sepisování pamětí objevuje i u méně vzdělaných obyvatel z venkovského prostředí. Typickým příkladem jsou rodiny, jejichž několik generací bylo velice chudých, ale špatné poměry se zlepšily (nejčastěji vlastním přičiněním a podnikavým duchem).

Dalším důležitým jevem, který se vyskytuje téměř výhradně u pisatelů z venkova, je sepisování rodinných kronik, které často zachycují historii rodiny starou celá staletí.¹⁷⁶ Hypotéza, že tyto „paměti“ plní spíše funkci informativní a jsou více podřízené prostému zachycování významných událostí, se nenaplnila a ve sledovaných rodinných kronikách jsme nacházeli i četné osobní a emotivní komentáře. Výjimkou nejsou ani vzpomínky na každodenní rodinný život, jak si ukážeme v narativní a analytické části.

¹⁷² Ze středních vrstev v době sepisování pamětí (toto společenské postavení ostatně umožňovalo podmínky pro sepsání, které nižší vrstvy prakticky neměly), avšak o předcích z nižších vrstev běžně vypovídají.

¹⁷³ V této práci využíváme obecnější kategorie společenské stratifikace *vrstva*, která pokrývá širší část společnosti a může obsáhnout i větší změny společenského statusu rodiny, které jsou ve sledovaném více než stoletém období běžné. Z tohoto pohledu nejvíce rodin spadá pod kategorii *střední vrstvy*. Tedy vrstvy, která se vyznačuje schopností uvažovat v dlouhodobém horizontu, myslet kriticky a inovativně. Z *dolních vrstev* je paměti o poznání méně, také z toho důvodu, že se rodina během času vypracovala, ale na předky z dolní vrstvy pochopitelně může vzpomínat. Jestliže je u nižších vrstev zdůrazňován smysl pro solidaritu, pěstování příbuzenských kontaktů a rodinný život, mnoho těchto fenoménů dle našeho názoru prosakuje i do vrstvy střední. Srov. *Vrstva*. In: *Velký sociologický slovník P–Z*. Praha: Karolinum, 1996, s. 1393.

¹⁷⁴ LENDEROVÁ, Milena. Mezi rodinou a přáteli: paměti Boženy Frídové. In: *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 109.

¹⁷⁵ Na tomto místě jmenujme alespoň vzpomínky Eduarda Grégra. Více se obsahu a stylu konkrétních vzpomínek věnujeme v příslušné analytické části. GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*. Praha: Eduard Grégr, 1996.

¹⁷⁶ Viz. např. rodinná kronika Flesarů, která začala být sepisována v roce 1423. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*. Jimramov: Tigris, 2015. Rodinná kronika Josefíny Regálové je kronikou jen v názvu, po formální ani obsahové stránce kronikářskému záznamu neodpovídá. REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*. Praha: Topič, 1942.

Zvolené paměti odrážejí vytyčené časové období počátku 19. století do počátku 20. století. Nejstaršími vzpomínkami, z nichž čerpáme, jsou rodinné paměti Antonie Kavalírové, narozené v roce 1804.¹⁷⁷ Nejmladším autorem vzpomínek na rodinu byla Eva Kozáková narozená 1925. Výjimku tvoří dvě rodinné kroniky, které časově pojímají rozsáhlá období několika století. Tyto texty jsou obsáhlé a jsou produktem několika generací rodiny. Autory jsou obvykle muži, které ale v časech, kdy nemohli zapisovat, zastoupily ženy; vlastní ženské autorství v těchto kronikách se začíná vyskytovat až s 19. stoletím.¹⁷⁸

Tato disertační práce čerpá celkem z 20 pamětí, respektive z historie 20 rodin. Využité prameny zachycují vzpomínky na 19. století a počátek století dvacátého. Nejsledovanějším obdobím (vzhledem k obsahu pamětí) je druhá polovina 19. století. Cílem bylo, aby příležitost dostaly vzpomínky jak prominentních rodin (elit), tak zástupců nižších vrstev, v tomto případě zejména z venkova. Tento požadavek se podařilo rovnovážně naplnit: 10 rodin bylo (je) považováno za měšťanskou (městskou) elitu, tvořenou politiky, spisovateli, umělci¹⁷⁹; 10 rodin bylo členy střední vrstvy především z venkova, jejich společným rysem je ale obvykle alespoň určitý regionální význam¹⁸⁰. V průběhu více než stoletého období se samozřejmě mohl také společenský statut významně proměňovat. Bližší představení těchto rodin, jejich historii a okolnosti vzniku pamětí nabízíme v páté *Narativní části: Historie rodin a obsah jejich pamětí*.

¹⁷⁷ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Spolek českých bibliofilů, 1929.

¹⁷⁸ Kronika Dobešů začíná rokem 1620 narozením předka Jana Sluky. DOBEŠ, Jan. *Kronika rodu Dobešů ze Strážnice nad Bečvou*. Valašské Meziříčí: František Dobeš, 1941; Flesarova kronika sleduje období již od roku 1423. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*. Jimramov: Tigris, 2015. Manželky autory kroniky zastupovaly, když byli ve válce, na vojně, za prací apod.

¹⁷⁹ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1959.; LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*.; KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*.; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*. Praha: Obec Pražská, 1892.; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*. Praha: Český čtenář, 1924.; POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*. Praha: Umělecká beseda, 1944.; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*. Kladno: J. Šnajdr, 1926.; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl III.* Kladno: J. Šnajdr, 1932.; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*. Praha: Československý spisovatel, 1960.; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*.; HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*. Praha: H+H, 2001.

¹⁸⁰ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*.; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Strážnice nad Bečvou*.; REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*. Praha: Topič, 1942.; FLESAR, Václav. *Kořeny věků*.; BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*. Ústí nad Orlicí: OFTIS, 2017.; NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*. Brno: nákladem vlastním, 1940.; NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika : „po zavátých stezkách“ : zaznamenala svému vnuku Michaelovi Marie Nacházelová rozená Budínová ve Studené v roce 1900. Michael BUDÍN*. Sezimovo Ústí: Jirí Budín, 2017.; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*. Praha: rodinný archiv, 2016.; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*. Praha: rodinný archiv, 2016.; KOBLÍZEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*.

V této části, pokud to typ memoárů umožňuje, vycházíme z již avizovaného chronologického řazení dle narození autora.¹⁸¹

Naše analýza rodinné paměti vychází z několikerých komparací. Vedle porovnání rozdílů či podobností v rodinné paměti městské a venkovské, je nedílnou součástí analýzy komparace rodinné paměti v dlouhém časovém období od počátku 19. století do jeho konce (respektive do začátku první světové války). Hypotézou je, že se konstrukce a reprezentace sledovaných hodnot rodinné paměti budou značně lišit. Během 19. století docházelo k obrovským změnám na poli politickém, hospodářském i sociálním, proto si klademe otázku, na kolik tyto transformace ovlivnily vytváření rodinné paměti a kterým novým potřebám musela (či ne) přizpůsobit svoji podobu. Cílem je také pochopit, jak členové rodiny rozvíjeli pocit společné identity prostřednictvím schématu sdílené paměti, čímž dali vzniknout výraznému druhu paměti autobiografické. Jestliže rodinná paměť sestává ze sdílených aktivit, rozhovorů a příběhů, jimiž se tyto aktivity transformují do trvalých schémat sdílené paměti¹⁸², zkoumáme, jak přesně tyto příběhy a jejich autoři tato schémata vytvářejí.

3.2. Obsahová analýza dat

Nedílnou součástí analytických kapitol této práce bude také rozbor textového obsahu. Klasická obsahová analýza je podle starší práce sociologa Bernarda Berelsona definována jako výzkumná technika, která má objektivně, systematicky a kvantitativně popsat zjevný obsah komunikace.¹⁸³ Tato definice je už dnes jen velmi těžko obhajitelná, protože obsah komunikace není provázen jen objektivními informacemi. Využitím komunikačního média, kterým může být jazyk, obraz i písmo, se lidé mezi sebou dorozumívají a vytvářejí určité sdělení; podle Berelsona bylo možné toto sdělení jak po formální, tak po obsahové stránce objektivně analyzovat. V současné době je takové tvrzení stěží obhajitelné, protože víme, že výsledné sdělení můžeme jen těžko oddělit od média, které je jeho nositelem, a co se ukazuje jako nejvýznamnější činitel: nelze opomíjet účastníky komunikace, tj. tvůrce a příjemce sdělení.

¹⁸¹ U kronik, které mají autorů více, vycházíme z dat narození autora, který sleduje nejstarší část 19. století.

¹⁸² SHORE, Bradd. Making Time for Family: Schemas for Long-Term Family Memory. *Social Indicators Research* [online]. 2009, 93(1), s. 95. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/27734900>.

¹⁸³ BERELSON, Bernard. *Content analysis in communication research*. Glencoe: Free Press, 1952.

Český sociolog Martin Hájek rozlišuje ve své knize *Čtenář a stroj* kódový a inferenční model komunikace.¹⁸⁴ První jmenovaný by odpovídal Berelsonovské představě o možném objektivním analyzování, avšak v praxi není běžný a jeho model nemůže být považován za univerzální. Mnohem zajímavější a užitečnější je pro nás model inferenční. V podstatě vychází z jednoduchého kódového modelu, ale vedle explicitně vyjádřeného sdělení existuje i část komunikace, která je vyjádřena implicitně. To znamená, že není na první pohled zřejmá, kód komunikace ji přímo neobsahuje, ale v daném kontextu a situaci z ní vyplývá. Jinými slovy, tentýž kód či sdělení (konkrétně například určitý text) bude mít jinou výpovědní hodnotu a jiný „obsah“ pro dva různé lidi v různých prostředích, situacích i časech. „*Celkově tak můžeme komunikaci chápat jako jednání s komunikačním záměrem, kterým v dané situaci vybíráme (činíme zjevné) určité kódující i nekódující prvky prostředí (slova, zvuky, obrazy, pohyby apod.), o kterých předpokládáme, že z nich náš komunikační partner (...) bude schopen odvodit to, co mu chceme sdělit (myšlenku, představu, pocit, výzvu apod.)*.“¹⁸⁵ Vědomí mnohvrstevnatosti komunikace je důležitým aspektem analytické části této práce. Italský sémiolog, filozof a spisovatel Umberto Eco ve své knize *Lector in Fabula*¹⁸⁶ tvrdí, že prakticky všechny texty, paměti nevyjímaje, jsou vytvářeny i čteny ve vztahu k manifestní a konotované složce. *Manifestní* složka je tím, co by se dalo označit za vkládání a vyřešení kódu. Je komponentem vyprávění, který do díla autor vložil a čtenář přijímá (proces recepce). Ve chvíli interpretace a posuzování daného kódu se ke slovu dostává *implicitní* složka, kterou Umberto Eco nazývá složkou konotovanou. Jednoduše řečeno, je to moment, kdy se čtenář odpoutá od samotného textu a posuzuje jej. Obsah textu je tedy zároveň výsledkem psaní a čtení.

Novější teorie jdou ještě dál a termínem *obsahová analýza* nezaštiťují jen onu manifestní a konotovanou složku textu.¹⁸⁷ Neméně důležitým předmětem analýzy je vedle zkoumání kotextu a kontextu i to, za jakým cílem text vznikl, tj. jaké je nebo mělo být jeho (vy)užití. Teorie komunikace tento jev nazývá *pragmatickým obratem*.¹⁸⁸ Jestliže tedy jsme schopni vztahovat texty k okolnostem vytváření jejich obsahů, domníváme se, že jsme schopni alespoň částečně odhalovat i jejich *přesahy*.

¹⁸⁴ HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj*. Praha: SLON, 2014, s. 59.

¹⁸⁵ Ibid, s. 59.

¹⁸⁶ ECO, Umberto. *Lector in fabula. Role čtenáře aneb interpretační kooperace v narativních textech*. Praha, 2010.

¹⁸⁷ KRIPPENDORFF, Klaus. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. 2nd edition. London: SAGE Publications, 2004.

¹⁸⁸ Pojem *pragmatický obrat* pochází od německého lingvisty Gerharda Helbiga. Jedná se o odklon od zkoumání systému jazyka ke komunikačně orientované lingvistice. V zásadě upozorňuje na potřebu vnímat jazyk nejen jako systém znaků ale také jako prostředek k účelům ukotveným mimo tento jazyk. HELBIG, Gerhard. *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970*. Opladen: Westdt. Verl., 1990.

Možnosti práce s výše uvedenými úskalími obsahové analýzy textu Martin Hájek nabízí ve své knize. Autor pomocí uvedených pojmů vysvětluje užitečnost propojení přístupů k okolnostem tvorby a čtení textu. Hájkova metoda spočívá v prvotním deskriptivním analyzování faktů, poté přichází na řadu i nezbytné hodnocení referenční, a to jak z hlediska vzniku textu, tak z hlediska okolností čtení textu. Hermeneutický přístup označuje pojetí, které se text snaží vysvětlit z pohledu autora. Na druhou stranu sémiotický přístup se zabývá čtenářem a tím, jak s textem pracuje a v něm obsažené sdělení chápe a de facto „znovu-vytváří“.¹⁸⁹ Pro naši analýzu je právě hermeneutický přístup stěžejní a zohledňujeme jej jak v části narativní, tak v následujících částech analytických. Sledujeme okolnosti vzniku díla i již výše zmiňované motivace. Sémiotický přístup uplatňujeme v menší míře.

Na základě těchto vysvětlení jsou strukturovány další části práce.¹⁹⁰ Představujeme politický a společenský historický kontext, stejně jako stručně kontext literární, který bezesporu paměťový žánr provází. Specifika práce s tímto typem pramene uvádíme hned v následující kapitole.

3.3. Paměti a jejich výzkum – specifika literárního pramene

Následující kapitola se zaměřuje na největší úskalí práce s pamětmi jako historickým pramenem, vyhodnocuje její rizika a, pokud je to možné, nabízí řešení přístupu.

Paměti se řadí mezi historické *literární prameny*, někdy také označované jako narativní (vyprávěcí). Autor v nich popisuje prožitou (i zprostředkovanou) minulost a drží v patrnosti současného i budoucího čtenáře; může ignorovat hranice žánru, využívat expresivních výrazových prostředků a různých stylů: do značné míry tedy pracujeme s insitní literaturou. Všechny aspekty vzniku pamětí musí historik ve svém výzkumu dostatečně zohlednit, tj. *kdo* paměti sepsal, *kdy* je sepsal a s jakým *časovým odstupem* od událostí či jaký byl autorův *záměr*.¹⁹¹ V mnoha ohledech tedy tato specifika odpovídají v předešlé kapitole uvedeným parametrům obsahové analýzy textu. Při interpretaci retrospektivně psaných pramenů musíme mít také na zřeteli to, že podléhají nestabilnímu médiu, jímž je lidská paměť.¹⁹²

¹⁸⁹ HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj*, s. 61–65.

¹⁹⁰ Deskriptivní kapitoly, které shrnují faktický obsah zkoumaných pamětí, tj. narativní část. Kapitoly věnující se cílům autora/ky a jeho odkazu a hodnotám, tj. analytická část.

¹⁹¹ CHOCHOLÁČ, Bronislav a Martin WIHODA, eds. *Úvod do studia dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 60.

¹⁹² DOUŠEK, Roman. *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

Paměti většinou vznikaly z mnohem autentičtějších a méně stylizovaných útvarů, zejména z deníků nebo různých poznámek.¹⁹³ Jsou osobní výpovědi o událostech a vlastním jednání, které se sám autor rozhodl zveřejnit či jinak obecně rozšířit; mohou být prezentovány jako *osobní* pohled na minulost, ale zároveň svým způsobem chtějí ovlivňovat směr, obsah a výklad historiografického obrazu tématu, kterým se zabývají.¹⁹⁴ V pamětech je více či méně patrné, jak si pisatel nebo pisatelka uvědomovali své výlučné postavení, které umožňovalo některé aspekty vyprávění přizpůsobovat vlastním potřebám. Jinými slovy, autoři obvykle vědí, že mají možnost ovlivnit představu o své vlastní osobě, životě a jednání. Paměti velice často vznikají na konci významných období, u příležitosti životních jubileí, stejně jako na sklonku života; s tím související bilancování může přinést potřebu obhajování se, cenzury a polopravd.¹⁹⁵

K často skloňovaným problematickým aspektům memoárové literatury patří uplatnění těchto textů při vědeckém bádání. K těmto diskuzím docházelo již na přelomu 20. a 30. let 20. století.¹⁹⁶ Tyto nesnáze úzce souvisejí s jejím hraničním žánrovým postavením. Obvykle se o paměťové literatuře uvažuje jako o písemnictví na hranici mezi beletrií a literaturou faktu. Literární vědci, zabývající se zejména estetickou stránkou věci, často dospívají k názoru, že memoáry jsou pouhou napodobeninou vysoké literatury a nedosahují kvalit, kterými by beletristické psaní mělo disponovat.¹⁹⁷ Naproti tomu badatelé, kteří hledají historickou pravdu a na základě vědeckých měřítek a pomocí metod zkoumají prameny a posuzují jejich věrohodnost, pochybují o objektivnosti (tudíž domnělé užitečnosti) těchto textů. V obou případech byly memoáry odsouvány na okraj vědeckého zájmu a využívaly se k dokreslení okolností a skutečností daných konkrétními fakty. Zdá se tedy, že objasnění problematiky výkladu paměťové literatury představuje zásadní hledisko při jejím zkoumání. Jako nejvhodnějším řešením se jeví přistupovat k paměťové literatuře interdisciplinárně – z pohledu

¹⁹³ Pro deníky, ze kterých obvykle pisatel nebo pisatelka pamětí vycházeli, je typičtější jakási bezprostřednost a nestylizovanost (větší autentičnost). V neposlední řadě svou roli hraje i fakt, že deník je sepsován s menším časovým odstupem než paměti, které mnohdy mohou od zachycovaných událostí dělit desítky let. Přestože jsou tyto dva žánry výrazně spjaty, lze předpokládat, že u pamětí se míra stylizovanosti a literární ambice autora vyskytují v mnohem větším zastoupení.

¹⁹⁴ KVAČEK, Robert a Otto URBAN. Literární prameny. In: *Úvod do studia dějepisu III*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983, s. 117–127.

¹⁹⁵ Odpovídá některým již výše zmíněným motivacím.

¹⁹⁶ Konkrétní autory věnující se problematice memoárové literatury nabízí vyčerpávající seznam Reginy Lubas-Bartoszyńské. LUBAS-BARTOSZYŃSKA, Regina. *Style wypowiedzi pamiętnikarskiej* [online]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1983, s. 37–47. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11716/2641>

¹⁹⁷ Více viz. v metodologickém úvodu In. FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech. Případ Hradce Králové*.

historických (kulturně-antropologických) a literárních metod a teorie. Budeme-li se totiž držet pouze metod jednoho z nich, nemůžeme dosáhnout uspokojivých výsledků. Jak trefně poznamenali autoři publikace *Rod v memoárech* (vychází z díla polského teoretika Andrzeje Cieńskiho)¹⁹⁸, pokud využijeme k výzkumu memoárové literatury pouze metod literární vědy, nedozvíme se nic jiného, než že memoáry jsou nepřilíš zdařilými pokusy o umělecký text.¹⁹⁹

Polský teoretik Andrzej Cieński se domnívá, že přestože nepochybně existují i memoáry s jistými literárními kvalitami (označuje je za paměti literátů), není možné je považovat za krásnou literaturu: nejsou součástí literárního kánonu a neoplývají literárností – jsou lehce srozumitelné. Řešením je podle Cieńskiho interpretovat paměti jako kulturní texty. Ve své studii *Kryteria oceny prozy pamiętnikarskiej* z roku 1975 nabízí Cieński možnosti, jak s takovými kulturními texty (memoáry, deníky a dalšími) pracovat. V zásadě jeho kritéria odpovídají běžným doporučením pro práci s tištěnými prameny osobní povahy a zohledňují přístupy historické a literárně-vědné. Cieński se odvolává zejména na práci s deníky, ale jeho kritéria považujeme za vhodná i pro paměti:

- 1) ujasnit si vlastní postoj k tématu (historický, sociologický, literárně-kritický atd.),
- 2) určit, co je předmětem vzpomínek,
- 3) určit, jaké je stanovisko a pozice autora,
- 4) stanovit, jaká je úroveň subjektivnosti textu,
- 5) zjistit, zda odpovídá užívanému formátu,
- 6) ověřovat si, zda jsou uváděná fakta pravdivá,
- 7) stanovit úroveň literárních schopností autora: porovnat s dobovou literární produkcí, určit stylistické a jazykové vlastnosti textu a jeho kompozici (chronologii, celistvost),
- 8) upřesnit, jaká je didaktická hodnota textu,
- 9) určit, jaký význam text dává uváděným událostem i přímo autorovi.²⁰⁰

Na základě těchto otázek pracujeme se zkoumanými paměťmi. Náš postoj je historický, kulturně-antropologický a z části též literárně-kritický. Předmětem vzpomínek jsou přirozeně

¹⁹⁸ CIENSKI, Andrzej. Interpretacja dzieła pamiętnikarskiego. In: SŁAWIŃSKI, J. a J ŚWIĘCH, eds. *Zagadnienia literaturoznawczej interpretacji. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum, 1979.

¹⁹⁹ FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech. Případ Hradce Králové*, s. 21.

²⁰⁰ CIENSKI, Andrzej. Kryteria oceny prozy pamiętnikarskiej. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* [online]. 1975, roč. 66, č. 2. Dostupné z: https://bazhum.muzhp.pl/media//files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1975-t66-n2/Pamietnik_Literacki_cza

zejména historie rodin, které přibližujeme v patričních kapitolách 5.1. a 5.2. i se zhodnocením autorova literárního stylu (jeho literárních schopností a kompozice textu), konkrétně také sledujeme již avizované předávané hodnoty – část 6. V závěru šesté části této práce, kap. 6.2. se věnujeme pozici autora a impulsům, které jej ke psaní přivedly, zároveň zhodnocujeme úroveň subjektivnosti textů a zda se jejich užívané formáty nějak významně liší. Bod číslo šest dle Cieňského kritérií je podle nás poněkud problematický a verifikování „objektivní“ pravdy by nepřineslo požadované výsledky.²⁰¹ Mnohem užitečnější se jeví sledování stanoviska autora (rodiny) vůči prezentovaným jevům. V tomto případě se tedy kloníme ke stanovisku antropologickému a kritérium pravdivosti historických faktů z hlediska užitečnosti memoárové literatury ve větší míře nezohledňujeme. Proti postoji hodnotícímu memoáry na základě jejich *pravdivosti* se ostatně mimo jiné vymezuje i francouzský filozof a epistemolog Georges Gusdorf.²⁰² Koneckonců zásadnější je pro nás kulturní postoj autora, který nejen reflektuje myšlenkový svět vzpomínaného období, ale snad mnohem více odpovídá autorově myšlení a společenským představám v době vzniku pamětí.

Ukazuje se, že memoárová literatura, tradičně nespádající do literárního kánonu, nabízí jako mnoho dalších nereflektovaných literatur (regionální literatury, okrajové literární směry apod.) nové pohledy a přístupy k chápání minulosti. Stejně jako měla historická věda tendenci soustředit svoji pozornost na *velké politické* dějiny i věda literární tíhne k jednostrannému vyzdvihování literárního mainstreamu, který ovšem zdaleka nepostihuje všechnu literární tvorbu své doby.²⁰³ Rekonstrukce nekanonizované složky literárního vývoje může přispět k hlubšímu pochopení kulturních postojů společnosti, jejichž střípky nezachycuje pouze vyzdvihovaná a popularizovaná část českého písemnictví, ale i jeho pozapomínaná okrajová složka.

Závěrem kapitoly ještě malé upřesnění dvou často užívaných pojmů. Během výběru pramenů k této disertační práci jsme narazili na dvojí základní označení/pojmenování rodinných vzpomínkových textů: prvním je již mnohokrát uvedený název *paměti*, ale není výjimkou, že některé texty jsou pojmenované jako *kronika*, což se může jevit jako zavádějící,

²⁰¹ K mystifikacím v rodinných pamětech přispěla již publikovaná studie, jejímž závěrem je právě problematické verifikování objektivní pravdy v pramenech osobní povahy.

²⁰² GUSDORF, Georges. Conditions and Limits of Autobiography. In: OLNEY, James, ed. *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Princeton: Princeton University Press, 2014.

²⁰³ O „zapomínaných“ srov. např. příslušnou kapitolu Dobravy Moldanové in: FEDROVÁ, Stanislava, ed. *Otázky českého kánonu*. Edice K, Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006. nebo WERNISCH, Ivan. *Zapomenutí, opomíjení opovrhování*. Praha: Druhé město, 2012.

ale po zhodnocení obsahu, může být potvrzeno, že v praxi rodinného vzpomínání v 19. století se jedná o velice podobné (ne-li totožné) literární útvary s obdobnou formou a obsahem. Obvykle teorie historických pramenů uvádí mezi kronikou a paměťmi rozdíly,²⁰⁴ ale ukázalo se, že při praktickém použití pojmů pamětníci (v případě rodinného vzpomínání) velké rozdíly nedělali. Odlišné přístupy k názvosloví lze vysledovat spíše jen na základě sociální a geografické příslušnosti autorů, tj. autoři z vesnice spíše tíhnuli k tomu, že své vzpomínání nazývali *rodinnou kronikou*, autoři z městského prostředí sepisovali spíše *rodinné paměti*.

²⁰⁴ KVAČEK, Robert a Otto URBAN. Literární prameny. In: *Úvod do studia dějepisu III*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983.

4. Historický a literární kontext

4.1. Historický kontext

Kapitola o historickém kontextu se věnuje především dějinným souvislostem, které se dotýkaly rodinného života. Zaměřuje se na proměny venkova a města a stručně přibližuje sociální a demografické proměny obyvatelstva. V úvodu shrnuje také nejdůležitější události *velkých dějin* dlouhého 19. století.

První desetiletí 19. století se táhla ve znamení napoleonských válek. Po jejich skončení v roce 1815 panovalo období relativního klidu reprezentované v umění *biedermeierem*, v politice císařem Františkem I., který pod nepříznivým vlivem poválečného vývoje upustil od reformních snah a mnohem více korigoval reformy předchozích let tak, aby nedocházelo k *jitření* lidu.²⁰⁵ Postupně docházelo k prosazování osobní svobody a principů rovnosti, jak je přinesla francouzská revoluce, s tím rozdílem, že byly kontrolovány nově vytvořenými strukturami státních byrokratických orgánů; formální občanskou rovnost přinesl nový *Všeobecný občanský zákoník* v roce 1811, který byl ovšem kompromisem mezi hodnotami staré a nové doby, tj. nově nastavené svobody získaly patřičné mantinely.²⁰⁶ Téměř čtyřicet let první poloviny 19. století bylo ve znamení vlády monarchistického konzervativce Klemense Wenzela von Metternicha, který pomocí tzv. *Svaté aliance* dohlížel na dodržování pořádků stanovených na Vídeňském kongresu.²⁰⁷ Na trůn rakouského císaře dosedl v roce 1835 Ferdinand I., který vládl až do revolučního roku 1848.

Vídeňský centralismus a ekonomicky neefektivní robotování vadilo zejména liberálně smýšlejícím měšťanům. Vedle toho se vzrůstající české národní vědomí dožadovalo zrovnoprávnění češtiny s němčinou na úradech a ve vyšším školství. První snahy o zlepšení postavení české kultury bezděčně skrývaly i politický podtext znovuoživení české státnosti;²⁰⁸ ucelené politické požadavky přinesla česká reprezentace v roce 1848. Přestože revoluce fakticky dopadla úspěšně, sjednocení zemí Koruny české se nepovedlo kvůli

²⁰⁵ PÁNEK, Jaroslav a Oldřich TŮMA. *Dějiny českých zemí*. Praha: UK, 2008, s. 222.

²⁰⁶ *Ibid.*, s. 222–223.

²⁰⁷ RAK, Jiří. František II., Napoleon a české vlastenectví. In: RULF, Jiří, ed. *Předěly staletí. České a světové dějiny v horizontech věků*. Praha: NLN, 2000, s. 300–307. PÁNEK, Jaroslav a Oldřich TŮMA. *Dějiny českých zemí*, s. 223.

²⁰⁸ Jak ovšem podotýká Jiří Rak, pojem národní svobody byl do politického myšlení vnesen oficiální rakouskou propagandou již na počátku 19. století, když si rakouské císařství muselo získávat loajalitu svých poddaných v boji proti Napoleonovi. RAK, Jiří. *František II., Napoleon a české vlastenectví*.

nesouhlasnému stanovisku německojazyčného obyvatelstva a „*pro setrvávající pojetí zemsky autonomistické politiky moravského sněmu*“²⁰⁹. Změna na trůně, ke které došlo na konci roku 1848, znamenala obnovení starých pořádků. Říšský sněm v Kroměříži byl rozpuštěn a byla vydána oktrojovaná ústava. Ačkoli bývala revoluce v polovině 19. století označována za *polovičatou*, či *poraženou* Milan Hlavačka upozorňuje, že i to „*co po revoluci zůstalo, a hlavně to, co zahájila, je přesto možno označit za impozantní, neboť z tohoto intelektuálního, politického a praktického dědictví žijí středoevropské národy dodnes*“.²¹⁰

První desetiletí druhé poloviny 19. století sice byla ve znamení absolutistické vlády, avšak přinesla hospodářský i společenský rozvoj. František Josef I. vydal 20. října 1860 *Císařský diplom k uspořádání vnitřních státoprávních poměrů v monarchii* (tzv. říjnový), který měl zajistit svolání zemských sněmů a celoříšského parlamentu; diplom byl ovšem nejednoznačný a nabízel různé výklady.²¹¹ Odpor vůči federalistickému uspořádání zemí nakonec o pět měsíců později přinesl cestu k parlamentarismu v podobě *Patentu* z 26. února 1861 (tzv. únorová ústava).²¹² Nadějí pro nároky české politické reprezentace byla pro Rakousko neúspěšná válka s Pruskem, která skončila bitvou u Sadové v roce 1866, a dualistické vyrovnání s Maďarskem v roce 1867. Snahy o vyrovnání byly ovšem neúspěšné, což poznamenalo tvář české politiky na několik dalších desetiletí – překotný hospodářský a kulturní rozvoj českého národa neodpovídal jeho politickému postavení v rámci monarchie.

Národní soutěžení Čechů a Němců sice vyvolávalo politické a společenské napětí mezi oběma tábory, ale zároveň aktivizovalo zájem o jejich sebezdokonalování. Národní sebevědomí upevňovaly mimo jiné po únorové ústavě hojně vznikající spolky, například *Hlahol pražský* (1861) a *Umělecká beseda* (1863).²¹³ Nejznámějším a pro nás vzhledem k zakladatelům nejzajímavějším z nich je *Sokol* založený v roce 1862 Jindřichem Fügnerem a Miroslavem Tyršem. Spolky byly jednou z možností, jak ovlivňovat veřejné záležitosti a přihlášení do takového spolku často demonstrovalo postoje a názory svých členů.²¹⁴ Spolky byly také jednou

²⁰⁹ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I*. Praha: Historický ústav, 2016, s. 39.

²¹⁰ HLAVAČKA, Milan. Zrod české politické reprezentace. In: *Dějiny českých zemí*. Praha: Karolinum, 2019, s. 328.

²¹¹ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I*, s. 71.

²¹² Koncepce *ústavy* pocházela od nového ministra vnitra německého liberála Antona Schmerlinga. Ibid.

²¹³ Před rokem 1852 byla spolková agenda v rukou panovníka, v listopadu 1852 byla svěřena ministerstvu vnitra a nakonec rokem 1867 a prosincovou ústavou získaly tyto občanské aktivity poměrně stabilní prostor. LENDEROVÁ, Milena a Marie MACKOVÁ. Život společenský: návštěvy, salony, spolky. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 318–319.

²¹⁴ LENDEROVÁ, Milena a Marie MACKOVÁ. Život společenský: návštěvy, salony, spolky. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 317.

z prvních platform, kde se mohly ženy ze středních a vyšších středních vrstev realizovat ve veřejném prostoru.²¹⁵

Politický rozkol mezi staročechy a mladočechy se uklidnil po roce 1878, kdy společným prohlášením opustili státoprávní stanovisko a připustili spolupráci s Vídní; v září téhož roku vstoupili do českého sněmu.²¹⁶ V posledním desetiletí 19. století byla již česká politická scéna rozvrstvená a odpovídala sociálnímu složení obyvatel; vedle tradičních stran vznikaly strany křesťansko-sociální, agrární, národně-sociální či malá (ale vlivná) realistická strana T. G. Masaryka. Jakkoli se česká politická scéna vymezovala vůči rakouskému státu, uvědomovala si, že v kontextu velkých evropských mocností tvoří monarchie štít, který české země chrání před rozpínavostí Německa na jedné straně a Ruska na druhé. Události první světové války ovšem přinesly vyostření česko-rakouského napětí a tolik sociálních a politických proměn, že situace již byla neúnosná. Po řadě jednání v zahraničí a oslabením Rakousko-Uherska, které chtělo za každou cenu válku ukončit i pod příslibem svrchovanosti československého státu, byla 28. října 1918 vyhlášena samostatnost.

4.1.1. Vzdělaná moderní společnost

Vzhledem k časovému ukotvení práce je důležitým předpokladem bádání skutečnost, že zkoumanou společností je ta moderní, nikoli tradiční. Byť se toto konstatování může jevit jako zbytečné, je důležité uvědomit si, k jakým změnám ve sledovaném období (nebo těsně před ním) došlo; mluví se o modernizaci a o cestě k občanské společnosti. Obvyklým časovým zlomem mezi tradiční a moderní společností, byť nikterak bez výjimek uznávaným, je konec 18. století.²¹⁷ Tradiční společnost, která prakticky neumožňovala svým členům přechod z jedné společenské třídy do jiné, setrvala v přesvědčení, že jedinec patří do té třídy, do které se narodil a ve které byl vychován. Moderní společnost, přestože ve svých počátcích ještě ne plně rozvinutá, nabízela naději na zlepšení životních podmínek, vzdělání, na profesní a s tím spojený sociální vzestup.

Klíčovou roli v procesech proměny společnosti sehrálo vzdělání, potažmo rozvíjející se školství. Tento odstavec jistě není plnohodnotným shrnutím proměn, snaží se pouze reflektovat

²¹⁵ Pro tuto práci je důležité zmínit především jména Marie Riegrové a Augusty Braunerové. Ostatně většina novodobých výzkumů zabývajících se ženskou otázkou v 19. století právě spolkovou (charitativní) činnost sleduje. Ženy ale dlouho ani členkami spolků být nemohly.

²¹⁶ PÁNEK, Jaroslav a Oldřich TŮMA. *Dějiny českých zemí*, s. 266.

²¹⁷ Někteří historici mluví o počátcích modernity již v 15. století.

nejzásadnější body. Po známých tereziánských²¹⁸ a dokončujících josefinských reformách jsou to co do významu srovnatelné reformy Hasnerovy, které přinesly vzdělání širším lidovým vrstvám.²¹⁹ Zavedly povinnou školní docházku, zakázaly fyzické tresty, prodloužily vzdělávání na dobu osmi let a vytvořily systém základního školství, který vydržel až do r. 1949. Veřejné školství bylo ovšem v 19. století něčím, co bylo stále považováno za záležitost neprivilegovaných vrstev – vyšší společenské postavení obvykle znamenalo, že děti měly domácího učitele nebo navštěvovaly soukromý ústav.²²⁰

Zlomovým okamžikem českých dějin (školství) bylo nepochybně i rozdělení pražské Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou v roce 1882 a vznik *České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* v roce 1890.²²¹ Rozvoj vzdělanosti přinesl také lepší možnosti pro dívky a ženy. Ty mohly již v době předbřeznové navštěvovat školy zakládané spolky, ovšem po revoluci a obzvláště od 60. let 19. století se jejich možnosti výrazně zlepšily. Po polovině století vznikaly zcela české dívčí ústavy (některé jen nakrátko), které nabízely vyšší dívčí vzdělání.²²² Ve sledovaných rodinných pamětech je to také zásadní vliv spolkové činnosti na dívčí ale také předškolní vzdělávání: např. *Spolek sv. Ludmily*, založený již v roce 1851, později řízený Marií Riegrovou, který podporoval chudé vdovy. I další protagonistka našich zkoumaných vzpomínek, Karolína Světlá, stála u zrodu *Ženského výrobního spolku českého* (1871). A tatáž dáma se podílela společně s Eliškou Krásnohorskou na založení *Spolku pro ženské studium Minerva* podporujícím první dívčí gymnázium (1890).

4.1.2. Život na venkově a ve městě

Život zejména na venkově podléhal řádu, který byl v českých zemích nastolen již ve středověku. Celá země byla rozdělena na jednotlivá větší či menší panství (dominia královská, městská, církevní, šlechtická, univerzitní), která prakticky zastávala veškeré správní i soudní

²¹⁸ Připomeňme alespoň *Schulpatent* platný od 1. ledna 1775, který zavedl vzdělávací povinnost pro děti ve věku 6–12. Děti navštěvovaly školy farní, hlavní a normální. V roce 1805 byl vydán všeobecný školní zákon, který základní školství vrátil pod úplný dohled církve. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2011, s. 197–198.

²¹⁹ LENDEROVÁ, Milena. Školství a vzdělanost moderní doby. In: NOVOTNÝ, Miroslav, ed. *Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 234.

²²⁰ Některé dívky ze zámožnějších měšťanských rodin měly domácí učitele i přesto, že jejich bratři chodili do veřejné školy. LENDEROVÁ, Milena. Vzdělání a škola. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 200.

²²¹ Zakládací listina akademie byla podepsána v roce 1892, ale šlo již jen o formalitu. Oficiální datum založení je 23. ledna 1890.

²²² Vyšší dívčí školy v Písku (1860), Praze (1863), Brně (1866) atd. LENDEROVÁ, Milena. Vzdělání a škola. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 206–207.

funkce a dohlížela na to, že poddaní plní své povinnosti. Na území celé země byl ale tento systém nejednotný a řadu poddaných značně znevýhodňoval. Od druhé poloviny 18. století přišlo zlepšení v podobě tereziánských a josefínských reforem, které alespoň částečně práva poddaných upravily. Nejznámějším ustanovením je zrušení nevolnictví Josefem II. v listopadu 1781. Tento patent přinesl zejména unifikaci poměrů poddaných a omezení svévole vrchnostenských úřadů.²²³ Další státní zásahy upravovaly i majetkové záležitosti, především usnadňovaly a sjednotily podobu dědických řízení. Zásadní pro podobu českého venkova až téměř do počátku 20. století bylo nařízení, že selský statek mohl mít pouze jednoho hospodáře a mohl se prodávat i dědit pouze jako celek. Podle autorů publikace *České země v 19. století* toto omezení od 17. století ovlivňovalo podobu českého venkova dalších téměř 200 let. Přestože možnosti na zakládání nových gruntů byly velice omezené, setrvalý populační růst způsobil potřebu změny a de facto vytvořil novou sociální vrstvu domkařů, kteří si mohli postavit dům, ale nepatřila jim prakticky žádná půda. Tento stavební boom trval do 20. let 19. století, kdy se politická i společenská situace změnila a část nemajetných obyvatel venkova odcházela raději do města.²²⁴ Z majetkového hlediska došlo i k další významné změně. Zatímco po celé 18. století bylo nepsaným zvykem předávat (i prodávat) statek v rámci rodiny k zachování rodové tradice, s nástupem 19. století si stále více lidí uvědomovalo omezení, která tento imperativ vytvářel, a pro blaho užší rodiny stále častěji neváhali statek prodat mimo příbuzenstvo.

I přes celospolečenské změny, které rezonovaly napříč zeměmi, venkovské obyvatelstvo přijímalo změny velice pozvolna a po staletí konstituovaná pravidla neopouštělo; ze sociálního hlediska byla velice silně zakořeněná neprostupná hierarchie, která na konci 18. století prakticky znemožňovala vzestup na společenském žebříčku a na panstvích tak vznikaly mnohdy zneprátelené tábory. Navzdory problematickému přijímání novinek se venkovská společnost v průběhu 19. století stávala otevřenější a také její význam v rámci zemí zesílil, přestože se venkov začal pomalu vylidňovat.

Rozsáhlým změnám podléhala i města a jejich obyvatelé. Zatímco na počátku 19. století měla města podobu spíše větších vesnic a skládala se zejména z jednopatrových domů, na jeho konci již byla více než polovina budov dvoupatrových,²²⁵ od konce 90. let domácnosti postupně získávaly elektrinu.²²⁶ Zvýšená poptávka po životním prostoru odpovídala na příliv obyvatel

²²³ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I*, s. 219.

²²⁴ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I*, s. 219–220.

²²⁵ HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jirí MUSIL. *Zrod velkoměsta : urbanizace českých zemí a Evropa*, s. 217.

²²⁶ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 70.

z venkova, kteří hledali štěstí a lepší možnosti ve městě. Příchod dalších obyvatel zase naopak povzbuzoval další vývoj a vznik nových pracovních sil, které svým způsobem napomáhaly industrializaci a průmyslovému rozkvětu. Úroveň bydlení ve městě odrážela sociální statut svých obyvatel. Zatímco v centru žily rodiny majetnější (v Praze: Staré a Nové Město, Vinohrady), předměstí patřilo chudším obyvatelům. Městská elita, sestávající z bohatých měšťanů, disponovala vícepokojovými byty, které se v mnohém od standardního bydlení odlišovaly. Pro jejich potřebu vytvořený *biedermeierovský* styl zosobňoval jejich odlišné nároky na život i jejich mentalitu.²²⁷ Nejvýznamnější rodiny měly dokonce salon, knihovnu nebo pokoj pro služebnou či tzv. letní byt.²²⁸

4.1.3. Charakteristika a typologie rodin

Následující podkapitoly přibližují vývoj obyvatelstva českých zemí během 19. století. Nejprve je v potaz brán pohled demografie, následně se kapitola velice stručně věnuje změnám v rámci společenských vrstev.

4.1.3.1. Pohled historické demografie

Nový demografický režim evropského obyvatelstva nevznikl najednou, ale byl postupně ovlivňován kulturními proudy mezi zeměmi i uvnitř nich. České země patřily v 18. a 19. století typem rodiny k populacím západní a severozápadní Evropy, což znamenalo, že převažující byla rodina zemědělce a tvořil ji jeden manželský pár s dětmi, případně s čeledí.²²⁹ Hlavou takové rodiny byl hospodář, který nesl veškerou ekonomickou a společenskou odpovědnost za ostatní členy rodiny, ovšem selka nesla stejný díl odpovědnosti za chod domácnosti a „ženské“ práce.

Od druhé poloviny 19. století docházelo ke změnám, které způsobily přesun obyvatel do měst, tudíž se od zemědělského typu rodiny přešlo k typu městskému. Pavla Horská v této souvislosti poukazuje na proměnu funkcí členů rodiny – otec přestal být pouhým hospodářem a jeho povinnosti se zvětšily; jedině jím vydělané peníze zajistily potraviny a bydlení, ovšem nárůst zodpovědnosti způsobil jeho vydělení od zbytku rodiny. Povinnost materiálně zajistit

²²⁷ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2011, s. 62–63.

²²⁸ Ibid. V našem případě disponovaly takovými byty rodiny vyšší střední třídy jako např. Riegrovi, Braunerovi, Fügnerovi, Purkyňovi, Gebauerovi, Vrchliční, Grégrovi, Kozákov. Většina z těchto rodin měla také letní byty (domy), o nichž bude řeč ještě v kapitole 6.1.6. *Rodinný odkaz na místo*.

²²⁹ HORSKÁ, Pavla. Rodina 19. století. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 197–215.

rodinu odváděla otce mimo domácnost a způsobila upozadění jeho role v soukromé sféře.²³⁰ Proměnilo se také postavení ženy, jejíž práce sice vykazovala stejné výsledky jako na venkově, ale jejich společenská hodnota byla malá.²³¹ Staré venkovské zvyky a solidarita v nemoci či po porodu sice měly z počátku snahu přetrvávat i ve městě, ale nebyly dlouhodobě udržitelné. Většina žen po příchodu do města přibrala k péči o domácnost i vedlejší přivýdělek, čímž se ztížila jejich role matky, hospodyně a spoluživitelky. Ještě na konci 19. století tak panovala v dolních vrstvách vysoká ženská nadúmrtnost.²³²

Výsledky historické demografie ukazují, že průměrný počet členů v rodinné domácnosti byl na konci 18. století 4,5 v Čechách a 4,9 na Moravě. Na konci století devatenáctého to bylo v obcích v Čechách 4,2–4,4 (v obcích pod 5 tisíc obyvatel), 4,7–4,8 (nad 5 tisíc obyvatel) a na Moravě a ve Slezsku 4,3–4,4 (do 5tis. ob.) a 4,5–4,9 (nad 5tis. ob.).²³³ Pro starý demografický režim platilo, že: „*Po celé plodné období ženy se rodí děti v krátkých intervalech, a pokud je vzdálenost mezi porody víceletá, je to snad důsledkem dočasné zdrženlivosti manželů, ale také možná nezaznamenaných spontánních potratů či přechodné sterility žen po těžkých porodech.*“²³⁴ Vysokou porodnost ve starém demografickém režimu doprovázela i vysoká úmrtnost dětí v kojeneckém i v pozdějším věku, což dokládají i vzpomínky pamětníků. Smrt byla s životem rodiny neoddělitelně spjatá, a i několikrát do roka se stalo, že někdo blízký zemřel. Ze vzpomínek nebo z korespondence je patrné, že ani častá úmrtí nijak neotupila bolest ze ztráty blízké osoby a pro rodinu byla zdrcující.²³⁵ Na přelomu 19. a 20. století se přirozený přírůstek obyvatel snižuje v důsledku přechodu části obyvatel na nový demografický režim (snížení hodnot porodnosti – regulace plodnosti a úmrtnosti). Plánované rodičovství sice nebyla věc neznámá, ale ještě na konci 19. století byla dodržována nedůsledně. Světlou stránkou pomalu sílícího plánování vlastního potomstva bylo posílení emocionální funkce rodiny, která se dostala do popředí i díky oslabení tradičních rodinných funkcí – ekonomické a obranné.²³⁶

²³⁰ KOHOUTOVÁ, Jitka. Konstrukce otcovské identity v 19. století: aspekt otce-živitele v rodinách české intelektuální buržoazie. In: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*. Praha 2012, s. 174–183.

²³¹ HORSKÁ, Pavla. Rodina 19. století. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 206–207.

²³² HORSKÁ, Pavla. Demografie rodiny v 19. století. In: *Dětství, rodina a stáří*. Praha 1990, s. 390–392.

²³³ HORSKÁ, Pavla. *Rodina 19. století*, s. 210.

²³⁴ *Ibid.*, s. 212.

²³⁵ Viz. např. paměti Růženy Pokorné-Purkyňové a vztah jejího dědečka Jana Evangelisty s manželkou Julií, která zemřela velice mladá, ale Purkyně se již neoženil. Sama autorka vzpomínek měla zvlášť tragický osud a zemřel její manžel i děti. Více viz. v příslušné kapitole této práce 6.1.5. *Emoce v rodině*. Také ve vzpomínkách Marie Červinkové-Riegrové jsou zachyceny bolestivé zkušenosti se smrtí v rodině. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*.

²³⁶ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*, s. 164.

Ve vyšších vrstvách bylo obvyklým standardem domluvené a rozumově podložené manželství a na pocity nastávající nevěsty nebo ženicha se braly malé ohledy. Sňatkové strategie sice byly přísnější ve středních a vyšších vrstvách²³⁷, ale ani u nižších vrstev nemůžeme větší tolerantnost předpokládat. Svazek vystavený na rozumovém základu předpokládal také nadřazené postavení muže a dodržování stanoveného řádu i ve vztahu mezi dětmi a jejich rodiči, ve kterém mnohem větší úlohu měla úcta než láska.²³⁸ Otázka mateřské lásky rezonovala alespoň v přetrvávající rousseauovské představě idealizovaného mateřství.²³⁹ Otevřené vyjádření náklonosti ani nebylo podle dobových norem žádoucí. Naopak, přísná výchova měla dítě připravit na svět, který ho venku čekal.

4.1.3.2. Pohled sociologie

Jak již bylo uvedeno v části o sběru dat k tomuto výzkumu, prvotní snaha při výběru pramenů obnášela hledisko příslušnosti k určité vrstvě. Přestože předpokladem bylo, že takový vyrovnaný výběr, který by zahrnoval zástupce z různých společenských skupin, nebude snadný, ukázalo se, že se podařilo zajistit vzpomínky čítající zástupce z dolních, více ze středních vrstev. Z toho důvodu je v této podkapitole problematika sociálního vývoje v českých zemích v 19. století stručně uvedena.

Autoři publikace *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914* Jana Macháčová a Jiří Matějček upozorňují, že nám dnes známá podoba sociální stratifikace se v průběhu celého sledovaného období měnila nejen na základě ekonomických a politických činitelů, ale také z důvodu nejednotného postupu při sčítání obyvatel.²⁴⁰ Přesto můžeme jednotlivé společenské skupiny na základě jejich výzkumu řadit následovně: *horní vrstvy* – duchovenstvo a šlechta,

²³⁷ Žena neměla svým sňatkem klesnout na společenském žebříčku, naopak ji mohl novomanžel „povznést vzhůru“. Zvykem bylo také manželství ženy, jejíž muž měl stejné (příbuzné) povolání jako její otec. Muži *intelektuálních* profesí hledali manželky v úřednických rodinách. Ibid., s. 146–147.

²³⁸ Srov. KOHOUTOVÁ, Jitka. Konstrukce otcovské identity v 19. století: aspekt otce-živitele v rodinách české intelektuální buržoazie. In: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*. Praha: NLN, 2012; LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009; PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila. Konstrukce mužské identity v ego-dokumentech od 16. do poloviny 20. století. *Historica Olomucensia*. 2012, 42; LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2006.

²³⁹ Srov. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*, s. 167. ; HORSKÁ, Pavla. *Rodina 19. století*, s. 212.

²⁴⁰ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha: Karolinum, 2010, s. 127–128.

úřednictvo a honorace²⁴¹; *střední vrstvy* – měšťané, živnostníci, umělci a sedláci; *dolní vrstvy* – poddaní (pochopitelně s vědomím toho, že ne všichni poddaní byli členy dolních vrstev).²⁴²

K proměně členění skladby obyvatelstva docházelo zejména po polovině století z důvodu rozšíření průmyslu a zároveň vytvořením nových kategorií tomuto rozmachu odpovídajících. Moderní struktury sčítání obyvatel z roku 1869 odhalily novou skladbu obyvatelstva projevující se zejména vznikem buržoazie – městské i venkovské střední a horní vrstvy – a průmyslového dělnictva.²⁴³ Toto zjištění je pro nás obzvlášť důležité, protože odpovídá našemu pozorování, které zaznamenalo zejména v poslední třetině 19. století významný nárůst rodinné paměťové literatury z oblasti středních vrstev. Ten souvisí nejen s narůstajícím počtem příslušníků buržoazie, ale také s jejich potřebou svůj původ a rodinu zdárně reprezentovat. Ostatně Macháčová a Matějček tuto potřebu středních vrstev reprezentovat postavení rodiny ve své publikaci reflektují.²⁴⁴

Pro potřeby této práce uvádíme zjednodušený přehled skladby společnosti se zvláštním zřetelem k sociálním skupinám, od jejichž členů pocházejí zkoumané paměti. Nejméně zástupců s rodinnými paměťmi se podařilo opatřit z dolních a horních vrstev. Největší zastoupení mají ve výzkumu střední (respektive vyšší střední) vrstvy. Horní vrstvy v průběhu 19. století nezaznamenaly tolik dramatických vnitřních proměn jako vrstvy dolní (zcela nově vzniklý „proletariát“) a střední, které nejvíce reflektovaly transformaci agrární společnosti ve společnost agrárně průmyslovou a posléze průmyslově agrární.

Proměňující se veřejný prostor pochopitelně nebyl jedinou oblastí, která doznala změn. Soukromý život rovněž podléhal přeměnám a odpovídal tak na vlivy z veřejné sféry i vlivy plynoucí z nových požadavků, které se objevovaly uvnitř privátního prostoru. V rodině v 19. století převládal vzor patriarchálního chování; otec se staral o finanční zajištění rodiny, udržoval její postavení a dbal na to, že všichni členové rodiny posilovali (neohrožovali) „váženost rodiny“. Domácnost představovala prostor, ve kterém hlavně ženy získávaly možnost se realizovat, a tak se tento privátní prostor stal ženskou doménou, oproti prostoru veřejnému, který spadal do gesce muže. Otec měl rodinu reprezentovat a zároveň zprostředkovat kontakt

²⁴¹ Z horních vrstev prakticky žádné vzpomínky neanalyzujeme. Jak bylo výše řečeno, ze šlechtických pamětí nečerpáme, vzpomínky duchovního máme jedny: A. A. Neumann byl sice profesorem církevních dějin, avšak vysokého postavení v rámci církve nedosáhl: NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*.

²⁴² MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 128–129.

²⁴³ *Ibid.*, s. 131.

²⁴⁴ *Ibid.*, s. 222.

se světem za hranicí domova, žena zastupovala privátní prostor a měla za úkol bezpečný chod domácnosti.²⁴⁵

Vznikající nová buržoazie nehledala obživu uvnitř tradičních měšťanských korporátních struktur, ale zvláště ve službě státu a podnikům a v tvorbě majetku vázaném na rodinu.²⁴⁶ Životní styl této vrstvy byl motivován kariérou, rodinou a jejím ekonomickým zabezpečením. V této době tedy můžeme mluvit o významné proměně; práce se stala součástí života člověka, nejen nezbytností pro udržení základních biologických potřeb. „*Práci vydělané prostředky pak byly určeny k materiálnímu chodu rodiny, ke kultivaci dětí pomocí školního a mimoškolního vzdělávání, cestování a smysluplného trávení volného času.*“²⁴⁷ Tato nová vrstva nepracovala manuálně, ale zejména duševně.

Na začátku dlouhého století byla rodina významným a mnohdy nezbytným prvkem života každého jejího člena, tj. zajišťovala materiální statky i postavení ve společnosti. Ke konci 19. století se tato její role proměňuje, a přestože rodinné zázemí je stále podstatnou složkou postavení jedince (jeho váženosti), může si dovolit život bez rodiny a není na ní již naprosto závislý.²⁴⁸ Tato individualizace je ovšem patrná i na podobě vzdělávání dětí. Zatímco na začátku 19. století jsou děti vedeny k ctnostem: pořádku, milovnosti, poslušnosti, píli, ostýchavosti, čistotnosti, šetrnosti a skromnosti,²⁴⁹ na jeho konci se zvyrazňuje výchova k větší samostatnosti a zodpovědnosti.²⁵⁰ Vzdělání bylo významným tématem především v měšťanských rodinách, protože mělo zajistit jejich budoucnost.

Život rodiny obvykle podléhal způsobu, jakým vydělávala na své živobytí. Tím spíše pokud tato živnost byla součástí domu, což se stávalo hlavně prvním generacím rodin, které začínaly s malým podnikáním. V případě chudších rodin zastávali její členové i různé pomocné práce a předpokládalo se, že řemeslo zůstane v rodině a bude se dědit. Tato praxe (přání) byla po celé 19. století velice běžná, synové pokračovali ve šlépějích otce, snažili se udržet postavení, kterého otec dosáhl, případně jej dále rozvíjet. Přejít z zaměstnání z otce na syna byl

²⁴⁵ Právě proto (a snad také navzdory tomu) paměti, které prezentovaly minulost rodiny, sepisovaly více ženy. Také podle pozorování Jany Macháčové ženy více inklinovaly k zachycování rodinných vztahů, každodennosti – a to i u těch, které se zaměřovaly na svoji nebo příbuzných mužů veřejnou činnost. MACHAČOVÁ, Jana. Žena tvůrce rodinných vztahů? Systém hodnot žen z prostředí inteligence – paměti Zdeňky Janáčkové (1865–1938). In: *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické muzeum, 2006.

²⁴⁶ HLAVÁČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I*, s. 252.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 254.

²⁴⁸ LENDEROVÁ, Milena. Vstup žen do světa placené práce. *Studie k sociálním dějinám*. 2001, č. 6, s. 184–190.

²⁴⁹ HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, s. 50.

²⁵⁰ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 223.

ale běžný i v úřednických rodinách. Jejich status již ovšem obnášel dodržování jistých zásad „honorace“ a neumožňoval, aby manželky a dcery vydělávaly peníze,²⁵¹ navíc jejich vystupování neustále podléhalo společenské kontrole, protože úředník zároveň reprezentoval panovníka.²⁵²

Dolní vrstvy byly v první polovině 19. století tvořeny zejména poddanými obyvateli (do roku 1848) s velice malými příjmy, tj. jejich finance sloužily k pokrytí základních životních potřeb, ne-li přímo k přežití.²⁵³ Materiální stránka existence byla dlouhodobým zájmem všech dolních vrstev a od ní odvozovaly i sociální prestiž. Otázka opatrování věcí a služeb nad rámec životních potřeb byla prakticky nemyslitelná. Až v posledních desetiletích 19. století se zájem dolních vrstev mohl zaměřit i na zvyšování individuální životní úrovně.²⁵⁴

Dolní vrstvy obecně nevytvářely vzory, kterými by se mohla řídit celá společnost, a mnohem spíše přebíraly vzory z vrstev vyšších. Navíc se jim dlouhodobě nedostávalo příležitostí k výraznějšímu zlepšení životní situace, což bylo způsobeno nízkou produktivitou práce, izolovaností i nedostatečným vzděláním.²⁵⁵ Sociální a hospodářské situaci odpovídala i výchova dětí v dolních vrstvách, která „byla zaměřená na přizpůsobování se situacím, tj. na vlastní přeměnu, přeměnu osobních a skupinových vlastností, ne na přeměnu okolností, na vytváření nových vhodných situací. Pomoc rodičů dětem v jejich kariéře byla většinou minimální, často žádná. U stálých dělníků spočívala v zajištění zaměstnání dětem v podniku, kde pracoval otec.“²⁵⁶ Otázka veřejného dění a politická situace byla dolním vrstvám vzdálená.

Mezi dolní vrstvy patřili zejména domkaři, dělníci²⁵⁷, podruzi, chudí rolníci a čeledí; dolní vrstva tvořila přibližně 80% celé populace.²⁵⁸

Střední vrstvy tvořily necelých 20 % celkové populace v podstatě po celé 19. století. Jednotlivé sociální skupiny středních vrstev tvořily dohromady značně nesourodou složku

²⁵¹ Praxe byla poněkud odlišná a ženy z „lepších“ rodin si mnohdy přivydělávaly tajně.

²⁵² MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí*, s. 223.

²⁵³ Návrh na zrušení poddanství přednesl v červenci 1848 poslanec Hans Kudlich. Patent byl přijat 7. září 1848.

²⁵⁴ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. Dolní vrstvy. In: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha: Karolinum, 2010, s. 145–212.

²⁵⁵ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí*, s. 208–212.

²⁵⁶ *Ibid.*, s. 210.

²⁵⁷ Kategorie dělnictva je ovšem sama o sobě velice proměnlivá, a ne všichni dělníci by patřili do dolních vrstev (např. kvalifikovaní dělníci).

²⁵⁸ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí*, s. 145. Ve výčtu našich pamětí předky z dolních vrstev představují např. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové.*; FLĚSAR, Václav. *Kořeny věků.*; BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu.*; KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů.*

obyvatel, ale byly v celku významnými členy společnosti, mohly se podílet na správě měst a disponovaly středně velkým majetkem i střední úrovní moci. Členové středních vrstev se v zásadě živilo jako malovýrobci a dodavatelé zboží, zajišťovali služby nebo zprostředkovali moc horních vrstev. Změna postavení v rámci středních vrstev byla nejvíce patrná na proměně prestiže některých skupin, a to například sedláků a podnikatelů, kteří se v první polovině století netěšili takové úrovni prestiže jako v polovině druhé.²⁵⁹ Nejsilnějším činitelem těchto změn byly zejména industrializace a inovace, které sice z počátku v očích tradiční společnosti nepůsobily důvěryhodně, ale svým iniciátorům přinesly majetek a posléze i společenskou prestiž. V druhé polovině 19. století zaznamenaly nárůst sociální skupiny spjaté s řemeslem ale také obchodníci, úředníci či inteligence; v rámci těchto „profesních“ skupin ovšem byly zjevné sociální rozdíly, a přestože část z nich mohla patřit k vyšším středním vrstvám, někteří svým majetkem a postavením nakonec spadali i do dolních vrstev. Po polovině 19. století se v dolních středních i vyšších středních vrstvách dostává zájmu otázce vzdělání a obecně silně narůstá úcta k protagonistům české národní emancipace. „Všeobecně vážení pak byli v české středostavovské společnosti od 80. let také beletristé jako „respektovaní představitelé“ národa.“²⁶⁰

V podkapitole věnované středním vrstvám je uvedena především skupina měšťanstva, která je v této práci hojně zastoupená, proto je vymezení jejího postavení důležité a vysvětlujeme, jak je zde tato kategorie chápána. Vycházíme zejména z vysvětlení Machačové a Matějčka, kteří respektují proměnlivost pojmu a jeho významovou nestálost v průběhu 19. století; zatímco v první polovině století bylo měšťanstvo chápáno jako součást stabilizované skupiny stavovské společnosti, postupně se profesionalizuje, jejich povolání nabývají na významu, ale zároveň se vytrácejí původní privilegia, kterými měšťané disponovali (tyto výsady ovšem nezmizely ze dne na den a jejich pozůstatky ve společnosti setrvaly).²⁶¹ Měšťany byli na počátku 19. století zejména zástupci z řad řemeslníků a živnostníků a tento status byl vázán na vlastnictví domu. S nárůstem významu role vzdělání po polovině století toto „staré měšťanstvo“ začala nahrazovat „moderní buržoazie“ a skladba se proměnila; příslušnost k novému měšťanstvu získávalo více úřednictvo a inteligence: bankéři, lékaři, podnikatelé,

²⁵⁹ Za obecně nízkou úroveň sociální prestiže podnikatelů zejména v malých městech stála nedůvěra ostatních lidí v dosažení majetku netradiční cestou. Sedláci na druhou stranu mohli vlastnit dům a jakési společenské postavení držet, ale většina z nich byla stále poddaná, a proto váženost požívala jen v úzkém okruhu svého regionu. MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 221.

²⁶⁰ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí*, s. 221.

²⁶¹ *Ibid.*, s. 226.

právníci, politici a další. S touto transformací souvisela i potřeba sdílení nově získaných informací, názorů a postojů. Vedle salonů, jejichž vliv byl poněkud omezený, se pořádaly různé bály, besedy a zábavy či se zakládaly spolky.²⁶²

V této práci jsou zastoupeni zejména obyvatelé města (zvláště Prahy) druhé poloviny 19. století, a to podnikatelé a intelektuální profese, tj. výše zmíněná buržoazie. Příslušnost rodin k určité sociální vrstvě/skupině samozřejmě není snadné určit vzhledem k proměnám statusu v čase (např. podnikatelé pocházející z chudých poměrů, kteří založili úspěšnou firmu). U rodinných kronik, které sledují celé generace, se jediná sociální skupina prakticky stanovit nedá.²⁶³

Horní vrstvy společnosti jsou obvykle definovány jako sestava sociálních skupin, které společnost nějakým způsobem řídí, ovládají ekonomické složky jejího fungování, a tudíž disponují mocí k tomu určenou a dostávají příslušnou odměnu. Elity horních vrstev mají vzhledem k svému postavení možnosti prosazovat a udržovat vytvořené vzory chování.²⁶⁴ Podle autorů publikace *Nástin sociálního vývoje...* by měly horní (vedoucí) vrstvy zajišťovat reprodukci společnosti a reagovat na impulsy z vnější i vnitřní změny, tj. naplňovat měnící se potřeby všech skupin a vyvažovat jejich negativní a pozitivní emoce.²⁶⁵

V otázce, které skupiny byly členy horních vrstev, musí být reflektován mezník z poloviny století, který odděloval stavovskou společnost od té občanské. Až do poloviny 19. století byla členy horních vrstev především šlechta, která tvořila i velkou část vysoce postavených státních úředníků, vyšší důstojníků a představitelů církve. Jak dokládá kolektivní monografie *Rodinné podnikání v moderní době*, spíše výjimečně a v regionálním měřítku se k horním vrstvám již od 40. let začínali počítat příslušníci bohatých podnikatelských rodin, ale v národním měřítku peníze příslušnost k horním vrstvám stále nezajišťovaly.²⁶⁶ Hlavním kritériem příslušnosti k horním vrstvám byla po celou první polovinu století vrchní rozhodovací

²⁶² HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I*, s. 246. Spolky ale nebyly devizou jen buržoazní inteligence, ale byly zakládány též například dělníky. Viz. např. POKORNÝ, Jiří. Dělnická akademie před 1. světovou válkou. *Český časopis historický*. 1993, roč. 91, č. 1.; PALÁT, Jiří Mojmir. Aktivita dělníků Vítkovických železáren při vzniku a působení dělnického vzdělávacího spolku v Moravské Ostravě (1887-1890). *Časopis Slezského muzea. B, Vědy historické*. 1990, roč. 39, č. 3.

²⁶³ Obecně můžeme shrnout, že ve středních vrstvách spočívá největší pramenné těžiště této práce.

²⁶⁴ Matějček a Macháčová upozorňují, že elity může mít každá sociální skupina (měšťané i dělnictvo); rozumí se jimi skupina, která nad ostatní vyniká, inovuje vzory chování a zároveň je reguluje. MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. Horní vrstvy. In: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*. Praha: Karolinum, 2010, s.282–371.

²⁶⁵ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 283.

²⁶⁶ HLAVAČKA, Milan a Pavel BEK. *Rodinné podnikání v moderní době*, s. 29–39.

moc v oblasti veřejných věcí.²⁶⁷ Po polovině století, se vznikem občanské společnosti, se příslušné skupiny horních vrstev diferencují a na horní pozice společnosti pronikají podnikatelé, velkoobchodníci, velkostatkáři, vysoce postavení zástupci správy a špičky měšťanské inteligence (novináři, umělci, vědci, akademici). Jmenovaní jsou představiteli změny, která se od poloviny století udála; majetkem a vlivem na formování obecných vzorů dosáhli na horní pozice společnosti, aniž by byli šlechtického původu. Přestože se řady skupin horních vrstev významně rozrostly o další zmiňované členy, po celé 19. století tvořily více než 1 % z celkové populace.²⁶⁸

Závěrem k této části o sociální skladbě by mělo být řečeno, že v této disertační práci jsou prakticky sledovány „elity“ společnosti. Pojem elity je ve shodě s autory *Nástinu sociálního vývoje...* chápán jako kategorie, kterou má v podstatě každá sociální skupina, tj. jsou to jedinci, kteří sice nemusí kontrolovat rozsáhlý majetek a moc, ale disponují určitou autoritou.²⁶⁹ Ostatně tomu odpovídá i jejich potřeba (povaha a podmínky) svůj život reflektovat a zanechat o něm svědectví dalším generacím.

4.2. Literární kontext

Cílem této kapitoly je stručně představit literární směry, které vznikly v 19. století a podílely se (nebo ne) na literární podobě zkoumaných pamětí. Hypotézou je, že se kulturní ovzduší podílelo na podobě sepisovaných pamětí a forma i obsah odpovídaly dobovým představám o podobě a funkcích žánru. Vzhledem k vlivu, jaký literární kontext měl na vznik pamětí je tato část rozsáhlejší a upozorňuje především na skutečnosti, které přímo ovlivňovaly literární tvorbu sledovaných autorů.

První desetiletí 19. století ještě rezonují nově vytyčenými ideami samostatného národa, požadavky kultury pěstované v českém jazyce a schopnosti Čechů držet krok s jinými národy. Úkol literatury byl hrdinný, ale poněkud jednostranný; měla podporovat národní vědomí, ale její dosah byl určený jen pro domácí prostředí a obsah nebyl pro zábavu – konzumní četba a

²⁶⁷ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, s. 285.

²⁶⁸ Ibid., s. 286. Přestože mnoho sledovaných rodin v této práci mělo velký vliv a některé i značný majetek, jen o hrstce z nich (v určité životní fázi) by bylo možné hovořit jako o horních vrstvách; případy některých politiků, vědců, podnikatelů.

²⁶⁹ Ibid., s. 283.

výlučné výkony obrácené k nepočetným adresátům se pěstovat neměly.²⁷⁰ Od třicátých let došlo k revizi požadavků prvních národních buditelů a ke srovnávání literatury a skutečnosti – do středu pozornosti se dostal člověk, individuuum žijící vlastní život.²⁷¹

Od 30. let 19. století je literatura zejména ve znamení romantismu a *biedermeieru*, které jsou poněkud v protikladu. Romantismus zohledňoval nárok člověka na volnost v jednání i rozhodování, zkoumal lidské nitro, podvědomé touhy a sny; umění mělo přispívat k obnově řádu rozpadajícího se světa.²⁷² Jazyková stránka romantismu měla zahrnovat víceznačnost slov, obraznost a zvukomalebnost, výběr témat stíral rozdíly mezi vysokým a nízkým, liboval si v tajemnu, kontrastech, inspiraci legendami a přírodou. Výsledné dílo mělo být prožitkem a předat silné emoce.²⁷³ *Biedermeier* se vyvíjel prakticky souběžně s romantismem a v mnohém s ním polemizoval. Původně pojmenování zahrnovalo především hmotnou kulturu reprezentovanou střídmostí, praktičností a klidnými zátišími.²⁷⁴ V literatuře znamenal *biedermeier* nevýbojnou beletrii, která měla vychovávat skromného, obětavého a pracovitého Čecha. Hlavními postavami byli vyrovnaní hrdinové, děj byl mírný a obvykle se odehrával v uzavřených prostorech nebo útulných krajinách; „*Tíhl k idyličnosti. (...) Lásku k vlasti mohla být pojata jako něco, co okruh domácích ctností obyčejného člověka doplňuje a zdobí. Čím lze vyniknout mezi sobě rovnými a sdružovat je.*“²⁷⁵ *Biedermeier* přistupoval odlišně i k pojetí autora a čtenáře: autor kladl důraz na svůj obyčejný původ a sounáležitost s lidmi, ke kterým píše; u čtenáře se předpokládalo náboženské cítění, měl se pobavit a být vychováván.²⁷⁶

V době napětí mezi romantismem a *biedermeierem* se začínají objevovat také prvky nově klíčícího směru – realismu. K *sebevyjadřovacím* hodnotám romantismu a k *výchovným* tendencím *biedermeieru* se počínají připojovat *poznávací* sklony realismu.²⁷⁷ Vývoj české literatury měl ale poznamenat zvrát politického a celospolečenského dopadu – rok 1848. Padesátá léta tak přinesla hlavně reakce na předcházející období; nová generace literátů se přihlásila k Máchovu odkazu vydáním Almanachu *Máj* (1858) a přizvala i představitele

²⁷⁰ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 2008, s. 205.

²⁷¹ VODÍČKA, Felix, ed. *Dějiny české literatury II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

²⁷² LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 206.

²⁷³ HRBATA, Zdeněk. *Romantismus a Čechy: témata a symboly v literárních a kulturních souvislostech*. Jinočany: H&H, 1999, s. 9nn.

²⁷⁴ *Biedermeier* je pojmenování, které pochází ze satirické básně Josepha Victora von Scheffela. Autor reagoval na opatrnost a apolitičnost po napoleonských válkách. LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 208.

²⁷⁵ *Ibid*, s. 208.

²⁷⁶ *Ibid*, s. 209. Tyto tendence v případě našich pamětí sledujeme příznačně u nejstarších autorek (nikoli náhodou spisovatelek): V. Lužické, K. Světlé, E. Krásnohorské, J. Regálové.

²⁷⁷ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 212.

generace starších autorů; druhé vydání almanachu se hlásilo k Erbenově Kytici, obě edice ale nebyly přijaty s pochopením, což dokládalo, že jungmannovské pojetí národní klasičnosti ve společnosti přetrvávalo a bylo širšími masami stále vyžadováno.²⁷⁸

Od 70. let 19. století významně zasahovala do podoby české literární kultury uskupení Ruchovců a Lumírovců. Společným jim byl smysl pro historismus, zájem o prohlubující se duchovní krizi i nevšední jedince, kteří se snaží najít své místo ve světě; de facto navazovali na romantismus, ale přijímali i podněty nových literárních slohů.²⁷⁹ Víra v pokrok, která byla typická pro předešlá desetiletí, doznala na přelomu 60. a 70. let 19. století otřesu: neúspěšné opoziční hnutí proti Vídni, porážka Francie v prusko-francouzské válce, a nakonec první celosvětová hospodářská krize v roce 1873. Uskupení Ruchovců a Lumírovců, která bývají kladena proti sobě, mají společné znaky: nevšedního hrdinu, který žije obyčejný život, ale musí překonávat překážky, autoři mají tendenci přiklánět se k mýtu a ke konkrétním regionům; jejich vypravěč může být citově zaujatý a počínání postav komentovat.²⁸⁰

Od 60. let 19. století se realismus začíná v literatuře objevovat silněji – reaguje na proměňující se životní podmínky. Ve svých začátcích je vidět již u májovců jako „*tendenční realismus v duchu světoobčanském*“²⁸¹ a v náznacích se objevoval i u autorů ruchovsko-lumírovské generace, ovšem plně se projevil až od 80. let 19. století. Realistická (naturalistická) literatura reagovala na směřování svých předchůdců a vytýkala jim přílišnou obecnost, patetičnost a historismus. Realismus nad uměleckou hodnotu stavěl poznání. Hubert Gordon Schauer, český literární kritik a teoretik realismu, napsal, že realismus má být úplným obrazem vnější skutečnosti ve všech jejích směrech i nedůslednostech, ale vyzdvihoval i jeho schopnost podpořit národní emancipační hnutí.²⁸² Diskuze o realismu, které vrcholily na začátku 90. let, souhlasily s dosavadním požadavkem zobrazit věrohodně lidské poznání, ale volaly po literatuře, která je pravdivá i *uvnitř* a mimo vykreslení zjevné reality pracuje i s reálnými city.²⁸³

²⁷⁸ Ibid, s. 263.

²⁷⁹ Ibid, s. 297.

²⁸⁰ LEHÁR, Jan, Alexandr STICH, Jaroslava JANÁČKOVÁ a Jiří HOLÝ. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 2008, s. 298–302. ; ŠIDÁK, Pavel. Vypravěčský komentář u Václava Beneše Třebízského : Sonda do autorské strategie české literatury konce 19. století. *Slovo a smysl*. 2020, roč. 17, č. 33.

²⁸¹ NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc: nákladem R. Prombergra, 1939, s. 475.

²⁸² SCHAUER, Hubert Gordon. *Spisy*. Praha: K. Neumannová, 1917, s. 29. Problematika pravdivosti literárního díla byla v této době obzvláště reflektována a otázka *mimesis* byla tématem mnoha odborných diskuzí. Viz. např. VRAJOVÁ, Jana. *Umíněnkyně dobra Sofie Podlipská*. Praha: Akropolis, 2017, s. 158.

²⁸³ Srov. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Markéta a Jenůfa. *Ženské listy*. 1891, roč. 19, č. 2.

V opozici vůči realismu vyšel v Rozhledech v roce 1895 *Manifest České moderny*, který v umění prosazoval umělecký individualismus, mířil proti vlastenecké literární škole i proti mladočeské politice.²⁸⁴ Zvláštním jevem je také to, že nová generace nevytvářela jeden literární proud/směr.²⁸⁵ Devadesátá léta jsou počátkem moderní poezie, kritiky, dramatu i prózy; čeští autoři konkurují těm světovým nejen výjimečnými vrcholnými díly, jako tomu bylo v průběhu 19. století, ale česká literatura je kvalitní v širším měřítku. Je to také desetiletí, kdy se česká literatura vymaňuje z *povinné služby národu*.²⁸⁶ Národnostní hledisko se ovšem projevuje v aktivizaci české společnosti ve snaze neustále se vyrovnávat Němcům (tato snaha je v této době oboustranná) žijícím v českých zemích.²⁸⁷ Literární styl konce století procházel neustálými změnami; mladí autoři byli *vynavači* stylu, pohrávali si s jazykem a vlastní kreativní schopností, snažili se ovlivňovat estetickou normu i pohled čtenáře, a přitom se nikdy nevraceli k již použitému.²⁸⁸ Využívaly se stylové prostředky minulé i nové – do literatury se dostává impresionismus, symbolismus, secese. Spojení zdánlivě nepropojitelných stylů bylo také novým způsobem vyjádření nazývaným syntetismus.²⁸⁹

²⁸⁴ Jeho tvůrci nicméně brzy pochopili, že rozpětí jejich programu je příliš široké a celá skupina se brzy rozpadla. NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české*, s. 600.

²⁸⁵ Jak upozorňuje česká kulturní historička Lenka Řezníková: „*Kategorie generace byla vskutku velmi produktivní a operativní, měla schopnost maximálně využít vše, co skupinu sjednocovalo, aniž by vyžadovala sjednocující znaky jakkoli blíže specifikovat.*“ ŘEZNÍKOVÁ, Lenka. *Moderna a historismus*. Praha: Libri, 2004. s. 195. Právě samotný pojem generace se v této době stal dostatečně nosným kritériem pro sebeidentifikaci. Určitým předstupněm generačního rozdělení bylo dualistické pojetí mladočechů a staročechů, které bylo určitým předstupněm generační identity. Ukázalo se jen pár výjimek mezi „mladými“, které psaly spíše po vzoru Vrchlického. Tato nová tradice přinesla do uvažování nové kategorie o generačních rozdílech. Donutila uvažovat lidi právě v kategoriích protikladně jdoucích generací. To, co novou generaci spojovalo, byl jednak věk, jednak společný prožitek, který reprezentovala touha po ustavení nových literárních možností: zbavení se pout s předchozí generací – literární elitou. Neměli v podstatě jednotný program, jejich požadavky se lišily, vznikly různé koncepce, pojetí, směry. Jedno však měly tyto směry společné, a to negativní postoj vůči předchozí generaci. Vymezení generací tedy vzniklo na základě jakéhosi vzdoru, který se v mladých lidech probudil. Srov. CORSTEN, Michael. *Čas generací. Sociální studia*. 2007, 4(1–2); FASORA, Lukáš. *Stáří k poradě, mládí k boji*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015.

²⁸⁶ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 447.

²⁸⁷ Jak bylo zmíněno v předešlých kapitolách, dochází k zakládání nejrůznějších spolků, časopisů, rozvíjí se školství i tělesná kultura.

²⁸⁸ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 386–390.

²⁸⁹ ŠALDA, F. X. Syntetismus v novém umění. *Literární listy*. 1891, roč. 16.12.1891, č. 13. Při stručné kontextualizaci literárního dění v 19. století by neměl zůstat zapomenutý historismus, který vznikl po Velké francouzské revoluci; souvisel s představou pokroku, s tím, že všechna trápení musí jednou skončit a je možné najít jejich konečné řešení. Nahlížel na přítomnost jako na součást sledu událostí, které předcházely a ze kterých je možné se poučit do budoucna; tudíž kladl důraz zejména na rozum, s jehož pomocí lze vše vyřešit. Byl vývojovým pojetím světa, které se stalo určující metodou myšlení pro celé generace. HAMAN, Aleš. *Česká literatura 19. století a evropský kontext*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1999, s. 5. Na konci 19. století ale byly představy směřování k lepšímu definitivně v troskách a obdivovaný rozum nahradil kult iracionality. LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 336.

Neblahé dopady industrializace, nové filozofické směry, které se přikláněly k životu²⁹⁰ a všeobecná nejistota na prahu nového století přesunula pozornost literátů k tématice přírody a sepletí člověka s ní. Vznikla díla oslavující bezprostřední vnímání života, lidskou tělesnost a barvitost (S. K. Neumann, Fráňa Šrámek, Karel Toman a další). Dynamickou tvářnost života chtěla postihnout umění předválečné avantgardy; nové technické a vědecké objevy přetvářely dosavadní představu o prostoru, času a hodnotách – okrajové druhy kultury vstupovaly do umění a moderní svět rychlovlaků, letadel a rušných velkoměst se stal tématem i novou optikou uměleckých děl.²⁹¹

4.3. Edice paměťových pramenů

Pracujeme-li v této práci s publikovanými paměťmi, domníváme se, že je nezbytné představit alespoň velice stručně, jaké edice pamětí u nás vznikaly – je to tradice, ze které mohli čerpat myšlenky jak samotní autoři, tak vydavatelé. Edice pamětí má v české kultuře tradici sahající do počátku 19. století.²⁹² Tenká a mnohdy stěží rozeznatelná hranice mezi paměťmi, kronikou, náboženskými a písmáckými úvahami je v tomto období ještě mlhavější. Český historik národního obrození František Kutnar o nich napsal: „*Navzájem spolu souvisejí, prolínají se v jedné osobě a tvoří často jeden, těžko tematicky rozlišitelný, co do rozsahu a obsahu sice různorodý, ale vždy podmanivý literární útvar.*“²⁹³ Přestože výstižné žánrové rozlišení není jednoduché, obsah a určité charakteristické jednotné znaky můžeme vysledovat od 15. století a zejména pak po třicetileté válce. O edici pamětí z tohoto období, zaměřujících se zejména na období husitských válek, se v první polovině 19. století postaral František Palacký.²⁹⁴ V šedesátých letech vznikl na jeho popud ediční podnik *Fontes rerum bohemicarum*, jehož činnost trvala až do roku 1932 a za dobu své existence vydala osm publikací, které obsahovaly

²⁹⁰ Pojem *élan vital* pochází od filozofa Henriho Bergsona, vitalismus je založený na intuici, spontaneitě. Podle této filozofie nemůžeme život vysvětlit pouze fyzickými a chemickými procesy, ale musíme hledat hlubší podstatu, životní energii, která živé organismy pohání kupředu.

²⁹¹ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*.

²⁹² Dřívějšího data jsou publikace věnující se zejména rodopisu, genealogii šlechty. Více informací viz. kapitola *Stručný nárys vývoje rodopisu, jeho účelu a významu* v knize: MARKUS-RATKOVICH, Antonín. *Průručka rodového kronikáře*. Praha: Rodopisná společnost, 1938.

²⁹³ KUTNAR, František. Úvaha historika o lidové literatuře písmácké a pamětní. In: KUČERA, Martin, ed. *Odkaz rychtáře Vaváka: Příspěvky k životopisu velkého písmáka*. Praha: Karolinum, 2018, s. 197.

²⁹⁴ PALACKÝ, František, ed. *Staré letopisy české od roku 1378 až 1527*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1829.

hlavně kronikářské zápisy a životopisné záznamy.²⁹⁵ Na edičních přípravách se podílel nejen Palacký ale zejména archivář Josef Emler, Josef Vítězslav Šimák²⁹⁶ nebo naposledy historik Václav Novotný. Vedle Palackého edice se o vydávání pramenů paměťové povahy zasloužil zejména Antonín Rezek. Český historik, svého času ministr a poslanec, k vydání připravil paměti kutnohorského rodáka Mikuláše Dačického, Beckovského *Poselkyni příběhů českých*, *Paměti generála řádu křížovnického Jiřího Pospíchala z let 1661–1680*, *Paměti březnické ze sedmnáctého a osmnáctého věku*, *Paměti o bouři pražské roku 1524*, *Zápisky Viléma Slavaty z let 1601–1603* či korespondenci pánů z Hradce a Rožmberka.

Z doby pobělohorské se také dochovaly cenné paměti či kratší životopisné záznamy, které se dočkaly svého vydání. Cenným, byť rozsahem nevelkým, je líčení o třicetileté válce Václava Františka Kocmánka, které edičně připravil Josef Hrabák²⁹⁷ či alespoň částečné vydání úvah Petra Kašpara Světeckého v publikaci o historických mírách Augusta Sedláčka²⁹⁸. Obdobím 17. a 18. století se ve své ediční práci zabýval přední český historik a pedagog Josef Polišenský. Zpřístupnil velmi cenné a oblíbené vzpomínky Jana Jeníka z Bratřic²⁹⁹ či sbírku moravských kronik ze 17. století³⁰⁰. Zajímavý osud potkal bohaté a na svou dobu velice ojedinelé vzpomínky rychtáře z Milčic Františka Jana Vaváka, které jsou považované za jedny z předchůdců novodobých pamětí.³⁰¹ Český historik, etnograf a svého času ministr kultury a vyučování Josef Jireček, který se věnoval také přípravám učebnic a čítanek pro gymnázia, k

²⁹⁵ Součástí *Pramenů k dějinám českým* byla například Kosmova kronika, Zbraslavská kronika, Dalimilova kronika, Kronika Vavřince z Březové, Kronika Bartoše Písaře, životopisy světců, smuteční projevy na pohřbu Karla IV. a mnoho dalších.

²⁹⁶ Šimák k vydání připravil stejně jako v roce 1881 A. Rezek paměti Bartoše Písaře.

²⁹⁷ KOCMÁNEK, Václav František. *Lidové drama pobělohorské*. Josef HRABÁK, ed. Praha: Československý spisovatel, 1951.

²⁹⁸ SVĚTECKÝ, Petr Kašpar. *Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách*. August SEDLÁČEK, ed. Praha: Česká akademie věd a umění, 1923. Vlastní rukopis Arcana, kde se vyskytuje nejvíce autorových úvah, dosud nebyl vydán. Podrobnosti viz. článek Č. Zíbrta v Českém lidu. ZÍBRT, Čeněk. Petra Světeckého z Černčic Arcana z r. 1754. *Český lid*. 1927, roč. 27, č. 2.

²⁹⁹ JENÍK Z BRATŘIC, Jan. *Z mých pamětí*. Josef POLIŠENSKÝ, ed. Praha: ELK, 1947.

³⁰⁰ POLIŠENSKÝ, Josef, ed. *Kniha o bolesti a smutku: výbor z moravských kronik XVII. století*. Praha: ELK, 1948.

³⁰¹ Edice této rozsáhlé pozůstalosti se jako první chopil Jindřich Skopec v roce 1907, kdy vyšel první díl Vavákových pamětí. Celá série, jejíž vydání bylo časově náročné, se bohužel za jeho života nedokončila. S příchodem druhé světové války byly práce přerušeny a Skopec v roce 1940 zemřel. Na jeho snažení navázala Pekařova žačka Stanislava Jonášová-Hájková, která během let protektorátu připravila zbývající dva svazky. Díky jejím poznámkám byla celá edice nově revidována a zkompletována a v roce 2009 vydalo Karolinum zatím poslední verzi pamětí, jejíž ediční přípravy se chopil Martin Kučera. Vedle vlastní edice dokládá fascinaci Vavákovým dílem mimo jiné nová publikace s příspěvkem k jeho odkazu. KUČERA, Martin, ed. *Odkaz rychtáře Vaváka: příspěvky k životopisu velkého písmáka*. Praha: Karolinum, 2018.

vydání připravil několik edic pramenů osobní povahy. Byly to například paměti Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a Košmberka nebo deník hraběte Heřmana Černína. Vydávala se také šlechtická korespondence; za mnohé editory jmenujme alespoň historiky Vincence Brandla³⁰², Václava Schulze³⁰³, Jana Pohla³⁰⁴ a Julia Glücklicha³⁰⁵. V první polovině 20. století se vydávání šlechtické korespondence věnoval také Zdeněk Kalista.³⁰⁶

Vydání pamětí, které vznikly ještě v 19. století, jsou v případě, kdy se nejednalo o významnějšího pisatele³⁰⁷ nebo významnější *objekt* vzpomínek³⁰⁸, spíše pozdějšího data a k jejich edicím docházelo až od počátku 20. století, více od let dvacátých.³⁰⁹ Zvláštním druhem *pamětí*, které se objevovaly zejména od 60. let 19. století, jsou publikace vycházející spíše z kronikářství, ale svým názvem odkazujícím přímo k „paměti“ – věnují se městům, obcím, kostelům, farnostem apod.³¹⁰

Od dvacátých let se rodopis rozšiřuje mezi širší společnost. Od roku 1928 vycházel čtvrtletník *Sudetendeutsche Familienforschung* pod hlavičkou *Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung*. Narůstající popularitu rodinných kronik dokresluje i vznik *Rodopisné československé společnosti* v roce 1929. Tato instituce vydávala zejména příručky a slovníky pro rodopisce (populární příručky Antonína Markuse³¹¹) a vlastní *Časopis rodopisné společnosti* s praktickými radami a ukázkami pro zájemce o občanskou i šlechtickou genealogii.

³⁰² ZE ŽEROTÍNA, Karel starší. *Spisy Karla staršího z Žerotína Listové psaní jazykem českým*. I.–V. Brno: Matice moravská, 1866–1872.

³⁰³ HOLICKÝ, Václav Jiří. *Korespondence hraběte Václava Jiřího Holického ze Šternberka*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898.

³⁰⁴ KOLENEC, Jan z Kolna. *Dopisy Jana Kolence z Kolna, hejtmana JMCské panství Zbirova, Točnicka, Dvora Králova z let 1651–1652*. Jan POHL, ed. Praha: Královská česká společnost nauk, 1911.

³⁰⁵ BUDOVEC, Václav z Budova. *Václava Budovce z Budova korespondence z let 1579–1619*. Julius Glücklich, ed. Praha: Česká akademie, 1908.

³⁰⁶ KALISTA, Zdeněk, ed. *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1936; KALISTA, Zdeněk, ed. *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha: Melantrich, 1941.

³⁰⁷ Např. FRIČ, Josef Václav. *Paměti Josefa Václ. Friče*. Praha: J.V. Frič, 1885. Nebo zahraničního ruského spisovatele, autora autobiografických románů: AKSAKOV, Sergej Timofejevič. *Rodinná kronika Aksakova I, II*. Praha: I.L. Kober, 1864.

³⁰⁸ MUSIL-JIHLAVSKÝ, Antonín. *Vzpomínky na Karla Havlíčka Borovského*. Kutná Hora: Tiskem a nákladem Karla Šolc, 1896. Vyšlo také 1951.

³⁰⁹ Přestože k vydávání pamětí docházelo prakticky po celé 20. století, můžeme si povšimnout několika významných období, kdy se náklady zvyšovaly. Např. v období protektorátu vyšla celá řada pamětí a dalších publikací, které měly utlačované obyvatelstvo semknout, připomenout jeho kořeny a dát mu naději na lepší zítřky.

³¹⁰ Za všechny mnohé alespoň na ukázkou jmenujme např. VÁVRA, Josef. *Paměti královského města Berouna*. Beroun: Emanuel Hojka, 1899.; NAVRÁTIL, Karel. *Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém městě pražském*. Praha: K. Navrátil, 1869.

³¹¹ MARKUS, Antonín. *Rodinná kronika. Populární úvod do studia rodopisného*. Praha: Československá akciová tiskárna, 1926 ; MARKUS-RATKOVICH, Antonín. *Příručka rodového kronikáře*.

Na Markusovy práce navazovali i další autoři jako Viktor Palivec v roce 1939³¹² a Ladislav Hosák v roce 1940³¹³. Populární byla také kniha o kronikářství Václava Černého z roku 1936, která se sice věnuje více obecnímu kronikářství, ale zvláštní kapitola je zaměřená i na rodopis.³¹⁴ Ve třicátých letech vznikl také spolek *Sdružení venkovských kronikářů*, který vydával vlastní *Kronikářské listy*. V roce 1969 byla založena dodnes existující *Česká genealogická a heraldická společnost v Praze*.

³¹² PALIVEC, Viktor. *Rodina a rodokmen. Stručný návod k rodopisné praxi*. Praha: Svaz přátel rodopisu, 1939.

³¹³ HOSÁK, Ladislav *Jak založím rodinnou kroniku*. Brno: Radost ze života, 1940.

³¹⁴ ČERNÝ, Václav. *Kronikář*. Praha: Státní nakladatelství, 1936.

5. Narativní část: Historie rodin a obsah jejich pamětí

V narativní části této disertační práce jsou představeny jednotlivé rodiny a obsah jejich rodinných vzpomínek, pamětí a kronik – tj. *co vyprávějí*. Tento pohled by měl přiblížit historii rodin, bydliště, jejich zázemí, rodinné vztahy a základní informace o životě rodiny tak, aby bylo snazší se orientovat v části analytické, která již vychází čistě z rodinné paměti, jak je v pamětech vyobrazena. Narativní část je rozdělena na dvě kapitoly: nejobsáhlejší je kapitola *Rodinné paměti vydané* (18 rodin), kapitola *Rodinné paměti z rodinných archivů* (2 rodiny) tvoří spíše sondu do jiného typu pramene. Narativní část je seřazena vzestupně chronologicky dle dat narození autorů.³¹⁵ V několika případech se tedy stalo, že vlastní paměti těch nejstarších autorů vyšly mnohem později než paměti těch mladších. Je to způsobeno zejména větším zájmem veřejnosti o paměti slavných, které se svých edic dočkaly mnohem dříve a často ještě za života autora. Vzpomínky méně známých lidí obvykle k vydání připravila jedna z dalších (a mnohdy i vzdálených) generací jejich rodiny. Přesto se domníváme, že tento klíč řazení je nepřehlednější.

Jednotlivé kapitoly tvoří již samotné podkapitoly pojmenované podle sledované rodiny.³¹⁶ V zásadě v těchto podkapitolách představujeme zkoumané paměti, jejich stručný obsah (obvykle rodinné vazby a posloupnost generací) a jednotlivé podkapitoly uzavíráme ve shodě se stanoveným konceptuálním a metodologickým přístupem zhodnocením autorova stylu a jazykových a literárních schopností. Podkapitoly jsou tvořeny na základě informací získaných přímo z rodinných pamětí (tak aby bylo také patrné, co kniha ve skutečnosti obsahovala), doplňující a korigující informace, případně zajímavosti ze života rodin, uvádíme v poznámkách pod čarou.

Vzhledem k proměnlivým příjmením rodin a nemožnosti jednotného způsobu jejich uvádění, bylo stanoveno dodržovat tři základní pravidla, která pokryla všechny zkoumané rodiny. Zaprvé, rodina v průběhu času vyprávění příjmení neměnila (mužská linie), zadruhé

³¹⁵ Jak již bylo uvedeno v metodologii, v případě kronik s více autory (Dobešovi, Flesarovi) jsme rodinu zařadili do období podle autora, který se na jejím vzniku v 19. století podílel nejvíce.

³¹⁶ V poznámce pod čarou u každé rodiny vypsán pramen, ze kterého se čerpalo.

vycházíme z příjmení nejčastěji zobrazovaného³¹⁷ a zatřetí jsou to případy mladších generací, které vyprávějí o slavných předcích, jejichž příjmení je využito (nejčastěji potomci „velkých mužů a žen“)³¹⁸. Mimo veškerá pravidla stojí čtyři spisovatelky, které známe pod jejich pseudonymy, rodina je vedena pod „rodným“ jménem autorek.³¹⁹

Součástí závěru této kapitoly jsou také dvě tabulky, které shrnují využití prameny podle *narození autorů* a podle *roku vydání/sepsání paměti*. Díky tomu je patrné, že na základě využití metodiky výběru určitá generace autorů vynikala v zaznamenávání rodinné minulosti. Podle dat narození autorů jsou také jednotlivé paměti v tabulce seřazené.³²⁰

5.1. Rodinné paměti vydané

V této kapitole spočívá hlavní pramenné těžiště této disertační práce. Jsou zde představeny rodiny a obsah jejich pamětí, které byly *vydány*. Z větší části se jedná o rodiny nějak významné a obecně známé, ale podařilo se najít i rodinné kroniky a paměti, které vyšly tiskem, přestože rodina měla obvykle spíš regionální význam nebo se k vydání pamětí rozhodla mladší generace (někdy stále žijící)³²¹, která chtěla rodinnou paměť předat širším vrstvám. Podkapitoly jsou řazeny vzestupně podle narození autorů. Nejstarším autorem je Antonie Kavalírová, nejmladším Eva Kozáková (letopočet jejich narození dělí 121 let).

³¹⁷ Zvláště v případě *Rodinné kroniky Kuželů*, autora Jaroslava Koblížka, dochází k paradoxní situaci, že téměř výhradně sledovanou rodinou jsou Devátí (někdy uvádí jako Devátovi). KOBLIŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*. Dalším příkladem jsou rodinné vzpomínky Evy Kozákové na prarodiče z matčiny i otcovy strany, kde se vyskytuje hned několik příjmení. Hlavní linii ovšem tvoří Bozděchovi a Branžovští, z jejichž jmen tedy vycházíme. KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*.

³¹⁸ Hlavně případ Renaty Tyršové a jejích vzpomínek na otce Jindřicha Fügnera. TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*. Pak dva pisatelé, kteří si částečně původní příjmení ponechali (převzali): Růžena Pokorná-Purkyňová a Vladimír Hellmuth-Brauner. POKORNA-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tři generací*; HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*.

³¹⁹ 5.1.3. *Rottovi*. SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*. 5.1.4. *Kubátovi*. LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*. 5.1.5. *Pechovi*. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*. A poněkud méně známá Emma Jarošová a její vzpomínky na 5.1.18. *Mikulovi*. JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*. Toronto: [s.n.], 2004.

³²⁰ V případě kronik, které mají více autorů, vycházíme z autora, který zaznamenal vzpomínky na sledované období 19. století.

³²¹ Vydavatel rodinné kroniky Václav Flesar.

5.1.1. Kavalírovi³²²

Antonie Kavalírová, manželka zakladatele sázavských skláren, začala paměti sepisovat v roce 1859 na popud své dcery Anny, dokončila je v roce 1862. *Paměti babičky Kavalírové* vyšly poprvé v roce 1929. Jejich ediční přípravy se po delším rozhodování chopil vnuk autorky Josef Jan Frič ve spolupráci s archivářkou a genealožkou Olgou Zieleckou. „*Zdar podniku*“ (slovy Friče) byl nakonec natolik úspěšný, že paměti byly vydány desetkrát, naposledy v roce 1993.³²³ V roce 2002 dokonce vyšly jako audiokniha.³²⁴ Josef Jan Frič se rozhodl ponechat navzdory některým doporučením (viz jeho úvodní slovo)³²⁵ text v jeho hovorové podobě, přesně tak, jak jej babička zapsala. Po prvním úspěšném vydání přišla další, která již byla doplněna o komentáře, fotografie, rodokmen či korespondenci. V závěru těchto vydání je také delší komentář vážící se k editorské problematice. Následuje kapitola o historii sklářství v českých zemích.³²⁶

Rodiče Antonie Kavalírové byli Josef Adler a Anna (roz. Seidlová). Rodina žila ve Chraňboži (Hranboži, dnešní Leština u Světlé nad Sázavou), kde otec pracoval ve sklárně. Vzhledem k těžkému povolání se rodina rozhodla pořídit si obchod se sklem a přestěhovat se do Příbrami. Antonie Kavalírová měla čtyři sourozence: Františka, Josefu, Annu a Josefa. Na čas otec odešel sám do Koldpachu u Plzně³²⁷, kde se mu sice dařilo, ale protože byl příliš vzdálený od rodiny, vrátil se do Příbrami a začal se skleněným zbožím objíždět jarmarky. Těžké časy donutily rodinu znovu se přestěhovat, tentokrát do nově vznikající huti Marienheim (autorka píše Marijehajm)³²⁸. Tato huť ale nikdy pořádně neprosperovala a Adlerovi se po krušném půl roce přestěhovali do Těchobuzi. Zde se poprvé Kavalírová seznámila se svým budoucím manželem.³²⁹

³²² První vydání těchto pamětí proběhlo v roce 1929. Následující vydání byla doplněna rodopisnými poznámkami, rodokmenem, autotypickou přílohou, faksimiliemi a třibarevnou podobiznou autorky. Obměňovala se také úvodní slova vnuka Kavalírové Josefa Jana Friče. Tato práce čerpala zejména z vydání třetího. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Topič, 1938.

³²³ Roky vydání pamětí: 1929, 1930, 1938, 1939, 1940 (čtyřikrát!), 1947, 1993.

³²⁴ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové [zvukový záznam]*. Praha: Knihovna a tiskárna pro nevidomé K.E. Macana, 2002.

³²⁵ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*.

³²⁶ FRIČ, Josef Jan. O výrobě sklářské. In *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Topič, 1938, s. 200–202.

³²⁷ Nepodařilo se dohledat, kde přesně byl či jaký název má dnes. Byla tam sklářská huť.

³²⁸ Část obce Zákolany, okres Kladno.

³²⁹ Docházela také na zámek, kde pomáhala se šitím a vyšíváním, ale nebyla spokojená s jednáním paní domu Hoffmanové. Ve stejné době, po smrti jediné dcery Hoffmanů, začal na zámku bydlet Bernardo Bolzano. Na zámku žil šestnáct let (1825–1841), podle Kavalírové dělal společnost paní domu po smrti její dcery. Anna Hoffmanová zemřela v roce 1842.

Svatba Františka Kavalíra a Antonie Adlerové se konala v roce 1821. Manželé zůstali v Těchobuzi a Kavalír pracoval v huti. Měli dvanáct dětí (Josefa, Antonii, Annu, Antonína, Josefa, Františka, Karla, Eduarda, Adolfa, Marii, Václava, Josefu)³³⁰. Brzy se rodině začalo dařit díky podnikavému duchu obou manželů, ale kvůli špatným vztahům se správcem hutě se rozhodli odstěhovat. Po tříleté zastávce v nově vznikající huti,³³¹ která ale neprosperovala, se rozhodli odstěhovat do Ostředku.³³² Huť v Ostředku byla založena roku 1830. Začátky v Ostředku nebyly snadné, protože Kavalír vycházel špatně se svými dvěma společníky, nakonec se mu ale podařilo celou huť odkoupit a rodina si polepšila. Potíže jim přinášely také nemoci dětí, které, jak píše Kavalírová, prakticky neopouštěly dům.³³³ V roce 1835 zakoupili Kavalírovi mlýn v Sázavě a v blízkosti založili novou huť. Mlýn vedli dva roky rodiče Kavalírové, Kavalírovi se přistěhovali v roce 1837, nová huť začala pracovat 5. června. Vzhledem k finanční náročnosti podniku se František Kavalír rozhodl (znovu) pro půjčku od Lazara Picka, ale následné soudní spory se protáhly na deset let.³³⁴ Během revolučního roku 1848 byla část rodiny v Praze (konkrétně šest dětí, které zde během studií bydlely) a Kavalírová vzpomíná na problémy, které měly při cestě domů. František Kavalír byl za účast při studentských nepokojích zadržen a odsouzen ke třinácti letům vězení. Po roce v Praze byl poslán do Komárna.

V roce 1853 zemřel manžel Antonie Kavalírové a pro rodinu přišly těžké časy. František byl stále zadržován v Komárně, nejstarší Antonín studoval a správa podniku tedy připadla na mladší bratry Josefa a Eduarda. Antonie Kavalírová také velice krátce popisuje vztah její dcery Anny a Josefa V. Friče.³³⁵ Anna v roce 1860 odjela za manželem do Paříže. Závěr paměti již reflektuje soudobé dění, popisuje zdravotní problémy Kavalírové a cestu části rodiny do Karlových Varů. Paměti končí rokem 1862. Antonie Kavalírová zemřela 31. března 1879.

³³⁰ Prvorozený Josef jako malý zemřel na spálu. Prvorozená Josefa také zemřela jako malá. Václav se narodil již mrtvý. A. Kavalírová s dcerami Josefou a Marií viz. *Obrázek 1* příloh.

³³¹ Huť ve Frauntále, tj. dnešním Pohledu u Havlíčkova Brodu.

³³² Dnešní Ostředek u Benešova. Tato epizoda se autorce vryla do paměti velice silně a celou cestu stěhování se všemi útrapami detailně popsala.

³³³ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Topič, 1938, s. 107–109.

³³⁴ *Lazar Pick a synové* byla rodinná firma židovského původu z Habrů, která se věnovala sklárství a prodeji lihovin. Dosáhla značného vlivu a bohatství.

³³⁵ Josef Václav Frič (1829–1890) byl český básník, dramatik a politik. V roce 1848 byl mluvčím studentského spolku Slávie. Byl nucen emigrovat, žil v Londýně, Paříži, Berlíně, Budapešti a Záhřebu. Sepsal také rozsáhlé paměti. Vězněn v Komárně, kde se seznámil s Annou Kavalírovou, která zde navštěvovala bratra. Z vyprávění Antonie Kavalírové je patrné, že tímto svazkem nebyla příliš nadšená a pro dceru si přála jistější budoucnost. Uznávala Fričovo nasazení a jeho *dobrotu*, jak píše, ale jako matka dceři přála stabilnější a klidnější život.

Z paměti Antonie Kavalírové by čtenář těžko soudil, že by podnik jejího manžela významně prosperoval, přitom jeho práce byla velice známá a František Kavalír byl dokonce vynálezcem tvrdého draselno-vápenatého skla určeného hlavně pro lékárny. Firma zaznamenala velké úspěchy hlavně po jeho smrti, pod vedením syna Josefa, ale i za života Františka Kavalíra se těšila minimálně regionálnímu významu. Bratři Eduard a Antonín se rovněž věnovali sklárství (laboratornímu) ve Schlössellu od roku 1867, v Bezvěrově od roku 1870.³³⁶ Je tedy s podivem, že Kavalírová tento úspěch rodinné firmy prakticky nezobrazuje.³³⁷ Na vině může být skutečnost, že v pamětech zaznamenávala hlavně složitá období, ale také fakt, že mezi lidmi byla jakákoli samochvála považována za nevhodnou, a naopak poukazovala na špatné pozadí celé věci.

Z komentáře Josefa Jana Friče i ze stylu a uspořádání paměti je patrné, že Antonie Kavalírová paměti sepisovala prakticky bez přípravy a v textu se nevracela. Víme jen to, že budoucí text si promýšlela venku u řeky a pak tzv. *na první dobrou* zapsala v horní světnici svého domu a že psala do speciální koupené knihy.³³⁸ Ve vyprávění zahrnuje velké rodinné okamžiky (narození dětí, stěhování atd.), ale i drobné příběhy, které se jí během vyprávění vybavily. Její vyprávění je někdy svou autentičností a osobními vstupy vypravěče do děje blízké deníkovému záznamu.³³⁹ V závěru paměti Kavalírová sama podporuje naši hypotézu a svoje paměti přirovnává spíše k deníku (*půlročníku*) a o svém vzpomínání ani jako o pamětech neuvažuje. „*Moje dobrý Děti, myslim, že je lepčí psát půl Ročník, než Deník a nebo Týdeník. V Týdeníku myslim, že se málo může důtkliveho a nebo citlivého napsat. Někdy se něco v tejdenku přitrefí, že by to stálo za zapsání, a někdy nic; tak je lepčí psát půl Ročník, jako já. Poslední den sem psala 12ho Listopádu v Roce 1860 a tejt' začínám psát. Dnes je 8ho Mněsíce Dubna v Roce 1861 a mám zas moc co psát.*“³⁴⁰ Navzdory předchozí citaci Kavalírová jinak minimálně uvádí roky, a proto je těžké orientovat se v časové ose vyprávění. Čtenář musí využívat jiné záchytné body, tj. např. když autorka zmíní, že jí v té době bylo sedmnáct atd.

³³⁶ BÁRTA, Jan. Staré skelmistrovské rody. 10. Kavalírové. *Sklářské rozhledy. Věstník Sklářského ústavu v Hradci Králové*. 1939, roč. 16, č. 9–10.

³³⁷ Pochopitelně paměti dopsala v roce 1862, ale nezmiňuje ani dosavadní úspěchy manžela, které v té době již měl.

³³⁸ Komentuje, kolik jí zbývá místa na psaní a že musí vynechávat některé příběhy, aby se vše vešlo. Např. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 139.

³³⁹ „*Jen mně odpuste, můj drahý Děti, že tak moc chybně píšu; nemůžu si pomoci, proto že každou chvíli někdo ke mně přijde a já musím vot toho jít. Je dnes Svatého Petra a Pavla. Dnes 6 let sem jela do Prahy k nemocnému Tatínkovi a přišla sem k smrti. Bolestná upomínka! — už dál dnes nemůžu psát.*“ Ibid, s. 51.

³⁴⁰ Ibid, s. 161–162.

Čtenář může nabýt dojmu, že život rodiny Kavalírovy nebyl snadný a procházel jen samými těžkostmi. Z části to bude jistě pravda, ale částečně tento dojem umocňuje i záměr autorky, a to zaznamenat jen události, které považuje za důležité a které jí zůstaly v paměti. Je pak přirozené, že traumatizující události působily silnějším dojmem. Koneckonců jak sama autorka přiznala: „*Od té doby, co sem z Karlo Varů domu přijela, bylo moc co psát. Ale ty maličkosti nestojí za to, aby je Člověk znamenal, až do té zlé a velké vody; to ale byla tuze strašná a škodlivá, znamenitá Voda.*“³⁴¹

5.1.2. Dobešovi³⁴²

Rodinnou kroniku Dobešů vydal vnuk autora František Dobeš.³⁴³ Připojil nejen úvod, ve kterém objasňuje svůj vztah k předkovi a jeho práci, ale kroniku opatřil věcným a jmenným rejstříkem, ve kterém vysvětluje méně známé pojmy. Připojil také editorskou poznámku k ponechanému jazykovému stylu a odkaz na prameny, ze kterých čerpal vědomosti o zmíněných heslech. František Dobeš rovněž vydal jiné kronikářské dílo svého dědečka Jana Dobeše *Kniha dějin a památností*.³⁴⁴

Kronika čerpá nejen z vlastních vzpomínek autora a jeho otce, ale také z předchozí rodinné kroniky (což je vždy řádně označeno), matrik, gruntovních či purkrechtních knih. Kronika se jednotlivými krátkými kapitolami věnuje předkům Dobešů (výhradně mužům) a počíná rokem 1530. V následném shrnutí obsahu zachycujeme období 19. století.

Nejdelší části kroniky patří právě do období 19. století a počínají životem Jana Dobeše, který se narodil v roce 1795, ale zemřel velice mladý. S ženou Rozínou (roz. Kantorkovou) měl jediné dítě, které se dožilo dospělosti, a tím byl již otec vydavatele paměti, Jan Dobeš (1826–1898), osmý střítežský fojt z rodu Dobešů. Do fojtství³⁴⁵ si přivedl ženu Barboru (roz. Chlumskou) a měli spolu pět dětí (Josef, Jan, František, Ludvík, Anna)³⁴⁶. Rodina Dobešů byla velice vážená a vlastnila rozsáhlé pozemky. Jan Dobeš byl mimo jiné zvolen starostou, členem

³⁴¹ Ibid, s. 165.

³⁴² DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*.

³⁴³ František Dobeš (1895–1975) viz. *Obrázek 2* příloh.

³⁴⁴ DOBEŠ, Jan. *Kniha dějin a památností, kterou jsem sepsal počnúc od svého mládí až do šedin, co jsem kdy viděl, slyšel, četl, zkusil a konal, já Jan Dobeš Střítežský z č. 21*. Valašské Meziříčí: Osvěta, 1944.

³⁴⁵ Úřad fojtství byl zrušen v roce 1848. Jan Dobeš byl poté od roku 1861 třikrát zvolen starostou, ale třetí starostenství již nepřijal. Zdá se tedy, že navzdory zrušenému fojtství v praxi ještě úřad ve Stříteži fungoval dalších 13 let.

³⁴⁶ Dcera Anna byla křtěná známým kazatelem Josefem Opočenským v Hrubé Lhotě. Josef Opočenský byl evangelický duchovní nejprve v Zádveřicích u Valašského Meziříčí. V roce 1855 se přestěhoval do Texasu, USA.

místní školní rady (což vyplývalo z funkce starostenství) a presbyterem střítežské církve.³⁴⁷ Rodina byla evangelická a na tuto skutečnost Jan Dobeš často upozorňuje. Velký prostor je v pamětech věnován seznámení a svatbě Jana Dobeše a Barbory Chlumské, ale větší měrou se Jan Dobeš zaobírá materiálními statky a různým dalším vlastnictvím rodiny: poli, lesy, pastvinami. Vlastní osobě věnoval Dobeš jen jedinou stranu, kapitolu *Má povaha a způsoby*.³⁴⁸ Na tuto tradici zprvu navazuje i syn František, který v kronice pokračuje, strukturuje ji přísně chronologicky, nešetří letopočty a hodnotami všeho druhu. František projevuje zjevnou snahu neopomenout jediného příslušníka rodiny. Na jeho práci navázali tři synové: Emil, František a Jaroslav. Vyprávění dvou mladších bratrů je již odlišné, intimnější a osobnější.

Z paměti je patrné, že byla celá rodina velice organizovaná, tj. např. přísně dodržovala stanovená pravidla chodu domácnosti, čemuž odpovídá i vlastní formální úprava a strukturování kroniky na kapitoly, podkapitoly, odstavce, číslování. Autoři zapisovali váhu, výšku, barvu pleti, vlasů či tvar postavy téměř všech členů rodiny. Postupují vždy důsledně chronologicky a uvádějí své zdroje. Také se zdá, že vydavatel František Dobeš jazykový styl sjednotil. Navzdory názvu ale (zejména první dvě třetiny) kronika není tolik rodinnou. Pro potřeby této práce tedy neposkytovala příliš velkou zásobu informací k rodinné paměti, jako spíše k mikroregionální historii. Velké historické události zmiňuje jen okrajově, např. „1866 ...a den 3. července hrozná bitva u Králového Hradce“³⁴⁹ nebo atentát na Františka Ferdinanda I.³⁵⁰ Kronika končí rokem 1941, rokem svého vydání.

5.1.3. Rottovi³⁵¹

Johana Mužáková (roz. Rottová) známá jako Karolína Světlá uveřejnila své rodinné vzpomínky již v roce 1862 v Almanachu Máj: *Několik archů z rodinné kroniky*³⁵² a posléze připojila *Ještě několik archů z rodinné kroniky* (poprvé 1863). Tyto paměti vyšly společně pod názvem

³⁴⁷ DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*, s. 73.

³⁴⁸ Ibid., s. 76.

³⁴⁹ DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*., s. 80.

³⁵⁰ Ibid, s. 100.

³⁵¹ SVĚTLÁ, Karolína. *Z rodinné kroniky*. Praha: Československý spisovatel, 1980. Hlavně čerpáno z: SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*.

³⁵² Byl to v pořadí čtvrtý almanach této májovské generace. První almanach *Máj* vyšel v roce 1858.

*Z rodinných podání*³⁵³. Obě rodinné črty jsou významně beletrizované. Vzpomínky Karolíny Světlé vyšly také souborně v publikaci *Z literárního soukromí* poprvé v roce 1897, v roce 1959 i s druhým dílem věnovaným korespondenci. Celkem byly její souborné vzpomínky *Z literárního soukromí* publikovány sedmkrát, z toho třikrát za druhé světové války (1940, 1941, 1941).³⁵⁴

Kronika začíná v 80. letech 18. století vyprávěním o dědečkovi Karolíny Světlé. Ten měl se svou ženou malý hostinec. Z manželství vzešly čtyři děti: Emmerich, Melichar, Eustach a Ludmila.³⁵⁵ Přestože se nejstarší synové chtěli vzdělávat, otec jim bránil, protože to považoval za zbytečné: Emmericha dal na řemeslo k mýdlařovi a Melichara ke krejčímu. Nejmladší Eustach se stal ševcem. Jediná dcera se měla provdat za přítele z dětství *Karlíka*, ale nakonec se rozhodla obětovat a provdat se za zámožného ženicha, aby zachránila rodinu před chudobou. O Eustachovi se tato vzpomínková črta téměř nezmiňuje, více prostoru dostává v závěru druhé povídky *Ještě několik archů z rodinné kroniky*.

Druhá vzpomínková črta *Ještě několik archů z rodinné kroniky* se zaměřuje na Václava Blahovce z Radošína a jeho dvě dcery Annu a Johanu. Ovdovělý Václav hledá ženu, která by zastala domácnost a výchovu dcer, ale nakonec alespoň přesvědčí svou tetu Kateřinu, aby se starala o Johanu.³⁵⁶ Johana pod vlivem svérázné tety tajně přejde k evangelické víře, ale je poslána na tři roky do kláštera.³⁵⁷ Po návratu se provdala za Antonína Holadu, ale není s ním šťastná a po čase uteče s jeho bratrem Hynkem. Ten je ovšem zběhem pruské armády a je dopaden, zastřelen a Johana pravděpodobně umírá kdesi v lesích.

³⁵³ Leander Čech tvrdí, že pod tímto souhrnným názvem vyšla ještě třetí povídka *Purkmistrovic Katynka*, ale ve výboru z roku 1959 není. O obsahu „Rodinných podání“ viz.: ČECH, Leander. *Karolina Světlá obraz literárně-historický*. Telč: Emil Šolc, 1907. Naopak sama Světlá ve vzpomínkách z roku 1897 píše, že rodinnou historii vypsala v: *Několik archů z rodinné kroniky, Purkmistrovic Katynka, Na úsvitě a Jitřenka*. Ta tedy uvádí další dvě povídky, které se týkají rodinné historie. Více in: SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*. Praha: Tiskem a nákladem J. Otty, 1897, s. 15. Tato práce čerpá z vyprávění hlásících se názvem k *rodinné kronice*.

³⁵⁴ Na naléhání redaktora *Budečské zahrady* Františka A. Zemana vydala své vzpomínky také sestra Světlé Sofie Podlipská. PODLIPSKÁ, Sofie. *Povídka o mně*. Praha: Nakladatel A. Storch syn, 1898. Historii rodiny Rottových sepsal také Josef Miškovský a vydal v roce 1930 u příležitosti stých narozenin Karolíny Světlé. MIŠKOVSKÝ, Josef. *Rodinná kronika Rottovská 1630-1930*. Praha a Bratislava: Ottovo nakladatelství, 1930.

³⁵⁵ Děti byly pojmenovány podle starého rodinného zvyku pojmenovat dítě podle jména, které ten den slavilo svátek.

³⁵⁶ Velká část vyprávění se zabývá evangelickou vírou tety Kateřiny, kterou předá i své neteři Johaně. Evangelíci ovšem museli v této době praktikovat tajně.

³⁵⁷ Z kláštera se musela vrátit o rok dříve, protože matka představená přišla na to, že je v skrytu protestantkou.

Světlá přiznává, že některé informace nemá ověřené (pocházejí z vyprávění příbuzných), ale údajně se snaží podat věrný obraz svých předků.³⁵⁸ Její vyprávění odpovídá epizodickému vyprávění, jak sama v úvodu ke *kronice* predestinuje. Povídkový charakter je způsoben jednotlivými krátkými příběhy předků, které jsou mnohdy romantizovány.³⁵⁹ Zvláště druhá povídka o Johaně, která Světlou připomíná jménem i povahou, je temná a tragická. Světlá sama nakonec přiznává, že mnoho po této své předchůdkyni podědila – *nepokojného a nespokojného ducha, který bolestně zápasí se světem, honí se za nedostižitelnými ideály a pohoršuje lidi*.³⁶⁰ Rovněž literární zpracování této povídky reflektuje cíl autorky živě zpodobnit předky, a nejen připomenout jejich osudy, ale pokusit se věrně zpracovat i jejich myšlení a mentální obraz, který představují a předávají další generaci. Zdá se, že identifikace se stejně neklidným duchem babičky Johany je pro autorku útěchou i určitou sebereflexí a očišťováním. Napsala: „ (...) *čarodějnice a teď emancipistky, nesmí v rodině tvé vymřít, babičko dobrá?!*“.³⁶¹

5.1.4. Kubátovi³⁶²

Jedny z pamětí, které svým názvem neodpovídají zvolené metodice výběru pamětí, a tvoří tak výjimku této práce, jsou paměti Věnceslavy Lužické. Svým obsahem jsou ovšem zdrojem informací o rodinné paměti před polovinou století, proto jich je v této práci využito.³⁶³ Zároveň slouží i jako jakási sonda do jiného typu pamětí, aby bylo zjištěno, do jaké míry se reference na rodinnou paměť vyskytují i v pamětech, které na rodinu svým názvem neodkazují. Věnceslava Lužická je pseudonym české spisovatelky a publicistky, která působila zejména v druhé polovině 19. století (vlastním jménem Anna Kubátová, provdaná Srbová). Zdrojem informací o minulosti (zejména té rodinné) bylo pro Annu Srbovou vyprávění její babičky i její vlastní vzpomínky.

³⁵⁸ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*, s. 6.

³⁵⁹ Vyprávění o strýcích, kteří navzdory svým přáním podlehlí otcovu nátlaku a nestali se umělci a učenici. Melichar se stal dokonce trochu podivínem, který slepě lpěl na minulosti. Jeho se týká i krátká romantická epizoda s hraběcí dcerou Markétou, které dělala několik týdnů společnici sestra Ludmila. Ludmila se musí vzdát sňatku z lásky ve prospěch rodiny.

³⁶⁰ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*, s. 85.

³⁶¹ Ibid., s. 85. Ovšem celé vyprávění druhé povídky prakticky krouží kolem tématu ženské emancipace a ukazuje rozpor mezi společenskou normou a emancipovanou ženou – pratetou Johanou. Ta je v příběhu dokonce několikrát označena za čarodějnici. Její nepřizpůsobivost ještě vyniká v porovnání se sestrou Annou, která splňuje všechny dobové normy dobré ženy: je pracovitá, čistotná, mravná, pobožná a poslušná (tj. v podstatě má všech „pět pé“, což bylo u mladých žen žádoucí, jak si ostatně i dále ukážeme).

³⁶² LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*.

³⁶³ Zejména počáteční kapitoly: *Mé dětství a Ve škole a v rodině*. Ibid., s. 7–177.

Otcem Věnceslavy Lužické byl Václav Kubát, hořický obchodník. Matka se jmenovala Anna Kubátová, roz. Pfluglová. Rodina byla dobře zajištěná, měla živnost a polnosti. Dětem rodiče opatřili chůvu. Lužická popisuje zejména svou *dětskou* každodennost. K rodinné historii se nedozvídáme prakticky nic. Kubátovi žili v centru Hořic, kousek od kostela, společně s babičkou, matkou z otcovy strany. Věnceslava Lužická právě této babičce věnuje velkou pozornost. Zajímavé je to, že proti sobě staví své rodiče a babičku jako dva (nikoli zneprátelené) tábory zastupující budoucnost a minulost. Babička představuje tradice, pověsti a starosvětské obyčeje. Naopak rodiče jsou milovníky nové doby, pokroku a národního uvědomování. Velká část pamětí je také věnovaná školní docházce.³⁶⁴ Zbývající část pamětí se již věnuje společenské a spolkové činnosti Lužické.

Vzpomínky jsou napsané čtivě, autorka byla očividně zdatnou literátkou a na srozumitelnosti pro budoucího čtenáře si dávala velmi záležet. Co se týče obsahu, v pamětech se střídají pasáže věnované rodině a jsou prokládané etnografickými poznatky – věnují se životu na malém městě, životním cyklům, tradicím, poutím, volnému času, odívání, řemeslům, životnímu stylu atd. Po obsahové stránce se tak jedná spíše o vyprávění o životě hořických lidí.³⁶⁵ Velkým tématem je také snaha obecně předat další generaci vzpomínku na to, jak žili předkové (mnohdy s důrazem na to, co dělali *lépe*). Této autorčině snad dokonce *celoživotní snaze předat mladší generaci, jak by se měla chovat*, odpovídá i jiná její publikace, která bývá řazena právě do preskriptivní literatury: *Svatební dar: listy dobré babičky k provdané vnučce*.³⁶⁶

Tyto paměti, jak bylo výše řečeno, neodpovídají zvolené metodice výběru pramene, a přestože je zde možné odkazy na rodinnou paměť nalézt, je to opravdu v mnohem menší míře než v jiných zvolených pamětech, které již svým názvem rodinnou tematiku předjímají. Vzpomínkám na rodinu, kde se rodinná paměť vyjevuje nejvíce, se věnují především první dvě úvodní kapitoly. Naplnilo se očekávání, že se paměti svým názvem neodkazující k rodinné tematice sice věnují rodinnému zázemí, ale v tomto případě nikoli zvláště významně. Autorka vypráví o svém dětství, kde jsou pochopitelně rodina a některé její hodnoty a tradice zobrazeny,

³⁶⁴ Zajímavý vhled do školní každodennosti – rozvrh vyučovacího dne, předměty, bohoslužby, tresty apod.

³⁶⁵ Ostatně autorka se s Hořicemi v Podkrkonoší, kde vyrůstala, silně identifikuje v celých pamětech. Paradoxně více než s českým národem jako je zvykem v jiných pamětech té doby, nebo minimálně Hořice a český národ ztotožňuje. I na úrovni osobnější se ztotožňuje s hořickým lidem jako s vlastní rodinou.

³⁶⁶ Zejména věnovaná radám do manželství. LUŽICKÁ, Věnceslava. *Svatební dar: listy dobré babičky k provdané vnučce*. Praha: F. Šimáček, 1900.

ale postupuje pouze z hlediska své vlastní osoby, a tudíž se zde významnější rodinné odkazy nevyskytují.

5.1.5. Pechovi³⁶⁷

Vzpomínky Elišky Krásnohorské (vl. jménem Alžběty Pechové) vyšly v roce 1921.³⁶⁸ Věnují pozornost především mládí autorky a jejímu životu v rámci rodiny, nejvíce období 1848–1866. Svým názvem plně neodpovídají předestřené metodice výběru pamětí, ovšem zmínka o „mládí“ evokuje vazby s rodinou, což se při bližším seznámení s obsahem pamětí potvrdilo, ale nutno připustit, že rodinné vzpomínky zde opravdu nemají hlavní prostor.³⁶⁹ Vzpomínky jsou složené z osmi kapitol a úvodu.³⁷⁰ Původně byly kapitoly vydávány zvlášť časopisecky.³⁷¹ Tomu odpovídá i rozdílný styl jednotlivých kapitol, rovněž trochu odlišná stylizace. Druhá kapitola *Paměti nemluvněte* tak například vypovídá více o revolučním roku 1848 (respektive období březen až červenec), než o rodinných poměrech. Sama autorka v úvodu přiznává, že jsou to pouhé črty a jejím cílem je zobrazit *ducha doby*, jak jej vnímala česká pražská rodina. Samy rodinné vzpomínky jsou zde tedy prostředkem, jak vyjádřit jiné cíle.³⁷²

Vzpomínky začínají narozením Ondřeje Pecha v roce 1804 ve mlýně u Jablonce nad Jizerou. Už jako desetiletý se vydal do Prahy, stal se natěračským učněm a později si otevřel vlastní živnost. Oženil se s Marií, roz. Svobodovou. Měli pět dětí: Josef, Karel, Marie (dvě další se nedožily dospělosti). Marie v roce 1834 zemřela po výbuchu kuchyňských kamen a Ondřej se znovu oženil s Dorinkou Vodvářkovou.³⁷³ Děti: Jindřich, Adolf, Juliana, Alžběta³⁷⁴, Dorota. S rodinou žili také otcovi rodiče a jeho bratr Karel (Kchád). V roce 1850 Ondřej Pech zemřel, ale nezanechal poslední vůli, proto bylo pro rodinu těžké vyjít s penězi.³⁷⁵ Dorota Pechová

³⁶⁷ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*.

³⁶⁸ V roce 1928 vyšly ještě vzpomínky *Co přinesla léta*. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta*. Praha: Vaněk a Votava, 1928.

³⁶⁹ Podle Jany Machačové se dokonce ve vzpomínkách emancipistek nedozvíme o rodině téměř nic. MACHAČOVÁ, Jana. *Žena tvůrce rodinných vztahů? Systém hodnot žen z prostředí inteligence – paměti Zdeňky Janáčkové (1865–1938)*, s. 281–282.

³⁷⁰ Úvodní kapitola mimochodem pěkně ilustruje dobovou situaci kolem vydávání pamětí.

³⁷¹ Vyšly ve *Zlaté Praze, Osvětě, Ruchu, Ženských listech* 1888–1918.

³⁷² Vlastně jde o zajímavý příklad rodinných pamětí, protože autorka přistupuje k rodinné minulosti trochu odlišně než ostatní tvůrci pamětí. Stejně jako všichni sice historii rodiny zobrazuje v ucelených obrazech, ale její úmysly jsou poněkud jiné. Zatímco jiní autoři ukazují minulost, aby přiblížili ducha rodiny, Krásnohorská představuje rodinu, aby přiblížila ducha doby.

³⁷³ Andreas Pech a Dorothea Kateřina Vodvářková.

³⁷⁴ Alžběta Pechová bylo vlastní jméno Elišky Krásnohorské. Pseudonym Krásnohorská si zvolila podle domnělého otcova šlechtického titulu „rytíř z Krásné Hory“.

³⁷⁵ Majetek byl soudem rozdělen na 9 podílů a nejstarší (nevlastní) děti chtěly být vyplaceny.

koupila dům ve Spálené ulici, kam se nastěhovala s nejmladšími dětmi (starší děti už byly dospělé, na studiích nebo měly před svatbou).

Další kapitoly se již více věnují životu rodiny a dávají nahlédnout do každodenního života. Celá jedna kapitola je věnovaná matce jako jediné vychovatelce početné rodiny. Pak již následují školní léta Elišky Krásnohorské, nejprve v soukromé dívčí škole Antonína Svobody a jeho ženy Heleny,³⁷⁶ později v ústavu pro ženské ruční práce slečen Krausových. Po roce v tomto ústavu se jako třináctiletá vrátila ke Svobodovým, aby pomáhala s výukou francouzštiny. Byla také na svém prvním domácím bále u Riegerů, kde se poznala s V. Hálkem a K. Světlou, kteří ji přivedli k časopiseckému vydání prvních básní.³⁷⁷ Na popud Světlé vytvořila také své první překlady.³⁷⁸

Rodina do domácnosti zvala přátele bratrů, kteří v mnohém rozšiřovali kulturní rozhled všech sourozenců. Tento okruh známých byl zejména z umělecké a hudební branže a velký prostor Krásnohorská věnuje skladateli Karlu Bendlovi, se kterým spolupracovala na *první české opeře Lejle*.³⁷⁹ Ještě před uvedením opery se ale rodina odstěhovala z Prahy do Plzně. Dorota Pechová se rozhodla odstěhovat za dcerou Julií, která byla čerstvě vdaná, a pomáhat jí v domácnosti. V Plzni žil také syn Jindřich, a proto bylo rozhodnuto, že se celá rodina přesídí. Krásnohorské ovšem nové prostředí nevyhovovalo a dá se říci, že jejímu rozletu bylo malé, přistoupila proto na naléhání Karolíny Světlé, aby se vrátila do Prahy a spolupracovala s ní v *Ženském výrobním spolku*. Eliška Krásnohorská se z Plzně odstěhovala v roce 1874. Tím tyto její paměti končí.

Eliška Krásnohorská ve svých vzpomínkách nezapře zkušenou spisovatelku a všechny příběhy vypravuje někdy téměř pohádkově. Ze kterých pramenů čerpala, bohužel nevíme, ale

³⁷⁶ Jak tvrdí Krásnohorská, v roce 1853 to byl „vlastenecký ústav“, ale vyučovalo se zde německy. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 84. Pro tuto práci je zajímavé, že mezi žačky tohoto ústavu patřily dcery z předních českých vlasteneckých rodin a v nemalé míře i rodin zkoumaných v této práci: Bohumila a Božena Riegrovy, Zdenka Havlíčková, Božena Erbenová (dcera K. J. Erbena), Božena Čechová (sestra S. Čecha), sestry Kavalírovy, sestry Veselé (budoucí chotě J. V. Sládka a Bedřicha Frídy). Pro zajímavost Antonín Svoboda byl první, kdo malou Alžbětu začal oslovovat českým ekvivalentem Eliška, podle Elišky Přemyslovny. Podle vzpomínek Krásnohorské výuka v ústavu nebyla příliš náročná a trvala dvě hodiny, zbytek dne byl věnován ručním pracím a *povídání*. Navíc podle Krásnohorské nikdo nemyslel na to, aby dívky získaly nějaké praktické vědomosti pro život. *Ibid.*, s. 92–93.

³⁷⁷ Básně vyšly v Lumíru v roce 1863 jako *Poesie, Zlý vítr a Píseň*.

³⁷⁸ Polský *Pan Tadeáš*, český překlad v podání Elišky Krásnohorské vyšel v roce 1882.

³⁷⁹ Opera *Lejla* byla poprvé uvedena 4. ledna 1868. Kap. *Před první operou*: KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 153 nn. Kapitola vyšla v Osvětě v roce 1897 pod názvem *Z mladých let Karla Bendla*.

je zřejmé, že v mnohém zapracovala autorská invence. Třebaže základní kostra příběhu je důvěryhodná, jednání postav i způsob jejich uvažování mohla stěží dokonale znát. Druhá kapitola *Paměti nemluvněte* je například vyprávěna z pohledu ani ne rok starého dítěte, včetně naivního chápání světa.³⁸⁰ Je tak zřejmé, že mnohé autorka zachytila z rodinného vyprávění a něco i přizpůsobila svým potřebám. O rodinné historii se toho z druhé kapitoly mnoho dozvědět nedá; hlavní roli hraje spíše národní boj za svobodu a jeho podoba mezi *obyčejnými lidmi*.³⁸¹

Eliška Krásnohorská využívá svých spisovatelských schopností a paměti přizpůsobuje různým potřebám. Na prvním místě je jistě zachycení rodinné minulosti, jejích kořenů, na druhém ovšem ve vyprávění zjevně prosvítá i vývoj národního boje za svobodu, což příhodně koresponduje i s narozením malé Alžběty Pechové, která podobně jako národ pomalu dospívá v uvědomělou Češku.³⁸² Krásnohorské paměti tak v mnohém připomínají její výchovné romány, využívá stejných postupů, čtenáři představuje postavu, která jedná pochybně a tím čtenáře přivede ke správnému závěru a poukáže na vhodnější cestu.³⁸³

Jak bylo řečeno v úvodu k této podkapitole, tyto paměti zcela neodpovídají zvolené metodě výběru pramenů, a ukázalo se, že se to odráží i na možnostech jejich zpracování. Samy o sobě jsou to paměti pozoruhodné, ale rodinnou paměť reflektují spíše útržkovitě. Koneckonců je to výběr časopiseckých článků z let 1888–1918 (kromě poslední kapitoly *Rozchody a návrat*, která byla vytvořena pro knižní vydání).

³⁸⁰ Ibid., s. 20–62.

³⁸¹ Viz. například druhá kapitola, která celá pojednává o revolučním roku 1848, jak se odehrával v barvířské dílně otce Elišky Krásnohorské. Zvlášť vypjaté jsou odstavce, kdy do města vtrhla Windischgrätzova vojska, včetně pověsti, že Windischgrätz sám zastřelil svou manželku ve vzteku. Rok 1848 byl jistě významným mezníkem, ale jiné paměti o něm tak obsírně nehovoří, ostatně Elišce Krásnohorské nebyl ani jeden rok, takže si události pamatovat, jak je líčí, nemohla. Spíše to pro spisovatelku byl prostor, jak zachytit neúspěšnou revoluci. A nemalou roli hrají i okolnosti vzniku jejích pamětí, tzn. jejím záměrem nebylo tolik zachytit historii rodiny (snad ani svou vlastní), jako přiblížit širokým vrstvám vlastenecké snahy poloviny století. Ibid.

³⁸² Vidění světa odpovídá zpočátku pohledu malého dítěte, včetně např. prvních zvěstí o evropských revolucích v roce 1848. Hrdinové jim nejprve nerozumí a brání se jim, ale posléze se nechají strhnout. Autorka paměti napsala: „*Zdá se mi, že jsme byli všichni nevinnými a nechápavými nemluvnaty, já i ti naši a většina občanských bližních, sousedů a ctihodných měšťanů pražských, i těch, kteří se honosili rytířským erbem jako strýc Kchádl; nemluvněcím rozumem pojímali jsme časové proudy ve vzduchu; ale ať sebe přísnější zastánce kázně a pořádku, ať sebe hrdější nápadník modrokrevné povýšenosti: všeobecnému nadšení, jež unášelo davy lidu, neodolal žádný z nás. Všichni jsme byli blaženi jako nemluvnata v ráji.*“ Ibid., s. 32.

³⁸³ Např. vyprávění o jejím strýci Karlovi, který nesouhlasil s *rebeliemi* v roce 1848 a chtěl, aby vše zůstalo zachováno při starém. Krásnohorská v jeho projevech využívá dobových protirevolučních argumentů. Ibid., s. 23–28.

5.1.6. Riegrovi³⁸⁴

Marie Červinková-Riegrová, autorka vzpomínek na matku Marii Riegrovou (roz. Palackou)³⁸⁵, byla literárně velmi aktivní a o rodině sepsala hned několik textů. V této práci čerpáme zejména z jejích vzpomínek na matku.³⁸⁶

Rodinné vzpomínky Marie Červinkové-Riegrové začínají mládím její babičky Terezie Měchurové. Krátce představuje rodinné zázemí Měchurovy rodiny, které bylo německé, ale podle autorky smýšlelo v souladu s českým národním obrozením a v domě Měchurových se potkávaly dva světy staré a nové Prahy buditelů a literátů.³⁸⁷ Seznámení Terezie Měchurové s Františkem Palackým uzavírá v textu paměti krátký vhled do minulosti před narozením Marie Palacké.³⁸⁸ Paměti popisují dětství Marie Palacké, její zádumčivou a vážnou povahu, která se o to víc projevila při péči o nemocnou matku.³⁸⁹

Marie Palacká a František Ladislav Rieger se brali v roce 1853. Po smrti manželky sdílel František Palacký domácnost se svou dcerou Marií Riegrovou a jejím manželem. Z vyprávění je patrné, že osobnost českého historika ovlivňovala celou rodinu i každodenní chod domácnosti a kolem velikána v úzkém rodinném kruhu panovala určitá aura nedotknutelnosti. Z domácího prostředí a rodinného života Riegrů se toho ale jinak mnoho čtenář nedozví. Kapitola věnovaná loterii pro Zdeňku Havlíčkovou popisuje historii vzniku dobročinné sbírky, shrnuje počty darovaných předmětů, prodaných losů a další finanční záležitosti. Autorka plynule přechází na další dobročinnou činnost své matky a přibližuje její práci ve spolku sv. Ludmily,³⁹⁰ zřizování dívčí průmyslové školy v roce 1865.³⁹¹

³⁸⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky.*

³⁸⁵ Z důvodu rozlišení stejných jmen obou žen důsledně pracujeme se jménem *Marie Červinková-Riegrová* pro dceru a *Marie Riegrová* pro matku.

³⁸⁶ Sepsala také vzpomínkovou knihu k uctění památky babičky Terezie Riegrové. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší.* Praha: Otto, 1903. Terezie Riegrová (roz. Wagenknechtová) pocházela ze mlýna z osady Stav na Novopacku. Provdala se do rodiny semilského mlynáře za Václava Riegra. Měli tři děti: Terezii, Františka a Marii (ta v útlém věku zemřela). Vyprávění sleduje prakticky stejný vzorec: pojednává o samostatné čínorodé ženě, která postupně podléhá (navzdory síle ducha) zdravotním problémům. Terezie Riegrová zemřela v Praze 14. února 1869.

³⁸⁷ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 9.

³⁸⁸ Paradoxně setkání Palackého a Měchurové popsal mnohem barvitěji a detailněji Vladimír Helmuth-Brauner o devadesát let později. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 71–76.

³⁸⁹ Terezie Palacká zemřela v srpnu 1860.

³⁹⁰ Spolek sv. Ludmily byl založen v roce 1851 na podporu vdov a sirotek, později organizoval také kurzy šití pro mladé dívky. Marie Riegrová do něj vstoupila v roce 1864. Spolky sv. Ludmily vznikly i v dalších městech (např. Rokycany, Rychnov nad Kněžnou).

³⁹¹ Upozorňuje na nesnáze při tomto procesu a nesouhlasné projevy okolí, které dle jejích slov nebylo připraveno na tento typ školy a už vůbec ne na ženské absolventky, které by zastávaly do té doby výhradně mužské práce. S lítostí také komentuje matčino ukončení aktivní činnosti v tomto spolku v roce 1873.

Další kapitola je věnovaná studiím a článkům Riegrové. Prakticky jich mnoho nevyšlo (podle součtu článků zmíněných v pamětech jich bylo deset)³⁹², avšak podle její dcery měla doma velké množství konceptů a příprav k mnoha dalším článkům, či spíše dokonce k napsání rozsáhlé publikace o teorii a historii dobročinnosti (zejména u nás a ve Francii).³⁹³ Také další kapitola se věnuje dobročinnosti, a to zřízení mateřské školy u sv. Jakuba, která po dlouhých jednáních vznikla v roce 1869 (usnesení městské rady 1867).³⁹⁴ V roce 1876 byla po vzoru Svatojakubského ústavu otevřena i Zbraslavská opatrovna, o kterou rovněž pečoval komitét dam.³⁹⁵ Od 80. let zaměřila Riegrová svoji pozornost na nejmenší děti a jejich matky a přičinila se o založení jeslí u sv. Ducha (1883).³⁹⁶ Její rozptýl zájmu ovšem sahal i ke starším dětem, zejména dívkám, a v 80. letech se věnovala i zlepšení výuky na vyšší dívčí škole a dívčích městských školách.³⁹⁷ V roce 1885 byla při nové státní škole průmyslové zavedena škola umělého vyšívání.³⁹⁸

Poslední dvě kapitoly jsou věnované soukromému životu a povaze Riegrové. Opět je zde kladen důraz na pracovitost a obětavost Riegrové ve všech aspektech rodinného i veřejného života. Láskyplný vztah je vyobrazen zejména mezi Riegrovou a jejím otcem Františkem Palackým; autorka paměti hojně cituje z jejich vzájemné korespondence. Důležitým tématem je pro Červinkovou-Riegrovou i balancování veřejného a soukromého života; obhájuje matku, že vždy dostála svým povinnostem a domácí práce nikdy nebyly zanedbávány ve prospěch

³⁹² Praktické dohledání článků je problematické, protože Marie Riegrové se nepodepisovala nebo používala zkratku M. P. R.

³⁹³ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 58–65.

³⁹⁴ Marie Červinková-Riegrová objasňuje rozpor mezi matčinou představou mateřské školy a užívaným vzorem podle Friedricha Fröbela. Friedrich Fröbel (1782–1852) je zakladatelem tzv. Kindergarten. Od roku 1862 i v Praze ve Spálené ulici, posléze u sv. Jakuba. Je považován za reformátora předškolního vzdělávání, propagoval výchovu hrou. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2011, s. 194. Přesto byl podle Riegrové jeho přístup příliš racionální a málo dbal na duchovní rozvoj dětí. Jejím národnímu přesvědčení však spíše nevyhovoval německý vzor. První ředitelkou mateřské školy u sv. Jakuba byla Barbora Ledvinková. Zdá se, že dokončená škola byla jakýmsi kompromisem mezi francouzským a německým vzorem a českým prostředím tak, jak si Riegrová představovala. Není bez zajímavosti, že paměti obsahují i užitečné informace k historii Svatojakubské školy, včetně údajů o prvních učitelkách, pomocných asistentkách, počtech dětí atd. Marie Červinková-Riegrová čerpala z výročních zpráv ústavu a z pozůstalosti své matky.

³⁹⁵ Komitét dam zabezpečoval chod opatroven a školek v Praze. V roce 1890 jich bylo již šestnáct. Marie Červinková-Riegrová podává jejich přehled. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 91–93, 116.

³⁹⁶ Nadace na podporu nejmenších dětí byla založena u příležitosti narození dcery korunního prince Rudolfa Alžběty Marie.

³⁹⁷ Její návrhy pramenily z empirického poznání věci a vedly zejména k praktičtějšímu zaměření výuky dívek. Dosavadní háčkování, vyšívání atd. bylo nahrazeno praktickou výukou měření a vytváření stříhů, šitím prádla a šatů. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 134.

³⁹⁸ V roce 1886 byl výtvarným odborem Umělecké besedy povolán výbor dam, které se účastnily jednání o zavedení národních vzorů ve výuce. Členky: Marie Černá, Marie Riegrová, Josefa Náprstková a Renata Tyršová.

dobročinnosti. Vzpomínky z rodinného života jsou opět vázány na práci a zásadovost, s jakou Riegrová přistupovala k životu. Fakticky opakuje autorka již řečené, tentokrát s větším přihlédnutím ke špatnému zdravotnímu stavu Riegrové. Kapitola *V životě* tak paradoxně pojednává spíše o odchodu Marie Riegrové, ta zemřela 29. března 1891.

Z velké části jsou paměti Marie Červinkové-Riegrové zaměřené na dobové politické a společenské dění, přestože je text primárně věnovaný památce její matky. I zbývající části pamětí jsou z velké většiny zaměřené na veřejný život Marie Riegrové a méně na ten soukromý. Její dcera paměti konstituovala tematicky podle různých (charitativních) oblastí, kterým se Marie Riegrová věnovala (loterie pro Zdeňku Havlíčkovou, spolek sv. Ludmily, zřízení mateřské školy u sv. Jakuba, činnost komitétu dam, podpora chudých matek, podpora jeslí, škol, ústavů pro děti), jejímu vlastnímu životu je věnováno posledních třicet stran pamětí, a to především z pohledu jejího fyzického zdraví.³⁹⁹ Toto tematické uspořádání podtrhuje celé vyznění pamětí jako uctění památky pracovité, obětavé vlastenky, která na vlastní osobu hleděla jen minimálně. Absence jakéhokoli zájmu o sebe sama není jen leitmotivem těchto pamětí; i formální uspořádání kapitol, které vlastní život Marie Riegrové zobrazují jen v malém rozsahu, vypovídá o životním přesvědčení dotyčné a jeho silné pozici v rodinné paměti. Její dcera pojala vzpomínku na svoji matku jako přehled dobročinné práce a zdůraznění statutu Marie Riegrové v ustavování dobročinných institucí (ústavů). Důležitým momentem pamětí je síť motivů, které její matka měla, a částečně i obhajoba některých jejích činů.⁴⁰⁰

Autorka čerpá z rodinných vyprávění, korespondence a z deníků Marie Riegrové Palacké. Její styl je čtivý, srozumitelný, nadržuje se přísně chronologického řazení ale spíše tematicky a místně logického seskupování informací. Marie Červinková-Riegrová hojně cituje z korespondence své matky a vcelku zdatně na své zdroje odkazuje. Využívá i možnosti poznámek pod čarou, kde vysvětluje nebo doplňuje zmiňované skutečnosti. Navzdory faktu, že píše o své matce, se zdá, že její vypravěčský postoj je poněkud odtažitý. A pokud si dovoluje emotivní komentáře pak spíše z pohledu vděčného občana než jako milující dcera. Předpokládá, že paměti dcery věnované její matce budou spíše rodinného zaměření, se v tomto případě

³⁹⁹ Otázka zdraví byla v rodině Palackých a Riegrů zjevně velice důležitá, neboť většina členů měla různé závažné zdravotní potíže. Ostatně i autorka pamětí Marie Červinkové-Riegrové reflektuje toto téma z témat soukromých nejvíce. I vztahy jednotlivých členů rodiny jsou zobrazovány na příbězích o jejich nemocech a vzájemné péči.

⁴⁰⁰ Nikoli ve smyslu skutečných provinění Riegrové jako spíš pojistka proti některým nespravedlivým výrokům. Riegrová pečlivě zapisovala všechny finanční záležitosti, aby se takovým nařčením mohla bránit. Viz. např. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 119.

nenaplnil. Naopak se ukázalo, že tento vzpomínkový text je přehledem dobročinné práce Marie Riegrové a informace o rodině nebo jejích zvycích a každodennosti jsou zde minimální. Autorka ani ve většině případů o Riegrové nemluví jako o své matce, ale jako o významné historické postavě.

5.1.7. Randovi⁴⁰¹

Josefína Regálová (1854–1933), autorka rodinné kroniky, byla kulturní pracovnící v Domažlicích a manželkou místního lékaře. Její kronika vyšla poprvé ještě za jejího života v roce 1929.⁴⁰² Tato rodina je méně známá. Randovi pocházeli z Domažlic, během napoleonských válek se živili jako punčocháři, v polovině 19. století se členové rodiny stávali spíše venkovskými úředníky. Třetí generace již zasahuje více do národního a celospolečenského dění, a to v osobě právníka a pozdějšího ministra Antonína Randy.⁴⁰³

Vyprávění Rodinné kroniky Josefíny Regálové začíná vzpomínkou na její babičku Salomenu Neubauerovou. Ta žila v Domažlicích, pocházela z rodiny bohatého měšťana, majitele továrny na tkalouny. Josefína Regálová nejprve popisuje vyprávění své babičky o jejím vlastním dětství. Začíná rodinnými příběhy o napoleonských válkách a jak se dotkly každodenního života v Domažlicích. Ze tří dcer byla Salomena nejmladší. Nejstarší Nany se provdala za domažlického notáře Jakubše, prostřední Barbora se provdala za správce klatovského magistrátu Pitzkera. Příběh Salomeny byl poněkud komplikovanější: byla zamilovaná do francouzského vojáka, který musel odejít zpět do Francie, a po smrti matky si otec přivedl domů novou mladou ženu, která s ní nechtěla sdílet domácnost. Salomena tedy odešla k sestře Naně, a nedlouho poté se vdala za Václava Randu.⁴⁰⁴ Po velkém požáru Domažlic v roce 1822 se Randovi přestěhovali do Bystřice, kde manžel pracoval jako justiciář na panství knížete Hohenzollerna.

⁴⁰¹ REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*. Tato práce čerpala z druhého vydání. K prvnímu došlo v roce 1929. Obě vydání doprovázely fotografie. Druhé vydání je obohacené o další materiály, komentáře, vysvětlivky, rodokmen (vytvořený Jaroslavem Klikem), doslovem Antonína Grunda, dřevorytem Cyrila Boudy.

⁴⁰² Ibid.

⁴⁰³ Antonín Randa (1834–1914) byl profesor práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě, v letech 1883–1884 také rektorem její české části. Zastával řadu politických funkcí, např. byl členem Panské sněmovny či 1904–1906 „ministrem krajanem“. Byl také v letech 1908–1914 prezidentem *České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*.

⁴⁰⁴ Francouzský důstojník se pro ni údajně vrátil v den její svatby.

Manželé Randovi měli devět dětí (Annu, Josefu Marii, Rosalii, Salomenu, Leontynu, Františka, Jana, Antonína a Barboru)⁴⁰⁵. Další vyprávění sleduje zejména osudy nejstarších dcer Randových a jejich zasnuby a svatby. Josefa Marie Randová (matka autorky pamětí) se během ošetřování příbuzné seznámila s doktorem Klementem, který se stal jejím manželem. Ve stejné době našly ženichy i Anna (ředitel Hupner) a Rosalie (místní lékař Carmin). Přišel rok 1848 a společenské i politické změny se dotkly i života Randových, kteří se museli přestěhovat do Přeštic, kde se Randa stal okresním soudcem. V roce 1857 se oženil jejich syn Jan, vzal si Hanu Ruttnerovou. Nejmladší syn Antonín Randa se věnoval hlavně studiu práv a věd.⁴⁰⁶

Jinak idylické vyprávění Josefíny Regálové je na přelomu 50. a 60. let 19. století ochromeno třemi událostmi, které rodinu potkaly. Chybně diagnostikované šílenství u dr. Carmina (manžela Rosalie) zapříčinilo několik zbytečných převozů nemocného, který nakonec po návratu domů zemřel. O pár let později, v roce 1860, zemřel také manžel Josefy, dr. Klement, ranila ho mrtvice. Za tři roky potkala rodinu další tragická událost, nejmladší dcera Barbora (Bábi), usnula se svíčkou u nohou a uhořela.⁴⁰⁷

V kronice následují osudy autorky. Josefína Randová se narodila 17. března 1854 v Domažlicích. Během studií na Vyšší dívčí škole v Praze přebývala u svého strýce Antonína Randy. Zde se také spřátelila se sestřenicí Angelou (Nělou, Andělou) Kruliš-Randovou, která ji o mnoho let později přesvědčila právě k sepsání rodinné kroniky. V roce 1878 se provdala za lékaře Antonína Regála. Kromě krátké několikaleté zastávky v Janovicích u Klatov (na panství hraběte Stadionu) strávila většinu života v Domažlicích. Působila zde jako organizátorka kulturního života a spoluzakladatelka *Spolku Boženy Němcové* (1888).

Odkaz autorky *Babičky* je patrný nejen v životě Josefíny Regálové, ale také jako inspirační zdroj v jejím díle. Vyprávění jejich vzpomínek je z větší části chronologické, ale díky častým vstupům vypravěče a doplňujícím komentářům působí trochu jako deníkový záznam. Tento dojem nicméně potvrzuje i informace vydavatele, že autorka skutečně z deníkových zápisků vycházela. Její vypravěčský styl je barvitý a evidentně je vyprávění

⁴⁰⁵ Pro vyprávění je typické, že děti Randovy oslovuje Regálová přezdívkami *Nany, Pepi, Lany, Bábinka...* přezdívkou odpovídají i oslovením jejich již dříve uvedených předků, proto je někdy pro čtenáře obtížné se ve jménech zorientovat. Podobné přezdívky byly ale velice běžné, ostatně se objevovaly i v jiných pamětech.

⁴⁰⁶ Úspěchy svého strýce Regálová přibližuje velice skromně, a to tak, že „*věda si podmanila jeho mysl*“. REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*, s. 54. Připomínáme, že Antonín Randa byl profesorem občanského práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Po rozdělení univerzity v roce 1882 byl dokonce jejím prvním prorektorem.

⁴⁰⁷ V rodokmenu na s. 124 je uveden špatně rok úmrtí 1836, Barbora Randová zemřela 5. ledna 1863.

doprovázeno výjevy, které jsou čistě invencí autorky. Mnohdy až připomíná pohádkové chodské vyprávění, jindy román pro dívky.⁴⁰⁸ Obzvláště „vzpomínka“ na francouzského komandanta, který se zamiloval do její babičky a vrátil se pro ni v den její svatby s jiným mužem, je pravděpodobně přinejmenším trochu příkrášlená. Obecně všechny vzpomínky pojící se s *láskou* jsou zobrazeny melodramaticky. Tento styl odpovídá autorčině předsevzetí, že se pokusí čtenáři navodit atmosféru vnitřních pocitů postav, ale je spíše odrazem literárních ambicí autorky a některé její vývody působí faktograficky nevěrohodně, ale jako literární odkaz jsou působivé.⁴⁰⁹ Prakticky s odstupem sta let je věrná tradici biedermeierovské literatury, a především při líčení osudů svého pradědečka formou i obsahem vzdává hold literárnímu stylu první poloviny 19. století. Typické jsou příhody, kdy poctivost, mravní síla a pravdomluvnost svého hrdinu dovedou k vysněnému cíli a naopak zlovolnost, lenost a lakota aktéra zahubí.⁴¹⁰ Vymezování se vůči jiným a cizím, či přítomnost lidí nepřátelských rodině jsou jedním z prostředků, jak ukázat mravní sílu a ideály rodiny.

Josefína Regálová zemřela 23. října 1933. *Rodinná kronika* končí jejím raným dětstvím. Zabývá se tedy výhradně předky, zejména rodinou Neubauerových a Randových. V druhém vydání z roku 1942 po vlastní kronice následuje šest dopisů Salomeny Randové synovi Antonínovi. Tento výběr je patrně zvolen zejména s ohledem na váženost Antonína Randy; jediný dopis je adresován jeho bratrovi Františkovi.⁴¹¹

5.1.8. Fügnerovi⁴¹²

Rodinné vzpomínky Renaty Tyršové⁴¹³ na otce, spoluzakladatele sokolského hnutí u nás, *Jindřich Fügner, paměti a vzpomínky na mého otce* čerpají zejména z vlastní autorčiny paměti. V menší míře Tyršová využívá rodinné korespondence a v jednom případě také vzpomínek

⁴⁰⁸ Podobnost s Němcovou, viz. například příhody, kdy tři sestry v růžových šatech tančily vesele na zadním dvoře domu a počíhal si na ně komandant francouzské armády. REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*, s. 15.

⁴⁰⁹ Například popis událostí, které předcházely uhoření Barbory Randové, které neměly očitě svědky, je zjevně produktem částečně autorčiny invence i rodinné paměti, tj. toho, jak se událost později prezentovala v rodině.

⁴¹⁰ Viz. například příběh druhé manželky fabrikanta Neubauera, která propadla bohatství a pýše a nakonec skončila bez peněz a prostředků. Regálová ji dokonce na jednom místě tituluje jako *čarodějnicí*. REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*, s. 62–65.

⁴¹¹ Obsah dopisů se týká zejména přání k svátkům, svatbám, výročí promoce atd. Dopis Františkovi popisuje útrapy Barbory Randové po nešťastném požáru.

⁴¹² TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*.

⁴¹³ Fotografie Renaty Tyršové, 20. 7. 1925 viz. *Obrázek 13* příloh.

svého praprastrýce lodního mistra Františka Fügnera, který se narodil v roce 1716.⁴¹⁴ Renata Tyršová sepsala vzpomínky na svého otce na popud předsedy nakladatelství Český čtenář, který jí řekl: „*Napište všechno, co víte o svém otci, o jeho rodu, o jeho životu, o jeho cítění, myšlení a konání a k tomu vše, co pamatujete ze svých dětských let o tom ovzduší, které Vás obklopovalo za toho kouzelného jara našeho politického probuzení z prvních let šedesátých – je Vás již málo, kdož to pamatujete.*“⁴¹⁵ Což nejen dokresluje okolnosti vzniku těchto konkrétních pamětí, ale zároveň svědčí o dobovém zájmu (toto byly 20. léta 20. století) o tento typ vzpomínek a o snaze uchovat vzpomínky na velké osobnosti 19. století, které se zasloužily o vznik české občanské společnosti.

Fügnerův otec Petr se narodil v roce 1787, oženil se v roce 1816 s Františkou Schmidtovou z Broumova. Fügnerovi byli vážená měšťanská rodina, a jak podotýká jejich vnučka, byli „*‘nahore‘ dobře zapsáni*“⁴¹⁶. Jejich syn Jindřich Fügner se narodil v roce 1822, chodil na piaristické gymnázium a rodem byl předurčen k tomu, aby převzal otcův obchod. V první polovině 19. století Praha nenabízela obchodní akademii, na kterou by býval syn z takto situované rodiny chodil, proto šel do učení k Bacheiblovi v Široké ulici, po třech letech do Terstu a později do Londýna.⁴¹⁷ Po návratu z ciziny Fügner převzal rodinný podnik, ale přál si nastartovat odlišnou kariéru. Pobyt v cizině změnil jeho myšlenkový svět a práce v obchodu pro něj nebyla tím pravým. Cítil se svázaný šosáctvím staré Prahy a doufal ve změnu. V roce 1853 se oženil s Kateřinou Tureckou⁴¹⁸, dcerou Josefa Tureckého – hospodářského rady kněžny Dietrichsteinové. Ten pocházel ze starého českého rodu sedláků; podle Tyršové byl pracovitý, poctivý a spravedlivý, ale nebyl právě vřelým dědečkem.⁴¹⁹ Manželství Jindřicha a Kateřiny Fügnerových bylo šťastné a dcera vzpomíná, že její rodiče se měli velice rádi a v časech nepřítomnosti si psali dlouhé dopisy. Z těchto dopisů Tyršová často čerpá. V roce 1860 se

⁴¹⁴ František Fügner sepsal u příležitosti fundace kaple v Prosmykách stručné paměti, ze kterých Tyršová čerpá v úvodu svých vzpomínek. Např. popis průběhu bitvy u Litoměřic 1756. Tato větev rodiny Fügnerovy bohužel vymřela. Následující kapitoly se již věnují vlastní rodině.

⁴¹⁵ Ibid., s. 6.

⁴¹⁶ Ibid., s. 16.

⁴¹⁷ Tyršová věrná rodinné tradici čtenáře připravuje na Fügnerovy sportovní zájmy a obzvlášť pobyt v Londýně vyobrazuje jako prostředí volného pochybu, čerstvého vzduchu a *neutažených kravat*. Ibid., s. 21.

⁴¹⁸ Fotografie Kateřiny Fügnerové (1834–1906) s dvouletou dcerou Renatou viz. *Obrázek 8* příloh.

⁴¹⁹ Zvláštností je, že autorka pamětí nepopisuje babičku a dědečka jako milující prarodiče, ale spíše jako záдумčivé a o vnučku málo jevící zájem. Raději vzpomíná na jejich služebnou Nanyňku, která se o ni při návštěvách starala a která ji na rozdíl od prarodičů vyprávěla o tatíncovi.

rodina přestěhovala do bytu v Mariánské ulici⁴²⁰. V témže roce rodina vstupuje do „zatím malé české společnosti“.⁴²¹

Autorka těchto pamětí má přehled o formálních zásadách odborného textu, své paměti opatřuje poznámkami, citacemi a zdroji.⁴²² Její vypravěčský styl je čtivý, srozumitelný, nepodléhá citovému hodnocení minulosti, sentimentalitě a postupuje chronologicky. Ostatně autorka to byla zběhlá, věnovala se publikační činnosti: studie, články, kritiky. Vedle základní historie rodiny, věnuje hlavní pozornost tomu, jak se utvářel myšlenkový svět jejího otce, co jej ovlivňovalo a formovalo (co četl, s kým se stýkal, kde studoval apod.). Sama byla jedináčkem, u kterého ale bylo přísně dbáno na to, aby nebyl rozmazlován. Pocházela z dobře zabezpečené a vážené rodiny. Po náhlé smrti jejího manžela Miroslava Tyrše se věnovala jeho odkazu a Sokolu. Sepsala také třídílné vzpomínky na svého manžela: *Miroslav Tyrš – jeho osobnost a dílo*.⁴²³

5.1.9. Flesarovi⁴²⁴

Rodina Flesarů pochází z Vysočiny. Na zachování rodinné kroniky má největší zásluhy žijící potomek Václav Flesar a jeho dědeček Mořic Flesar⁴²⁵, který všechny rodinné zápisy přepisoval na psacím stroji.⁴²⁶ Počátek rodinné kroniky se datuje rokem 1423, vydané zápisy končí 1923, což má, jak uvádí Václav Flesar, který kroniku vydal, jednoduchý důvod: nechce psát o nikom, kdo ještě žije, „nemuselo by se jim to líbit“⁴²⁷. Václav Flesar byl pozorný vydavatel rodinné

⁴²⁰ Tyršová vzpomíná, jak okny v prvním patře viděli na zahradu Zeyerových a často pozorovala Julia Zeyera v altánu při četbě. TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*. Ibid., s. 79.

⁴²¹ Ibid., s. 84.

⁴²² Víme, že je to její práce (nikoli třeba editora), protože mluví v první osobě, když upozorňuje, kde zdroj našla, z čeho čerpá apod.

⁴²³ TYRŠOVÁ, Renata. *Miroslav Tyrš, jeho osobnost a dílo podle zápisků, korespondence, rukopisné pozůstalosti a mých vzpomínek I, II, III*. Praha: Nákladem Českého čtenáře, 1932–1934.

⁴²⁴ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*.

⁴²⁵ Mořic Flesar, díky jehož přepisům se rodinná kronika zachovala, se narodil v roce 1859 a byl nemanželským synem knížete Collalto et San Salvatore z Brtnice. Studoval ve Vídni a Solnohradu, hodně cestoval a celý život strávil ve službách Collaltů. Oženil se s Kateřinou z Brzkova.

⁴²⁶ Na základě otcovy informace našel Václav v roce 1961 pytel s rodinnými písemnostmi v seně nad chlívem. Některé poškozené texty nebylo možné zachovat, ale co zůstalo, se rozhodl přepsat do počítače. Zápisky to byly raritní, jeho dědeček měl možnost již kroniku (psanou švabachem) přepsat na stroji, protože pracoval jako úředník. Přestože rodinná kronika pokračuje dodnes, Václav Flesar pro knižní vydání určil časovou hranici roku 1923. STÝBLOVÁ, Tereza. Unikátní kniha Kořeny věků zachycuje pět set let z historie rodu Flesarů. In: Český rozhlas Vysočina [online]. Jihlava, Česká republika: Český rozhlas Vysočina. 2014. Dostupné z: <https://vysočina.rozhlas.cz/unikatni-kniha-koreny-veku-zachycuje-pet-set-let-z-historie-rodu-flesaru-7130936>.

⁴²⁷ Ibid.

kroniky. Ověřování dat a dohledávání informací v matrikách a archivech se věnoval 40 let, než knihu vydal. Publikaci opatřil i úvodním slovem a prologem, kde objasňuje historii kroniky i svou práci s jejím vydáním.⁴²⁸ V závěru se ještě vrací k původu jména Flesar, uvádí fotografické přílohy, jmenný rejstřík, použité zdroje, vysvětlení pojmů a převod měrných jednotek.

Kronika je rozdělená na čtyři části, pojmenované podle místa, kde zrovna rodina Flesarů působila (Nové Dvory u Nížkova, Újezd, Sirákov, Rudolec). Jednotlivé části jsou pak složeny z odkazů na po sobě jdoucí roky a každý tento rok je stručně shrnut (některé obsáhleji, jiné méně). Autorů kroniky je pochopitelně celá řada, tak jak se v rodině předávala, případně se zastupovali, pokud aktuální zapisovatel nemohl (např. pasáže během třicetileté války, kdy místo manželka Matěje Flesari zapisovala celých 16 let manželka Karolína). První zápisy z patnáctého a šestnáctého století jsou útržkovité, mnohdy jen pár vět k celému roku, ale postupně se zápisy prodlužují.

Zápisy do kroniky převzal na konci v roce 1794 syn Vojtěcha Flesara III., rychtáře v Rudolci, Jan Flesar. Byl celoláníkem a později sedlákem.⁴²⁹ Jeho děti: Bernard, Rozálie, Tomáš. Ve svých zápisech se věnuje hlavně záležitostem vesnice, ale i napoleonským válkám či komplikovaným rodinným vztahům. Jan Flesar píše objektivně a zachycuje hlavně fakta, místy si ale dovolí i osobní poznámky, komentáře, zamyšlení. V roce 1821 onemocněl a předal kroniku synovi Bernardovi. Ten ji držel jen dva roky a předal nevlastnímu strýci Vojtěchu Flesarovi, jak si přál otec.

Zápisy Vojtěcha Flesara se v mnohém liší.⁴³⁰ Velký osobní zájem projevuje zejména o vzrůstající se průmysl v okolním regionu (továrny, železnice, pošta, ale například i fotografování⁴³¹ či první vysílání rozhlasu⁴³²). V roce 1827 si vzal Dorotu (roz. Půžovou). Měli dvě dcery Kateřinu a Františku. Vojtěch Flesar pracoval spolu se svou dcerou Františkou na

⁴²⁸ Kronika prošla dvojitou jazykovou úpravou, během přepisování Mořicem Flesarem a pak i během kontroly před vydáním. Po obsahové stránce byla kronika zestručněna, z původních 2000 stran strojopisu na 600 stran vydaných.

⁴²⁹ Lány byly polnosti, na kterých hospodařil jeden sedlák. Po rozdrobení těchto lánů se definice jednotlivých skupin sedláků odvíjela od výměry půdy, tj. celoláníci, půlláníci i čtvrtláníci. Více viz. KROFTA, Kamil. *Dějiny selského stavu. [přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě]*. Praha: Jan Laichter, 1949, s. 152.

⁴³⁰ Jeho styl je živější, osobnější a subjektivní. Je zjevné, že se po obsahové stránce snažil držet témat, která zapisovali jeho předci, ale do psaní promítá i svou povahu a nemá problém zprostředkovat vlastní pocity a myšlenky.

⁴³¹ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 459–461.

⁴³² *Ibid.*, s. 595.

zámku v Rudolci⁴³³. V roce 1846 zemřela jeho žena Dorota a zůstal na výchovu dcer sám. Kateřina Flesarová zůstala dlouho neprovdaná, přestože žila s Matoušem Škodou a měli dokonce tři děti – ke svatbě došlo až v roce 1853 (děti Marie, Antonie a Johan).⁴³⁴ Dcera Františka Flesarová, která pracovala na zámku, měla nemanželský poměr s hrabětem Eduardem Josefem Collaltem, o čemž Vojtěch Flesar píše docela otevřeně, ale má o dceru strach.

Po otci převzala rodinnou kroniku právě Františka, a to v roce 1859. Její první zápis oznamuje narození syna Mořice (nemanželský syn knížete Eduarda Josefa Collalta).⁴³⁵ Je patrná snaha pokračovat v konceptu kroniky a zachycovat i politické události, ale zjevně to nebylo právě nejsilnější dovedností autorky a mnohem raději zapisovala vlastní běžný život a občasnými zmínkami (například o nových zákonech) chtěla pouze udržet rodinnou tradici. Ostatně sama přiznává, že o politice nic neví a s takovými zápisky jí pomáhá kníže.⁴³⁶ Veliký prostor v rodinné kronice věnuje svému synovi Mořicovi, který po studiích ve Vídni a Salzburku pracoval jako úředník na zámku v Rudolci. Podle závěti jeho otce měl pracovat v panských službách rodu Collaltů, ale podmínkou byl sňatek se šlechticnou. Mořic se ovšem chtěl oženit s Kateřinou (roz. Fuitovou), a tak o výhody závěti přišel a musel splatit veškeré výdaje spojené s jeho studiem.⁴³⁷ Svatba s Kateřinou Fuitovou proběhla v roce 1883.

V roce 1887 převzal psaní kroniky Mořic Flesar. Ve stejném roce se mu narodil první syn Jan, následovali synové Tomáš a František. Mořic Flesar zaznamenává události v Rudolci, na zámku i ve vesnici. Věnuje se stavbě nové školy, na kterou dohlížel. Od roku 1888 spravoval panské rybníky a budovu rudoleckého zámku. V roce 1890 mu nevlastní bratr zařídil místo na císařské poště ve Vídni, proto zápisy kroniky opět na čas převzala matka Františka Flesarová.⁴³⁸

⁴³³ Majitelem panství byl kníže Eduard Josef Collalto et San Salvatore, narozený 1810 ve Vídni, zemřel 1862 v Brtnici.

⁴³⁴ Vojtěch Flesar jejich svazek neodsuzuje, ostatně on sám měl také první dítě (shodou okolností právě Kateřinu) ještě mimo manželský svazek.

⁴³⁵ Její zápisky jsou o poznání jiné. Úvahy jsou mnohem delší, vysvětluje svůj vztah s knížetem, vypisuje se z lásky k malému synovi, popisuje vlastní pocity (místa vyprávění připomíná deník). Zvláště emotivní jsou pasáže po smrti knížete Collalta v roce 1862 a vývoj vztahu mezi Františkou a ženou knížete paní Carolinou Apponyiovou Collaltovou, který navzdory okolnostem byl velice smírlivý a kněžna se o milenkou svého manžela postarala. Dokonce ji například na vánoční a velikonoční svátky zvala k rodinnému stolu. Každý rok vypisuje, jaké dárky si s kněžnou předaly. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 482–493.

⁴³⁶ *Ibid.*, s. 474. Během let ovšem autorka dospěla a její styl se změnil, již si více věří ve věcech politických a zapisuje i zprávy z regionálních dějin. Ovšem, jak se domníváme, v mnohém jí po čase radil její syn.

⁴³⁷ Po smrti kněžny Caroliny Apponyiové Collaltové v roce 1886 se situace poněkud uklidnila a nevlastní bratr Mořice Emanuel Collalto nabídl, že se do panských služeb může vrátit. S nevlastním bratrem Emanuelem měl Mořic velice dobré vztahy a považovali se za vlastní bratry. Několikrát do roka spolu cestovali po Evropě, navštěvovali se, posílali si dary apod.

⁴³⁸ Toto porovnání ukazuje, že jeho matka se zaměřovala více na témata rodinná, syn se při psaní věnoval práci a cestování.

V roce 1892 se Mořicovi a Kateřině Flesarovým narodila dcera Antonie (předešlé dvě dcery Marie a Nepomucena zemřely krátce po narození).⁴³⁹ Z Vídně se Mořic Flesar vrátil v roce 1904 a začal pracovat jako dozorce nad rybníky v Rudolci a v Černé (panství Collaltů). V roce 1905 načas sloužil u c. a k. rakousko-uherské armády v Pešti jako podporučík.⁴⁴⁰ O rok později se opět projevila jeho neklidná povaha, která byla „*bez cestování nemocná*“⁴⁴¹ a odjel za prací do Terstu pracovat jako úředník na poště. Během jeho nepřítomnosti do kroniky psala jeho manželka Kateřina.⁴⁴² V roce 1912 se vrátil domů natrvalo a byl správcem rudoleckých rybníků, také pro bratra Emanuela kontroloval hospodaření na collaltovských panstvích. Vydané zápisy v rodinné kronice končí rokem 1923.

Celým obdobím, kdy rodinnou kroniku držel Mořic Flesar prosvítá trpký (tichý) úděl jeho ženy Kateřiny, která ze strany manžela dostávala minimum pochopení, a kontrastuje s jeho líčením zahraničních cest, večírků se šlechtou a romantickým vztahem s princeznou Aglajou.⁴⁴³ Mořic Flesar byl svérázný člověk, který málo s kým vyšel a šel si za svým. Jeho vnuk Václav Flesar, vydavatel kroniky, svého předka neomlouvá, neromantizuje jeho život a v doslovu se vyjadřuje k jeho komplikované povaze i *rozshazování* peněz s nevlastním bratrem Emanueleem.⁴⁴⁴ Silným prvkem rodinné paměti Flesarů byla rodová hrdost, která se projevovala zejména v jejich neústupnosti a rozhodné individualitě. Tento rodinný povahový rys, mohli bychom říci tvrdohlavost, je očividně v rodině známý a respektovaný i v případě jednání dětí: „*Chtějí si sami vybrat, co se jim líbit bude*“, zapsal Mořic Flesar v roce 1902, když jeho synové odmítli pracovat na zámcích Collaltů a zvolit si vlastní (byť složitější) cestu.⁴⁴⁵ A o několik let později se znovu vyjadřuje k jejich pracovnímu životu: „*Já jim do toho mluvit nebudu, je to jejich věc.*“⁴⁴⁶ Je to prvek rodinné paměti, který ukazuje, že rodina byla velice hrdá a věci si dělala po svém. Je to také jasný signál dalším generacím, že navzdory různým tlakům zvenčí je

⁴³⁹ Mořic Flesar s manželkou Kateřinou a dcerami Marií (jmenovkyní zemřelé sestry) a Antonií viz. *Obrázek 3* příloh.

⁴⁴⁰ Do té doby se službě vyhýbal. Podařilo se mu jeden rok pracovat u sedláka v Polné a roční „nezvěstnost“ umožňovala vyhnout se odvodu. Až v roce 1905 si úřady *všimly*, že zatím povinnou službu neabsolvoval a povolaly jej do Pešti.

⁴⁴¹ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 555.

⁴⁴² Během svých cest si Mořic Flesar zapisoval poznámky a pak je do kroniky přepisoval.

⁴⁴³ Aglaë Auersperg (1868–1919) byla dcerou prince Adolfa Viléma Karla Daniela z Auerspergu, prezidenta nejvyššího účetního dvoru Předlitavska, a jeho druhé ženy Johany z Tolny. Aglaja byla vdaná za hraběte Ferdinanda Kinského.

⁴⁴⁴ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 597.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, s. 546.

⁴⁴⁶ *Ibid.*, s. 560.

důležité zachovat si vlastní soudnost a je třeba život prožít podle sebe, což je v pamětech z tohoto období a v podstatě venkova poměrně moderní názor. Rodina Mořice Flesara sice žila na venkově, ale autor byl evidentně velice ovlivněný svým životem mimo Rudolec, setkával se s množstvím vzdělaných lidí, šlechtou a přebíral různé názory, které by na vesnici přelomu 19. a 20. století stěží získával. Například jeho úvaha z roku 1908 o *demokratickém náhledu*, „aby všechny evropské národy měly právo národní, jazykové i kulturní sebeurčení, třeba v rámci autonomního uspořádání. Když k tomu nebude přihlíženo, může dojít i ke krvavým válkám (...).“⁴⁴⁷

Na osudu kroniky Flesarů je vidět, že roli při jejím zachování sehrálo nejen vzdělání a zájem o historii rodiny, ale také to, že jeden z jejích autorů měl vůbec čas se takovou prací zabývat, což konstatuje i její vydavatel Václav Flesar.⁴⁴⁸ Obecně může být řečeno, že autoři dodržují stejnou měrou formu, styl i obsah předchozích generací a informují zejména o dění v rodině⁴⁴⁹, historických událostech⁴⁵⁰ i regionálních dějinách. Zajímavá je také jejich záliba v různých propočtech a počtech, od vlastního majetku přes často velice detailní zápisy majetku sousedů, platů jednotlivých povolání či soupisy nejbližších obyvatel (respektive *usedlých*). Kronika vzhledem ke svému stáří procházela během let mnoha úpravami, některé části byly dopisovány s mnohaletým zpožděním a do kroniky vkládány dodatečně, všechny tyto úseky jsou ale ve vydané publikaci označeny a opatřeny komentářem. Je zřejmé, že všichni autoři byli velice inteligentní a zajímali se o dění kolem sebe. Ke konci 19. století je v kronice vidět zřetelný odklon od kronikářského zachycování světa a zápisy Mořice Flesara mají povahu deníkovou, zabývají se myšlenkovými pochody a názory na prožité události.⁴⁵¹ Nebojí se ani témat dosud tabuizovaných, mileneckých vztahů, prostitutek, znásilňování za války.

5.1.10. Pohlovi⁴⁵²

Pohlovi pocházejí z podhůří Orlických hor, z vesnice Dlouhá u Nového Hrádku. Rodinná kronika začíná vyprávěním otce Jana roku 1832, ale historicky zasahuje až do roku 1777, kdy tento první autor rodinné kroniky vysvětluje, jak rodina získala svůj dům. Rodina byla velice chudá a všechny tři generace žily v těžkých podmínkách, proto jejich vzpomínky považujeme

⁴⁴⁷ Ibid., s. 561.

⁴⁴⁸ Ibid., s. 3–5.

⁴⁴⁹ Hlavně o svatbách, narozeních, úmrtích, křtech. Rodina byla velice rozvětvená a po celá staletí vždy početná, někteří členové měli i více manželství.

⁴⁵⁰ Obvykle změny panovníků, nové výnosy, patenty, války.

⁴⁵¹ Např. popis Národopisné výstavy československé v roce 1895. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 532–534.

⁴⁵² BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*.

za velice ojedinělé a tímto svým způsobem přínosné. Bohužel je edice těchto vzpomínek k badateli velice nevstřícná a o podmínkách vzniku rodinné kroniky nepodává žádné informace. Ani autoři jednotlivých pasáží ve svých vzpomínkách nemluví o podnětech a impulsech, které k sepisování této kroniky vedly. Editorkou pamětí je Andrea Bednářová. Vyprávění zachycuje zejména těžkosti rodiny: finanční problémy, konflikty se sousedy, s vrchností, nemoci a tři velké války. Svým obsahem i autorstvím jsou tyto paměti jedinečné; zaprvé jsou dílem poddaných a chudých lidí (prakticky bez vzdělání⁴⁵³) a zadruhé jsou obrazem podmínek, které se od ostatních zvolených pamětí velice liší.

Autor kroniky Jan Pohl, narozený 1863, byl synem Antonína Pohla⁴⁵⁴ a Alžběty (roz. Martínkové). Jeho sourozenci byli Jan a Johanka.⁴⁵⁵ Rodina žila v Dlouhé v malé pronajaté chalupě. Byli velice chudí a autor z dětství vzpomíná hlavně na splácení dluhů a soudní spory se sousedy.⁴⁵⁶ Matka Alžběta zemřela, když jí bylo pouhých 49 let v roce 1891. Otec Antonín zemřel v roce 1899. Jejich syn Jan Pohl se oženil s Marií (roz. Martínkovou) v roce 1888.⁴⁵⁷ Dospělosti se dožili jejich synové Josef⁴⁵⁸, František, dcery Anna (Anda) a Marie. Finanční situace rodiny se pomalu zlepšovala až ve 30. letech 20. století. Josef Pohl, syn Jana Pohla, se oženil s Anežkou Knoulichovou v roce 1927 (Anežka pocházela ze stejně chudých poměrů, z rodiny Jana Knouliche a Marie (roz. Fišerové), a proto sňatek několik let odkládali.

V roce 1905 kroniku převzal syn Josef Pohl a s jeho příchodem se mění styl psaní i obsah kroniky. Zaměřuje se více na každodenní okamžiky v rodině, povahové vlastnosti členů rodiny, zábavy ve vesnici; jeho vyprávění je o poznání optimističtější. Zaznamenal také mnoho svých cest za prací (Kladsko, Kleine Sarne, Deštná, Olbersdorf atd.).⁴⁵⁹ Na kronice se podílela také jeho žena Anežka (roz. Knoulichová). Svoje vyprávění začíná velice stručnou historií

⁴⁵³ Otázku vzdělání zejména první autor několikrát nadnáší a sám o sobě mluví jako o člověku, co „téměř neumí číst ani psát“. Ibid., s. 12.

⁴⁵⁴ Antonín Pohl se narodil v roce 1838 v Dlouhé.

⁴⁵⁵ Jan Pohl (strýc autora) zemřel jako voják v Itálii, Johana v šestnácti letech na souchotiny.

⁴⁵⁶ Nikde se nepodařilo dohledat, o jaké dluhy se jednalo, ani kronika v tomto ohledu není konkrétní, ale pravděpodobně šlo ještě o dluhy vzešlé z výkupu z roboty. Splácení dluhů bylo zemědělcům v poslední čtvrtině 19. století ztíženo také nízkou výkupní cenou hospodářských plodin (kvůli levnější zahraniční nabídce), problematickým se pak stalo také vyplácení dědických podílů. KROFTA, Kamil. *Dějiny selského stavu. [přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě]*, s. 438–439.

⁴⁵⁷ Shodné příjmení s prarodiči Jana Pohla, ale autor se k tomu nijak nevyjadřuje. Nevíme, zda byli příbuzní.

⁴⁵⁸ Josef Pohl je dalším autorem rodinné kroniky. Navázal na práci svého otce v roce 1905, když mu bylo 14 let.

⁴⁵⁹ Ve vyprávění je Josef Pohl docela stručný, ale zážitek z jedné pracovní cesty se zapsal do jeho paměti natolik silně, že mu věnoval celou kapitolu. Šlo o srpnovou povodeň na Nise v roce 1910, Josef Pohl byl tou dobou ve vesnici Kleine Sarne. BEDNÁŘOVÁ, Andrea, JOSEF POHL a ANEŽKA POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*, s. 47–49.

vlastní rodiny zahrnujících 40 let.⁴⁶⁰ Další části se věnují jejímu dětství a dospívání, seznámení s budoucím manželem.

Autoři této kroniky čerpají pouze z vlastní paměti. Kronika je řazena chronologicky, ale nesešává z jednoho propojeného provázaného *příběhu*, ale je spojením menším epizod z rodinného života.⁴⁶¹ Z občasných náznaků v textu můžeme usuzovat, že kroniku začal psát Jan Pohl na počátku 80. let 19. století, když byl na vojně.⁴⁶² Autoři nevysvětlují, jak fungovala posloupnost při psaní kroniky, můžeme jen odhadovat, že Anežka se patrně chtěla zapojit se svým příběhem a do vyprávění na čas vstoupila. Její vyprávění také hodně připomíná deníkovou formu vyprávění, je tedy rovněž možné, že došlo ke spojení jejího deníku a rodinné kroniky jejího manžela. Rodinnou kroniku uzavírá epilóg vnučky Josefa a Anežky – Aleny Horákové. Editorka pamětí Andrea Bednářová bohužel okolnosti vzniku a vydání kroniky nevysvětluje.

5.1.11. Purkyňovi⁴⁶³

Malířka Růžena Pokorná-Purkyňová,⁴⁶⁴ vnučka slavného českého fyziologa Jana Evangelisty Purkyně, sepsala své rodinné paměti *Život tří generací: vzpomínky na velké Purkyně* podle dědečkova a matčina (Rozálie Purkyňové⁴⁶⁵) vyprávění a staré rodinné korespondence. Edice těchto pamětí je doplněna o korespondenci, umělecké kritiky, pojednání a historické studie Karla Purkyně.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ Ibid., s. 55–56.

⁴⁶¹ Jsou to vlastně rodinné historky o požáru, tancovačce, hádce s bratrem, se sousedy apod.

⁴⁶² Jan Pohl sloužil v Mostě a Terezíně. Na vojnu nastoupil asi v roce 1883. Např. „*Ted', ve třetím roce vojny,(...)*“ BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*, s. 16. „*Ted', koncem zimy 1891, (...)*“ Ibid., s. 20.

⁴⁶³ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*.

⁴⁶⁴ Fotografie mladé Růženy Pokorné-Purkyňové viz. *Obrázek 7* příloh.

⁴⁶⁵ Vyprávění matky bylo dokonce písemně dcerou zaznamenáváno, rodina tak trávila večery. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 73. Hojně z nich cituje, jedna kapitola je v podstatě celá z vlastních vzpomínek Marie – „*Svět mé matky*“. Tyto pasáže jsou mimo jiné pozoruhodnou sondou do života divadelních herců, výtvarných umělců i posledních let J. E. Purkyně. Marie Purkyňová ve svých vzpomínkách věnuje pozornost detailu, povahám lidí a jejich pohnutkám. Její stanovisko není vždy souhlasné a určitým způsobem z jejich vzpomínek proniká duševní neklid autorky. Ibid., s. 71–122. Nesmíme ale zapomenout, že její osud nebyl lehký, jako mladá záhy ovdověla a zůstaly jí tři děti a (na krátký čas) starý tchán k opatrování. Marie se ostatně nakonec dostala do ústavu pro choromyslné, ale o tom v pamětech zmínka není. Pokorná-Purkyňová jen píše o tom, že po smrti syna Jana „*už nebyla dřívější maminka*“. Ibid., s. 278. Marie Purkyňová zemřela v srpnu 1914.

⁴⁶⁶ Redaktor edice pamětí Karel Šourek před třetí částí, která se skládá z uvedeného, avizuje, že edice chce obohatit prameny českého výtvarného umění a zároveň poctit ve své době neuznávaného a až později oceněného umělce Karla Purkyně. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 127.

Otcem Jana Evangelisty Purkyně byl Josef Purkyně, správce panství v Libochovicích, zemřel v roce 1783. Rodina Jana Evangelisty byla dobře zajištěná nejen otcovým zaměstnáním, ale i vlastním hospodářstvím a penzí matky Rosalie (roz. Šafránkové). Syn Jan Evangelista studoval na piaristickém gymnáziu v Mikulově, později působil v kolegiátním semináři, kam začal chodit i jeho bratr Josef. Jan Evangelista Purkyně ve dvaceti letech seminář opustil a po čase, kdy se živil jako domácí učitel ve šlechtických rodinách, se začal věnovat vědě a získal místo profesora ve Vratislavi.⁴⁶⁷ Se svou budoucí ženou Julií Rudolphiovou se seznámil přes jejího otce profesora anatomie a fyziologie Karla Asmunda Rudolphiho.⁴⁶⁸ Svatba se konala v roce 1827. Z manželství vzešly děti: Emanuel a Karel Asmund Nathanael (otec autorky těchto pamětí). V roce 1834 zemřela matka J. E. Purkyně a o rok později jeho žena. Purkyně se znovu neoženil. V roce 1850 se i se syny vrátil do Prahy.

Druhá část pamětí se věnuje rodině matky autorky a jejímu dětství. Rodiči Marie Purkyňové byli Max a Helena Wiedermannovi, oba herci, kteří působili v divadlech v Praze a Vratislavi. Rodina se bohužel rozpadla a Helena si vzala dvě děti zpátky s sebou do Prahy, kde získala angažmá ve Stavovském divadle (působila zde i za mlada). Děti, které s sebou vzala, byly právě Marie, budoucí Purkyňová, a její bratr Arthur.⁴⁶⁹

Marie a Karel Purkyně se vzali v roce 1860 a žili ve společné domácnosti s Janem Evangelistou. Měli děti Jana, Cyrila a Růženu (autorka pamětí, někdy uváděná jako Rozálie). Karel Purkyně byl často mimo domov a jeho žena si se svým tchánem vytvořila silné pouto, které je na mnoha místech v pamětech patrné a mnohé rodinné historky se dochovaly právě díky tomu, že J. E. Purkyně se snachou dobře vycházeli a rodinné příběhy si předávali. Významným tématem pamětí jsou mimo jiné kontakty s dalšími známými osobnostmi, které se u Purkyňů scházely.⁴⁷⁰ Karel Purkyně skončil náhle ve věku 34 let v roce 1868. Jeho otec Jan Evangelista zemřel v roce 1869. Po smrti dvou Purkyňů se rodina přestěhovala do ulice Lipová, později do Štěpánské. Nakonec je k sobě přijal bratr Marie Arthur, který žil ve Velkém Oseku, ale do Prahy se nakonec vrátili.

⁴⁶⁷ Do Vratislavi se dostal v roce 1823. Žil zde se svou matkou, v roce 1827, kdy se oženil, odjela Rozálie Purkyňová k druhému synovi do Vídně.

⁴⁶⁸ Karel Asmund Rudolphi se narodil roku 1771 ve Stockholmu. První manželství K. A. Rudolphiho s Friederikou Eleonorou (roz. Wilhelmiovou) trvalo krátce, zůstaly z něj dvě dcery Julie a Terezie. Z druhého manželství s Vilemínou Mayerovou měl syna Karla (tři dcery se nedožily dospělosti).

⁴⁶⁹ To je zvláštní podobnost s rodinou J. E. Purkyně, který se rovněž vrátil do Prahy se dvěma dětmi po dlouhém pobytu ve Vratislavi.

⁴⁷⁰ Sourozenci Mánesovi, Jaroslav Čermák, Jan Neruda, Vítězslav Hálek, hrabě Václav Kounic a další.

Růžena Purkyňová, autorka pamětí, se provdala za básníka Rudolfa Pokorného v roce 1882. Manželé měli dvě děti, Jiřího a Růženu, ale Pokorný zemřel pět let po svatbě v roce 1887 a Růžena zůstala s dětmi sama. Obě její děti zemřely na záškrť krátce poté. Autorka se věnovala psaní článků, překladům, divadlu a domácí výuce malířství⁴⁷¹.

Autorka těchto pamětí Růžena Pokorná-Purkyňová často využívá citací. Tento prostředek je zřejmý v celé publikaci, neboť vlastní text je často doplněn o pasáže, které citují přímo z dopisů nebo jiných textů rodinných příslušníků a jejich přátel. Domníváme se, že cílem bylo zejména zprostředkovat rodinnou paměť skrze rodinné artefakty a co nejméně ji *narušit* vlastním hodnocením. Rovněž znalost vědeckých postupů a důraz na fakta mohly zapříčinit, že se autorka snažila vměšovat co nejméně, ostatně i poznámkový aparát napovídá, že odkazování k faktům pro ni bylo důležité.⁴⁷² Na rozdíl od jiných pamětí, které se věnují slavným mužům (např. po této podkapitole následující vzpomínky Marie Gebauerové), tato kniha neinklinuje k tomu, aby byla souhrnem profesního života a úspěchů osobností Purkyňů, ale autorka dává ve velké míře nahlédnout do soukromí a rodinného života, právě skrze korespondenci nebo reprodukované historiky *dědouška* a matky. Je to zřejmě proto, že pracovní osudy J. E. Purkyně, případně jeho potomků, jsou dobře známé a autorka pojala své paměti jako prostor nechat nahlédnout do oblasti, která ještě nebyla ukázána a čtenáře patrně velice zajímala. Nesmíme zapomínat, že její paměti vyšly v roce 1944, čili v době, kdy veřejnost potřebovala duševní vzpruhu a rodinné vyprávění, nikoli profesní životopis. Paměti ani nejsou příliš chronologicky vyprávěné a více se soustředí na sledování myšlenek, které se přirozeně střídají tak, jak je paměť vyjevovala.⁴⁷³

5.1.12. Gebauerovi⁴⁷⁴

Rodinné vzpomínky na českého bohemistu a jazykovědce Jana Gebauera dopsala jeho dcera Marie Gebauerová pár let před svou smrtí v roce 1928.⁴⁷⁵ Jak z názvu vyplývá, vzpomínky jsou věnovány autorčinu otci a tomu odpovídá obsahové i formální uspořádání pamětí. Autorka se

⁴⁷¹ Sama tuto výuku označuje jako svou „*dívčí malířskou školu*“. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 256.

⁴⁷² Do jaké míry je ale poznámkový aparát jejím dílem nebo dílem redaktora Karla Šourka se v knize nedozvídáme.

⁴⁷³ „*TEĎ MI VŠAK ZATANULA v mysli jiná vzpomínka*,“ píše například autorka pamětí, a to docela pěkně vystihuje, jak jsou paměti uspořádané. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 237.

⁴⁷⁴ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl III.*

⁴⁷⁵ Fotografie Marie Gebauerové (1869–1928) viz. *Obrázek 9* příloh.

zaměřuje na otcův život, jeho studia, v podstatě na podhoubí a myšlenkový svět, ze kterého později vzešel uznávaný filolog.

Jan Gebauer se narodil v Úbislavicích v roce 1838. Chodil na jičínské gymnázium a později začal studovat teologii v Praze, v semináři se mu ovšem nelíbilo a rozhodl se přejít na filozofickou fakultu. Od roku 1861 byl členem redakce *Riegrova slovníku naučného*. Po získání absolutoria nebylo možné získat místo profesora na pražské vyšší reálné škole (tehdy jediné), a proto se rozhodl nastoupit v roce 1865 v Pardubicích. Později vyučoval také na pardubické vyšší dívčí škole.⁴⁷⁶ Rodiče Marie Gebauerové se vzali v Pardubicích v roce 1866. Jan Gebauer se dlouho toužil vrátit do Prahy a to se mu podařilo v roce 1869, kdy získal místo suplenta na vyšší reálné škole. Jeho žena prozatím zůstala v Pardubicích, protože byla těhotná (budoucí autorka paměti Marie). Celá rodina se do Prahy odstěhovala v roce 1870. Jan Gebauer se chtěl věnovat pouze vědecké práci, ale finanční poměry rodiny znamenaly, že se musel stále živit jako profesor na vyšší reálné škole a vyšší dívčí škole. Změnu přinesl rok 1873, kdy se stal „docentem české řeči“. Po vyjednáváních se v roce 1881 stal řádným profesorem na pražské univerzitě.

Marie Gebauerová měla tři sestry (Julie, Lída, Helena)⁴⁷⁷ a dva bratry (Bohuslav, Jan). Rodina žila v Praze, avšak sama Marie Gebauerová strávila část dětství u babičky a dědečka v Pardubicích (rodiče z matčiny strany) a z jejich vyprávění často čerpá materiál pro své vlastní paměti. Dědeček Leopold Werner byl v Pardubicích koželužským mistrem a vlastnil dům přímo na hlavním náměstí, dodnes známý jako *Wernerův dům*.

Vypravěčský styl Marie Gebauerové je čtivý a zejména první strany připomínají knihu pro děti: příběh vyprávění babičky vnučce. Odpovídá tomu i *dětské* vidění a chápání světa. Autorka názvem paměti avizuje vzpomínky na otce, ale vyprávění se v první kapitole věnuje jejímu vlastnímu životu. Vlastní paměti vztahující se k otci jsou psány od druhé kapitoly: *O*

⁴⁷⁶ V Pardubicích se Gebauerovi příliš nelíbilo, přišly mu příliš maloměšťácké a německé. Gebauerová to přičítá neblahému vlivu „bohatých a honosných rodin“ a místním vojenským kasárnám. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 73. To, že ani v rodině Wernerů (prarodičů autorky) nebylo české národní uvědomění nijak valné, dokládá i jiná vzpomínka Marie Gebauerové, a to na okamžik z dětství, kdy se babičky ptala na Boženu Němcovou, dostala odpověď: „*Umřela už; byla to špatná ženská, až budeš větší, tak se to dozvíš.*“ Ibid., s. 73.

⁴⁷⁷ Sestra Jiřina zemřela ještě jako novorozenec.

*Oubyslavcích a studiích Jana Gebauera.*⁴⁷⁸ V této kapitole autorka čerpá z otcových nedokončených pamětí⁴⁷⁹ i z vlastních vzpomínek. V pamětech Marie Gebauerové i v pasážích, které sepsal její otec, je také nejvíce popisován okolní prostor, ať už města nebo přírody. Některé pasáže jsou až lyrické, plné metafor, jindy autorka zprostředkovává hru světla i okolní vůně. Vzpomínky jsou vyprávěny chronologicky. Kapitoly věnující se otcovu profesnímu životu (boje o rukopisy⁴⁸⁰, pražská univerzita, *Královská společnost nauk* apod.) střídají části *rodinné*; výstižně pojmenované *V rodině I, II, III* – zejména tyto kapitoly tedy tvořily hlavní zdroj informací pro tuto disertační práci. První kniha je rozdělena na dva díly, mezníkem je rok 1886, který odstartoval boj o rukopisy (druhý díl je rozdělen roky 1886–1888). Druhá kniha, která obsahuje třetí díl, vyšla v roce 1932 až po smrti autorky a byla otištěna z její pozůstalosti beze změn.⁴⁸¹ Vydání této knihy připravily autorčiny sestry Helena Listová a Ludmila Schieszlová.

⁴⁷⁸ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*. Kladno: J. Šnajdr, 1926, s. 43nn.

⁴⁷⁹ *Vzpomínky ze života Jana Gebauera* vyšly časopisecky v roce 1908. GEBAUEROVÁ, Marie. *Vzpomínky ze života Jana Gebauera. Listy filologické: Folia Philologica : časopis pro klasická, středověká a neo-latinská studia, založený r. 1874*. 1908, roč. 35, č. 1908, s. 25–35.

⁴⁸⁰ Spory o pravost rukopisů jsou v těchto pamětech tématem, které se odráží skoro ve všem vyprávění po roce 1881. Spor má vlastní obsáhlou kapitolu, ale prostupuje skoro veškerou každodenností rodiny, která je ve vzpomínkách Gebauerové zachycena. Gebauerová dokonce cituje celý rozhořčený dopis F. L. Riegra, který pravost rukopisů horlivě zastává (v publikaci je otištěna i celá kopie tohoto dopisu, kde jsou vidět škrtnance a přepisování, které svědčí o sepsání ve velkém rozrušení). GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 335–336. I pamětní spis V. V. Tomkovi, který Jan Gebauer sepsal v roce 1888 a snažil se bývalého přítele přesvědčit o rehabilitaci své osoby. *Ibid.*, s. 363–377. V rodinné paměti jsou tyto spory silně zakotveny a zjevně byly mezi jejími členy často komunikovány. Přestože se rodiče snažili děti uchránit od vnějších zpráv a polemik, přece jen v takové míře, v jaké se záležitost rozšířila, nebylo možné informacím zvenčí zabránit. V rodině, která si jinak zakládala na střídmosti a umírněnosti, vyvolávaly tyto spory ještě větší soudružnost, chvíle smutku a nespravedlnosti, ale dokonce si dovolili o věci žertovat. *Ibid.*, s. 286–289. Útěchou v této kritické době bylo Gebauerovi album k 50. narozeninám od jeho podporovatelů, žáků a „Masarykovy bandy“. *Ibid.*, s. 383. Třetí díl paměti se již věnuje době po sporech o rukopisy, době „vítězství“, ale zobrazuje také, že šrámy v rodině přetrvávaly. Tím spíše proto, že Gebauer nebyl bojovníkem, byl vědcem, který jen trval na svém podloženém stanovisku, což mu sice dodávalo sílu odolávat kritice, ale značnou část životního elánu (možná i víry v lidi) vzalo.

⁴⁸¹ Věnuje se Eduardu Albertovi (chirurg a univerzitní profesor, s Gebauerem jej pojilo přátelství z mládí), rukopisům, znovu obsahuje kapitolu přímo o rodině, České akademii věd a poslední kapitola je věnována Matěji Opatrnému (žák Jana Gebauera, profesor, od počátku bojů o rukopisy stál při Gebauerovi).

5.1.13. Vrchličtí⁴⁸²

Paměti na svého otce Emila Frídu (Jaroslava Vrchlického) sepsala jeho dcera, známá česká divadelní herečka, Eva Vrchlická.⁴⁸³ Základem této vzpomínkové knihy byla již předešlá práce *Dětství s Vrchlickým*,⁴⁸⁴ která vyšla poprvé v roce 1939. *Dětství a mládí s Vrchlickým* vyšlo poprvé v roce 1960.⁴⁸⁵ Vyprávění sleduje několik let života Evy Vrchlické a jejího otce Jaroslava Vrchlického, matky Ludmily Vrchlické, sourozenců Milady a Jaroslava a babičky Sofie Podlipské.⁴⁸⁶ Osobnost Jaroslava Vrchlického nicméně přitahovala (a stále přitahuje) množství zájemců o jeho minulost z řad čtenářů i odborné veřejnosti. Jeho celé umělecké dílo je ostatně obrovské a pokrývá oblasti lyriky, epiky, literární kritiky, překladů, publicistiky či dramatu.⁴⁸⁷ Z hlediska paměťové literatury se mu v poslední době věnovala kvalifikační práce Jiřího Hubáčka⁴⁸⁸, který je rovněž i editorem dalších vzpomínek na Vrchlického tentokrát jeho bratra Bedřicha Frídy *Vedle sebe šli jsme dálnou poutí...: vzpomínky ze života dvou bratrů*.⁴⁸⁹ Vzpomínek na Jaroslava Vrchlického je celá řada, z těch rodinných jsou to zmíněné vzpomínky *Vedle sebe šli jsme dálnou poutí*, pak *Mladá léta Jaroslava Vrchlického v zrcadle dopisů, jež psal svému strýci a bratrovi*⁴⁹⁰ či vzpomínky manželky Bedřicha Frídy Boženy⁴⁹¹. Velkým badatelem v pozůstalosti Jaroslava Vrchlického byl i jeho synovec Vladimír Frída (syn zmíněných Bedřicha a Boženy Frídových), z jehož rozsáhlého díla vyšel výběr *Krásná léta*

⁴⁸² VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*.

⁴⁸³ O Jaroslavu Vrchlickém, vl. jménem Emilu Frídovi, jeho dcera výhradně mluví jako o Vrchlickém a jméno Frída neuzívá. Sama v úvodní kapitole vysvětluje, že i rodina jej oslovovala jako Jaroslava, případně Vrchlického (manželka a jeho tchyně ho oslovovaly Vrchlický). Z toho důvodu je i v této práci uváděna známější podoba autorova jména. Ostatně i jeho dcera užívala jména Vrchlická.

⁴⁸⁴ Tato kniha vyšla celkem čtyřikrát: 1939, 1940, 1947, 1953.

⁴⁸⁵ Tato kniha byla vydána dvakrát: 1960, 1988.

⁴⁸⁶ Jaroslav Vrchlický s manželkou Ludmilou a dcerou Miladou viz. *Obrázek 10* příloh.

⁴⁸⁷ Literární archiv Památníku národního písemnictví koneckonců disponuje Vrchlického osobním fondem, který čítá 98 kartonů. LA PNP, *Jaroslav Vrchlický (1853–1912)*, číslo archivního souboru 1928, zpracováno ve 2. stupni evidence, edice inv. č. 301 (v rozsahu 98 kartonů). Dodatek v rozsahu 3 kartonů uspořádan v 1. stupni evidence.

⁴⁸⁸ HUBÁČEK, Jiří. *Paměti Bedřicha Frídy (Memoirs of Bedřich Frída)*. Diplomová práce (Mgr.). 2018. Univerzita Karlova. Vedoucí práce: PhDr. Václav Vaněk, CSc. Ibid. Konkrétně od s. 10 zdařile vypracovaná historie vzpomínkových textů na Vrchlického počínající již za jeho života u příležitosti výročí čtyřicátých narozenin v roce 1893 ve speciálním čísle *Zlaté Prahy* atd. Hubáček se ve své práci mimo jiné vyrovnává s možnými přístupy k vydání paměti Bedřicha Frídy.

⁴⁸⁹ FRÍDA, Bedřich, Jaroslav VRCHLICKÝ a Jiří HUBÁČEK. *Vedle sebe šli jsme dálnou poutí...: vzpomínky ze života dvou bratrů*. Jiří HUBÁČEK, ed. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016.

⁴⁹⁰ FRÍDA, Bedřich. *Mladá léta Jaroslava Vrchlického v zrcadle dopisů, jež psal svému strýci a bratrovi*. Praha: Společnost Jaroslava Vrchlického, 1931.

⁴⁹¹ LA PNP. FRÍDOVÁ, Božena. *Moje paměti*. Bedřich Frída. Osobní fond, rukopisy cizí. Božena Frídová (1853–1938). Již zpracované např. LENDEROVÁ, Milena. Paměti Boženy Frídové. In: *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické muzeum, 2006. ; LENDEROVÁ, Milena. *Mezi rodinou a přáteli: paměti Boženy Frídové*. ; MATĚJKOVÁ, Miloslava. *Paměti Boženy Frídové: rodinné vztahy a komunikace v pramenech osobní povahy*. Diplomová práce (Mgr.). 2011. Univerzita Pardubice. Vedoucí práce: prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. Božena Frídová byla česká spisovatelka, překladatelka a dramatička. V roce 1883 se provdala za bratra Jaroslava Vrchlického Bedřicha Frídu.

*Jaroslava Vrchlického*⁴⁹². Vzhledem k rozsáhlému souboru pamětí i již zpracovanému pohledu Jiřího Hubáčka vycházíme zejména ze vzpomínek Evy Vrchlické, zbývající paměti využíváme doplňkově.⁴⁹³

Paměti Evy Vrchlické začínají na počátku 90. let 19. století vzpomínkou na otce a jejich procházku Prahou. Následují nejranější vzpomínky na letní prázdniny, které rodina trávila v Chuchli. Vlastní byt měla rodina na Palackého nábřeží č. 1672, kde žila společně s babičkou Evy Vrchlické Sophií Podlipskou. Vyprávění se pak drží každodenního života v rodině Vrchlických – časté návštěvy příbuzných, přátel, vycházky, různé rodinné příhody, ale i popisy Vánoc, Velikonoc, Svatojánského ohňostroje.⁴⁹⁴ Oblíbeným tématem jsou také letní pobyty mimo Prahu, např. v Chuchli, Veltrusech, Mlčehosti, Slatiňanech. Vlastní kapitolu také tvoří vyprávění o *Divadle*, ze které vyplývá, že celá rodina, včetně služebné a kuchařky, silně prožívala všechna Vrchlického představení, obzvláště premiéry divadelních her.⁴⁹⁵

Mimo jiné autorka popisuje také setkání s významnými osobnostmi své doby. Ve vyprávění se ovšem drží perspektivy malého dítěte, proto její pozorování odpovídají dětskému vnímání okolního světa, přestože je zřejmé, že sama autorka mnohé nevyřknuté velmi dobře zná. V dětských očích tak působí tajemně zejména setkání s Juliem Zeyerem a narážky na konflikt mezi ním a tatínkem⁴⁹⁶, maminky pláč⁴⁹⁷, hluboký dojem zanechá setkání s *éterickou* herečkou Hanou Kvapilovou⁴⁹⁸, návštěva u *andělského* spisovatele Josefa Václava Sládka⁴⁹⁹ nebo jeho dobrého souseda Františka Heritese⁵⁰⁰, bohémského sochaře Josefa Maudera⁵⁰¹,

⁴⁹² FRÍDA, Vladimír. *Krásná léta Jaroslava Vrchlického*. Praha: Klub socialistické kultury, 1948. Materiál pro tuto monografii čerpal z otcových pamětí.

⁴⁹³ K tomuto řešení přistupujeme s vědomím toho, že zpracování této rodinné paměti nebude „úplné“, avšak rozsah vzpomínkových pramenů by si spíše zasloužil vlastní práci.

⁴⁹⁴ Detailně je například popsáno, jak probíhal Štědrý večer nebo emauzská pouť, která se konala na Velikonoční pondělí. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 43–44.

⁴⁹⁵ Inklinování k tomuto tématu je pravděpodobně také způsobeno profesním zaměřením autorky pamětí. *Ibid.*, s. 86–96.

⁴⁹⁶ K rozkolu mezi Vrchlickým a Zeyerem se autorka vrací ještě v kapitole o pobytu v Příbrami, opět ale jen z hlediska snahy o usmíření paní Karlou Heinrichovou, u které zde byli na návštěvě (přátelila se s oběma básníky). *Ibid.*, s. 136. Nikde se Vrchlická nepokouší jejich konflikt vysvětlit nebo nějak obhajovat. Konflikt obou básníků vysvětlují jiné paměti, a to ty Vladimíra Hellmutha-Braunera. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 164–165. Vrací se k němu také Bedřich Frída. Konflikt fascinoval rovněž odbornou veřejnost. Viz. např. rozbor korespondence obou básníků Ferdinanda Strojčka v *Ženských listech*. STREJČEK, Ferdinand. Něco o poměru Zeyerově k Vrchlickému. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. 1914, roč. 41, č. 8–12.

⁴⁹⁷ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 58–62.

⁴⁹⁸ *Ibid.*, s. 94.

⁴⁹⁹ *Ibid.*, s. 101.

⁵⁰⁰ *Ibid.*, s. 102. František Herites (1851–1929) byl český básník, spisovatel, redaktor a lékárník.

⁵⁰¹ *Ibid.*, s. 107. Josef Mauder (1854–1920), český malíř, sochař, profesor na průmyslové škole, člen *České akademie císaře Františka Josefa pro vědy*.

dokonce návštěvy ordinace u Josefa Thomayera⁵⁰² na Václavském náměstí i přímo u něj doma⁵⁰³. V dětské paměti také získalo důležité místo setkání s Hanou Vetterovou⁵⁰⁴, která vedla Francouzskou školku.⁵⁰⁵ Poslední kapitola se od předchozích trochu liší. V úvodu shrnuje předchozí roky mnohem stručněji (oproti kapitolám, které sledovaly prakticky týden po týdnu). Hlavní osa této kapitoly se drží procházky v té době čtrnáctileté Evy s otcem a jejich rozhovoru o vzdělání, literatuře, politice.

Paměti Evy Vrchlické jsou obsáhlé, velice popisné. Nabízejí zejména líčení myšlenkového světa vypravěčky, tudíž stručné převyprávění pro potřeby této podkapitoly je obtížné. Kniha je rozdělena na dvě části, první část končí smrtí babičky Evy Vrchlické, Sofie Podlipské, 17. prosince 1897.⁵⁰⁶ Po faktické stránce o životě Jaroslava Vrchlického toho tolik neřeknou, ale z hlediska jeho působení v rodině jsou nedocenitelným zdrojem informací. Autorka tatínka popisuje jako milujícího a milovaného, hravého a veselého společníka, který měl sklony svoje děti rozmazlovat.⁵⁰⁷

Vyprávění Evy Vrchlické napovídá, že jeho autorka byla sečtělá, zdatná literátka⁵⁰⁸, která svoje vzpomínky dokázala zapsat čtivě a uvědomovala si zároveň rozsáhlost budoucího

⁵⁰² Josef Thomayer (1853–1927) byl významný český profesor vnitřního lékařství, ale také autor cestopisů a novinových článků.

⁵⁰³ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 109–116. Zajímavostí je, že autorka vzpomíná, že měl Thomayer v ordinaci vystavený obraz Zdenky Braunerové.

⁵⁰⁴ Hana Vetterová byla sestra divadelníka Karla Vettera, založila pražskou Francouzskou školku.

⁵⁰⁵ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 175–177. Zde patrně získala Eva Vrchlická první aktivní zkušenosti s divadlem jako herečka. Škola byla vedená ve francouzštině, založená v roce 1896, na Malé Straně U železné lávky, učení zde probíhalo hrou, názornou výukou. Přijímala děti ve věku 6–10 let.

⁵⁰⁶ Zdá se, že se v dětské mysli uchytila vzpomínka na smrt babičky trochu odlišně, neboť Vrchlická píše, že po babiččině smrti přišel podzim 1897, ale Podlipská zemřela v prosinci 1897. Zároveň je ovšem kapitola pojmenovaná *Předjaří*. To umocňuje dojem, že Vrchlická vzpomínky zaznamenávala spíše intuitivně a dojmy nadřazovala chronologii.

⁵⁰⁷ Vrchlického rozmazlování dětí komentuje také jeho bratr Frída, ale nikoli jako láskyplné, ale jako zbytečné (spisovatel nechtěl, aby děti pozorovaly svár mezi rodiči): „(...) zahrnoval je hračkami a dary až zbytečně.“ FRÍDA, Bedřich. Paměti. In: *Vedle sebe šli jsme dávnou poutí... Vzpomínky ze života dvou bratrů*. Praha: Univerzita Karlova, 2016, s. 89.

⁵⁰⁸ Od raného dětství se v rodině pěstovala láska ke čtení. Maminka předčítala a později, když byly děti starší, dostávaly spoustu knih, které měly přečíst. Zejména první strany kapitoly *Čím ti srdce zahoří* jsou plné odkazů na konkrétní publikace, které se v rodině četly. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 239nn.

čtenářského publika a jeho (a nutno podotknout i své vlastní) potřeby.⁵⁰⁹ Její vzpomínky jsou tak poctou milovaným rodičům, ale i odkazem národu, který dychtil po detailech z osobního života Jaroslava Vrchlického. A tyto detaily jsou promyšlené s ohledem na jeho dílo i neohroženost a nedotknutelnost jeho památky – odkazy na jeho tvorbu, drobné zastávky vysvětlující některá témata jeho básní či vyprávění o stresujícím období před premiérou Vrchlického divadelního kusu jsou pro vzpomínky jeho dcery typické.⁵¹⁰ Rovněž je patrná autorčina životní dráha herečky a dramatičky, protože často užívá divadelních příměrů a metafor a prokazuje i hlubokou znalost historie divadla a mnohdy určité události komentuje z pohledu divadelního znalce.⁵¹¹ Vyprávění Vrchlické ale na čtenáře působí věrohodně, což jen dokresluje její stylistické a literární schopnosti, protože objektivně je její výpověď poněkud přikrášlená. Přestože dětství popisuje jako idylické, zároveň neomlouvá případné nedostatky rodičů a sama na ně upozorňuje – často zmiňovaná je kupříkladu Vrchlického tendence *nechávat se zbožňovat* a s tím i související tvorba, která nebyla vždy vysokým uměním, ale *chtěla se líbit*.⁵¹² Ve stejném duchu jeho dcera upozorňuje například na to, že „*někdy až dětinně žárlil*“ na Jirásku.⁵¹³ Všudypřítomným, byť nikdy přímo nepřiznaným, skrytým tématem paměti je nešťastné manželství rodičů, které autorka spíše přibližuje dětskýma očima a náznaky (letmé pohledy, podivné mlčení, odchody z místnosti apod.).⁵¹⁴ I zasvěcený čtenář hledá odkazy na pravou povahu vztahu mezi rodiči neskadno. Vrchlická si zjevně byla vědomá toho, co se od knihy bude očekávat, co se v ní bude hledat, a možná proto zvolila vyprávění, které sleduje svět dětskýma očima a umožňuje tak zachovat vzpomínku na idylické dětství, nezkalené

⁵⁰⁹ Komplikovaný vztah rodičů Evy Vrchlické Ludmily a Jaroslava je dnes docela dobře známým příběhem. Nevěra Ludmily (Mími) s hercem Národního divadla Jakubem Seifertem, která zůstávala dlouhou dobu utajená snad jen samotnému Vrchlickému, básníkem po odhalení pravdy otrásla. Manželství však zůstalo zachováno, údajně proto, že Vrchlický svou ženu miloval a také proto, že jeho matka byla silně věřící katolička a rozvod by nepřipustila. Eva Vrchlická a její bratr Jaroslav nebyly vlastními potomky Vrchlického, ale on je za vlastní přijal. S Evou měl zvláště vřelý vztah, což je z paměti patrné (nebo se o to Eva Vrchlická zvláště snaží). Otcovství Seiferta Vrchlická ve svých pamětech nezmiňuje vůbec, hovoří o něm pouze jako o hostovi v Chuchli, herci Národního divadla. Seifertovu roli v milostném trojúhelníku vykresluje Frída: herce jako *svůdce* a jeho *dvě oběti*. FRÍDA, Bedřich. *Paměti*, s. 84–86.

⁵¹⁰ Např. z básní se může čtenáři zdát, že rád chodil sám do přírody, ale Vrchlická vysvětluje, že tomu bylo právě naopak, že měl rád město a na procházkách vždy společnost. Jinde vysvětluje, jak využíval výtvarného umění ve svém díle. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 39.

⁵¹¹ Když někdo promlouvá tiše, tak *pianissimo*, jiný je elegantní jako *Mefisto* apod. Vyjadřuje se i k počátkům české divadelní režie. *Ibid.*, s. 93.

⁵¹² Např. *Ibid.*, s. 62.

⁵¹³ *Ibid.*, s. 61.

⁵¹⁴ Obzvláště výmluvná je kapitola *Slatiňany*, která je této náznakovitosti plná. Rodina byla na návštěvě u Bezdíčkových. S Karlou Bezdíčkovou udržoval Vrchlický (patrně platonický) vztah v 90. letech 19. století. V této kapitole je také jediná krátká vzpomínka na hádku mezi rodiči. *Ibid.*, s. 220–237. Karla Bezdíčková (po otci Polka) pomáhala Vrchlickému s polskými překlady.

rodinnými problémy.⁵¹⁵ Příhodně se také rozpomíná pouze na čas dětství, konec Vrchlického života nezobrazuje.⁵¹⁶

Vrchlická neřadí fakta vedle sebe, nevysvětluje data, rodinné vazby jako jiné rodinné paměti (kroniky), ale spíše přibližuje náladu, atmosféru, která v rodině vládla – popisuje prostředí, vůně, zvuky, každodennost v rodině. Oproti jiným dřívějším pamětem zahrnuje do vyprávění více i vlastní osobu. Vyprávění je sice chronologické, ale její dětství není zachyceno jako po sobě jdoucí jednotlivé události, ale spíše jako celek, který nemá žádné přesné ohraničení. Ostatně i konkrétní roky jejího vzpomínání je velice těžké určit, protože neuvádí téměř žádná data. Nejranější vzpomínky se mohly odehrávat někdy před rokem 1895, protože Vrchlická vzpomíná, že měl otec nedávno čtyřicetiny. Jazyk a styl paměti Evy Vrchlické odpovídají intelektuálnímu prostředí, ve kterém vyrůstala, i změnám, které prodělávala česká literární scéna a které měla Vrchlická sama na dosah ruky a aktivně se jich účastnila jako dramatička, spisovatelka, herečka a publicistka. Jazyk a literatura jí nebyly prostředkem, jak zobrazit a obsáhnout vyšší nadosobní cíle, ale v jejím podání jsou hrou, což obojí odpovídá požadavkům dobových moderních literárních směrů. Především je možné vysledovat prvky impresionismu – autorka klade důraz na nálady, vůně, zvuky, pocity; jednoduše řečeno důležitou roli hrají všechny lidské smysly a jejich dopad na aktéry dění. Autorčina osobnost, která v mládí prokazovala jisté prvky melodramatičnosti, a její dovednost literárně tyto myšlenkové pochody zachytit pomocí náznaků a *nevyřčeného* tento impresionistický dojem umocňují.

5.1.14. Neumannovi⁵¹⁷

Rodinné paměti Neumannů sepsal a vydal člen rodiny, kněz a profesor na teologické fakultě v Olomouci, Augustin Alois Neumann. Autor paměti důsledně vychází z úředních oficiálních pramenů (v tomto případě matrik), a proto jsou známy údaje typu svatby, úmrtí a křtů. Autor postupuje přísně chronologicky a dle rodopiscových pravidel (drží se jedné větve rodiny). Úvodní krátké kapitoly jsou věnovány mužským členům rodu a jejich životopisu. Následuje vlastní vzpomínková část autora a na závěr knihy jsou vloženy dodatky (závěť Anny

⁵¹⁵ Nejkonkrétnější vzpomínka, která dává poznat nesoulad, je pobyt ve Slatiňanech a chvíle, kdy si Vrchlický před svou dcerou dovolil líbat ruku Karly Bezdíčkové. Ibid., s. 226. I zde ale vzpomínka zůstává bez vysvětlujícího komentáře a autorka nechává názor na čtenáři. Nikde se ani o *paní Karle* (jak ji vždy důsledně oslovuje) nevyjadřuje špatně.

⁵¹⁶ Poslední léta Vrchlického nacházíme v pamětech jeho bratra Bedřicha Frídy.

⁵¹⁷ NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*.

Koudelkové a stručná historie vídeňské linie rodiny Neumannů). V knize jsou také otištěné pasáže ze vzpomínek jeho předků Františka Neumanna a Metoděje Neumanna.

Prvním známým členem rodiny je Josef Antonín Neumann (1731–1785), ředitel panství ve Višňové (obec u Moravského Krumlova), jeho syna Jana Pavla Neumanna autor pamětí považuje za zakladatele své vlastní „olešnické linie“ Neumannů. Jan Pavel byl obecním sekretářem v Tišnově, ale o jeho životě se mnoho neví. Jan Pavel Neumann se oženil s Rosálií (roz. Koudelkovou), ještě v Tišnově měli čtyři děti. V roce 1800 se rodina přestěhovala do Olešnice, kde se Jan Pavel stal syndikem. Z výčtu zápisů v úředních knihách se dovídáme, že například žádal o zvýšení platu nebo si koupil dům vedle radnice a nechal jej přestavět. V roce 1827 se se svou ženou Rosalií vypravil na ozdravnou cestu za synem do Breitensee, ale Jan Pavel se již cíle cesty nedožil. Rosalie u syna Josefa žila až do roku 1843.

Autor pamětí se ovšem drží svého předsevzetí a představuje pouze olešnickou rodovou linii a ve vyprávění pokračuje osudy Františka Neumanna staršího, který převzal dům v Olešnici. Z pera Františka Neumanna také pocházejí krátké paměti, které diktoval na sklonku svého života a ze kterých Augustin Alois následně částečně vycházel.⁵¹⁸ František Neumann byl od mládí nadaným hudebníkem a odešel do brněnského divadla, na matčin nátlak ovšem herectví a hudbu opustil a nechal se vyučit jirchářem⁵¹⁹. Po vyučení odešel František Neumann doslova „do světa na vandru“⁵²⁰. Po převzetí otcova domu začal hledat vhodnou ženu, a nakonec si zvolil měšťanku Eleanoru Trávníčkovou z Poličky. Neumann se živil jako jirchář, ale na nějaký čas odcestoval na Slovensko, kde se zabýval cukrovarnictvím. Tato zkušenost ale nebyla příliš vydařená, proto se vrátil do Olešnice. Útrapy spojené s těžkým obdobím se podepsaly na zdraví jeho dcery Františky, která 8. prosince 1863 zemřela. Na dalších deset let mnoho informací k životu rodiny nemáme. František Neumann starší umírá 23. října 1872, přesně o rok později ho následuje jeho žena Eleanora.

V rodinných pamětech následuje příběh Františka Neumanna mladšího, který pokračoval v rodinné tradici a stal se koželuhem. Oženil se s Marií, roz. Soukupovou. Podobnost s otcovým osudem je patrná nejen na jeho „vandru“ (oba se dostali daleko do světa) či koželužském řemesle, ale také na jeho zálibě v divadle, kterému se jako ochotník věnoval od

⁵¹⁸ Ukázky z vyprávění Františka Neumanna jsou zajímavou zkratkou příběhů ze života a v pár odstavcích zaznamenávají neklidný a bohatý život mládence na cestách a jeho dobrodružství na počátku 19. století.

⁵¹⁹ Jirchářství bylo řemeslo, které se zabývalo zpracováním kůží kamencem.

⁵²⁰ NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*, s. 16–18.

roku 1859, kdy byl zvolen ředitelem nově založeného ochotnického spolku. V roce 1861 se k vlastnímu zaměstnání stal vedoucím pošty a o osm let později i starostou obce Olešnice.

O ženských předcích se bohužel dovídáme jen velice málo a celé paměti jsou důsledně založené na sledování mužské linie. Autor věnoval větší pozornost pouze Marii Neumannové, řečené „tetě z Doubravice“ (sestře Františka Neumanna mladšího), když její jméno představuje v úvodu k pamětem jako člena rodiny, který zachovával rodinný archiv vzpomínek, a v polovině knihy ve dvou větách představuje její krátké působení v dívčí olešnické škole.⁵²¹ Druhou ženou, které se věnuje pár odstavců, je autorova babička, řečená „morašická“, ale prakticky se dozvídáme jen to, že za mlada byla pěkná a pak celý život strávila v kuchyni.

Zajímavým obohacením rodinných pamětí Neumannů jsou paměti Metoděje Neumanna, které sepsal na žádost svého syna Augustina Aloise. Co do stylu, formy a obsahu se snad od synových pamětí nemohou lišit víc. Metoděj se zaměřuje na vlastní vzpomínky, historky z dětství (lumpárny i nehody z dětských her), procházky s dědečkem⁵²², maminčino pečení. Krátce se věnuje i svým školním létům, vypomáhání při pohřbech⁵²³, hře na housle. Poutavé je jeho vyprávění o vandru, který absolvoval v 70. letech 19. století. Po návratu domů převzal otcovu koželužskou dílnu a v roce 1890 se oženil s Josefou (roz. Sedláčkovou). Pod jeho vedením rodinný podnik vzkvétal, svými koženými výrobky zásoboval rakouskou armádu za první světové války. Rovněž i tento Neumann se stal starostou Olešnice a funkci zastával po dvě volební období. Jeho zásluhou byla např. v Olešnici otevřena měšťanská škola. Metoděj Neumann zemřel 23. března 1934. Jeho podnik převzal čtvrtý syn Vladimír. Zde rodinné paměti končí.

Tyto rodinné paměti jsou zajímavým příkladem vědomí rozkolu subjektivity a objektivit, protože Augustin Alois Neumann v první části knihy (která není záznamem jeho vlastních vzpomínek) důsledně vychází z historických písemných pramenů (matrik, Zemského archivu, domovních knih...) a záměrně se vyhýbá jakýmkoli rodinným tradovaným

⁵²¹ Autor pravděpodobně zmiňuje průmyslovou a hospodářskou školu pro chlapce a školu ručních prací ženských pro děvčata, která byla v Olešnici založena v roce 1862. O školu byl malý zájem, proto byla brzy uzavřena. PEŠA, Zdeněk. *Olešnická škola*. Olešnice: Dobrovolný svazek obcí mikroregionu Olešnicko a město Olešnice, 2005, s. 11.

⁵²² Metoděj pocházel z velké rodiny, měl 8 sourozenců, proto dětství trávil u své tety a strýce, kde bydlel i dědeček a babička, na které velice rád a s láskou vzpomíná.

⁵²³ Zde zajímavá vzpomínka na epidemii cholery v Lhotě u Olešnice. NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*, s. 49.

spekulacím. Svoje informace kriticky hodnotí a opatřuje poznámkovým aparátem. Pakliže nezbyvá než nějaký nejasný fakt doložit jinak, popravdě přizná, že jde pouze o „ústní podání v rodině“⁵²⁴. Ukázkovým příkladem je charakteristika Jana Pavla Neumanna (olešnického předka autora): „*O jeho postavení lze říci tolik: Není ani v knize domů, ani v knize pozemků, ale také ani ne v knize tišnovských dluhů. Z toho můžeme souditi, že jako městský kancelista neoplyval sice žádným realitním majetkem, ale také neměl ani žádných dluhů.*“⁵²⁵ Naopak otec Augustina Aloise Neumanna své vzpomínky (které Augustin Alois ve své kronice otiskl) píše jen se zřetelem na blízké čtenáře, na rodinu. Neuvažuje v odborných termínech, doložení prameny apod. Zaznamenal svůj příběh v podstatě stručně, se zaměřením na některé detaily, které mu zůstaly v paměti. Je vidět, že své vzpomínky sepsal spontánně, s cílem zachytit životní etapy, o kterých se domnívá, že jej nejvíce formovaly. Zajímavé je, že na mnoha místech vyprávění prokládá svým tehdejším přemítáním o smyslu života a síle tradice či rodinného vzoru. Co je také patrné, že se své vyprávění nijak nesnažil ozvláštňovat, vyprávěl jednoduše tak, jak to prožil a cítil.⁵²⁶

Paměti Augustina Aloise Neumanna mají být historií rodiny (tak jak on si historii představoval jako vědec), která zachycuje opravdu úředně podložené události, koupě, narození, úmrtí, stěhování, zaměstnání. Nemůžeme snadno zobecňovat jeho stanovisko, ale zdá se, že jeho představa o minulosti byla stejná, jako se jí v první polovině 20. století učilo. Hodna zaznamenání pro něj byla data, velké okamžiky rodiny (byť pro velkou historii nevýznamné), které mohly být veřejně prezentovány. Co patřilo do soukromí rodiny, ponechává Neumann v jejích rukou a čtenáře s tím neseznamuje. Vzhledem k jiným pamětem psaným v tomto období je to překvapivé a zcela odlišné. Důvodem může být vlastní osobnost autora pamětí, jeho kněžské postavení, vzdělání i odlišné motivy pro sepsání vzpomínek. Jeho představa o tom, co by mohlo budoucí čtenáře zajímat, byla odlišná a držel se odborné literatury, která mu byla blízká. Očividně velký vliv na něj má také zdroj, ze kterého informace pro danou událost čerpá; na nemnoha místech tak informativní charakter pamětí střídají poněkud emotivnější pasáže, když autor vychází z pramenů osobní povahy. Například báseň složená u příležitosti

⁵²⁴ Ibid., s. 9.

⁵²⁵ Ibid.

⁵²⁶ Zajímavé je zejména jeho vyprávění o vandru: byl v Rakousku, přešel pěšky Alpy, vydělal si dost peněz. Navštívil Benátky, Padovu, Veronu, Basilej, Amsterdam, Hamburk...

úmrtí Františky Neumannové.⁵²⁷ Tato báseň se nakonec dočkala zhudebnění od skladatele P. Pavla Křížkovského⁵²⁸, čehož si autor, navzdory smutným okolnostem, zjevně považuje.

5.1.15. Zahradníkoví⁵²⁹

Vydání *Rodinné kroniky* Marie Nacházelové je skromným pokusem o zachycení rodinné minulosti.⁵³⁰ Byla určena primárně vnukovi Michaelovi Budínovi, vydavatelem se stal syn Nacházelové Jiří Budín. Vydání těchto pamětí je čistě soukromou záležitostí, neprošly odbornou editorskou ani jazykovou korekturou, chybí jim poznámkový aparát i tiráž a další doplňující údaje.

První část *Rodinné kroniky* Marie Nacházelové se věnuje její prababičce Dorotě Hájkové, která se narodila kolem roku 1800 v Batelově, okres Jihlava. O jejím životě nevíme skoro nic, autorka představuje jen její vnější zjev a problémy s dcerou, která se *nevhodně* zamilovala. Tento „problém“ Dorota Hájková vyřešila tím, že dceru provdala za někoho jiného. Manželem Marie Hájkové se stal pekařský mistr Josef Zahradník. Aby docílila úplného odloučení nešťastně zamilovaného páru, koupila Dorota Hájková své dceři zájezdní hostinec ve Slavonicích.⁵³¹ Tento stál na hlavní silnici mezi Brnem a Vídní. Vyprávění o časech hojnosti a tvrdé práci v hostinci náhle vystřídala rodinná pohroma; požár zničil celý dům a přilehlé nemovitosti, těhotná Marie Zahradníková šokem předčasně porodila a i s dítětem zemřela. Josef Zahradník, který neštěstí nezvládl psychicky, utekl a zanechal po sobě čtyři děti, kterých se ujala jejich babička Dorota. Rodina se v roce 1865 přestěhovala do Studené k faráři Adamu Špačkovi, kde Dorota získala místo jako hospodyně.⁵³² Starší sestry Filomena a Kristýna (Mena a Krista) se s bratrem přestěhovali do Vídně, Antonie zůstala s babičkou ve Studené. Na faře vládlo vlastenecké ovzduší, k Adamu Špačkovi jezdili mnozí čeští představitelé, mj. František

⁵²⁷ NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*, s. 31–32.

⁵²⁸ Pavel Křížkovský (1820–1885) byl český skladatel, pedagog a katolický kněz. Byl žákem Jiřího Janáčka (otce Leoše Janáčka), který si všiml jeho hudebního talentu. Křížkovský je autorem zejména církevních skladeb.

⁵²⁹ NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika : „po zavátých stezkách“ : zaznamenala svému vnuku Michaelovi Marie Nacházelová rozená Budínová ve Studené v roce 1900.*

⁵³⁰ Vydáno bylo prvních 42 stran rukopisu z celkových 180. Zbytek rukopisu je v držení rodiny a není veřejně přístupný. Marie Nacházelová (1900–1975) při sepisování poznámek ke vzpomínkám viz. *Obrázek 4* příloh.

⁵³¹ Z této příhody se dá usuzovat, že rodina Hájkova byla docela dobře finančně zabezpečena.

⁵³² Obec Studená leží v okrese Jindřichův Hradec.

Ladislav Rieger. Antonie zde strávila šťastné dětství. Spokojený život přerušila až smrt babičky v roce 1875. Po smrti Doroty Hájkové se poručíkem dětí stal nejstarší Josef.⁵³³

Ve Vídni Kristýna Zahradníková v české besedě potkala svého budoucího manžela krejčího Antonína Davida. Po svatbě se manželé přestěhovali do Kutné Hory. O první dítě přišli, a proto si k sobě na čas vzali dceru Kristýniny sestry Antonie. Tehdy šestiletá Marie (autorka paměti) se tak na čtrnáct let přestěhovala do Kutné Hory. Obě sestry Antonie a Kristýna žily v Čechách a přály si návrat i Filomeny, která vedla ve Vídni kuchyni. Ta sice měla jiné představy o své budoucnosti, ale nakonec podlehla naléhání sester a vzala si řezníka Františka Satrapu. Podle vyprávění Nacházelové Filomena pozvedla upadající a zadlužený podnik.⁵³⁴ Řeznictví bylo brzy vyhlášené po celém kraji, a nakonec i v evropském měřítku. Syn Františka a Filomeny Satrapových Jan převzal živnost před první světovou válkou.

Manželem Antonie Zahradníkové byl Josef Budín (svatba proběhla v roce 1875), zástupce pojišťovny a tajemník obecního úřadu. Později začal Josef Budín faktorovat a rodina se hlavně v zimě věnovala výrobě žíněnek⁵³⁵. První světová válka znamenala pro rodinu velký zlom, všichni tři synové museli narukovat. Nejstaršího se nakonec podařilo „vyreklamovat“ jako hospodářského správce velkostatku a do války odejít nemusel. Během války byl do rodiny umístěn italský chlapec Carlo Armanini.⁵³⁶ Situaci rodiny po světových válkách z kroniky není možné zjistit. Autorka se již na pouhých dvou stranách jen velice stručně zabývá především novými majetkovými poměry.

Vyprávění je trochu nepřehledné a působí uspěchaně, jako by Marie Nacházelová chtěla rychle zachytit dávné vzpomínky a nedávala jim žádný řád. Hlavní dějová linie sleduje osudy čtyř sourozenců Zahradníkových, ale nadržuje se chronologického ani geografického uspořádání.

⁵³³ Všichni sourozenci se narodili v rozmezí 8 let kolem roku 1850. NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika : „po zavátých stezkách“ : zaznamenala svému vnuku Michaelovi Marie Nacházelová rozená Budínová ve Studené v roce 1900*, s. 8.

⁵³⁴ Jak významnou roli hrála postava Filomeny ve vzrůstajícím se podniku, který je předchůdcem dnešních Kosteckých uzenin, není možné tvrdit. Jisté je, že Marie Nacházelová prakticky veškerý úspěch připisuje jejímu odhodlání a kuchařskému umění. Tento dojem navíc posléze umocňuje i samotné přiznání Nacházelové, že se jí po sepsání těchto pasáží do rukou dostala *Kronika rodiny Satrapovy* a vymezuje se vůči tvrzení, že zakladatelem podniku byl František Satrapa. Ibid., s. 12. Zdůrazňuje, že prvotní úspěch byl opravdu zásluhou Filomeny Satrapové. Vzhledem k objevení této kroniky v závěru našeho bádání nedošlo k seznámení s obsahem kroniky a případnému vyhodnocení sporných informací.

⁵³⁵ Tzv. žíněnka se používala ke zpevnování přední části pánských sak. Byla vyráběna z koňských žíní.

⁵³⁶ Rakousko-Uherské úřady evakuovaly během války osídlence z italské fronty do vnitrozemí. I obec Studená dostala svůj podíl uprchlíků. Byla pro ně vyhrazena budova školy.

Časté vstupy a doplňování činí čtení nepřehledným, a spíše než jako sourodý text působí jako nadiktované vzpomínky. Rovněž je patrné, že autorka předpokládala zasvěceného čtenáře, který se alespoň základně orientuje v užívaných jménech a rodinných vztazích, tj. vzpomínky byly adresované členům rodiny a přátelům.

5.1.16. Grégrovi⁵³⁷

Vydání pamětí vlastní nákladem učinili potomci autora Eduard a Vladimír Grégrovi, text velmi zdařile redakčně připravila Ivana Koutská. Vlastní paměti jsou rozděleny na dvě části: dějiny rodiny, jak je autor slyšel vypravovat dědečka a babičku, a autorův životopis. V knize jsou také otištěny některé literární pokusy Grégrů, výňatky z korespondence a deníku Eduarda Grégra staršího. Kniha je dále doplněna rozhovory se třemi členy rodiny (syny Vladimírem a Eduardem a s manželkou Evou Grégrovou) a odbornou statí *Bratři Eduard a Julius Grégrové* Jiřího Pokorného.

Příběh rodiny Grégrů pokrývá více než 170 let. Paměti rodiny začínají rokem 1825 vzpomínkou na praděda Josefa Grögera a jeho zeměměřičské působení v rakouském Steyeru (Štýrském Hradci). Josef Gröger se narodil v Březhradu u Hradce Králové do rodiny mlynáře. S manželkou Josefou (roz. Pillewitzerovou), která pocházela z rakouského Steyeru z rodiny magistrátního konskripčního vedoucího Franze Xavera Pillewitzera, měl čtyři syny: Eduarda, Julia, Gustava a Viktora, po nich přišly čtyři dcery: Karolína, Františka, Marie a Luisa.⁵³⁸ Po složitých začátcích se usadili v Nových Dvorech u Písku, kde Josef získal místo polesného. V roce 1856 hlava rodiny povýšila na městského lesmistra a rodina se přestěhovala do Písku.

Eduarda a Julia Grégrovi již známe jako představitele liberálního proudu české politiky. Eduard vystudoval medicínu a pracoval jako asistent u Jana Evangelisty Purkyně.⁵³⁹ Na počátku 60. let 19. století založil knihtiskárnu a spolu se svým bratrem Juliem získali koncesi na

⁵³⁷ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*. K této rodině se také mimo jiné váží rukopisné vzpomínky Ladislava Prokopa Procházky, manžela Jitky Grégrové (dcery Julia Grégra). Ladislav P. Procházka (1872–1955) byl významný český lékař, politik, spisovatel a skladatel. Během první světové války se staral o epidemiologickou situaci v Praze. V roce 1921 byl ministrem pro zásobování lidu Československa. Spolu s Alicí Masarykovou pracoval na založení Československého červeného kříže atd. Více zde: MÁŠOVÁ, Hana. Bojovník s byrokracií – lékař a úředník Ladislav Prokop Procházka. In: *Historia – medicina – cultura: Sborník k dějinám medicíny*. Praha: Univerzita Karlova, 2006.

⁵³⁸ O 55 let později se syn Eduarda a dcera Luisy vezmou a stanou se rodiči autora pamětí Eduarda Grégra.

⁵³⁹ Během studií se společně s bratry Juliem a Gustavem přátelili s Vítězslavem Hálkem, Antonínem Fričem a docházeli i na setkání u Boženy Němcové a Anny Fingerhutové (matka Vojty Náprstka). GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 27.

vydávání *Národních listů*.⁵⁴⁰ Eduard se oženil s Antonií (roz. Zelingerovou) a měli osm dětí, pět se jich dožilo dospělosti (Vladimír, Břetislav, Olga, Zdislav⁵⁴¹ a Vítězslav). Eduard Grégr byl zvolen poslancem Říšské rady, ale držel se soudobé české politiky pasivní rezistence a mandát nepřevzal. S hlavním proudem české politiky reprezentované Palackým a Riegreem se ovšem často rozcházel, Grégr nesouhlasil s politikou pasivní rezistence a v roce 1873 založil *Národní stranu svobodomyslnou*.⁵⁴² Společně se svým bratrem Juliem Grégrem a Karlem Sladkovským tvořili pilíře radikálního demokratického proudu.⁵⁴³

Julius Grégr se oženil nejprve s Annou Hulešovou, která ale o šest let později zemřela (jejich děti Lída, Božena, Prokop, Doubrava, Slavoj, Jitka). Jeho druhou ženou se stala Rosa Nobaková (jejich děti Radomil, Radana, Kornelie, Odolen, Vladana).

Zdislav Grégr a Božena Horlivá se vzali v roce 1899.⁵⁴⁴ Rodina poté žila v domě v Sokolské ulici. Autor pamětí byl prvorozený, následoval Arnošt, Vladimír a Jiří.⁵⁴⁵ Zdislav Grégr zemřel ve věku 42 let a jeho synové Eduard a Jiří po něm převzali tiskárnu⁵⁴⁶. Převzetím tiskárny a první světovou válkou končí osudy rodiny, které jsou v této práci sledovány. Následují kapitoly, které se věnují působení v Sokole, cestě do Ameriky Eduarda Grégra, kde se učil praxi moderních amerických tiskáren, odboji rodiny za druhé světové války⁵⁴⁷ či perzekucím za komunismu kvůli jejich buržoaznímu původu.

Eduard Grégr si jako autor knihy o rodinné historii uvědomuje svou pozici (*spolu*)tvůrce rodinné minulosti, ale zároveň tak činí s lehkostí a zábavnou formou a nemá potřebu minulost zvýznamňovat a přikrášlovat. Narodil se do dobře postavené rodiny, která byla finančně zajištěná a sám přiznává, že měl krásné klidné dětství a byl rozmazlován. Jeho dětství je spojeno

⁵⁴⁰ Nejprve o ni žádal Julius, po jeho uvěznění koncesi získal Eduard.

⁵⁴¹ Zdislav Grégr byl otcem autora pamětí Eduarda Grégra.

⁵⁴² Politické rozdělení na staročechy a mladočechy původně vycházelo z německého tisku a u českých politiků bylo obecně považováno za hanlivé. V 80. letech 19. století Národní strana svobodomyslná začala tato označení používat pro rozlišení stran. Viz. SLAMĚNÍK, František. *Vzpomínky starého učitele* [online]. Zábřeh: Družstvo knihtiskárny, 1907. Dostupné z: <https://dnnt.mzk.cz/uuid/uuid:9eb81c22-6c85-4bd3-901f-7e0899d39568>, s. 269.

⁵⁴³ H., V. Dr. Eduard Grégr. *Česká revue: měsíčník Národní strany svobodomyslné, věnovaný veřejným otázkám*. 1898, roč. 10.04.1898., s. 829. Autor článku podepsán zkratkou V. H., ale nedohledáno, o koho se jednalo.

⁵⁴⁴ Jak již bylo zmíněno, byli vlastní bratranec a sestřenice a rodina měla námítky, ale mladý pár si prosadil svou. Božena Horlivá byla dcerou báňského inženýra Arnošta Horlivého a Luisy Grégrové (věnovala se trochu literární tvorbě pod pseudonymem Luisa Novodvorská), vzali se v roce 1873, rodina žila v Břasích.

⁵⁴⁵ Fotografie rodiny Zdislava Grégra viz. *Obrázek 11* příloh.

⁵⁴⁶ Tiskárna, z počátku spíše dílna, byla založena u příležitosti vydávání *Národních listů*. S rozvojem novin se rozrůstala i tiskárna, která postupně svoje portfolio rozšiřovala. V roce 1867 byla například založena „Maticе lidu“ – spolek pro „vydávání laciných českých knih“. Tiskárna si prošla i řadou krizí, před první světovou válkou čelila stávce typografů a velkému zadlužení.

⁵⁴⁷ Architekt Vladimír Grégr byl za účast na domácím odboji vězněn v Berlíně a popraven 22. února 1943.

s dobou honiteb, dostihů, vyjížděk do Stromovky, ale i prvních aut, rozvoje sportu, *Jubilejní výstavy* a prvních filmů. Rodinná minulost, zvláště ta vzdálená více než celé století, je představována i s patřičným komentářem dobových zvyklostí, ale autor nemá potřebu soudit ani obhajovat. Rovněž se nedrží přísně chronologické výstavby textu a spíše se vrací pomocí jednotlivých témat. Přestože autor paměti čerpá z pramenů matrik a dalších úředních dokumentů, což i v textu několikrát uvádí, jeho vyprávění nepodléhá *strohému* tónu a faktografickému výkladu – odbornost a osobní zaujetí jsou zde v rovnováze. Jako vypravěč do textu mnohdy vstupuje, aby čtenáři své vyprávění objasnil, vysvětlil některé neznámé situace nebo termíny. Jeho paměti jsou typické detailními popisy prostoru, kde se odehrával každodenní život rodiny – každý pokoj domu a kout zahrady představoval nějakou rodinnou událost. I to tyto paměti odlišuje od některých dřívějších; autor vlastně vypráví o *obyčejných* chvílích s rodinou (stolování, hry, procházky, Vánoce, prázdniny)⁵⁴⁸, nemá potřebu zaměřovat se na významné skutky svých předků – jako by byli nedotknutelní – ale zahrnuje je do vyprávění jako normální smrtelníky.⁵⁴⁹

Autor paměti je zdatným vypravěčem, jeho styl je čtivý a čistý. Mnohdy do textu sám vstupuje a vysvětluje některé svoje postupy, zejména ve chvílích, kdy se vrací v čase nebo naopak předbíhá. Využívá odkazů v textu a možnosti poznámek pod čarou, pokud chce upřesnit některá fakta. Hojně se věnuje profesní minulosti členů rodiny.⁵⁵⁰ Po obsahové stránce se nejprve zabývá životem předků, přitom čerpá z rodinného archivu nebo rodinných vyprávění. Následuje část čerpající z jeho vlastní paměti přímo nazvaná *Pokračování historie rodiny Grégrů dle vlastních vzpomínek*. Tyto pasáže sledují zejména jeho dětství a dospívání, ale prokládá je i vzpomínkami na další členy rodiny.

⁵⁴⁸ Paměti Eduarda Grégra jsou jedny z mála zkoumaných, ve kterých se objevují odkazy na to, že se rodina stmelovala během sportu. Přičítá to myslivecké krvi. Děti také všechny chodily do Sokola, později Eduard Grégr navštěvoval skautský oddíl, který založil jeho učitel tělocviku z gymnázia v Křemencově ulici A. B. Svojsík. Podobně, ale ne v takové míře, je *rodinný* sport vidět např. u Vrehlické a samozřejmě Tyršové.

⁵⁴⁹ Veřejné skutky předků se v pamětech Eduarda Grégra objevují sporadicky, a pokud vůbec, tak skromně. Významněji se dotýká například jen 80. narozenin svého dědečka Eduarda Grégra, které byly provázány národními oslavami, ale také obviněním (posl. Žďárský), že byl jako poslanec úplatný, což pravděpodobně zapříčinilo to, že Grégr pár týdnů na to zemřel. Tyto pasáže v pamětech doprovází jeho vnuk i citacemi z Národních listů.

⁵⁵⁰ Dlužno dodat, že zejména mužských členů rodiny, koneckonců ženy zatím *velkou kariéru dělat nemohly*.

5.1.17. Braunerovi⁵⁵¹

O této rodině čerpáme informace z pamětí literárního historika Vladimíra Hellmutha-Braunera (1910–1984). *Paměti rodu* byly vydány po jeho smrti. Editorkou těchto vzpomínek, které jsou uloženy v *Památníku národního písemnictví*, je Milena Lenderová, doslovem je opatřil Jiří Rak.⁵⁵²

Větší část těchto vzpomínek se věnuje období druhé poloviny 19. století a autor čerpá jak z vyprávění předků, tak z dopisů a rodinné pozůstalosti.⁵⁵³ Největším zdrojem informací byly pro Vladimíra Hellmutha-Braunera jeho babička a praty Zdenka Braunerová a Anna Bourgesová. Od nich se dozvídal věci, o nichž jiní lidé nevědí. „*Tak vznikl můj trochu jiný než školní pohled na minulost a celé devatenácté století se přede mnou plasticky vytvořilo i se všemi potížemi a chybami lidí, kteří ztrácejí tak gloriolu legend, v níž nevěřím.*“⁵⁵⁴ Poslední dvě kapitoly *Podivné dětství* a *Dny zrady* již časově spadají do období po první světové válce, a tudíž jich v této práci není významněji využito.⁵⁵⁵

Poslanec František August Brauner pocházel z Litomyšle ze zámožné mlynářské rodiny.⁵⁵⁶ Jeho žena Augusta se narodila do pražské patricijské rodiny chemika Karla Augustina Neumanna (po přeslici dokonce pocházela ze starého šlechtického rodu Hřebenářů z Herrenfelzu). Svatba se konala v březnu 1850. Zatímco Brauner se po svatbě věnoval právu a politice, jeho žena mimo jiné provozovala politický (později) literární salón a věnovala se dobročinnosti.⁵⁵⁷ Jejich potomstvo zdárně pokračovalo v intelektuální dráze; nejstarší

⁵⁵¹ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*. V poznámkách pod čarou pracujeme v této podkapitole kvůli úspoře místa se zkratkou VHB, tj. autor pamětí Vladimír Hellmuth-Brauner.

⁵⁵² Během autorova života mu s přípravou pamětí pomáhala manželka Marta Hellmuthová-Braunerová a literární historička Jarmila Mourková. O sepsání pamětí požádal VHB literární historik Karel Krejčí.

⁵⁵³ Je zřejmé, že rodinné vyprávění je významným zdrojem těchto pamětí. Je ale zvláštní, že třeba o tom, že doma bydlela Zdenka Havlíčková, se VHB údajně dozvěděl od učitele ve škole. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 14.

⁵⁵⁴ *Ibid.*, s. 257–258.

⁵⁵⁵ Stručně obsahují: vznik první republiky, známost s T. G. Masarykem a jeho synem Janem, dvě manželství tety Jarmily (sestra Vladimírovy matky Věry, druhým manželem Jarmily byl generál Maurice Pellé), situace před druhou světovou válkou – *dny zrady* před Mnichovem.

⁵⁵⁶ Otec Ignác Brauner (původem Němec), matka Dorota Baptistelová (původem Francouzka) se usadili v rodišti manželky v Litomyšli a vedli zde mlýn. Zde se v roce 1810 jako šesté dítě narodil František August Brauner. Podle vyprávění VHB panoval v domě čilý společenský ruch, matku navštěvovali zdejší významní umělci a intelektuálové. To bylo jistě inspirativní prostředí pro mladého muže, který studoval na piaristickém gymnáziu a později odešel na studium práv do Vídně a Prahy.

⁵⁵⁷ František August Brauner se oženil až ve svých 41 letech, do té doby se intenzivně věnoval práci. Působil jako substituující rada ve Falknově, později jako vrchní na panství ve Vlašimi. Ještě před rokem 1848 se ale natrvalo přesídlil do Prahy, která se lépe hodila pro jeho zájem o politiku – zajímal se zejména o problémy poddaných a otázku zrušení roboty.

Vladimír⁵⁵⁸ navazoval na otcovu advokátní dráhu a převzal jeho kancelář, literárně talentovaná dcera Anna se provdala za francouzského spisovatele Élémera Bourgese, Bohuslav byl významným českým chemikem a univerzitním profesorem a nejmladší Zdenka se úspěšně věnovala malířství.⁵⁵⁹ Po smrti Františka Augusta Braunera v roce 1880 se salon Augusty Braunerové přeorientoval více na umění, zejména literaturu.

Pro tyto paměti je typické, že rodina velmi dbala na své společenské vazby a *známosti*. Vyprávěním se tak přirozeně prolínají setkání i přátelství se slavnými osobnostmi doby: Goethem, Máchou, Palackým, Riegerem, Havlíčkem, Denisem, Vrchlickým, Mendělejevem, Gollem a mnoha dalšími. Jak k tomu sám Hellmuth-Brauner dodává: „(...), *stoupaly k nám dřevěné prošlapané schody, tytéž schody, po nichž kdysi kráčeli Palacký, Rieger, Havlíček, pak lumírovci, sochaři, malíři, celé generace našeho obrození a pak již obrozeného národa.*“⁵⁶⁰ K životu rodiny se Vladimír Hellmuth-Brauner nevyjadřuje tolik jako spíše k veřejně známým událostem. Určité rodinné příhody zmiňuje spíše v občasných odstavcích, které prolínají jinak paměti zaměřené zejména v první třetině velkou měrou na politický/profesní život Františka Augusta Braunera a jeho neustálý *boj* proti Rakousku.⁵⁶¹

Autor pamětí se v hlavní osnově prakticky drží chronologického vyprávění, ale mnohé odbočky a komentáře tuto posloupnost překračují. Jako literární historik si Hellmuth-Brauner uvědomuje postupy vědeckého poznání, metod a ověřování zdrojů, ale tato pravidla nedodrжуje důsledně, třebaže na svoje odborné počínání často upozorňuje. Jeho obsáhlé rodinné memoáry jsou pramenem pro poznání kulturního, společenského i politického života druhé poloviny 19. století, ale často je jim vytýkána jistá vrtkavost faktů a mytizace. Tyto paměti se řadí k těm, které cílí na budoucího čtenáře (srozumitelnost, čtivost, zábava) a široké obecenstvo (zájem o

⁵⁵⁸ Vladimír Brauner byl dědeček Vladimíra Hellmutha-Braunera, otec jeho matky Věry. Věra Braunerová si vzala dr. Gabriela Hellmutha, ale manželství nebylo šťastné a jejich syn (jedináček) Vladimír Hellmuth po rozvodu žil u babičky a dědečka na Národní třídě – „*Tím jsem se pořádně pobrauneřil,*“ píše VHB. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 250.

⁵⁵⁹ Členy domácnosti byli v 60. letech 19. století také Zdeňka Havlíčková, dcera Karla Havlíčka Borovského, a tehdy ještě domácí učitel Svatopluk Čech. Všem třem sourozencům Vladimírovi, Bohuslavovi a Zdence věnoval VHB velkou pozornost, Zdence dokonce vlastní velmi obsáhlou kapitolu. *Ibid.*, s. 208–245.

⁵⁶⁰ *Ibid.*, s. 25.

⁵⁶¹ Přestože v rodině byl tento neustálý protihabsburský odboj jistě velice silně zakořeněný (hodně se o něm mluvilo), VHB paradoxně v kapitole, kde se věnuje osobnosti Františka Josefa I. docela prokazuje jistou empatii a panovníka nelíčí veskrze negativně, ale jako člověka, který neměl snadný osud, od mládí měl určenou budoucnost, pro kterou si sám v sobě musel vybudovat vnitřní zázemí a vyrovnávat se s nabytou zodpovědností. Zejména zde: *Ibid.*, s. 138–144. Vysvětluje zde ovšem i to, že sice se v rodině proti monarchii bojovalo, ale František Josef I. byl spíš *symbol* této monarchie než strůjce bezpráví. VHB píše, že si císaře jeho dědeček (Vladimír Brauner) a T. G. Masaryk vlastně vážili za jeho nadstranickost.

české dějiny, politiku, umění i senzace). Rodinné zázemí Vladimíra Hellmutha-Braunera patřilo k těm, které se od běžného domácího prostředí počátku 20. století lišilo. Vyrůstal v prostředí slavné rodiny, v prostředí uměleckém, intelektuálním a prodchnutém národní i rodovou hrdostí, které ostatně běžně staví bok po boku. První kapitola je příznačně věnovaná tomuto podhoubí, do kterého se Hellmuth narodil, a která stručně objasňuje, jaké bylo rodinné prostředí u Braunerů a jak rodina uvažovala a jakými komunikačními prostředky a kanály o své *slavné* minulosti malého Vladimíra zpravovala. Informace, které získával z rodinného vyprávění, očividně převažují nad všemi ostatními zdroji, a přestože autor sám přiznává, že taková vyprávění nejsou spolehlivým pramenem, přisuzuje jim téměř absolutní platnost.⁵⁶² Stejně jako v dalších případech je vyprávění autora ovlivněno i jeho osobními zájmy a zkušenostmi, proto například při vyprávění o Élimirovi Bourgesovi (manžel jeho pratety Anny) vykazuje schopnosti kontextualizace a interpretace literárního historika.⁵⁶³ Stejně tak v kapitole, která je celá věnovaná jeho pratetě Zdence Braunerové, věnuje pozornost jejímu osobnímu životu i kulturnímu, společenskému a politickému kontextu.⁵⁶⁴

5.1.18. Mikulovi⁵⁶⁵

Paměti jihočeského sedláka a selky jsou zvláštním úkazem rodinné paměti, literárního umu i životního osudu jejich autorky. Spisovatelka Emma Jarošová (1911–2008) materiál sbírala celé dětství a dospívání z vyprávění svých rodičů, moravského sedláka a selky, protože již jako dítě doufala v kariéru spisovatelky. V roce 1968 se rozhodla emigrovat do USA a všechny své poznámky vzala s sebou. Po dvaceti letech byla připravená vzpomínky a vyprávění svých rodičů vydat u příležitosti stého výročí od založení českého časopisu *Hospodář*, který vycházel v Nebrasce od roku 1890.⁵⁶⁶ *Paměti jihočeského sedláka a selky* vycházely v tomto americkém čtrnáctideníku na pokračování po dva roky. Jako vlastní kniha o obrazech života vesničanů

⁵⁶² K faktografickým omylům a nepřesnostem se vyjádřila již editorka paměti Milena Lenderová. Tato práce si neklade za cíl nepřesnosti VHB vyvracet. Více informací v ediční poznámce a doslovu J. Raka. Ibid., s. 365–380.

⁵⁶³ Ibid., s. 184–190.

⁵⁶⁴ Výtvarné umění (počátky impresionismu, barbizonská škola ve Francii, čeští výtvarníci apod.), vztah se Zeyerem, napětí mezi staročechy a mladočechy, asanace.

⁵⁶⁵ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*.

⁵⁶⁶ Česky psané periodikum *Hospodář* bylo založeno v roce 1890 Janem Rosickým v Nebrasce. Z počátku se věnovalo hlavně informacím pro zemědělce, protože podmínky pěstování se od těch evropských (českých) značně lišily. V roce 1961 se vydání přesunulo do Texasu (nový majitel Joe D. Holásek). Vzhledem k malé čtenářské základně bylo vydávání v roce 2012 ukončeno. VACULÍK, Jan. Americký *Hospodář* vychází už 120 let. In: *krajane.net* [online]. 2010 [cit. 08.06.2022]. Dostupné z: <https://archiv.krajane.net/articleDetail.view?id=1835>.

jindřichohradeckého kraje na přelomu 19. a 20. století vyšly v roce 2004. Doslovy a poznámkou knihu opatřili Josef Dolejší a Ladislav Stehlík.

Vyprávění začíná vzpomínkou na rodný jindřichohradecký kraj a přechází k historii zemanského rodu Mikulových.⁵⁶⁷ Tři staletí stará rodová tradice postupně ztratila na síle a otec autorky Karel Mikula již velké polnosti nezdědil. Karel Mikula byl nejstarší z devíti dětí. Rodina pocházela z Kostelní Radouň⁵⁶⁸. Všichni sourozenci jsou v pamětech krátce představeni (jejich vzhled, povolání, manželství). Maminka autorky Maryna (roz. Hůlová) pocházela z Lásenice u Stráže nad Nežárkou. Radostné dětství přičítala dobrému vztahu rodičů a jejich šikovnému hospodaření. Pocházela z deseti dětí. Její otec byl starostou a školním radou v Lásenici. Po otcově smrti se situace změnila, dům zdědil nejstarší syn, který neplnil otcovu poslední vůli a matku i mladší sourozence krátil na zaslouženém bydlení a výminku. Rodina byla nucena odstěhovat se do nájmu v Jindřichově Hradci. Přestože si matka představovala jinou budoucnost pro své děti (konkrétně církevní: z dívek se měly stát jeptišky, ze syna Rudolfa kněz), ani jedno z dětí se jejího přání nedrželo. Dcera Josefa se stala vychovatelkou v hraběcí rodině v Uhrách, Krista vystudovala obchodní školu a byla úřednicí ve Vídni.

Seznámení rodičů Emmy Jarošové je tématem páté kapitoly *Staročeské námluvy*.⁵⁶⁹ Autorka vzpomíná, že její rodiče se *zamilovali na první pohled*, ale během ohlášek měli problémy kvůli anonymním dopisům a udání, patrně od závistivých sousedů budoucího ženicha. Zanedbané hospodářství bylo z počátku třeba uvést do pořádku, ale novomanželům se začalo brzy dařit. Měli 6 dětí: Božena (umřela ve dvou měsících), Josef, Jan, Marie, Karel, Bedřich, Miluška (Emilie či Emma, autorka pamětí). V roce 1910 se rodina kvůli špatným vztahům se sousedem přestěhovala do Jarošova.⁵⁷⁰ Během první světové války byl otec Karel Mikula v Hercegovině a ve Vídni.

K nejčastějším tématům těchto pamětí patří různé přechodové rituály, slavnosti, stravování, domácí léčení, ale i různé vesnické katastrofy (např. povodeň, zloději atd.). Kapitoly jsou tematicky rozčleněny nejčastěji do různých etnografických okruhů: *Staročeské námluvy*, *Výbava selské nevěsty*, *Staročeské obyčeje*, *O křtinách*, *Masopustní maškary* apod. V těchto

⁵⁶⁷ Někdy uváděno jako Mikulovských.

⁵⁶⁸ Kostelní Radouň je obec v okrese Jindřichův Hradec.

⁵⁶⁹ Fotografie Karla a Marie Mikulových viz. *Obrázek 5* příloh.

⁵⁷⁰ Autorka pamětí Emma Jarošová (vl. jm. Mikulová) se narodila v roce 1911 již v novém domově. Svůj pseudonym převzala právě z názvu rodné vesnice.

kapitolách sledujeme jak vyprávění o osudech rodiny, tak historické a faktografické detaily života na vesnici na přelomu 19. a 20. století.

Toto tematické uspořádání a důraz na tradiční zvyklosti přičítáme zejména okolnostem vzniku pamětí, které vycházely v 80. letech v USA a sloužily jako kontakt českých přistěhovalců s dalekou domovinou. O významu a popularitě těchto textů, které vycházely na pokračování, svědčí i ohlasy čtenářů, které jsou v knižně vydané podobě uvedené v závěru publikace.⁵⁷¹ Vyprávění není přísně chronologické a vždy odpovídá zvolenému tematickému okruhu. Sebraným časopiseckým spisům odpovídá i formální a obsahová povaha tohoto pramene. Autorka se věnuje celkem čtyřiceti tematickým okruhům, které pravděpodobně odpovídají tomu, jak byly v časopise uvedeny.⁵⁷² Většina kapitol je zdařilými etnografickými studiemi o životě a zvycích na Moravě přelomu 19. a 20. století. Zajímavostí je, že většina textu je v uvozovkách jako přímá citace otcových a matčiných slov, jak je autorka zaznamenala jako mladá dívka.⁵⁷³ Jindy text doprovází vyloženě poznámky deníkového charakteru, jaké například bylo počasí nebo kde se zrovna sedělo, když tatínek vyprávěl. Opět se jedná o paměti, které předpokládají zorientovaného čtenáře. Členové rodiny nejsou přehledně představeni, je třeba je v příbězích cíleně hledat a jejich jména a pozici v rodině skládat.

5.2. Rodinné paměti z rodinných archivů

Tato podkapitola nabízí pohled na dvoje rodinné paměti, které se od hlavního sledovaného vzorce liší, a to zejména tím, že tyto prameny nebyly vydány. Jedním je náhodně zvolený pramen z *Databáze dějin všedního dne* a je tedy jakousi sondou do rodinných archivů. Druhý pramen byl získán osobní návštěvou a rozhovorem s Evou Kozákovou. Oba tyto zdroje stojí poněkud stranou zvolené pramenné základny a jsou spíše jejím doplňkem, výše řečenou sondou. Jejich problematické případné užití v této práci přineslo otázku, zda je vůbec zařadit. Nakonec však převážila jejich výpovědní hodnota a zjevná užitečnost: rodinná kronika Josefa Koblížka přibližuje nemajetnou rodinu a sleduje prakticky celé 19. století, vzpomínky Evy Kozákové naopak přibližují vzestup dvou rodin z nižší střední vrstvy, končící životem pražské

⁵⁷¹ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 215.

⁵⁷² Archivní výtisky se nepodařilo dohledat.

⁵⁷³ O sobě mluví ve třetí osobě jako o Milče, tj. zkrácenina Emilie.

patricijské rodiny v prvních desetiletích 20. století (v tomto případě je jedinečný také styl vyprávění autorky a dojem samozřejmě zanechalo i osobní setkání).

5.2.1. Devátí (Kuželovi)⁵⁷⁴

Tato rodinná kronika pochází z *Databáze dějin všedního dne* při Historickém ústavu AV ČR. K dispozici je průvodní dopis Josefa Koblížka, který reagoval na výzvu Jany Losové k zaslání vzpomínek „prostých lidí o minulosti“ v časopise *Vlasta* a zaslal svoje rodinné paměti.⁵⁷⁵ Vzpomínky jsou rozděleny na dvě části podle toho, jak do AV ČR dorazily. První část je 9 normostran strojopisu, končí rokem 1929. Druhá část detailněji přibližuje osudy 10 sourozenců Devátých⁵⁷⁶. Na tomto místě zachováváme dosavadní koncept zápisu obsahu pamětí, ale nutno podotknout, že v případě této rodinné kroniky je zápis poněkud monotematický, což ale odpovídá jejímu uspořádání. Jak posléze vyplyne z obsahu pamětí, jsou věnovány hlavně rodinné větvi Devátých, přestože název kroniky předestírá paměti rodiny Kuželů – *Rodinná kronika Kuželů*.⁵⁷⁷

Jan Kužel, pradědeček autora, se narodil v Lukavci u Hořic v roce 1801. Rodina se záhy přestěhovala do Kruhu u Jilemnice. Byli velice chudí a žili v jedné místnosti v ratejně s dalšími třemi rodinami.⁵⁷⁸ Nejmladší Jan se dobře učil, chodil do školy v Pelhřimově.⁵⁷⁹ Oženil se s vdovou Pánkovou. Vyženil čtyři děti (Jana, Josefa, Marii a Annu). Po smrti první ženy se Jan Kužel oženil s Annou Noskovou a stal se hajným ve Svojkou.⁵⁸⁰ Měli dvě dcery Annu (prababičku, z jejíchž vzpomínek čerpá autor pamětí) a za devět let Marii. Jan Kužel zemřel 4. dubna 1885 ve věku 85 let. Dcera Jana Kužela, Anna se narodila 29. srpna 1863. Vdávala se ve svých devatenácti letech za Jana Devátého. Manželé se přestěhovali do Zápříčnice⁵⁸¹ a měli

⁵⁷⁴ KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*.

⁵⁷⁵ Výzva PhDr. Jany Losové, CSc., aby čtenáři zasílali své „svědectví prostých lidí o minulosti“. LOSOVÁ, Jana. Vaše psaní ke vzpomínání. *Vlasta*. 1992, roč. 46, č. 24.–28.02.1992, s. 2. Jeden z průvodních dopisů Jaroslava Koblížka dr. Janě Losové k zasláním vzpomínek, r. 1992 viz. *Obrázek 6* příloh.

⁵⁷⁶ Někdy psaných jako „Devátovi“.

⁵⁷⁷ Kuželovi jsou také v kronice nedůsledně uváděni někdy jako Kůželovi. Pro potřeby sjednocení vycházíme ze jména Kužel.

⁵⁷⁸ Tzv. ratejny byly obvykle přízemní domy, kde bydlelo několik rodin. Prostory odděloval jen nábytek nebo závěsy, uprostřed stála jediná kamna.

⁵⁷⁹ Protože se dobře učil, dostal příležitost od rychtáře, který ho nechal chodit do školy i v zimě a obstaral mu oblečení a boty. Rodina neměla ani na jídlo pro svých devět dětí, malého Jana tedy krmil učitel svým chlebem, tzv. „na slepičku“ (to byly dary sedláků učitelovi za to, že učil jejich děti).

⁵⁸⁰ Svojek je obec v okrese Semily.

⁵⁸¹ Zápříčnice je osada u Staré Paky.

celkem deset dětí (Annu, Jana, Marii, Josefa, Františka, Antonína, Jindřicha, Františku, Aloise a Růženu).⁵⁸² Těmto sourozencům je věnováno další vyprávění.

První dcera Anna se provdala za Aloise Franka, který si i adoptoval její nemanželskou dceru Annu. Rodina žila spokojeně na hájovně v Dobřenicích, dokud jejich syn Alois Frank nepytláčil: byl přistižen a jeho otec byl pro výstrahu dalším zaměstnancům propuštěn. Od té doby se rodina velice často stěhovala a otec začal trpět na nemoci srdce. Zemřel, když mu bylo 62 let.

Další sourozenec Devátých, Jan se narodil v únoru 1885. Od mala byl zádumčivé povahy, což ještě zesílilo po sérii nehod, které se mu jako dítěti přihodily, věnoval se spiritismu.⁵⁸³ Po škole začal pracovat v tkalcovně. Když mu bylo 23 let, odstěhoval se do České Skalice, kde se stal tkalcovským mistrem. Jeho žena Marie Viková pocházela z nedalekých Hořiček. V roce 1916 Jan Devátý narukoval a krátce poté jeho žena zemřela na tuberkulózu.

Marie Devátá se narodila 19. listopadu 1886. Ve škole se jí příliš nedařilo, brzy začala pracovat v tkalcovně v Nové Pace. Provдалa se za ovdovělého Josefa Koblížka do Staré Paky. Měli pět dětí (Ladislav, Josef⁵⁸⁴, Jaroslav, Růžena, Jindřich). Rodina se často stěhovala, nikde se jí nedařilo. Marie Devátá zemřela, když jí bylo 47 let.

Josef Devátý se narodil 19. listopadu 1888. Po škole se stal tkalcem v novopacké tkalcovně stejně jako jeho sourozenci, velkou část mládí strávil na vojně a později v první světové válce. Po roce 1918 se stal četníkem na Šumavě, kde se seznámil se svou budoucí ženou Boženou Oldřichovou. Po svatbě se přestěhovali zpátky do Nové Paky, kde se stal vrchním mistrem tkalcovny.⁵⁸⁵

František Devátý se narodil 29. srpna 1890. Ve škole se mu dařilo dobře, studoval na odborné škole tkalcovské v Lomnici nad Popelkou. Pracoval jako účetní nejprve v Hořicích,

⁵⁸² Jejich dcera Marie Devátá je maminkou autora pamětí.

⁵⁸³ Jan Devátý odebíral volnomyšlenkářské časopisy a velmi se zajímal o spiritismus. Josef Koblížek vzpomíná, že se tím nakonec nechala celá rodina strhnout a spiritismu se věnovali všichni. „Později, když už byl starší, působil těmito myšlenkami na své bratry i celou rodinu a on to byl, který v rodině rozšířil a zavedl svou dobrotou a svou sečtělostí rodinu ke spiritismu a volnému myšlení vůbec.“ KOBLIŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*, s. 6a. Ostatně spiritismus má na Novopacku velkou tradici, kterou podnítl zejména Karel Sezemský. Založil vlastní vydavatelství spiritistických knih a vydával i periodikum *Posel Záhrobní*. To je pravděpodobně časopis, který četával Jan Devátý.

⁵⁸⁴ Josef Koblížek, autor rodinné kroniky.

⁵⁸⁵ Vrchním mistrem tkalcovny byl také v Miletíně, Tesdorfu, Sylvákově – zde byla továrna v roce 1938 začleněna do Sudet, Devátý byl uvězněn ve sklepě, ale podařilo se mu utéct. Za druhé světové války byl mistrem ve Dvoře Králové. Po válce se stal vrchním mistrem ve Varnsdorfu ve Velvetě.

poté v Lomnici, odkud musel narukovat na vojnu, kde jej také zastihla první světová válka.⁵⁸⁶ Po válce se stal revidentem ministerstva financí a nakonec přednostou revizní komise.⁵⁸⁷ Zemřel v Jiřetíně ve věku 74 let.

Jindřich Devátý se narodil 15. července 1894. Vyučil se strojním zámečnickem a odešel do Liberce, aby se naučil německy. Po návratu začal pracovat jako montér zámečnick v elektrárně v Nové Pace. V roce 1914 narukoval a stal se pilotem. Na frontě v Itálii byl sestřelen a o den později zemřel.⁵⁸⁸ Bylo mu 24 let.

Alois Devátý se narodil 6. srpna 1899. Od dětství byl podle vyprávění prchlivé povahy a nevycházel příliš s rodiči ani s učiteli ve škole. V sedmnácti letech musel narukovat. Pět měsíců před koncem války dezertoval a schovával se spolu se svým bratrem Antonínem u rodičů. Po válce se oženil s Annou Hlouškovou. Chvilí pracoval v textilní továrně. Před druhou světovou válkou se rodina odstěhovala do Prahy, kde Alois pracoval jako vrátný. Nakonec se rodina usadila v Železném Brodě.

Františka Devátá se narodila 31. ledna 1901. Po vychození měšťanské školy zůstala u rodičů, kteří již vyžadovali pomoc v domácnosti. Provdala se za rescipienta finanční stráže Suchomela, který ale ve 42 letech podlehl rakovině. Měli tři děti, se kterými se odstěhovala k Antonínu Skalskému do Nové Paky.

Růžena Devátá se narodila 2. března 1905. Vychodila měšťanskou školu v Nové Pace. Během první světové války pomáhala své sestře Anně v Dobřenicích u Hradce Králové. Byla vyučenou modistkou a pracovala v Jablonci nad Nisou a pak v Nové Pace. Provdala se za Josefa Brádle.⁵⁸⁹ Kronika končí rokem 1966.

Kronika Josefa Koblížka podává mnoho faktických informací, ale k rodinné paměti se toho čtenář dozví méně. Josef Koblížek zachytil vzpomínky své babičky Anny Deváté a zaměřoval se na faktické informace typu narození, práce, úmrtí, sňatky, bydliště, předkova povaha, prospěch ve škole.⁵⁹⁰ Pravděpodobně mu vzpomínky diktovala, alespoň podle stylu

⁵⁸⁶ František Devátý byl na frontě v Srbsku, Rusku, Itálii, kde se stal zajatcem a musel pracovat na vinicích. Domů se vrátil v roce 1919.

⁵⁸⁷ Za druhé světové války byl již v penzi, ale byl nasazen jako vedoucí pracovník v továrně ve Varnsdorfu. Po převratu se stal předsedou MNV, ale ze zdravotních důvodů musel odstoupit.

⁵⁸⁸ Jindřich Devátý byl sestřelen u Leese v Itálii. Jeho letoun se vzňal a pilot v 50 m nad zemí vyskočil a při dopadu si vrazil nohy do těla.

⁵⁸⁹ Josef Brádle zapsal vzpomínky babičky své ženy do rodinné kroniky.

⁵⁹⁰ Na dokreslení autor přidává zajímavé historky, spíše *epizodky*, které se v rodině dochovaly.

jazyka a zápisu, ale jistotu nemáme. Obzvláště je to patrné na první části strojopisu. Autor paměti čerpal také z poznámek strýce Josefa Brádleho, ten je autorem hlavně druhé části paměti. Autorství je v případě této rodinné kroniky trochu problematičké. Hlavním zdrojem vzpomínek je vyprávění Anny Deváté, to patrně zachycoval Josef Koblížek a/nebo Josef Brádle. V jednom z průvodních dopisů je autorství připisováno Koblížkovi, v druhém Brádlemu. Tento výklad se tedy drží toho, že pravděpodobně nějak spolupracovali, ale hlavní autorství přičítáme Koblížkovi.

Z kroniky je patrné, že se v rodině dbalo na dodržování určitého řádu věcí, který když byl porušen, bylo to považováno za velký poklesek. Je to patrné zejména na druhé části kroniky, která líčí osudy deseti sourozenců. Tyto osudy jsou očividně vyobrazeny se zřetelem na to, jak si kdo v očích matky Anny Deváté stál. Obzvláště život Marie Deváté a jejího muže se zdá zachycený trochu zaujatě a zjevně s ním pamětnice nesouhlasila. Zde má tedy rodinná paměť funkci vyloženě informativní, důležitá data a spojení s minulostí se nesměla vytratit, tomu odpovídá i styl, který trochu připomíná překotné vyprávění člověka, který spěchá, aby stihl říci vše, co se mu v paměti vybaví (některé informace se i vícekrát opakují, jindy je uveden životopis člověka, který s rodinou tolik nesouvisel, ale jednoduše si na něj pamětnice vzpomněla a chtěla po vnukovi příběh zapsat). Formě diktování by odpovídal i přiložený ofocený strojopis a ruční škrty, opravy a podtrhávání.

5.2.2. Bozděchovi a Branžovští⁵⁹¹

Rodinné paměti Evy Kozákové jsou jedněmi z těch získaných osobně. Nejsou součástí žádné databáze ani archivu, zatím jsou v držení rodiny. Eva Kozáková začala rodinné vzpomínky sepisovat ručně v roce 1984 do sešitů (hlavní část sepsala patrně během následujících pěti let, ale až do své smrti v roce 2016 aktivně vzpomínky doplňovala). Její vzpomínky pak do počítače přepsala vnučka Jiřího Branžovského Lenka. Součástí získaných kopií jsou dvoudílné paměti zaměřené výhradně na rodinu. První se týkají předků z matčiny strany (Bozděchů) a druhé

⁵⁹¹ V použitých pramenech a v citacích pracujeme se dvěma zdroji. Oba dokumenty jsou soubory bez formálních úprav, bez řádkování, zarovnání (nesplňují formální požadavky normostrany). Fakticky nemají ani vlastní názvy. Uvádíme je pod názvem sledované větve rodiny jako: KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*. V těchto vzpomínkách bylo těžké se zorientovat, protože obsahují mnoho jmen a dat. Rodina byla velice rozvětvená a všechny tyto rodinné větve a generace získaly v rodinných vzpomínkách místo, navíc ve dvou generacích došlo ke třem příbuzenským svazkům. Pro potřeby této práce a lepší orientaci byl tedy vytvořen interaktivní rodokmen předků Evy Kozákové: <https://www.myheritage.cz/site-family-tree-313537341/braunnerovi?newTree=&rootIndividualID=2000001>.

otcovy rodinné větve (Branžovských). S druhou částí paměti autorce pomáhal bratranec Jiří Branžovský.⁵⁹² Právně vzdělaná Eva Kozáková přísně rozlišuje fakta a vlastní dohady. Čerpá ze svých vzpomínek, a jak sama v úvodu k pamětem píše, drží se rodinných vyprávění a nalezených písemností (zejména rodinné korespondence).⁵⁹³

Rodinná kronika začíná rokem 1782 narozením Václava Smitty. Ten po dokončení gymnázia nastoupil v roce 1810 na doporučení Bernarda Bolzana ve Vlašském sirotčinci, později se stal jeho ředitelem a zůstal zde 50 let. Byl třikrát ženatý. První žena zemřela tři roky po svatbě, druhá žena Marie (roz. Malíková) byla pomocnicí své tety v malostranském gymnáziu. Měl s ní dvě děti (dospělosti se dožil pouze Alois), během třetího těhotenství v 9. měsíci Marie zahynula při zřícení kuchyně. Třetí manželka se jmenovala Kateřina (roz. Pechanová), svatba se konala roku 1821. Manželé měli osm dětí, dospělosti se jich dožilo šest (Alois, Václav, Josefa Marie, Adalbert, Barbora, Jan, Johana, Josef). Vyprávění pokračuje zmínkou o svatbě Josefy Marie a lékaře Alberta Prokopa. Jejich dcera Mária měla šťastné dětství, rodina byla dobře finančně zajištěná, ale po brzké smrti rodičů se stala v šestnácti letech sirotkem bez prostředků. Nakonec se vdala za svého bratrance Rudolfa Bozděcha.

Ten pocházel z rodiny Josefa Bozděcha a Josefy, roz. Hradové. Josef Bozděch byl ředitelem pomocných úřadů u Krajského soudu v Hradci Králové a dožil se 94 let. Oženil se s Viktorií (roz. Pachlovou), měli šest dětí (Gustav, Emilie, Žofie, Kateřina, Aloisie, Viktorie). Gustav Bozděch (1819–1902) studoval na malostranském gymnáziu, později přešel na piaristické gymnázium v Panské ulici a po něm na studium medicíny na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Promoval 1844 z medicíny a 1845 z chirurgie. Profese lékaře mu ale osobně nevyhovovala a zaměstnání se nelíbilo ani jeho nastávajícímu tchánovi Václavu Smittovi.⁵⁹⁴ Gustav Bozděch se tedy stal profesorem na Gymnáziu v Levoči a později na Tereziánské akademii ve Vídni. Již během manželství s Barborou Smittovou se stal školním inspektorem

⁵⁹² Ten se svému úkolu věnoval zodpovědně a objížděl matriky, fary i rodinná místa. Doplnil tak vlastní vzpomínky (někdy dohady) své sestřence o faktické údaje a data.

⁵⁹³ Eva Kozáková se rozhodla rodinné paměti sepsat při úklidu rodinného bytu, kdy objevila množství dokumentů: dopisů, fotografií, poznámek, úředních dokumentů, pohlednic apod. Jednotlivé informace jsou podávány velice stručně, hlavní osnovu tvoří jména jednotlivých předků rodiny a následují více či méně vypovídající odstavce, pravidelně sledující hlavně: vzdělání, zaměstnání, manželství, potomstvo, úmrtí doplněné rodinnými historkami. Obzvláště předci první poloviny 19. století mají jen kusé informace. Čím novější data, tím více informací. První světová válka je zobrazena téměř pouze v dopisech.

⁵⁹⁴ Svobodné povolání lékaře se V. Smittovi zdálo nespolehlivé a chtěl pro svou dceru státního zaměstnance.

pro Bukovinu u Černovic.⁵⁹⁵ S Barborou měli osm dětí (Gustav, Kateřina, Rudolf, Johanna, Adelais, Marie, Josef, Ferdinand).⁵⁹⁶

Rudolf Bozděch studoval nejprve na německém gymnáziu v Brně a Českých Budějovicích, posléze přešel na místní české gymnázium. Promoval na Karlo-Ferdinandově Univerzitě na Právnické fakultě. V Praze se seznámil se svou sestřenicí Márinkou Prokopovou a v roce 1885 se vzali.⁵⁹⁷ Rodina nejprve krátce žila v Sušici, později se přestěhovali do Jilemnice, kde Rudolf nastoupil jako okresní hejtman. V roce 1900 rodina odešla do Prahy, Rudolf byl místopředseda rada a později od roku 1918 ministerský rada na Ministerstvu zemědělství.⁵⁹⁸ Měli tři dcery: Marii, Alžbětu a Olgu (matka autorky paměti). Tím končí první část.

Druhá část začíná jen kusou informací o sňatku Karla Erazyma a Magdalény Jandové, jejich syn Antonín Erazym se oženil s Rosálií Svobodovou a měli tři děti: Annu, Josefa a Karla. Zde již v rodinné kronice přichází více informací, když se osmnáctiletá Anna provdala v roce 1872 za Gustava Tadeáše Schmerhovského, arcivévodského toskánského lesního/revírníka v Kopě u Ovčár a v Klecanech. Manželé měli pět dětí (Albrecht, Milada, Maxmilián, Gustav, Otto). Milada Schmerhovská se v roce 1897 seznámila s operním pěvcem Josefem Branžovským a od této chvíle jsou již vzpomínky obsáhlejší.⁵⁹⁹

Josef Branžovský vystudoval konzervatoř v Emauzích (nejprve fagot, pak zpěv), v Itálii se učil zpěvu. Od roku 1888 začal kariéru operního pěvce.⁶⁰⁰ V roce 1897 se oženil s Miladou Schmerhovskou a odjeli do Augsburgu, kde měl pěvec angažmá. Měli spolu syny Jiřího a Josefa. Po narození dětí byla Milada Branžovská často v Praze u otce na Vinohradech, minimálně vždy, když nebylo jisté, zda bude manželova pracovní smlouva stálá. V roce 1903 skončilo jeho angažmá natrvalo (poslední byla Plzeň). Dva roky učil zpěv na dívčím lyceu, poté si založil vlastní pěveckou školu.⁶⁰¹ Jeho syn Jiří Branžovský (otec autorky paměti) ještě ve svém maturitním roce 1914 odešel do první světové války. Po válce se vrátil ke studiu na

⁵⁹⁵ Dnešní Ukrajina, na hranicích s Rumunskem.

⁵⁹⁶ Rudolf Bozděch je bratranec, kterého si vzala Márinka.

⁵⁹⁷ Potřebovali k tomu papežský a úřední dispens.

⁵⁹⁸ Rudolf Bozděch se specializoval zejména na vodní právo.

⁵⁹⁹ Přesto je ale poznat, že k této rodinné větvi tolik informací nebylo, protože Kozáková nemá tolik vlastních komentářů a spíše cituje z dopisů.

⁶⁰⁰ Eva Kozáková má k dispozici seznam všech jeho nastudovaných rolí s datem a místem. Ve vzpomínkách zaznamenala také podobu tehdejšího angažmá tak, jak ji vyvodila z nalezených smluv. Na svých angažmá se Branžovský seznámil s Emmou Stern, se kterou měl nemanželskou dceru Germaine. Pravděpodobně se jedná o francouzskou malířku Emmu Stern (1878–1970).

⁶⁰¹ Do této školy chodili herci Eduard Kohout, Vlasta Burian, pěvkyně Ota Horáková, zpěvák Karel Hruška.

Právnickou fakultu ještě c. k. Karlo-Ferdinandovy univerzity. Seznámil se se studentkou filozofie Olgou Bozděchovou a v roce 1925 se vzali. Tím rodinná kronika končí.

První strany vzpomínek Evy Kozákové jsou velice stručným vhladem do minulosti předků. Prakticky se věnují jen těm mužským, a to ještě pouze z pohledu jejich vzdělání, zaměstnání, manželství, úmrtí.⁶⁰² Postupně informací přibývá. Eva Kozáková prakticky komentuje a doplňuje svoje nálezy v rodinném archivu dokumentů (u první i druhé části pamětí). Jako jedna z mála autorek zkoumaných pamětí vypráví rodinný příběh s nadsázkou a mnohdy i humorem. Například její názor na prastrýce Josefa (Južu) Bozděcha: „*S jeho suchopárnou pedantskostí ale nelogicky kontrastuje jeho nezadržitelná rozmnožovací zdatnost.*“⁶⁰³ Jinde si pokládá subjektivní otázky a její vyprávění tak budí dojem oboustranného dialogu. Jazykový styl se tak mnohdy podobá přímé rozpravě, někdy využívá hovorových výrazů, několikerých otazníků, celé vzpomínky tak působí spíše dojmem, že ještě měly projít kontrolou a plánovala se jejich další jazyková a formální úprava.⁶⁰⁴ Charakteristická je pro tyto vzpomínky snaha o zachování minulosti, touha zaznamenat minulé zvyklosti, aby se na ně nezapomnělo (obvykle každodenní, *obyčejné* činnosti – koupání, cestování, vaření, návštěva banky, uspořádání místností). Nutno podotknout, že rodina autorky byla na přelomu 19. a 20. století velice dobře situovaná a finančně zajištěná. Mohli si dovolit cestovat, vlastnit několik bytů. Eva Kozáková ovšem velice dbá na to, aby rodina nepůsobila snobsky.

Závěrem kapitoly o nevydaných pamětech: Díky těmto dvěma rodinným pamětem vybočujícím ze zavedené metodiky výběru pramenů vidíme zřetelný rozdíl mezi paměťmi, které byly určeny k vydání, a těmi, které zůstávaly v držení rodiny. Po obsahové stránce se vzpomínky více méně neliší, rozdílný přístup spatřujeme v míře stylizace, úpravě jednotného konceptu. Z toho důvodu považujeme za správný náš původní záměr zabývat se paměťmi vydanými, které p širší možnosti obsahové analýzy, kde míra stylizovanosti nabízí nové roviny výkladu. Tato sonda do nevydaných pamětí ukázala, že pamětníci, kteří nepředpokládají širší okruh čtenářů, své vzpomínky zestručňují, redukují na zásadní životní období rodiny (narození,

⁶⁰² Ovšem jsou to 200 let staré informace, pravděpodobně získané v matrikách Jiřím Branžovským.

⁶⁰³ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 20.

⁶⁰⁴ „*Kroniku jsem začala psát v roce 1984, kdy u nás po nějakém počítači nebylo ani stopy, a taky jsem ji nemínila jako nějaké literární dílo. Prostě, jak jsem se probírala písemnostmi, zachycovala jsem svoje poznatky.*“ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*, s. 1.

manželství, potomci, zaměstnání, úmrtí). Ve chvíli, kdy autor předpokládá širší čtenářskou obec, zasazuje fakta a své vzpomínky do plynulého příběhu. Vedle obsahu je pro něj důležitá narativnost, fabulace, čtivost, chce dodat svému vyprávění komplexnost a smysl, protože lidská mysl tíhne k uspořádání objektivních informací do „*příběhových schémat*“.⁶⁰⁵

⁶⁰⁵ Srov. LENDEROVÁ, Milena. *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2013, s. 10.; MOCNÁ, Dagmar. Příběhy Nerudových lásek. Životopis jako kulturní konstrukt. *Česká literatura*. 2011, roč. 59, č. 2, s. 149.

5.3. Autoři a jejich paměti v datech: tabulky

Tabulka č. 1: autoři pamětí a rodinných kronik podle dat narození

1800*–1825	1826–1850	1851–1875	1876–1900	1901–1925
Vojtěch Flesar 1788–1860	Jan Dobeš 1826–1898	Marie Červinková- Riegrová 1854–1895	Eva Vrchlická 1888–1969	Vladimír Hellmuth- Brauner 1910–1984
Antonie Kavalírová 1804–1879	Karolína Světlá 1830–1899	Josefína Regálová 1854–1933	Augustin Alois Neumann 1891–1948	Emma Jarošová 1911–2008
	Věnceslava Lužická 1832–1920	Renata Tyršová 1854–1937	Marie Nacházelová 1900–1995	Jaroslav Koblížek 1915–1993
	Sofie Podlipská 1833–1897	František Dobeš 1857–1937	Eduard Grégr 1900–1986	Eva Kozáková 1925–2016
	Eliška Krásnohorská 1847–1926	Mořic Flesar 1859–1929	František Dobeš 1895–1975	
	Františka Flesarová 1827– 1902	Jan Pohl 1863–1905(?)		
		Růžena Pokorná- Purkyňová 1864–1951		
		Marie Gebauerová 1869–1928		

* Vojtěch Flesar se narodil již v roce 1788, proto do vytyčené generace nespadá.

Uvedená tabulka č. 1 dobře graficky znázorňuje silnou pozici generace autorů narozených po polovině 19. století, tj. 1851–1875. Zadaná kritéria metodiky výběru zkoumaných pamětí nezahrnovala data narození autorů, jediným časovým požadavkem bylo zobrazení 19. století. Z toho důvodu je dominantní počet autorů této generace signifikantní. Ukazuje, že tato skupina autorů měla odlišné podmínky pro sepsání pamětí. Právě jejich paměti intenzivně vycházely a byly žádané v období (dramatických) národních okamžiků 20. století (první republika, druhá světová válka). Je to generace autorů, která byla svědky a pamětníky vrcholu českých národních snah 19. století, zlomových okamžiků českých dějin, a proto měla její sdělení pro 20. století zásadní výpovědní hodnotu – připomínala nezdolnost českého národa, jeho významné představitele a představitelky, ale i životy obyčejných lidí a staré dobré časy. Navíc rozvoj bulvární žurnalistiky po první světové válce neposkytoval jen platformu, ale také vychovával široké čtenářské obecnstvo paměťové literatury.

Časový prostor na zaznamenání pamětí měli autoři ve stáří. Průměrný věk, kdy autoři své paměti sepsali, je necelých 62 let s tím, že v některých případech jde ovšem o odhady, protože není jisté, kdy přesně pamětník začal psát a také se mohlo jednat o psaní rozložené i do několika (desítek) let.⁶⁰⁶ Někteří autoři své vzpomínky sepsali dokonce již během mládí.⁶⁰⁷ Průměrný věk se u autorů příliš nelišil ani v rozmezí sledovaného stoletého období. Rozdělíme-li je na třetiny, vyjde nám, že se generace narozená 1800–1850 rozhodla paměti sepsat průměrně kolem 55. roku, ovšem s jednou velkou výjimkou.⁶⁰⁸ Generace zastoupená nejvíce autory narozená 1851–1875 sepisovala kolem 62. roku věku. A nakonec autoři narození 1876–1925 měli zhruba 67 let. Tato pozorování zhruba odpovídají naději na dožití, jak je představuje publikace *Dějiny obyvatelstva českých zemí*.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ Zvláště v případě kronik, kdy na rodinné kronice autoři pracovali prakticky celý dospělý život. Jejich věky ve výpočtech vynecháváme (Dobešovi, Flesarovi).

⁶⁰⁷ Karolíně Světlé bylo 32 let, když poprvé vyšlo jejích *Několik archů z rodinné kroniky*. Marii Červinkové-Riegrové bylo 38 let, když v roce 1892 dopsala vzpomínky na svou matku.

⁶⁰⁸ Výpočet významně ponižuje zmíněný věk Karolíny Světlé. Pokud bychom vynechali nejnížší a nejvyšší hodnotu, získáme průměrný věk 61,5 let. Vzhledem k naději na dožití obyvatelstva českých zemí ve sledovaném období, je uvedené věky o mnoho let převyšují. FIALOVÁ, Ludmila et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 396.

⁶⁰⁹ Průměrná délka života dvacetiletých osob se do roku 1870 zvýšila na 58,6 let u mužů, 60 let u žen. V roce 1910 to bylo u mužů 61,1 let, u žen 63,2. FIALOVÁ, Ludmila. Úmrtnostní poměry. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 190.

Kromě roku narození je ovšem důležité i hledisko, kdy k veřejnému publikování paměti došlo, což ještě více reflektuje společenskou poptávku po tomto druhu literatury.⁶¹⁰ V drtivé většině jsou to vydání, ke kterým došlo v již zmíněných obdobích – první republika a druhá světová válka. Jinými slovy v období euforie ze vzniku samostatného českého státu, ve chvílích určitého vystřízlivění⁶¹¹ a v okamžiku jeho bolesti během světového válečného konfliktu, kdy se memoárová literatura stala jakýmsi *únikem*. To potvrzuje tabulka č. 2, která odráží dobu vydání pamětí. Je zřejmé, že vydávání rodinných pamětí zobrazujících 19. století se těšilo enormnímu zájmu od 20. do 40. let 20. století, a to mnohdy opakovaně po celou dobu druhé světové války.⁶¹² Společnost toužila nejen po vzpruze v podobě životních osudů velkých osobností českého národa, které dodávaly morální sílu, ale stejnou měrou i po vzpomínkách na *staré časy a dobré lidi*, které utěšovaly. Po roce 1948 dochází ke zjevnému útlumu vydávání tohoto typu pamětí.⁶¹³ Obnovení zájmu můžeme vidět až po revoluci od 90. let 20. století.⁶¹⁴

⁶¹⁰ Specifickým typem pamětí, které vycházely, jsou kratší vzpomínkové texty zveřejněné v časopisech. K časopiseckým vydáním docházelo již během druhé poloviny 19. století, obvykle u různých zvláštních příležitostí, nejčastěji výročí narození slavných osob.

⁶¹¹ Jiří Rak například upozorňuje, že zájem o vzpomínky na „monarchii“ a „zlaté časy“ krystalizuje v období, kdy se projevovaly i negativní stránky života v mladé republice eskalující zvláště po hospodářské krizi na počátku třicátých let. RAK, Jiří. Doslov poněkud metodický. In: *Paměti rodu*. Praha: H&H, 2000, s. 371.

⁶¹² Za druhé světové války vyšly i *Ozářené krby* Maryši Radoňové-Šárecké o českých vlasteneckých rodinách (1945), vzpomínková kniha *O starých časech a dobrých lidech* Marie Strettiové a *Lidé minulých dob* Anny Lauermannové-Mikschové (1940 2x, 1941), což jen dokládá dobový zájem o tento typ literatury. ŠÁRECKÁ-RADOŇOVÁ, Maryša. *Ozářené krby*.; LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. *Lidé minulých dob*.; STRETTIOVÁ, Marie. *O starých časech a dobrých lidech*.

⁶¹³ Rodinné paměti, které vycházely, byly zaměřené na „proletariát“, venkov. Zdůrazňují, že českým národním specifíkem jsou kroniky psané příslušníky lidových vrstev. Srov. NAHODIL, Otakar, Jaroslav KADLEC a Antonín ROBEK. *České lidové kronikářství*. Praha: Orbis, 1960. Jmenujme alespoň vzpomínky dělnice tkalcovny v Loděnici na Berounsku, která vylíčila své dětství dělnické dcery a zachytila životní prostředí a poměry textilních a zemědělských dělníků. TŘESOHLAVÁ, Anna. *Z naší rodinné kroniky*. Praha: Práce, 1962. Nebo v samém závěru bádání objevenou kroniku, kterou již nebylo možné zpracovat, přestože sleduje 19. století. Kronika je dílem čtyř příslušníků rolnické rodiny z Třebětic u Hulína. Zakladatelem kroniky byl Václav Fuksa (1760–1813). LAMPRECHTOVÁ, Věra a Antonín VERBÍK (eds). *Kronika rodiny Fuksovy*. Brno: Blok, 1982.

⁶¹⁴ Sledované rodinné paměti reflektují specifické období českých dějin. V období komunismu pochopitelně paměti vycházely, ale ve velice malé míře ty, které zobrazovaly českou inteligenci 19. století. Z našeho vzorku jsou to opakovaná vydání tří pamětí a paměti Emmy Jarošové z roku 1988, které ale vydala vlastním nákladem v zahraničí. Nejnovější jsou to například vzpomínky synovce Edvarda Beneše sepsané v USA (z angl. originálu přeložila Anna Jaegerová). BENEŠ, Bohuš. *Sága rodu Benešů. Pavel CARBOL a Martin NEKOLA*, (eds). Praha: s podporou Rady vědeckých společností ČR, z.s. Společnost Edvarda Beneše, 2022. Bohuš Beneš (1901–1977) byl diplomat, novinář a spisovatel. Působil v cizině (Brusel, Londýn, San Francisku).

Tabulka č. 2: název pamětí a roky jejich vydání a sepsání

	Název pamětí/kroniky	Rok(y) vydání	Rok(y) sepsání
1	Několik archů z rodinné kroniky a Ještě několik archů z rodinné kroniky	1862, 1863 (Z literárního soukromí 1880, 1897, 1904, 1932, 1940, 1941, 1959)	1862, 1863
2	Marie Riegrová, rodem Palacká: její život a skutky	1892	1892
3	Z mého mládí (Krásnohorská)	1921*, 1927*	1920
4	Jindřich Fügner: paměti a vzpomínky na mého otce	1924, 1926, 1927	1924
5	Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera	1926 (I. a II. díl), 1932 (III. díl)	oba díly 20. léta 20. století (asi 1925 až 1928)
6	Paměti babičky Kavalírové	1929, 1930, 1938, 1939, 1940 (4x), 1947, 1993, 2002 (audio kniha)	1859–1862
7	Z mých pamětí (Lužická)	1929	1896
8	Dětství (a mládí) s Vrchlickým	1939, 1940, 1947, 1953 (Dětství a mládí... 1960, 1988)	konec 30. léta 20. století a „Mládí“ po druhé světové válce
9	Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě	1940	30. léta 20. století
10	Kronika rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou	1941	1530–1941
11	Rodinná kronika (Regálová)	1929, 1942	1923–1927
12	Život tří generací (Pokorná-Purkyňová)	1944	20.–30. léta 20. st.
13	Paměti jihočeského sedláka a selky (Jarošová)	1988, 2004	1925, dokončení 60. léta 20. století

14	Historie rodiny (Grégr)	1996	asi 80. léta 20. století
15	Paměti rodu (Hellmuth-Brauner)	2000	20.–30. léta 20. st.
16	Rodinná kronika Flesarů	2013	1423–dosud
17	Kronika jednoho rodu (Pohl)	2017	1832–1920
18	Rodinná kronika. Po zavátých stezkách (Nacházelová)	2017	1976
19	Rodinná kronika Kuželů	RA**	dokončeno 1992
20	Rodinné vzpomínky E. Kozákové	RA**	1984, ale úpravy až do 2016

* Datace prvního vydání se liší. Někde se uvádí 1920, jinde 1921. Na vině může být úvodní slovo autorky, které je skutečně opatřeno rokem 1920, ale k vydání patrně došlo až o rok později. V roce 1927 vyšly dvě kapitoly z pamětí: KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Vzpomínky na domov a rodiče: dvě kapitoly z knihy E. Krásnohorské-Pechové Z mého mládí*. Brno: Česká zemská péče o mládež na Moravě, 1927.

** RA Rodinný archiv

6. Analytická část: Funkce rodinné paměti – rodinné hodnoty a jejich sdílení

V této části disertační práce vycházíme ze zkoumaných pamětí, kronik a analyzujeme obsah, funkce a motivace pro jejich sepsání. Po prostudování zvolených pramenů, které svým časovým rozsahem postihují více než jedno století, a díky společenskému postavení autora zahrnujícímu širokou škálu lidí různého sociálního postavení, se podařilo stanovit několik zásadních témat, která byla vlastní téměř všem rodinám. Na základě toho je možné některé skutečnosti zobecnit a dát jim širší universální rámec. Zásadní pak je i komparace těchto témat v jednotlivých rodinách. Jestliže totiž vyznávají stejné hodnoty, činí tak stejným způsobem? A proměňují se tyto hodnoty v čase?

Šestou část práce dělíme na dvě hlavní kapitoly: 6.1. *Pohled zvenčí* se věnuje konkrétním hodnotám v rodinné paměti, jejich funkcím a kontextu. Kapitola 6.2. *Pohled zevnitř* sleduje vnitřní výstavbu pamětí, způsoby, jakými autoři své paměti zprostředkovali, zda svým vzpomínáním pokračovali v rodinné tradici a nakolik si uvědomovali subjektivnost svého vyprávění.

6.1. Pohled zvenčí – kontext rodinné paměti a její funkce: přenos hodnot

Následující kapitoly jsou řazeny sestupně podle témat, která se na základě obsahové analýzy ukázala jako nejčastější a pro rodinu mající největší význam. Jako nejdůležitější se tak ukázala hodnota *pracovitosti*, která byla vlastní všem zkoumaným rodinám, ve všech časových obdobích, proto ji uvádíme na prvním místě. Následovala ji otázka *vzdělání, vzdělanosti a výchování* (graduující zejména v období druhé poloviny 19. století), kterou doprovázely odkazy na *vlastenectví, skromnost, rodinné vztahy a emoce a odkaz na místo*.

6.1.1. Práce, pracovitost a povinnost

Práce a pracovitost byly považovány za atributy dobrého člověka a odkazování na něčí pracovitost bylo mnohdy nejvyšším stupněm pochvaly. Práce byla považována za zdravou a prospěšnou, měla i značnou mravní důležitost. V dnes již klasické publikaci o národním obrození Vladimíra Macury je v Kollárově básnické skladbě *Slávy dcera* pracovitost stavěna proti německé *požívačnosti*.⁶¹⁵ Pracovitost patřila také mezi oceňované ženské vlastnosti po

⁶¹⁵ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H, 1995, s. 92.

dlouhá staletí a, jak uvádějí autorky publikace *O ženské práci*, stála na prvním místě vlastností, kterými měla oplývat budoucí nevěsta.⁶¹⁶ V případě muže byla práce vnímána jako jeho vlastní podstata, přičemž byla svázána s působením na veřejnosti a zejména byla výdělečná, což u žen ve sledovaném období 19. století téměř neplatilo – žena pracovala za plat, jen pokud měla zabezpečit rodinu nebo z existenčních důvodů, žena vdaná navíc potřebovala k placené práci mužův souhlas.⁶¹⁷ Z tohoto pohledu se zdá, že pracovitost jako ctnost a „hodnota všech hodnot“ byla poněkud „genderována“, již z toho důvodu, že především ve středních vrstvách panovala obava ze ženské zahálky, která byla po většinu 19. století korigována pevným denním časovým rozvrhem.⁶¹⁸

Úvahy o pracovitosti je nicméně nutné pojímat komplexně i s ve své době *nežádoucím* protějškem pracovitosti – leností a zahálkou – a od druhé poloviny 19. století s jejím více méně přijímaným *spoluhráčem* – volným časem. *Pasivita* – lenost, zahálka – byly něčím, od čeho byl člověk 19. století neustále odrazován (či za ni byl dokonce trestán, zejména tedy v dětství), ať už společností, rodinou nebo církví. Mladé dívky v tomto směru formovala příslušná literatura.⁶¹⁹ Mravní rozměr zahálky a lenosti byl ovlivněn silným vlivem církve, což vidíme například na slovanských příslovích (která mnohdy vycházela z přísloví biblických) či v díle Jana Ámose Komenského.⁶²⁰ V roce 1852 vyšla sbírka slovanských přísloví Františka Ladislava Čelakovského *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, který práci a zahálce vyhradil jednu celou kapitolu *Práce, pilnost — zahálka, lenost. Obžerství a opilství. Hra.*

⁶¹⁶ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 7.

⁶¹⁷ Tento souhlas se dal obejít. Viz. Ibid., s. 13, 20.

⁶¹⁸ LENDEROVÁ, Milena. „Volné chvíle použijeme ku přerovnání spižirny.“ Ženský svět mezi prací a zábavou. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 17. O „genderově“ nevyváženém přístupu k pracovitosti v 19. století a zjevné pozornosti dobového diskurzu vůči pracovitosti žen svědčí i mnohá současná odborná literatura věnující se tomuto tématu. BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*.; BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*.; BENDOVI, Eva a Zdeněk HOJDA, eds. *Od práce k zábavě. Volný čas v kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021.

⁶¹⁹ LENDEROVÁ, Milena. „Volné chvíle použijeme ku přerovnání spižirny.“ Ženský svět mezi prací a zábavou. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 18.

⁶²⁰ Dílo Komenského mělo v 19. století stále ohlas, zvláště v prostředí pedagogů. Viz. mnohokrát opakovaná vydání Orbis Pictus. Ještě v roce 1899 Ženský výrobní spolek pražský ve své výroční zprávě informuje, že žačky „pěstovaly rozmluvy (pozn. ve francouzštině) dle Komenského knihy *Orbis Pictus*“. In: *Výroční zpráva Ženského výrobního spolku českého v Praze*. Praha: Ženský výrobní spolek český v Praze, 1899, 28(1), s. 32. Mnohá vydání Orbis Pictus byla vícejazyčná (latina, čeština, němčina nebo francouzština). Pro zajímavost francouzské *l'assiduité* překládáme do češtiny jako pilnost i jako pracovitost. Jedním z Komenského „obrazů“ je právě *pilnost*. „*Pilnost, která miluje práci, chrání se leností*“ či „*Po skončených pracích unawena jsouci odpočívá; než odpočinitím občerstvená wrací se ke swému zaměstnání, aby lenosti nezvykla*.“ Obě citace KOMENSKÝ, Jan Ámos. *Joan. Amos. Comenii Orbis pictus = Swět w obrazích = Die Welt in Bildern = Le monde en tableaux*. Praha: Tisk a sklad Jaroslawa Pospíšila, 1845, s. 98.

Zloděj. Cizí a zakázané se líbí. Za všechny (i dosud velice známá) přísloví citujeme: „Příčinlivému dvojitý život. (Anoť se němuž ani říci, že žije, kdo zahalčivý život vede).“⁶²¹ Oporu nacházíme i přímo v biblickém žánru v Knize přísloví.⁶²²

Obecně můžeme říci, že ve sledovaných pamětech měla zásadní význam jednoduše *aktivita* lidí – příčinlivost, činnost, dobročinnost, to vše jsou termíny, které se v rodinné paměti objevují výhradně s pozitivní konotací. Poněkud se proměňuje praktická představa pracovitosti s ohledem na její vnější projevy i sociální prostředí. Na venkově po celé 19. století, a ještě i na počátku století dvacátého⁶²³, je pozitivně kvitována náročná fyzická podoba práce (*dřít se do úmoru, kmitat, hrubé ruce*)⁶²⁴, po polovině 19. století se ke slovu dostává více pohled ustavujících se buržoazních rodin z města, které se živily *nemanuálně*, a proto jejich odkazy na pracovitost kladně hodnotí intelektuální práci (*schůze, pozdní příchody z práce, domácí pracovny, domácí knihovny, práce ve volném čase, charita* apod.)⁶²⁵.

V rodinné paměti 19. století se objevuje hodnota pracovitosti jako veskrze kladný obraz předků i jako apel na budoucí generaci, aby se tomuto dědictví nezpronevěřila. Pracovitost je nejen zobrazována v prostředí veřejného života odkazy na konkrétní pracovní úspěchy (nejčastěji tedy v případě vysoce postavených rodin – politici, vědci, umělci⁶²⁶, i z prostředí venkova, kde předci zastávali různé regionální politické funkce⁶²⁷), ale také v privátním prostředí rodiny, tj. zákulisní práce doma⁶²⁸.

⁶²¹ ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: České muzeum, 1852, s. 124.

⁶²² „Nouzi způsobila ruka lenivá: ruka pak silných obohacuje. Kdo zpoléhá na klamy, ten pase větry: a týž také (jako) letící ptáky stíhá.“ In. DROZD, Jan, Klement BOROVIČEK a Josef KYSELKA. *Zlatá Bible, to jest, Písmo svaté ilustrované od nejslavnějších mistrů všech uměleckých dob*. Praha: Sv. Václavská záložna, 1894, s. 361.

⁶²³ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 63.

⁶²⁴ BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*; NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika: „po zavátých stezkách“: zaznamenala svému vnuku Michaelovi Marie Nacházelová rozená Budínová ve Studené v roce 1900.*; NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*; KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*.

⁶²⁵ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*.

⁶²⁶ Např. TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*; HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*; REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*.

⁶²⁷ Často byli např. starosty (fojty), různými úředníky, dozorcí atd. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*; NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*.

⁶²⁸ Zvláště v případě Gebauerových, Riegrů, Vrchlických: GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*.

Paměti buržoazních rodin druhé poloviny 19. století vykazují ještě další znaky, které by bylo možné charakterizovat jako havlíčkovskou tradici činorodosti. Sice neznevažují sílu a důležitost slov – veřejných projevů, literatury – ale kladou důraz na to převést posléze slova v činy. Známy popud Karla Havlíčka Borovského, „*aby nám to naše vlastenčení ráčilo konečně z úst vjeti do rukou a do těla, abychom totiž více z lásky pro svůj národ jednali, než o té lásce mluvili: nebo pro samé povzbuzování k vlastenectví zapomínáme na vzdělávání národu,*“⁶²⁹ podchycuje dvě hojně rezonující skutečnosti. Zaprvé zmíněný praktický důkaz pronesených slov, zadruhé potřebu vzdělávání národa. Obě tyto potřeby jsou v pamětech české (městské) inteligence zobrazeny jako důležité atributy lidského života a v rodinné paměti zaujímaly důležité postavení. Sociolog Miroslav Paulíček připomíná ještě zásadu „věčného ruchu“ Miroslava Tyrše, která rezonovala sokolským hnutím a pod jehož záštitou vyplňovali jeho členové volný „nenáhradný“ čas kultivací těla i ducha.⁶³⁰ Identifikace s dosaženým vzděláním, proklamace vykonaných činů i jejich zjevná reprezentativnost jsou nedílnou součástí rodinných vzpomínek české městské inteligence a odpovídají i atmosféře 60. let 19. století, která Havlíčka nově oslavovala jako národního hrdinu (mnohdy mučedníka) a jehož kult ve společnosti silně rezonoval po mnoho dalších desetiletí.⁶³¹ Zvláště v roce 1862 po pádu absolutismu byly vzpomínky na Havlíčka neustále oživovány a národ se dovolával jeho práce a myšlenek.⁶³²

Venkovské paměti vykazují stejný apel na pracovitost a činorodost, jejich podoba je samozřejmě odlišná. Klade se důraz na úmornou práci v hospodářství i dobré vedení domácnosti. Tento rozdíl je ovšem pochopitelný, přihlédneme-li k tomu, že rozvržení pracovního dne bylo ve městě a na venkově tolik odlišné. Pevně ohraničená pracovní doba implikující také čas určený k volné zábavě nebyla na venkově myslitelná – čas venkova se řídil mnohem více chodem přírodních jevů. Jak ukazuje Maurice Halbwachs ve své stati *La Mémoire Collective et le Temps*, myšlení lidí získává povahu podle potřeb a tradic prostředí, ve kterém žijí.⁶³³ Vzpomínky na tvrdou práci předků evidujeme v celém sledovaném období a v případech

⁶²⁹ HAVLÍČEK BOROVSKÝ, Karel. Poslední Čech. In: VLČEK, Jaroslav, ed. *Spisy Karla Havlíčka*. Praha: Jan Laichter, 1908, s. 25.

⁶³⁰ PAULÍČEK, Miroslav. Paradoxy volného času – věčný ruch, zahálka a civilizace. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 11.

⁶³¹ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky.*; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce.*; HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu. Během 90. let 19. století vycházely vzpomínky přímo na Karla Havlíčka Borovského, např. MUSIL-JIHLA VSKÝ, Antonín. Vzpomínky na Karla Havlíčka Borovského.*

⁶³² Havlíčkův rodny kraj a obec Borová na srpen 1862 svolaly manifestaci a na rodném domě byla odhalena umělcova pamětní deska. BŘEZINA, Josef. *Děti slavných rodičů*. Praha: Horizont, 1995, s. 77.

⁶³³ HALBWACHS, Maurice. *La mémoire collective et le temps*, s. 16–17.

vesnických rodin je dle jiných výzkumů zřejmé, že tento princip přetrvával i po druhé světové válce – uplatnění vlastních představ o životě hrálo stále malou roli, což ukazuje například Jiřina Veselská ve svém článku „*Neměla jsem lehký život, ale ničeho nelituji...*“ (*Život vesnických žen ve vzpomínkách*), kde shrnuje svůj průzkum věnovaný každodennosti na vesnici ve druhé polovině 20. století.⁶³⁴ I zde se ukazuje, že základní rodinnou hodnotou na venkově byla vzájemná sounáležitost podpořená společným zajišťováním živobytí.

Pracovitost, příčinlivost a určitá činorodost je vzorem, který nejčastěji odkazuje k bohu a víře v to, že když se člověk přičiní, tak mu bůh pomůže. Tyto tendence sledujeme zejména v první polovině 19. století v pamětech Antonie Kavalírové, která pracovitost hodnotí velice pozitivně a vlastní přičinění člověka je zásadní, ale stále jaksi spočívá na okolnostech, které existují mimo ni, a nedokáže je ovlivnit. Pracovitost je samozřejmostí i v rodině Flesarů, ale v kronice není prezentována tak explicitně jako jinde – jednoduše *patří k životu*.⁶³⁵ Velkou pracovitost a činorodost projevují ženy v pamětech Marie Nacházelové, která své vzpomínky evidentně cílí na své ženské předchůdkyně, jejich nelehký úděl a neustálou snahu zlepšit svůj osud tvrdou prací. Stejně důraz klade na vlastní přičinění rodina Mikulova; kapitola *Z pilnosti se štěstí rodí* je celá o domácích a polních pracích a pracovitosti rodičů Emmy Jarošové, a to jsou vzpomínky sledující počátek 20. století.⁶³⁶

Jiný příklad pracovitosti doplněný i o určitou nezdolnost nacházíme u Neumannových. Pro rodinu Neumannovu bylo v běhu věků smutným opakujícím se osudem několik požárů, při kterých přicházeli o majetek (někteří i o život). Rovněž František Neumann mladší ztratil při požáru dva domy, ale jak je v pamětech zdůrazněno, bylo rodinným zvykem nepropadat smutku a *činit se dál*; příkladem budiž to, že dokonce v roce 1879 založil dobrovolný hasičský spolek.⁶³⁷ Tato veřejná aktivita člena rodiny je zjevně důležitým momentem rodinných pamětí Augustina Aloise, protože právě na veřejné vystupování a veřejnou prospěšnost klade značný důraz. Velké pracovní nasazení nejen doma ale i ve prospěch celé komunity sledujeme ve

⁶³⁴ VESELSKÁ, Jiřina. „Neměla jsem lehký život, ale ničeho nelituji...“ *Život vesnických žen ve vzpomínkách. Národopisný věstník*. 2007, roč. 24, č. 66, s. 7–31.

⁶³⁵ Obzvlášť těžká práce žen je považována za samozřejmou a zejména v porovnání Kateřiny Flesarové a jejího manžela Mořice Flesara je evidentní kontrast mezi chudými poměry na vesnici v Rudolci a jeho panskými způsoby vídeňského úředníka.

⁶³⁶ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*. Toronto: [s.n.], 2004, s. 63nn. Vyprávění otce Mikla např. začíná vzpomínkou, jak jako již dvanáctiletý jezdil s otcem do lesa na dříví. Rovněž následuje výčet povolání, jimž se v mládí (a mnohdy v cizině) naučil.

⁶³⁷ NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*, s. 40. Ostatně velká činorodost byla pro rodinu typická. Neumann byl mimo jiné vedoucím poštovního úřadu, starostou, zakládajícím členem divadelního spolku, okrašlovacího spolku a zmíněných dobrovolných hasičů.

vzpomínkách Evy Kozákové, týkajících se poloviny 19. století: rodina Smittových žila v úzkém spojení se sirotčincem, kde jejich otec Václav Smitta působil desítky let (většinu času jako ředitel) až do roku 1860. Jak Kozáková píše, toto uspořádání se na jejich předcích významně podepsalo, protože byli od mala zvyklí pracovat a dodržovat přísnou disciplínu, což se odrazilo na jejich úspěších ve studiích. Zároveň jejich matka obstarávala veškerou starost o všechny sirotky, a proto děti „*podléhaly kázni kolektivu, ale nebyly ochuzeny o rodičovský zájem a cit*“⁶³⁸.

Důsledné vedení k *plnění povinností a sebezapření* bylo podle Elišky Krásnohorské hlavním požadavkem jejich matky Doroty Pechové.⁶³⁹ Mladší děti musely poslouchat nejen matku, ale i starší sourozence (nezapomínejme, že otec rodiny brzy zemřel), a mnohdy plnit i pro dítě nemilé povinnosti (autorka hlavně vzpomíná na různé donášky a drobné nákupy). Přestože Krásnohorská tyto dětské úkoly líčí jako nepříjemné, jejím cílem je ukázat, že taková výchova nesla své ovoce: uzavírá, že je matce vděčná, jak své děti naučila nenucenému prostému, jednoduchému životu. Tyto ctnosti oceňovala i tehdejší česká společnost.⁶⁴⁰ Eliška Krásnohorská ve svých pamětech také reflektuje pozitivní hodnotu příčinnosti jako vzorového chování již první zmínkou o tom, že otec se v deseti letech (!) rozhodl odejít z rodné vesnice do Prahy a vydělávat si na živobytí *sám*. Příčinnost a aktivní přístup k životu pozitivně kvituje také ve vyprávění o své matce a jejích rozhovorem s kmotrem Vokáčem. Matka Krásnohorské vyzdvihuje mladické nadšení a ambice svého manžela: „*Proč pak ale ani Kchádl ani žádný jiný bratr nešel, jako tatík, za chlapeckých let s ranečkem do světa a nepříčinil se tak, aby z něho něco bylo?*“⁶⁴¹ I jinde Krásnohorská ve svých vzpomínkách využívá konfrontace nečinnosti a aktivity, aby vyzdvihla právě kladnou hodnotu druhého jmenovaného: klidný rodinný oběd během hlasitých oslav návratu Riegra z Vídně⁶⁴² či vzpomínka na první seznámení s texty Karolíny Světlé, které v ní a její sestře probudily touhu být *aktivními* Čechami, dokonce snad

⁶³⁸ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné I. část „Bozděch“*, s. 5.

⁶³⁹ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 80.

⁶⁴⁰ Hezky to dokresluje následující výňatek z paměti Krásnohorské k jejím dětským pochůzkám: „*Ale i tyto malicherné povinnůstky byly zdravým kusem výchovy k samostatnosti, k nezávislosti na něčím uštěpačném pošklebku či velkopanském předsudku. Tato nezávislost zůstala mi až do šedin, do doby dnešní, kdy nejedna slečna „pomocnice pro domácnost“ se zdráhá vyjít na ulici s košíkem na ruce, nad tož s nůšší na zádech. Vzpomínám si maně při tom na bodrého Vojtu Náprstka, jenž kdysi, když jsem byla starostkou Výrobního Spolku, mě potkal ve Ferdinandově třídě, ana jsem nesla v každé ruce velikou krabici plnou nakoupeného materiálu ku pracím pro spolkový bazar. „Takhle vás vidím rád, slečno!“ zvolal, zastaviv se se mnou; „nehanbíte se tedy, že si to bez lokaje nesete sama! Tak je to dobře po demokraticku a po američtíku!“ A ve mžiku nacpal kapsy mého kabátku cukrátky ze svých vlastních kapes i spěchal dále.“ Ibid., s. 80.*

⁶⁴¹ Ibid., s. 47.

⁶⁴² Pravděpodobně se jedná o Riegerův návrat z Vídně v červnu 1860, kdy byl na audienci u císaře a předal mu memorandum s českými požadavky.

českými spisovatelkami. „Nestačilo, že jsme se učily správně česky mluvit i psát, a že jsme rády četly české knihy; ani to nestačilo, že jsme byly na své češtví trochu pyšny. Čím jsme se honosily? Tou chloubou, že jsme vlastenkami? Ale čím jsme dokázaly, že jimi jsme? Co jsme činily, abychom byly národu aspoň sebe méně platny?“⁶⁴³ Znovu vidíme silný dobový i rodinný apel na to, aby člověk neustrnul na místě a aktivně se podílel na svém životě i kvalitě života společnosti. V případě Krásnohorské to jsou ovšem ještě nadosobní cíle a motivace, kterým podřizuje svoje vyprávění – chce k aktivitě, přičinlivosti, přivést všechny své (ženské) čtenáře. Rodinná paměť je tedy využívána trochu jinak, pro jiné nadosobní účely. Je to zřejmé například z příhody, kdy maminka Elišky Krásnohorské zlatila oltářní postavičky v dílně svého manžela. Zaprvé to bylo podle autorky pamětí nutné, protože nechtěli svěřit pravé zlato do rukou dělníků, ale za druhé na tom Krásnohorská ukazuje, jak byla matka pracovitá a zvládla jako žena *odbornou*⁶⁴⁴ práci zlacení a zároveň uvařit oběd pro 23 lidí.⁶⁴⁵

Odkazy na ženskou práci nás přivádí k další rodině, která prací doslova *žila*. Život byl pro Marii Riegrovou účelový. Ne určený k žití, ale k práci.⁶⁴⁶ Až do krajnosti zahnaná se nám může jevit její naprostá nechuť k životním radostem. V otázkách ženské práce poukazovala na její dobrý vliv a dodávala, že „*práce podává útěchu v zármutku, je ochranou a dobrodiním v nehodách života, ano že práce je zdravá ženám a chrání je před nervositou*“.⁶⁴⁷ Pracovitost byla devizou i pro rodinu Palackých a Marie Červinková-Riegrová popisuje, že píle a pracovitost jsou něčím, co se předává v rodině po celé generace.⁶⁴⁸ Důsledně se odlišovala práce a povinnost od „zábavy“.⁶⁴⁹

Navzdory dobovým výzvám ke vzdělání neměly ženy zapomínat na „*středišť*“ své činnosti – domácnost.⁶⁵⁰ Prioritou měšťanských žen střední třídy bylo splnit denní povinnosti a

⁶⁴³ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 134.

⁶⁴⁴ Maminka poučeně odpovídá na technické dotazy návštěvníka dílny. Orientuje se v chodu firmy, v zaměstnancích, barvách apod.

⁶⁴⁵ Ibid., s. 44. Krásnohorská kladla důraz na ženskou práci, koneckonců mnoho jejích vzpomínek vycházelo také v Ženských listech (např. časové kapitoly *Ze zkušeností české spisovatelky*). Nebo KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. O přijetí na Parnas. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek československých*. 1888, roč. 16, č. 4, s. 61–64.

⁶⁴⁶ Obzvlášť patrné na kapitole *Povaha*. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová rodem Palacká*, s. 182–196.

⁶⁴⁷ Ibid., s. 136.

⁶⁴⁸ „*Matka její (Terezie Palacká, roz. Měchurová), vždy neúnavně činná a pracovitá, vedla domácnost svou se vzornou bedlivostí a vychovávala také dcerušku svou v dávné rodinné tradici, vštěpujíc jí zejména pravidlo, že jest povinností ženskou ušítí veškeré prádlo domácí.*“ Ibid., s. 9.

⁶⁴⁹ „*Ona (Marie Riegrová) nikdy nenazývala studia ta práci, vždy jen svou „nejmilejší zábavou“, proto nechtěla se jim oddati v těch chvílích, které pokládala za určené ku práci. Práci pak bylo v jejích očích jen plnění povinností, v první řadě povinností domácích a rodinných a ve druhé řadě teprve těch, které na sebe přijala dobrovolně,*“ zapsala její dcera Marie Červinková-Riegrová. Ibid., s. 65.

⁶⁵⁰ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HEČZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy*, s. 123.

až potom bylo možné věnovat se „zábavě“, která se ale mnohdy lišila od představ, jaké zná 20. století. Zábava totiž obvykle znamenala další povinnosti. *Příjemné* muselo být zejména ospravedlněno *užitečným* a zábava nebyla myslitelná bez přidané hodnoty *vyšších cílů*.⁶⁵¹ Volný čas žen v 19. století prakticky neexistoval, protože skutečné zaměstnání vymezené pracovní dobou měly pouze dělnice, od druhé poloviny 19. století také úřednice či učitelky.⁶⁵² Po splnění domácích povinností obvykle nastal čas, který mohl být věnován *zábavě*: ta ale představovala *polovolný* čas a spočívala spíše v další lehké práci, ale také samostudiu, četbě, společenských návštěvách i domácích bálech, návštěvách divadla, koncertů.⁶⁵³

Dobovou představu o ideálně stráveném čase dokresluje komentář Lužické v knize *Žena ve svém povolání*, jehož autorka situuje ženinu práci i zábavu do domácnosti a proti ženským *radovánkám* se vymezuje: „*Žena, která umí vytvořit si ve svém domově útulný stánek umění, bude zajisté také domov svůj více milovati. Jí nebude třeba, aby hledala zábavy pro ducha v kávových společnostech, na veřejných procházkách, plesích a radovánkách; vždyť dovede zpříjemnit si život svůj duševní zábavou ve svém domově, který byla ozdobila všemi kouzly umění posvátného. V rodině, kde umění se pěstuje pro duševní zábavu a povznesení, sídlí rád strážný duch rodiny; umění spojuje členy rodiny nejkrásnějším svým poutem, ano sblíží rodinu i se známými a přáteli svazkem stejných tužeb a pocitů.*“⁶⁵⁴ Není tedy divu, že často vzpomínané činnosti žen v rodinných pamětech spočívají na jejich účasti na chodu domácnosti a že i v případě, kdy se část rodiny sešla a vyprávělo se, doprovázely ženy své historiky ručními pracemi. Josefína Regálová popisuje, že vyprávění své babičky poslouchala vždy se šitím v ruce a babička u vzpomínání pletla punčochu. Neustálá manuální práce byla naprosto přirozená a nebylo představitelné, aby vyprávění probíhalo a ruce zahálely.⁶⁵⁵ Punčochu ve volném čase a během vyprávění pletla po paměti i za tmy babička Marie Gebauerové.⁶⁵⁶ Obdobně vzpomíná Krásnohorská, že u nich doma se nikdy nezahálelo a každý vždy něco

⁶⁵¹ FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti. Přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Liberec: VI. nákladem, 2011, s. 14.

⁶⁵² Více viz. BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*. České Budějovice: Nakladatelství a vydavatelství Veduta, 2017, s. 115nn. ; LENDEROVÁ, Milena. „Volné chvíle použijeme ku přerovnání spižírny.“ *Ženský svět mezi prací a zábavou*. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 17.

⁶⁵³ LENDEROVÁ, Milena. „Volné chvíle použijeme ku přerovnání spižírny.“ *Ženský svět mezi prací a zábavou*. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 18–22.

⁶⁵⁴ LUŽICKÁ, Věncelava. *Žena ve svém povolání*. Praha: Tiskem Rohlička a Sieverse, 1872, s. 44.

⁶⁵⁵ REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*, s. 12.

⁶⁵⁶ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 11–12.

kutil.⁶⁵⁷ „*Nezbytnou punčochu smolila*“ i Růžena Pokorná-Purkyňová.⁶⁵⁸ Její matka ale musela punčochu odložit, pokud *hezky upravená* dělala společnost otci v jeho ateliéru.⁶⁵⁹ Po polovině 19. století a s jeho blízcím se koncem se vnímání „nezbytné punčochy“ měnilo. Vidíme, že Pokorná-Purkyňová o ní již píše poněkud s nadsázkou, a že širším okruhem pražské společnosti byla punčocha vnímána jako atribut nižších/chudších středních vrstev, který se do vyšší pražské společnosti nehodil. Eva Vrchlická uvádí, že pletení punčochy bylo údajně vlastní i její matce, která nikdy neseseděla *s rukama v klíně* a raději pletla punčochu ještě v 90. letech 19. století, ale jí to již paradoxně ženy z jejího společenského okruhu zazlívaly jako nehodné manželky Vrchlického.⁶⁶⁰ Zde se ovšem patrně jedná o silnou stylizaci využívající zakořeněné symboliky punčochy k dokreslení idealizované postavy Ludmily Vrchlické.

Na rozdíl od velkého města jako byla Praha, kde se pletly punčochy, v Hořicích Věnceslavy Lužické se tradičně pěstoval len a v první polovině 19. století za chladných dní (konkrétně od konce září na sv. Václava) se, aby *ruce nestály*, předlo. Dle vyprávění si matka Lužické dokonce *pro radost* len zasévala, aby se měla čím bavit ve volném čase; Lužická dodává, že tak to měla každá *měšťanka* tehdejší doby, což jen znovu poukazuje na silnou stylizaci a v podstatě legitimizaci volného času.⁶⁶¹ Lužická již jako dospělá trávila čas zábavy s dalšími přítelkyněmi ručními pracemi. „*Bavivaly jsme se hovorem, prací ruční, bez které žádná paní nevešla do společnosti nebo by se jí vykládalo ve zlé, kdyby byla nečinně složila ruce v klín.*“⁶⁶² Je příznačné, že právě takto proklamované pletení punčochy pro Elišku Krásnohorskou symbolizovalo zpátečnictví ve vzdělávání žen (neustávající glorifikaci *dobré hospodyňky*) a konkrétně Lužické tento příklad v *Ženských listech* vyčetla.⁶⁶³

V porovnání s volným časem (vyšších) středních vrstev, zažívaly rodiny z nižších vrstev úplně jinou situaci a ve volném čase (pokud se tomu tak dá vůbec říkat) tkaly a pletly punčochy kvůli živobytí, ne-li přežití. Obraz nezbytné neustálé rukodělné činnosti podává Antonie Kavalírová, narozená 1804, nikdy se doma nesesedlo s rukama v klíně, ale vždy se šilo, pletlo či spravovalo staré oblečení. U Pohlových tkalcovali všichni včetně autorova otce ještě

⁶⁵⁷ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 81.

⁶⁵⁸ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 181.

⁶⁵⁹ *Ibid.*, s. 214.

⁶⁶⁰ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 13.

⁶⁶¹ Časem se i do Hořic dostal módní trend pletení punčoch, což bylo patrně od 50. let 19. století. LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*, s. 12–14.

⁶⁶² *Ibid.*, s. 298.

⁶⁶³ Více k „neuctivé a roztrpčené“ recenzi Krásnohorské viz. HECZKOVÁ, Libuše. První léta časopisu *Ženské listy*. Co chtěla Eliška Krásnohorská? In: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 330–331.

v posledním desetiletí 19. století.⁶⁶⁴ V rodině Flesarových se pletly punčochy, rukavice a svetry na přilepení k malému příjmu ještě v roce 1893, přestože otec rodiny měl dobré zaměstnání ve Vídni.⁶⁶⁵

V případě mužů pochopitelně převládají poněkud jiné vzory, i když obecně je to opět pokračování v práci i ve volném čase, dlouho do noci, ve svátky, o prázdninách. Jedním z častých motivů je také obraz otce jako dobrého nadřízeného, což je pochopitelné, pokud sledujeme paměti středních vrstev, kde lze předpokládat, že otcové měli dobré společenské postavení a související profesní úroveň. Na dobré vztahy svého předka s podřízenými upozorňuje Augustin Alois Neumann: „*Přátelský poměr k podřízeným jest charakterisován a doplněn ještě tímto roztomilým údajem: v roce 1781 křtil panský zahradník Reiterstein svou dceru Cecilii, Marii Antonii. Tentokráte nešli za kmotry Josef a Cecilie Neumannovi, nýbrž jejich jedenáctiletý syn Antonín a devítiletá Marie Anna. Z toho poznáváme, že Josef Neumann vedl své dítky k přátelským stykům s podřízenými.*“⁶⁶⁶ Že byl otec dobrý, ale přísný nadřízený, vzpomíná Eliška Krásnohorská. Otec byl vlastníkem natěračské firmy a ve vlastní dílně si nechával míchat barvy. Ve vyprávění na několika místech zaznívá, že byl „*hodný pán a vážený mistr*“⁶⁶⁷. Kladně hodnotí vedoucí dovednosti svého otce i Renata Tyršová, která píše, že otec byl uznávaný a oblíbený šéf.⁶⁶⁸ Můžeme vidět, že s odstupem několika desetiletí se proměňuje obraz toho, co je považováno za dobrého nadřízeného – zatímco před polovinou století i později platí za pozitivní hodnotu váženost, uznávanost, po polovině století je důležité i to, zda byl *oblíbený*. Vedle toho, že předek byl dobrým nadřízeným či pracovníkem, je pro rodinou paměť typická snaha poukazovat na obecně kvalitní pracovní morálku a řemeslnou zdatnost. Pakliže byla práce spíše duševního ražení, je upozorňováno na to, že dotyčný člen rodiny byl *sečtělý*, *pilný* a trávil dlouhé večery ve své pracovně. Práce, která byla založená na fyzické činnosti, byla odváděna *zdatně*, s nejlepší vůlí zákazníkovi vyhovět, jeho výrobky byly *prvotřídní*.

Chvilé volna muži využívali také pokud možno prakticky a užitečně, ale je třeba poukázat na rozdíl v chápání (volného) času u žen a mužů. Vezmeme-li k ruce již zmiňovaný sborník z plzeňského symposia, stačí pohled na názvy příspěvků a rozdíl je zjevný: muži kultivovali těla, využívali volný čas k uměleckému zrání, duševnímu odpočinku, sledovali

⁶⁶⁴ BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*, s. 22.

⁶⁶⁵ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 530.

⁶⁶⁶ NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*, s. 7.

⁶⁶⁷ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 33.

⁶⁶⁸ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*. Praha: Český čtenář, 1924, s. 5, 54.

sportovní utkání či navštěvovali hostince; ženy, s trochou nadsázky, využívaly volný čas k přerovnání spižírny – jejich práce hospodyně prakticky nekončila a volnější část dne věnovaly dalším povinnostem.⁶⁶⁹ Tento pohled na dosavadní výzkum volného času přináší i další obecnou informaci, a to, že volný čas mužů existoval ve větší míře a také dříve než ten ženský. K mužským kratochvilím, jak víme z odborné i dobové literatury, patřila četba, návštěvy hostinců,⁶⁷⁰ cestování či od posledních desetiletí 19. století také různé sporty.⁶⁷¹ Postesknutí Lužické, že se od 70. let 19. století společenský život přenáší z rodinného prostředí do hostinců,⁶⁷² poukazuje na šíři tohoto fenoménu, ale v rodinných pamětech se s ním setkáváme minimálně, což patrně poukazuje na to, že návštěvy restauračních zařízení pamětníci nepovažovali za příliš reprezentativní.⁶⁷³ Odkazy na to, že předek hojně četl⁶⁷⁴, cestoval⁶⁷⁵ či sportoval⁶⁷⁶, už jsou mnohem běžnější.

Ruku v ruce s pracovitostí mnohdy krácel také *talent*. Možnosti, které v druhé polovině 19. století nabízely dobré kontakty, dostatečné finanční schopnosti rodiny a zmíněný talent, musely být podle mínění české společnosti beze zbytku využity (nejlépe pro blaho celého národa), a pokud se tak nedělo nebo to nebylo dostatečně vidět, společnost to dovedla řádně kritizovat. Ukažme si příklad Karla Purkyně, malíře a uměleckého kritika, syna Jana Evangelisty, který je v dobovém tisku v roce 1868 po své smrti vyobrazen jako osobnost, která

⁶⁶⁹ BENDOVIÁ, Eva a Zdeněk HOJDA, eds. *Od práce k zábavě. Volný čas v kultuře 19. století*.

⁶⁷⁰ Ve velké míře také nahrazující politický a národní život, místo sdružování, stolních společností, později i zakládání spolků (některé čistě pánské). Srov. např. ALTMAN, KAREL. *PODÍL PŮSOBNÍ HOSTINCŮ NA ROZVOJI ČESKÉ NÁRODNÍ SPOLEČNOSTI V BRNĚ OD POLOVINY 19. STOLETÍ*. *Český lid*. Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, 1994, roč. 81, č. 4.; KMENT, Zdeněk. *Hospody a jejich historická úloha v české společnosti*. Valašské Meziříčí: Vlastním nákladem, 2011.; LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*; BENDOVIÁ, Eva a Zdeněk HOJDA, eds. *Od práce k zábavě. Volný čas v kultuře 19. století*.

⁶⁷¹ Věnceslava Lužická však vzpomíná, že její otec, který se věnoval obchodu, rád chvíle volna trávil také prací na svém polním hospodářství. LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*, s. 12.

⁶⁷² „Druhdy spojoval český život rodinný v sobě pospolitost, zábavu, veselé hry a byl jaksi útlukem posvátných staročeských zvykův, obyčejův a slavnostních obřadů. Bohužel že za našich časů pozvolně stěhuje se všechen společenský život jedině a výhradně do hostincův!“ LUŽICKÁ, Věnceslava. *Žena ve svém povolání*, s. 13.

⁶⁷³ Výrazněji hospodskou kulturu připouští pouze paměti Vladimíra Hellmutha-Braunera, který uvádí návštěvy Františka Augusta u Fleků. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 133. Společné návštěvy hostince s tatínkem (během dne) uvádí Eva Vrchlická. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. passim.

⁶⁷⁴ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*.

⁶⁷⁵ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*; POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*.

⁶⁷⁶ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*; KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*.

svůj talent a podporu otce *promarnila* nedostatečnou *pílí a pracovitostí*.⁶⁷⁷ Dobová nálada a oslava pracovitých a pilných hrdinů je v tomto vydání Světozoru patrná na porovnání dvou životů. Hrdinou čísla je pro národ zaujatý, pracovitý, horlivý Josef Kajetán Tyl. Oproti němu se staví sice nadaný, ale lehkomyšlný Karel Purkyně, který nevyužil možností, které mu dávaly studium v cizině, talent a otcovy konexe. Navzdory předpokladům nebyl schopen se *vypracovat*. Světozor o Karlu Purkyně píše: „*Velká škoda, že se mu nedostávalo náležité pilnosti a vytrvalosti, nezbytně potřebných všude a vždycky, má-li se dokázati cosi znamenitého. Kdyby Karel Purkyně, co měl schopností, příležitosti a prostředků, alespoň z části k tomu byl měl též přiměřenou pilnost a vytrvalost, dojistá byl by se musel státi umělcem výtečným, který by byl zanechal památky dlouho trvající.*“⁶⁷⁸ O rok později píše Květy o smrti Jana Evangelisty, Karlova otce, a vyzdvihují znovu zejména *usilovnou práci a pílí*.⁶⁷⁹ Stejně tak Vítězslav Hálek ve svém nekrologu v *Národních listech* dne 30. července 1869 píše o Purkyněho „*neunavené práci*“⁶⁸⁰.

Poněkud odlišný případ „promrhaného talentu“ nacházíme v 19. století u jazykovědce Jana Gebauera, který své síly a pracovní nasazení nenavedl společensky přijatelným směrem a zpochybnil pravost rukopisů. Rukopisy byly již dlouho zakořeněné v českém kulturně-politickém povědomí a dovolit si pochybovat, znamenalo pochybovat o národním vědomí i citění, což si nejen Gebauer velice dobře uvědomoval. V odborných kruzích jisté pochybnosti panovaly, ale nikdo si nedovolil je zveřejnit – slovy T. G. Masaryka v této věci panovala „*pasivní politika rukopisná*“.⁶⁸¹ Gebauerovi, který nikdy neměl velké politické ambice, ovšem byla hodnotnější vědecká pravda.⁶⁸² Stejně uvažoval i Masaryk, který mu k uveřejnění dvou článků zpochybňujících pravost rukopisů nabídl Atheneum.⁶⁸³ Vzpomínky Gebauerovy dcery

⁶⁷⁷ Josef Březina, autor publikace o potomcích slavných, na tuto nepřízeň publika Karla Purkyně nijak neupozorňuje, spokojuje se pouze s tvrzením, že současníci neuměli vnímat jeho citlivost a potřebu sebevyjádření. BŘEZINA, Josef. *Děti slavných rodičů*, s. 38.

⁶⁷⁸ Autor medailonku neznámý. Karel Purkyně. *Světozor: Obrázkový týdeník*. 1868, roč. 2, č. 17, s. 168.

⁶⁷⁹ Nekrolog: Jan Evangelista Purkyně. *Květy*. 1869, roč. 4, č. 31.

⁶⁸⁰ Opravdu je tam „neunavené“. Cit. dle POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 121.

⁶⁸¹ Cit. dle Urbana z dopisu Masaryka Gebauerovi. Otto Urban uvádí příklad Jana Kvičaly a Václava Vladivoje Tomka, kteří také měli určité pochybnosti a nebránili se modernímu technickému přezkoumání rukopisů. URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 381. Na konci sedmdesátých let předložil své pochybnosti také Antonín Vašek (otec Petra Bezruče), který chtěl nechat svou studii o Rukopisu Zelenohorském otisknout v *Listech filologických*, ale údajně byla příliš rozsáhlá. V té době také ještě Gebauer v pravost rukopisů věřil. Vaškův text vyšel samostatně v roce 1879. VAŠEK, Antonín. *Filologický důkaz, že Rukopis Královedvorský a Zelenohorský, též zlomek evangelia Sv. Jana jsou podvržená díla Václava Hanky*. Brno: A. Vašek, 1879. Antonín Vašek se již Gebauerova názorového obratu nedožil, zemřel o rok později (1880).

⁶⁸² Odkazů na životní i vědeckou pravdu je rodinná paměť Gebauerových plná.

⁶⁸³ Atheneum byl vědecký časopis, který vznikl jako vědecká platforma po rozdělení pražské univerzity v roce 1882. Jeho redaktorem byl T. G. Masaryk přes pět let. Časopis nicméně fungoval poměrně krátce (1883–1893), ale právě svou úlohou v otázce rukopisů se zapsal do dějin.

jsou jedinečné v tom, že zachycují rodinné prostředí, které bylo otcovou profesí znatelně ovlivněné. Takřikajíc přímo *věcí* rodiny, rodinnou záležitostí byla Gebauerova vědecká práce. Rodinná paměť Marie Gebauerové zachycuje prakticky ztotožnění rodiny s otcovými neúspěchy i úspěchy. Manželka Jana Gebauera Julie (roz. Wernerová) se ihned po sňatku oddala jeho profesi a starala se o to, aby měl pro svoje bádání vhodné pracovní podmínky. Sama se začala ještě více vzdělávat a starala se o manželovu pracovní činnost.⁶⁸⁴ Jan Gebauer se svou ženou sdílel plány na další vědecké práce a ona mu opisovala práce pro tisk⁶⁸⁵. Rodina se celá *přizpůsobila* otcovu pracovnímu nasazení a všechen život podléhal jeho harmonogramu – s dětmi trávil čas pouze o prázdninách a i tehdy se věnoval spíš jejich výchově a poučení než zábavě.⁶⁸⁶ V době, kdy Gebauer vystupoval proti pravosti rukopisů a ze strany české společnosti i vědeckých kolegů nezískával téměř žádné pochopení⁶⁸⁷, se Julie Gebauerová stala jazykovou i obsahovou korektorkou manželových obran a polemik, protože dovedla mít *chladnou hlavu*, jak píše jejich dcera.⁶⁸⁸ V polemikách s Gebauerovým názorem na pravost rukopisů, které jeho dcera v pamětech cituje, zaznívají často právě odkazy na talent, který nebyl uplatněný společensky přijatelně.

Otcovou prací žila také rodina Jaroslava Vrchlického a všechny úspěchy i neúspěchy prožívali podle Evy Vrchlické velice silně a společně.⁶⁸⁹ Chodili na otcova představení a posléze doma společně četli jejich recenze. Obzvlášť je to patrné v kapitole *Divadlo*⁶⁹⁰ či *Rodinné závětrí*⁶⁹¹. Rodina vedla děti k pracovitosti (zejména matka) a nicnedělání bylo považováno za velký prohřešek. „*Zase nic neděláš?*“ říkávala prý Ludmila Vrchlická své dceři často, což očividně zanechalo v její dceři silnou stopu, protože se k této výtce vrací

⁶⁸⁴ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 83–85.

⁶⁸⁵ Ibid., s. 97–98. Ve středních vrstvách se ženy často identifikovaly s rolí pomocnice v manželově profesi, ať už to byli živnostníci, začínající podnikatelé nebo později učitelé středních škol. Srov. MACHAČOVÁ, Jana. Žena v 19. století jako „přívěsek“? In: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 211.

⁶⁸⁶ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 197.

⁶⁸⁷ Spory probíhaly v několika vlnách. Prvním významným vědcem, který zpochybnil pravost Rukopisu zelenohorského, byl Josef Dobrovský již v roce 1824 (tj. šest let po jeho nález, na Dobrovského názory navazoval jeho žák slovinský vědec J. Kopitar), naopak velkým zastáncem jejich pravosti byl např. František Palacký. Pravost zpochybňovali i zahraniční vědci. Spor vyvrcholil v posledních desetiletích 19. století. Názor, že jsou oba rukopisy padělky, zastával např. Jaroslav Goll či Tomáš Garrigue Masaryk. Marie Gebauerová ve svých pamětech představuje i otcovu čilou korespondenci se zahraničními a českými badateli.

⁶⁸⁸ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 166.

⁶⁸⁹ V rodině byl samozřejmě velice živý i zájem o literární díla babičky – Sofie Podlipské. Eva Vrchlická vzpomíná, že se s jejími literárními hrdinkami často jako malá ztotožňovala. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 179.

⁶⁹⁰ Ibid., s. 86–96.

⁶⁹¹ Ibid., s. 268–281.

několikrát.⁶⁹² Obecně maření času a nevyužití dne naplno bylo považováno za nepřijatelné. Rovněž u jiných aktérů paměti Evy Vrchlické je pracovitost kladně hodnoceným atributem.⁶⁹³

Společným rysem rodin, kde byl otec veřejně činný a pracovně vytížený (z drtivé většiny tedy v pamětech pražské inteligence), jak jsme viděli výše, byla čilá zákulisní práce jejich manželek a mnohdy je v rodinných pamětech vyzdvižována s ohledem na to, že za života těchto žen nebyla jejich práce dostatečně ohodnocená, a přitom vypovídala o jejich intelektuálních a organizačních schopnostech a tvořila nezanedbatelnou část úspěchu jejich manželů. Paměti Marie Gebauerové jsou rozdělené na části pracovní a části rodinné a důležitou součástí obou je mimo Gebauera i jeho žena, a velice často je její jméno skloňováno v souvislosti s její náročnou prací, se starostí o domácnost, rodinu i manželovo pracovní zázemí a vůbec celou kariéru. Stejně pracovní nasazení vidíme u Ludmily Vrchlické, Julie Gebauerové či Marie Purkyňové a poměrně stejně je jejich zákulisní práce vyobrazena v pamětech jejich dcer – všechny mají potřebu zdůrazňovat důležitou pozici matky v rodině, jejich odborné znalosti o profesním životě manželů (také tchánů v případě Purkyňové). Jejich vzpomínky jsou jakýmsi revanšováním práce matek, jejichž práce byla pro veřejnost *neviditelná*.

Ideálem pro všechny zkoumané rodinné paměti, který je zjevně důležitým odkazem pro další generace i něčím, co je nutné zaznamenat a ukázat, je *dobrá hospodyně*. Napříč časem, místem i společenskou vrstvou je obraz ženy, která se zdatně stará o svou domácnost, rodinu a manžela jedním z nejdůležitějších atributů spořádané rodiny. I vzdělání žen bylo poplatné tomu, aby především splnily svou budoucí roli hospodyně, což dokládají i dobová díla první poloviny 19. století v případě Magdaleny Dobromily Rettigové či z druhé poloviny 19. století Františky Hansgirgové.⁶⁹⁴ O nezbytném podílu ženy na pohodlném, čistotném a láskyplném chodu domácnosti se vyjadřuje ještě na konci 19. století například český spisovatel a učitel Vlastimil Kodym.⁶⁹⁵ Motiv dobré hospodyně je koneckonců vlastní i obrozeneckému podněcování českého národa první poloviny 19. století a zůstává živý po celé jeho trvání i hluboko do století dvacátého. Dobový ideál naplňovala žena jako vzorná matka, dobrá hospodyňka i žena

⁶⁹² Ibid., s. 178–179, 204.

⁶⁹³ Např. Josefa Náprstkova je zobrazena jako žena, která dělala vše proto, aby odkaz jejího manžela přetrvál i po jeho smrti – knihovna, Náprstkovo muzeum i charitativní aktivity. Ibid., s. 115–116.

⁶⁹⁴ RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Mladá hospodyňka w domácnosti, gak sobě počjnati má, aby swé i manželowy spokojenosti dossla*. Praha: Tiskem a nákladem Jana H. Pospjssila, 1840.; HANSGIRGOVÁ, Františka. *Hospodyně našeho věku. Krátké naučení vedení městského i venkovského hospodářství*. Praha: I.L. Kober, 1865.

⁶⁹⁵ KODYM, Vlastimil. *Kniha o slušném chování. Průvodce společností i životem*. Praha: E. Beaufort, 1896, s. 179–192.

vzdělaná – jako taková se dokonce mohla stát „národní komoditou“ a ukazovat tak vyspělost národa.⁶⁹⁶ Dobrá hospodyňka jako z románů Boženy Němcové pro pírko skáče na vesnici i ve městě, avšak její atributy se v čase a prostoru mění. Vycíděné kuchyně, báječné jídlo, obecně „dobré hospodaření“ byly známkou dobré manželky a matky a v rodině je to tradováno po mnoho generací.⁶⁹⁷ Byť těžký úděl ženy u plotny u pamětníků někdy vzbuzuje lítost, stejně její pracovitost slouží jako vzor. Jak ostatně ukazuje i vzpomínka A. A. Neumanna na tetu: „(...) *připoutána ke kuchyni, vařila, pekla, smažila, mastila, solila, krájela chuděra od rána do večera. Nebylo divu, že často se jí hlava točila a málem kolikráte by byla děsnou únavou padla do mdlob. Málokdy jsme ji viděli, aby neměla hlavu obvázanou, a tak sdílela úplně los tetičky doubravické, která bez rýmy a bolení hlavy nebyla myslitelná.*“⁶⁹⁸ Autor dokonce porovnává dvě příbuzné a jejich stejný úděl, lituje je, ale východisko nenabízí, je to podle něj jejich povinnost a úděl, které se nedají změnit.

Do poloviny 19. století je v rodinných pamětech pozitivně hodnocena tato dovednost zastávat domácí práce zejména co se týče oblasti kuchyně – dobrá kuchařka, šetrná, pečlivá, případně řídí chod domácnosti a služek apod.⁶⁹⁹ Nacházíme i přímé odkazy na to, že jsou potomci vděční, že jim rodiče předali svou pracovní morálku. Za výchovu, která z ní udělala dobrou a šetrnou hospodyňku, je ve svých vzpomínkách vděčná Eliška Krásnohorská, zároveň je tato dovednost ceněna o to více, že tak spolu se sestrami vynikaly nad jiné dámy z jejich kruhů, které si tak dobře nevedly nebo měly na domácí práce služky a švadleny.⁷⁰⁰ Věnceslava Lužická přímo v závěru první kapitoly děkuje rodičům za to, že v ní podnítili lásku k práci a povinnosti, je to podle ní největší dar, který může rodič dětem dát, protože jen život protkaný prací a zasvěcený povinnosti je plnohodnotný. Práce je podle autorky užitečná prakticky ale i v rovině individuální útěchy a lidské radosti. Dokonce „*jediným štěstím (...) života. (...) Proto*

⁶⁹⁶ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*, s. 46.

⁶⁹⁷ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 58.

⁶⁹⁸ NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*, s. 44.

⁶⁹⁹ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové.*; LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí.*; NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě.*; FLESAR, Václav. *Kořeny věků.* O něco méně sledujeme odkazy na *dobré hospodáře*. Emma Jarošová ve vzpomínkách uvádí: „*Dobřej hospodář furt měl na mysli, kde by co zlepšil. Ve svém životě viděl boží poslání a v něm svatou povinnost udržet dobré jméno rodu a zvelebit rodný dům a rodnou hroudu pro další generaci.*“ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky*, s. 142. Obecně je v jejích pamětech často užívaným prostředkem využívání vzorového příkladu její rodiny v protikladu ke zlým/špatným/lakomým sousedům, tchýním, příbuzným atd. Viz. např. celá kapitola *Osudová příčina – zlý soused*. *Ibid.*, s. 82nn.

⁷⁰⁰ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 190.

mám za to, že nemohou dát rodičové lepšího daru dětem svým na cestu trnité pouti životem, než výchovu a lásku ku práci, k činnosti a úctu k povinnosti.“⁷⁰¹

Trochu jiné využití narativu o dobré starosvětské hospodyňce vidíme u Evy Vrchlické, která poněkud posměšně charakterizuje vlastnosti své tety Boženy Frídové:⁷⁰² „...její manželství bylo vzorem tehdejších měšťácko-literárních manželství. Vedla si jako zbožňující a zbožňovaná milenka. Neskrývala, že je neomezenou vládkyní své domácnosti, ale všechno její úsilí se upínalo k dobru a blahu pána domu. On jí byl nejpřednější a šťastna a hrda přijímala jeho důkazy, že ona je nejpřednější jemu. Se skromnějšími příjmy, než měl Vrchlický, dovedla opatřit muži a dítěti nejen spořádané, útulné pohodlí, nýbrž i jistý přepych a vybranou eleganci stolu i příbytku. Byla vynalézavá kuchařka a ostrážitá hospodyně, přiložila svou měkkou, buclatou ručku ke každému dílu, ale mohlo se do jejího domu vejít kdykoli bez ohlášení a všechno se jen lesklo a honosilo pořádkem a ona sama i její služka byly upraveny a vystrojeny, jako by očekávala hosty.“⁷⁰³ Při znalosti jisté nevraživosti mezi těmito dvěma rodinami nemůže čtenáři ujít určitá ironie této charakteristiky. Nicméně víme, že Božena Frídová se o svého manžela skutečně starala až dojemně.⁷⁰⁴ O tom, že se spíše Eva Vrchlická poněkud osobně vymezovala vůči tradiční „měšťácké“ představě o spořádané domácnosti, svědčí i jiné její vyprávění v pamětech v případě manželky Josefa Maudera Julie.⁷⁰⁵

Po polovině devatenáctého století již vidíme, že se k atributům dobrého hospodaření připojují další – jmenované dovednosti a hodnoty neztrácejí na síle, ale jsou doplněny novým subjektivním pocitem *domova*, nejčastěji obrazem maminky, která dovedla vést domácnost a zároveň dětem poskytovala pocit domova a zprostředkovávala a vytvářela tak šťastné vzpomínky, ze kterých čerpaly sílu i v dospělosti.⁷⁰⁶ U tatínků, a ještě více dědečků *pocit domova* nacházíme také, ale není spojen s *pohodlím* domova, s teplem domácnosti ale spíše

⁷⁰¹ LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*, s. 56.

⁷⁰² Tato charakteristika se objevuje až ve vydání *Dětství a mládí s Vrchlickým*, pravděpodobně tedy napsaná až po druhé světové válce. Také jako možná reakce na jiné paměti.

⁷⁰³ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 97.

⁷⁰⁴ LENDEROVÁ, Milena. Mezi rodinou a přáteli: paměti Boženy Frídové. In: *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 110.

⁷⁰⁵ Píše o „neochvějných základech měšťáckého pořádku“, „pěči rozvázné hospodyňky a měšťánské slečny s bohatou výbavou“, která v obývacím pokoji „hopkala v rafinovaném a svůdném župánku“. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 107–108.

⁷⁰⁶ Více k tématu domova podkapitola 6.2.7. této práce. Viz. zejména pražské měšťánské rodiny 1850–1914. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí.*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky.*; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce.*; POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací.*; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886).*; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým.*; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny.*; HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu.*

s hrou, procházkami, zábavou. Zvláště veselou domácnost tvořilo například soužití s Janem Evangelistou Purkyněm a jeho vnuky, kterým chystal různá vědecká dobrodružství, která ale obvykle znamenala katastrofu pro zařízení bytu, jak vzpomínala jeho snacha Marie.⁷⁰⁷ Na domácí chvíle s otcem vzpomínají očividně velice láskyplně Eva Vrchlická⁷⁰⁸ či Emma Jarošová⁷⁰⁹. K sepletím s domovem se tato práce vyjadřuje více v příslušné podkapitole 6.1.6. *Rodinný odkaz na místo.*

6.1.1.1. Zahálka

Jestliže rodinná paměť v 19. století silně odráží hodnoty práce a pracovitosti a tento vzor přenáší na další generace, v opozici, vedle níž ještě více vysvítá kladná hodnota pracovitosti, zobrazuje *zahálku*, respektive více její *nepřítomnost* v rodině. Pojem zahálka nepopíratelně spojený s volným časem a uvažování o nich je ovšem plné paradoxů jak na poli odborného zájmu, tak při studiu pramenů. Jak ukazuje Miroslav Paulíček, volnočasové aktivity nevyplněné prací, jsou vlastně zahálkou, ale pokud ve volném čase pracujeme, nejedná se o volný čas.⁷¹⁰ Četba, hudba či studium jazyků byly ale v 19. století podle amerického ekonomy a sociologa norského původu Thorsteina Veblena zahálkou.⁷¹¹ Jeho dílo *Teorie zahálčivé třídy* ovšem vyšlo ještě na sklonku devatenáctého století v roce 1899. Alexandra Navrátilová, působící při Etnologickém ústavu AV ČR v Brně, ve své studii *Muž a žena v mikrosvětě tradiční rodiny* rovněž potvrzuje, že například mladá dívka nesměla být doma přistižena s knihou, protože se čtení pokládalo za „nemístnou“ *zahálku*.⁷¹² Naopak Milena Lenderová připouští, že volný čas mohl být vyplněn vhodnou četbou.⁷¹³ Pokud sáhneme k dobovým pramenům, vidíme, že Marie Gebauerová například vzpomíná na svou babičku a její neustálé výtky při pobytu v Pardubicích,

⁷⁰⁷ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 101–103.

⁷⁰⁸ Např. stavění domečků na podlaze v obývacím pokoji ale mnoho dalších. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 56.

⁷⁰⁹ „Za dlouhých zimních večerů při draní peří, když nikdo ze vsi nezašel, děti vyběhly tatínka a maminku k jejich vzpomínkám, které nazvaly „Vzácné paměti“. Tatínek, který rád čítával nahlas, právě dočetl knihu z farské knihovny „Nebeská krupěj“, jež ženské dojala k slzám. Tatínek sedával na rohové lavici a hrál si záda na růžových kachlových kamnech.“ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 37.

⁷¹⁰ PAULÍČEK, Miroslav. *Paradoxy volného času – věčný ruch, zahálka a civilizace*, s. 13.

⁷¹¹ VEBLÉN, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: SLON, 1999, s. 41.

⁷¹² NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Muž a žena v mikrosvětě tradiční rodiny*. In: *Svět mužů a žen. Muž a žena ve svědectvích lidových tradic*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2011, s. 16. Je to poněkud zjednodušené tvrzení, protože záleželo na prostředí

⁷¹³ LENDEROVÁ, Milena. „Volné chvíle použijeme ku přerovnání spižirny.“, s. 18. Že přísný režim neplatil jen pro dívky, ale četbu měli dovolenou pouze ve večerních volných hodinách i mladíci, dokládá vzpomínka Karolíny Světlé na Jindřicha Fügnera, který podle jejích slov nešel na ples a raději si četl knihu, protože jen „večer má dovoleno čísti, co jej zajímá“ a nenechá se o to připravit kvůli „trochu toho hopkování“. SVĚTLÁ, Karolína. *Upomínky*. Praha: J. Otto, 1901, s. 274.

kdy se nemohla jen tak dívat z okna a *lelkovat*, ale musela alespoň číst knihu.⁷¹⁴ Případ Marie Gebauerové ze 70. let 19. století, stojí tedy patrně na hranici, kde se tato představa náplně volného času měnila a volnočasové čtení připadalo v úvahu (i během dne).⁷¹⁵

Navzdory těmto paradoxům je pro tuto práci zásadní, že se rodinná paměť vůči zahálce vymezovala, byť ji chápala rozličnými způsoby. Zahálka je ale nejčastěji pojímána jako nevyplněný, prázdný čas, řečeno v duchu 19. století jako „*prázdeň*“.⁷¹⁶ Nerespektuje tedy výše zmíněné Veblenovo vymezení z konce 19. století, ale to lze vysvětlit dobou, kdy byla většina zkoumaných pamětí sepsána, tj. až po první světové válce, kdy se pravděpodobně představa zahálky proměnila. Jestliže se rodinná paměť sledovaných rodin vymezuje vůči zahálce, vymezuje se vůči *nicnedělání* a nikoli vůči seberozvojovým aktivitám. Explicitní formování obrazu neustálé činnosti zastupuje v rodinné paměti již zmiňovaná *punčocha*, avšak autoři pamětí využívají i dalších strategií, jak ukázat, že se v rodině nezahálelo. Obecně se jedná o situace, vzpomínky, které zachycují neustálou aktivitu a obecně prospěšnou činnost, která se objevuje nejen během pracovní doby, ale i ve volném čase. Někdy právě *zejména* ve volném čase, protože o to víc tato přednost vynikala, pakliže byl volný čas využitý k dalšímu zdokonalování okolního prostoru, domácnosti, ale také talentu a sebe sama. „*Mladí lidé nemají zahálet*,“ říkal svým synům Josef Grégr.⁷¹⁷ Nejvíce odkazů vymezujících se vůči zahálce a lelkování pak nacházíme zejména od 60. do 90. let 19. století. V pamětech Renaty Tyršové je kladen důraz na neustálou píli a nevybočení z cesty k cíli, i když se může zdát, že jiná cesta může být snazší. Jindřich Fügner celou rodinu nabádá, aby se vyhnula oblomovštině,⁷¹⁸ nic nedělala polovičatě a svoje názory a postoje nedokazovala jen slovy, ale i skutky. Jinde autoři rodinných pamětí vyzdvihují to, že člen rodiny nezahálel a pracoval i během dovolené či svátků. Eva Vrchlická při vyprávění o štědrém dnu vzpomíná, že ještě po večeři šel tatínek pracovat⁷¹⁹, Marie Červinková-Riegrová popisuje dovolenou své matky v Itálii a že ani zde Riegrová

⁷¹⁴ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 15.

⁷¹⁵ V neposlední řadě ovšem záleželo také na obsahu dané publikace a nesmíme zapomínat na odstup několika desetiletí, který dělí dětství Marie Gebauerové a 20. léta 20. století, kdy své vzpomínky sepsala.

⁷¹⁶ Více k paradoxům volného času viz. PAULÍČEK, Miroslav. *Paradoxy volného času – věčný ruch, zahálka a civilizace*. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 9–15.

⁷¹⁷ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 24. Bratři Grégrové Eduard a Julius, kteří studovali ve 40. letech 19. století (v té době Eduard lékařství na univerzitě a Julius gymnázium v Hradci Králové), museli na konci školního roku po návratu domů pracovat a nezahálet ani během prázdnin.

⁷¹⁸ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce.*, s. 69. *Oblomov* je román ruského spisovatele I. A. Gončarova o líném a pasivním ruském statkáři vydaný v roce 1858. Termín oblomovština se po jeho vydání ujal jako synonymum pro netečnost a pasivitu, které je třeba „nemilosrdně“ potlačovat. DOBROLJUBOV, Aleksandrovič a Vilém MRŠTÍK (překl.). *Oblomovština. Kritický rozbor románu „Oblomov“ od J.A. Gončarova*. Praha: Rozhledy, 1896, s. 55.

⁷¹⁹ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 32.

neodpočívá a rovnou míří do knihovny, aby mohla studovat⁷²⁰ – oba případy z počátku 90. let 19. století.

Skutečnost, že rodinné paměti reflektují zahálku a nečinnost nejvíce právě v tomto období od 60. let 19. století do jeho konce, si můžeme vysvětlovat tím, že to bylo právě v počátcích etablování volného času a většinová společnost ještě nebyla uvyklá na to, aby beze všeho přijímala čas odpočinku jako *správný, prospěšný*, a tudíž o něm dlouho hovořila s negativní konotací jako o *zahálce*. Jestliže byla pracovitost a neúnavná činnost po dlouhá desetiletí zavedeným pojmem, což se i v pamětech ukázalo, bylo jistě těžké přistoupit na nové denní schéma a životní hodnoty.

Pojmem blízkým zahálce je lenost, ta byla obecně považována za jeden z největších prohřešků. Tomu odpovídá i popis některých událostí či lidí v pamětech. Například Neubauer, dědeček Josefíny Regálové, se po smrti první ženy rozhodl velice brzy oženit a jeho dcerám ani nejbližšímu okolí nebyla nová manželka po chuti. Nevadil jim věk nevěsty (bylo jí teprve 16 let), její chudoba a nezkušenost, ale právě to, že byla *líná*.⁷²¹ Určitý druh lenosti je zobrazen i v rodinné kronice Josefa Koblížka. Jeho otec byl *mudrlant*, jak je v kronice často uváděno s negativní konotací, a místo poctivé dřiny se snažil vydělávat peníze jednoduše a bez práce různými nápady, které ale obvykle vyžadovaly značnou počáteční investici. Rodina proto byla neustále zadlužená, ale žádný z plánů Josefa Koblížka staršího nevyšel a rodina se neustále stěhovala. V rodinné paměti se tato vzpomínka uchytila jako varování před touhou něco dokázat bez práce a vyvarovat se spekulacím nezahrnujícím poctivou práci a dřinu. Vzpomínky vypovídající o určité předpojatosti některých předků vůči nemanuální práci, vůči *mudrlantům a vzdělancům* rozpoznáváme zejména v období první poloviny 19. století.⁷²²

⁷²⁰ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky.*, s. 174.

⁷²¹ REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika.*, s. 30.

⁷²² SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I. Vzpomínky, paměti, literární dokumenty.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1959. ; KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí.* Praha: Vaněk a Votava, 1921. Více k vyrovnávání se Světlé ve vzpomínkách s pradědečkovou nelibostí vůči vzdělancům zde: KOHOUTOVÁ, Jitka. *Rodinná paměť a identita české intelektuální elity 19. století.* In: Radmila ŠVARČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Marcin FILIPOWICZ, Alena ZACHOVÁ, Jitka KOHOUTOVÁ a Marek PETRŮ, ed. *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu.* Praha: NLN, 2018. Ve vzpomínkách na babičku Marie Červinkové-Riegrové je taktéž patrný boj mezi otcem Františka Ladislava Riegra, semilským mlynářem, který chtěl, aby syn pokračoval v rodinném řemesle, a matkou Terezií, která chtěla synovi dopřát vzdělání a široký rozhled. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*, s. 33–37.

6.1.2. Vzdělání, výchova a životní moudrost

Jednotlivé modernizační procesy v rakouské monarchii spojené mimo jiné s reformami ve školství probíhaly již od poslední třetiny 18. století v reakci na dynamické procesy v hospodářské, politické, sociální i kulturní oblasti. Tradiční agrární a stavovská společnost se měnila na moderní a občanskou, třebaže naplno se tato transformace projevila po polovině 19. století. Klíčovou vrstvou rodící se moderní společnosti se stalo měšťanstvo a byla to právě vznikající buržoazie, která společnosti nabídla svůj životní styl, pojetí kultury a vzdělání.⁷²³ Podhoubím osvěcenských výchovných změn 18. století byla učení filozofů Johna Locke a Jeana-Jacquesa Rousseaua, a to zejména jejich principy rovnosti a pozornosti k individu. Charakter vzdělávání měl nicméně velice normativní a disciplinační podobu. Osvěcenské reformy sice školství vymanily z úplného područí církve, ale ta si svou moc nad vzděláváním zachovala až do roku 1855, kdy byl tento vliv stvrzen podepsáním konkordátu papežskou kurií a církev získala vliv ještě větší.⁷²⁴ V roce 1869 (v platnosti od 1870) došlo v rámci říšského školského zákona k uzákonění povinné školní docházky po dobu osmi let. Od roku 1880 byla o rubriku vzdělání doplněna sčítání obyvatelstva.⁷²⁵

V této podkapitole sledujeme hodnoty vzdělání, které dle rodinných vyprávění pozvedají na duchu, ale také nabízí praktické dovednosti pro budoucí život. Zdaleka nechápeme pojem vzdělání pouze jako školní docházku, ale na základě studia pramenů docházíme k závěru, že pro rodinnou paměť v 19. století byla zásadní i ta složka vzdělanosti, která neměla se školou nic společného.⁷²⁶ Jednalo se především o všeobecný přehled, znalosti a dovednosti přesahující možnosti ústavního vzdělávání. Tento důraz na obecný rozhled a vlastní úsilí je společný mnoha rodinným pamětem, měšťanským, buržoazním ale i venkovským, u kterých vidíme důraz na praktickou stránku životního poznání. Syn politika Františka Augusta Braunera Bohuslav používal pro toto rodinné inspirující ovzduší termín „*noblesse de pensée*“ – protože měl vždy přístup ke vzdělání nejen formálnímu, ale také k širokému spektru vědomostí a všeobecnému rozhledu, které rodina získávala například i během návštěv „*vynikajících*

⁷²³ NOVOTNÝ, Miroslav. Školství a vzdělanost osvěcenské a obrozenecké éry (1773–1848). In: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 138–139.

⁷²⁴ Konkordát stvrzoval zásadní vliv katolické církve a její rozsáhlé pravomoci v oblasti kultury, školství a manželství. Smlouva byla vypovězena v roce 1870.

⁷²⁵ Sledovala se znalost čtení a psaní. KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*, s. 304.

⁷²⁶ K otázce vzdělanosti v rodinné paměti viz. také kapitola *Rodinná paměť a identita české intelektuální elity 19. století*, která hodnotí tento aspekt na vzpomínkách sester Rottových a zejména na příkladu jejich otce, který se vypracoval i bez formálního vzdělání. KOHOUTOVÁ, Jitka. *Rodinná paměť a identita české intelektuální elity 19. století*, s. 120–154.

hostů“.⁷²⁷ Využijeme-li termínu „*noblesse de pensée*“, zjišťujeme, že tento všeobecný rozvoj ducha, nacházíme u téměř všech zkoumaných buržoazních rodin, v menší míře také s odkazy na kultivaci těla.⁷²⁸

Pamětníci téma institucionalizované školní docházky uvádějí často (i před rokem 1870, kdy byla povinná školní docházka zavedena) a hodnota vzdělání je vlastním všem sledovaným rodinným pamětem. Jak jsme již ukázali v podkapitole 4.1. *Historický kontext*, 4.1.1. *Vzdělaná moderní společnost*, vzdělávání se zdaleka netýkalo pouze státních institucí, ale stejný význam mělo i vzdělávání soukromé a domácí. Někteří pamětníci se spokojili s prostým konstatováním, kam předci chodili do školy (Kavalírovi, Dobešovi, Flesarovi, Pohlovi, Devátí), jiní téma rozvádějí hlouběji sledováním nejen samotné školní docházky, domácí výuky ale také reflexí vlivu vzdělání na budoucí život (Pechovi, Riegrovi, Fügnerovi, Purkyňovi, Gebauerovi, Vrchličtí, Grégrovi, Bozděchovi). Tímto shrnutím je zřejmé, že otázku vzdělání intenzivně sledovaly pražské buržoazní rodiny, jejichž učení zdaleka nekončilo základním vzděláním. V případě nižších sociálních vrstev (zde zejména z prostoru vesnic) platila jiná specifika a vzdělání nepatřilo mezi priority rodiny, i přesto se zdá, že se jejich potomci ke vzdělání často vracejí, protože je důležitým identitárním prvkem a i pro další generace (již třeba rovněž *městské*) zásadní legitimizací jejich intelektuální úrovně a ve 20. století i společenské prestiže.⁷²⁹ Ovšem v neposlední řadě jsou to také generace, které už vyšší vzdělání získaly, a tudíž toto téma vůbec mohly hlouběji promýšlet.

Někteří aktéři paměti pocházeli právě z (nikoli všichni z chudých) venkovských rodin a díky vzdělání získali nové příležitosti. František Ladislav Rieger byl synem semilského mlynáře, Jan Gebauer pocházel z chudých poměrů z Podkrkonoší, Jaroslav Vrchlický vyrůstal v Ověčárech u svého strýce faráře⁷³⁰, otcem bratrů Grégrových byl rovněž mlynář z Březhradu

⁷²⁷ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 176.

⁷²⁸ Rozvoj ducha i těla zaštitěný antickým pojmem kalokagathia byl koneckonců ideovou základnou Sokola, ale projevil se například později i ve skautingu. Do povědomí české inteligence 19. století se na základě výzkumu rodinných pamětí dostává od počátku 60. let.

⁷²⁹ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*.; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*.; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*.; NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*.; HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*.; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Štříteže nad Bečvou*.

⁷³⁰ Frídovi pravděpodobně chtěli ulevit rodinnému rozpočtu. Bratr Jaroslava Vrchlického Bedřich byl na stejném „pobytu“ u strýce ve Chvatěrubech (obec nedaleko Mělníka). Srov. FRÍDA, Bedřich. *Paměti*, s. 43–45.

u Hradce Králové.⁷³¹ Není náhodou, že v tomto výčtu chybí ženy, protože jejich možnosti vzdělání byly v 19. století stále poněkud omezené, přestože, jak jsme si ukázali, byly to právě některé z našich akterek rodinných pamětí, které se aktivně podílely na zlepšení situace v ženském vzdělávání – Augusta Braunerová, Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská, Marie Riegrová, Renata Tyršová – všechny z dobře zajištěných měšťanských rodin. Silný dobový apel na ženské vzdělání, které ovšem nespočívalo v individuální kultivaci ducha za účelem vlastního potěšení ale v užitku a přípravě na životní dráhu vlastenecké vychovatelky budoucích generací, nacházíme v pamětech českých měšťanských rodin zhruba do 60. let 19. století (již zmiňované Světlá, Krásnohorská, Riegrová). Jak dokládají autorky monografie *Iluze spásy*, vzdělání bylo chápáno jako „veřejný statek“ a užitek z něj mělo mít celé národní společenství.⁷³² O vzdělání žen ve smyslu užitečnosti hovoří rovněž vzpomínky Růženy Pokorné-Purkyňové, která vyzdvihuje matčiny dovednosti, ke kterým ji přivedlo nabádání otce Rudolphiho. Veškeré získávané znalosti a vědomosti měly mít praktický užitek: jejím úkolem bylo zejména obětovat se pro rodinné blaho, pečovat o manžela ale i duševní klid jeho matky.⁷³³

Autoři memoárů vzpomínají na vzdělávání a vzdělání svých předků i své vlastní, na školní docházku, ale rovněž i na to, co se v rodině četlo, jak se sebezdokonalovali, jaké obrazy a knihy se kupovaly. Velkým zdrojem informací o světě je pro rodiny také samotná rodinná paměť, protože z ní čerpají celou řadu vědomostí a znalostí, což je zvláště patrné na rozsáhlých rodinných kronikách.⁷³⁴ V jejich rodinné paměti jsou udržované vědomosti, které jinak tehdejší formální vzdělávání nenabízelo, a rodinné paměti/kroniky ukazují snahu tato *prázdna* místa

⁷³¹ Mlynáři tvořili vesnickou elitu, měli majetek a určitý společenský vliv. Viz. VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*, s. 59. Nebyli zatíženi poddanstvím a robotou. Podle Marie Červinkové-Riegrové disponovali určitou samostatností a touhou po vyšším vzdělání. V tomto mlynářském stavu, jak tvrdí, nevymřela touha po českých tradicích a jiskra národního vědomí. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*. Praha: Otto, 1903, s. 17–18. Z mlynářské rodiny pocházela jedna z prvních českých lékařek Anna Bayerová z Vojtěchova u Mělníka.

⁷³² BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy*, s. 121–123.

⁷³³ Z dopisu K. A. Rudolphiho dceři Julii „(...) objímám Tě u věrné lásce otcovské a přeji Ti, abys dovedla žal i radost snášeti s klidem, a po celý život svůj denně mohla sama se sebou účtovat, jak dobrou jsi byla. V jakémkoli postavení vždy můžeš být dobrou a užitečnou.“ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*. Praha: Umělecká beseda, 1944, s. 28–29.

⁷³⁴ Zejména: FLESAR, Václav. *Kořeny věků*. Jimramov: Tigris, 2015 ; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Strítěže nad Bečvou*.

zaplnit. Důležitým pramenem poznání byly také různé druhy zahraničních cest (na univerzity, na vandr, ale i dovolené, které byly chápány spíše jako cesty za poznáním⁷³⁵).

Jedinými pamětmi, které nějak významněji připouštějí, že se v rodině vzdělání dříve úplně nepěstovalo, jsou ty Karolíny Světlé. Ta poněkud ironicky píše, že její dědeček z otcovy strany měl největší starost s výchovou dětí, když jim vybral jméno a pak se o ně víc nestaral. Péče o děti byla čistě na babičce, která ale věnovala pozornost jen tomu, že děti každou sobotu vykoukala a nechala číst náboženské texty. „*Ale dále nešly ani její snahy, vlastně její pojmy o výchování*“, píše Karolína Světlá.⁷³⁶ Světlá se s touto rodinnou minulostí vyrovnává po svém a do příběhu vtahuje zájem sousedů i místního kněze, který k dědečkovi Rottovi údajně přišel, aby mu domluvil poslat děti do školy.⁷³⁷ Rott zastával názor, že školy není třeba, že z dětí chce mít schopné řemeslníky a k tomu vzdělání nepotřebují. Opačně v učencích spatřoval hrozbu, že se opravdové práce bojí a zpychnou.⁷³⁸ Z matčiny strany naopak Světlá podle vyprávění čerpá odlišný vliv dědečka Jana Vogela⁷³⁹, který získal „*na svou dobu neobyčejně důkladné vědecké výchování*“.⁷⁴⁰ Nesmíme ale zapomínat, že Světlé vyprávění o dědečkovi Rottovi stopuje počátek 19. století (Eustach Rott, otec Karolíny Světlé, se narodil v roce 1795). Navíc takovýto úvod do rodinné historie umožňuje autorce vystavět příběh, jehož hrdinové si navzdory těžkým začátkům sami najdou vlastní cestu, která se *vymyká* rodinnému dědictví, tj. překonají počáteční překážky. Jak zdůrazňuje sama Světlá, na počátku 19. století to bylo pro potomky velice těžké, protože byli vychováni slepě poslouchat rodiče a „*vzpouzení se proti jejich záměrům*“⁷⁴¹ bylo považováno za smrtelný hřích.

⁷³⁵ O převaze cestování, které bylo zájmové (v prostředí českých žen z buržoazních rodin) a nabízelo poučení nebo prověřovalo znalost cizího jazyka, zeměpisu, historie atd. více viz. LENDEROVÁ, Milena. „Volné chvíle použijeme ku přerovnání spížirny.“, s. 24. ; LENDEROVÁ, Milena. *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782–1936*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017. Nezapomínejme ani na dlouhou historii kavalírských cest praktikovaných šlechtici, které završovaly jejich vzdělávání od 16. do 19. století. Např. zde: KUBEŠ, Jiří. *Náročná dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov: NTP, 2013.

⁷³⁶ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí* s. 10.

⁷³⁷ K vystavění příběhu o cestě za vzděláním více viz. KOHOUTOVÁ, Jitka. *Rodinná paměť a identita české intelektuální elity 19. století*, s. 133–137.

⁷³⁸ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*, s. 11.

⁷³⁹ Jan Vogel pocházel z lázeňského města Švalbach u Mohuče. Jeho rodiče byli majetní, vlastnili vinice. Vogel získal vzdělání v klášteře.

⁷⁴⁰ SVĚTLÁ, Karolína. *Upomínky*, s. 40. O „*nevšedním*“ vzdělání dědečka Jana Vogela se koneckonců zmiňuje i sestra Světlé Sofie Podlipská, která osudy rodiny z matčiny strany sleduje důkladněji. PODLIPSKÁ, Sofie. *Povídka o mně*, s. 18.

⁷⁴¹ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I.*, s. 15.

Ostatní paměti již otázku vzdělání reflektují převážně kladně.⁷⁴² Obvyklé jsou situace, kdy rodiny pocházely z vesnice a jejich potomci vzpomínají, jak (pra)rodice navzdory nesnázím, které taková školní docházka přinášela (chudoba⁷⁴³, vzdálenost,⁷⁴⁴ potřeba potomků v zemědělství), posílali děti za učení i desítky kilometrů daleko (do cizích bytů, nových domácností, penzionátů)⁷⁴⁵. Což byla ovšem docela běžná praxe, ale jako prostředek k poukázání na urputné snahy rodičů v pamětech funguje jako zvýznamňování jejich aktivity. Takoví rodiče obvykle sami valné vzdělání neměli, ale v pamětech je ve věci studia zdůrazňována jejich značná prozíravost.⁷⁴⁶ Vzdělání na venkově neobnášelo pouze *školní* čtení, psaní a počítání, ale stejnou měrou byly důležité i domácí práce, praktické znalosti a naučení se řemeslu. Tomu se učily děti z nižších středních vrstev a výběr tohoto povolání často podléhal rodinné tradici, protože se řemeslo předávalo z otce na syna.⁷⁴⁷ Rodičovský dohled nad výběrem budoucího povolání a s ním spojeného vzdělání uvádějí zejména paměti z venkovského prostředí⁷⁴⁸ – ať už je to kladně přijímaná tradice⁷⁴⁹, nebo pisatel paměti poukazuje na nelibost mladší generace (či dokonce její vzdor)⁷⁵⁰. Takové vzdělání spojené s povoláním se týkalo pochopitelně chlapců. V případě dívek se sledovaly jiné cíle. Zaopatření

⁷⁴² Až na pár výjimek z první poloviny devatenáctého století, které jsme již uvedli výše. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*.; KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*.

⁷⁴³ Na memoárech Antonie Kavalírové vidíme, že se autorka snažila představovat otázku vzdělání v rodině jako velmi důležitou a že si její rodiče uvědomovali jeho výhody. Přestože byli Adlerovi velice chudí, dbali na to, aby jejich děti chodily do školy. Kavalírová dokonce s lítostí vzpomíná, že její vzdělání skončilo ve třinácti letech a mnohokrát se přímo svým dětem omlouvá, že není vzdělaná a jazykově obratná (v době její školní docházky, ale výuka opravdu končila ve dvanácti letech). Vzdělání svých dětí proto brala velmi vážně, rozhodně na základě vlastní zkušenosti, a s manželem dali děti učit dle nejlepších dostupných možností; dívky poslali do Frauntálu a do Prahy, aby se naučily německy. Chlapci navštěvovali školy v Kutné Hoře, Vrchlabí a Českých Budějovicích.

⁷⁴⁴ Randovi ze vzpomínek Josefíny Regálové v Bystřici neměli školu, proto nechali děti dovážet do Nýrska. V jejich dvanácti letech výuka skončila, (což bylo dáno standardní školní docházkou, která v této podobě fungovala až do roku 1870), a proto využívali služeb místního učitele. Po škole byly děti (měli hlavně dcery) jedno po druhém poslány *na pildunk* ke své tetě do Klatov (pravděpodobně aby se naučily německy). *Na pildunk* znamenalo „Bildung“, „na výchovu“ či „na vzdělání“.

⁷⁴⁵ Kavalírovi také pronajali byt v Praze, aby měly děti při studiích kde bydlet. V pražském bytě spolu bydleli Antonín, František, později Karel a Adolf. Starala se o ně starší sestra Anna. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 176. V deseti letech byla Lužická poslána na studia do Broumova, aby se naučila německy. LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*, s. 135.

⁷⁴⁶ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 101–103.

⁷⁴⁷ LENDEROVÁ, Milena. Vzdělání a škola. In: *Z dějin české každodennosti*, s. 210.

⁷⁴⁸ Rodinná řemeslná tradice nejvíce prosvítá ve vzpomínkách Augustina Aloise Neumanna a jeho předků „jirchářů“ či v případě rodiny Devátých, kde se hned několik členů rodiny živilo v tkalcovných. NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*.; KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*.

⁷⁴⁹ NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*.; NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika: „po zavátých stezkách“: zaznamenala svému vnuku Michaelovi Marie Nacházelová rozená Budínová ve Studené v roce 1900.*; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Strítěže nad Bečvou.*; KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*.

⁷⁵⁰ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty.*; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny.*; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce.*

děti do budoucna mělo pro rodiče velký význam proto, že pokud měli dcery a nechtěli jejich budoucnost ponechat jen na případných budoucích manželích, museli štěstí potomka zajistit jednotlivě.⁷⁵¹ Celá jedna generace žen v rodině Bozděchů působila jako učitelky (alespoň do sňatku, ale mnoho z nich se vůbec nevdalo)⁷⁵², což bylo ovšem v rodinách středních měšťanských vrstev běžnou praxí a pro ženy všeobecně vzdělané a kultivované přijatelným a vhodným zaměstnáním.⁷⁵³ Druhá větev rodiny byla o poznání movitější a babička Evy Kozákové⁷⁵⁴ Mária Prokopová, dcera lékaře Alberta Prokopa, získávala vzdělání díky domácímu učiteli a rodina také často cestovala (Švýcarsko, Německo, Solnohradsko).⁷⁵⁵ Vyprávění jiné pamětnice, Josefíny Regálové, klade důraz na to, že rodiče přistupovali ke každé dceři individuálně, a pokud měla s učením problémy nebo byla fyzicky slabá, vždy se jim podařilo budoucí povolání zajistit jiným způsobem. Nezapomínejme ovšem také na jiné motivy autorky těchto pamětí. *Rodinná kronika* Regálové zjevně cílí na představení dobré úrovně vzdělání celé rodiny (a zodpovědného přístupu rodičů ke vzdělání), což možná reflektuje minulou skutečnost, ale zajisté také zprostředkovává takový obraz rodiny, který je dostatečně reprezentativní a *zaslouží* si být součástí životního příběhu známého vzdělance a svého času ministra Antonína Randy, jehož osudy a vzděláním se pisatelka pamětí rovněž významně zabývá.

⁷⁵¹ Josef Bozděch byl ve věcech vzdělání také velice prozíravý. Věděl, že svým dcerám nemůže zabezpečit finanční zajištění, a proto se postaral, aby se dokázaly uživit samy. Běžnou praxí méně majetných intelektuálních rodin bylo vyslání dcer do učitelského ústavu. Soukromé pedagogium v Praze bylo založeno v roce 1866 u sv. Anny. V roce 1870 bylo zestátněno, umožňovalo získat kvalifikaci a zajišťovalo možnost budoucí obživy dcer pedagogů, intelektuálů či úředníků. LENDEROVÁ, Milena. Vzdělání a škola. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 208. Všechny čtyři Bozděchovy dcery získaly učitelskou aprobaci, nejstarší Emilie měla dokonce údajně univerzitní zkoušku z angličtiny a francouzštiny (1864 a 1868). KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné I. část „Bozděch“*, s. 15. Ženy však získávaly učitelskou aprobaci až od roku 1870, takže děvčata Bozděchova asi získala aprobaci až později (pokud vůbec) a navíc při výuce jazyků žádné zkoušky nebylo třeba. Ministerské nařízení (1878) zakazovalo návštěvu žen na univerzitách, jen s výjimečnými případy organizovaných přednášek čistě ženských, viz. BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy*, s. 128. Mezi roky 1898–1901 byla jako mimořádná posluchačka Filozofické fakulty zapsána např. Marie Gebauerová (s předměty historie, dějiny literatury, dějiny umění). BŘEZINA, Josef. *Děti slavných rodičů*, s. 101.

⁷⁵² Celibát učitelek byl zrušen až Národním shromážděním Československé republiky v roce 1919.

⁷⁵³ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*, s. 16. Autorky publikace *O ženské práci* uvádějí další dvě oblasti, kde se mohly ženy v 19. století věnovat kvalifikované práci; vedle učitelství to bylo ošetrovatelství a poštovní a telegrafní služby. Ke konci 19. století přibýlo také žen, které se mohly na základě univerzitního vzdělání věnovat intelektuálním profesím. Ibid., s. 17–19.; BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*, s. 40.

⁷⁵⁴ Kozáková na vzdělání svých předků vzpomíná téměř ve všech případech, někdy i podrobně vypisuje, jakého vzdělání se komu dostalo. Z celých vzpomínek je znát, že rodina kladla na vzdělání velký důraz, ale zároveň dbala na to, aby zůstávali při zemi a získávali vzdělání i mimo školu.

⁷⁵⁵ Po matčině smrti začala Mária na počátku 70. let 19. století chodit do soukromé školy paní Kirschbaumové. *Höhere Töchterschule* byla německá škola ve Vlašské ulici na Malé Straně. V jejím čele stála Jenny Kirschbaumová.

Jiný příklad *vzdělávání* lze nalézt v pamětech Emmy Jarošové. O školní docházce se v těchto pamětech čtenář nedozví prakticky nic, ale je na nich zřetelně patrný jiný způsob, jak bylo možné rozvíjet vědomosti dětí a mládeže na vesnici. Rodiče svým dětem *vyprávěli*. Rodinné vyprávění matky a otce nejenže neustále zpřítomňovalo a pozitivně upevňovalo jejich postavení a pěstovalo respekt u dětí, ale obsah vyprávění vždy přinášel nějaké ponaučení a vycházel ze selských tradic, s nimiž se celá rodina významně identifikovala. Celý rok byl v jejich historkách rozdělený na období podle potřeb hospodářství a děti se z různých pranostik a vyprávění dozvídaly, jak to na statku chodí a s čím je třeba během *sedlačení* počítat.⁷⁵⁶ Pro vesnické rodiny bylo školní vzdělání důležité, ale také praktická stránka života na vesnici a každodenní starosti musely být dětem vštěpovány již od útlého věku. Jarošovi inklinovali k tomu odkazovat zejména na *životní moudrost, zkušenost a minulost* jako nejdůležitější principy, na kterých se dá stavět budoucnost.

Principiálně takovému odkazu životní moudrosti odpovídají také sledované vesnické rodinné kroniky, na nichž se podílelo hned několik autorů, kteří vedle vlastní rodinné historie věnují značnou pozornost regionálním dějinám. Zjevně tak činí proto, aby tyto informace zůstaly v rodině, protože nebylo možné je jinak uchovat. Láska k písmu a literatuře je v těchto kronikách často zmiňována – předávala se touha zaznamenávat vědomosti dalším generacím, což je také explicitně vyjadřováno.⁷⁵⁷ Předávání rodinné kroniky bylo svým způsobem možností, jak vzdělání v rodině pěstovat a jak získávat znalosti. Vidíme to v případě všech zkoumaných rodinných *kronik*. Kroniky byly záležitostí zejména venkova, tudíž v místě, kde možnosti, jak mohly rodiny získávat vzdělání, byly zvláště v první polovině 19. století omezené. Předávání rodinné *moudrosti* je zvláště patrné na kronice rodiny Flesarových, která je sepisována od roku 1423. Zde již na prvním záznamu sledujeme, jak autor Flesari Waczslaus I. zapisuje otcovy rady do života, které, jak doufá, přejdou na všechny další potomky – v „*nové zemi*“ zakládá místo „*pro všechny své rody*“ a kromě dobré země si pro ně přeje i dobré vědomosti a znalosti, ještě nikoli chápané jako vzdělání, ale spíše jako životní moudrost.⁷⁵⁸

Jan Pohl a jeho kronika mají ve výčtu kronik zvláštní místo, protože její autoři byli vzdělání jen minimálně, což je i na mnoha místech přímo v kronice řečeno, a přesto pro ně mělo vzdělání podle všeho velkou důležitost. Domníváme se, že právě psaní této kroniky mohlo

⁷⁵⁶ Nejvíce je to patrné na kapitole *Sedlačina v ročních obdobích*, ale silný odkaz na tradice a jejich moc nad rodinou a vesnicí je patrný v celé knize. JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky*, s. 124.

⁷⁵⁷ Např. DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů*, s. 13.

⁷⁵⁸ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 8.

autorům svým způsobem nahrazovat absentující vzdělání a bylo jakýmsi intelektuálním aktem, vzděláním, na které by jinak vzhledem ke své chudobě nedosáhli. Sám autor, Jan Pohl, přiznává, že se sotva naučil počítat a trochu číst a psát.⁷⁵⁹ Jeho vlastní děti do školy chodily pouze na podzim a někdy ani tehdy ne, pokud nepřálo počasí nebo bylo třeba pracovat. Přestože se ke vzdělání v kronice evidentně staví kladně, praktický život byl patrně podřízen prozaičtějším problémům a pro chudého zemědělce bylo obtížné nechat děti řádně chodit do školy. Jan Pohl připouští, že byl kvůli špatné docházce syna několikrát vězněn.⁷⁶⁰

Smysl pro vzdělání dětí byl silně vyvinutý v rodině maloměstského obchodníka Václava Kubáta a jak jeho dcera Věnceslava Lužická dokládá, rodiče dbali na to, aby se jejich dětem dostalo co možná nejlepšího možného vzdělání.⁷⁶¹ Autorka paměti kladně reflektuje určitou svobodu v poznávání okolního světa a vzpomíná na léta dětství na malém městě a možnost vše poznávat volně a neorganizovaně; jednoduše sledovat dospělé při práci. Pouze na školní docházku nespolehala ani rodina Elišky Krásnohorské (rodina Pechova), která pro své děti pečlivě shromažďovala domácí knihovnu⁷⁶² a obklopovala je také uměleckými díly.⁷⁶³ „*Jak mě již za let dětinských vábily v knihovně naší ty staré časopisy pražské a kalendáře, s tou dávno zatuhlou svou časovostí, se staromódní svou němčinou, se svými naivními kamenotisky a krásnými mědirytinami! Jak mě zajímaly sešity Burgen und Schlösser Böhmens*⁷⁶⁴, *ročenky Libussa*⁷⁶⁵ a *Palackého dějiny české v německém vydání*⁷⁶⁶! A vedle několika vybraných beletristů německých zářily na hřbetech knih zlaté názvy děl českých se jmény: Tyl, Klicpera, Rubeš, Chocholoušek, Němcová (...).“⁷⁶⁷ Zde je vidět důležitost rodinného prostředí pro další směřování dítěte. Ondřej Pech, který sám pocházel z chudých poměrů a na živobytí si odešel

⁷⁵⁹ BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*, s. 12.

⁷⁶⁰ Ibid., s. 31. Bylo to patrně někdy v druhé polovině 90. let 19. století, tedy více než dvacet let po zavedení povinné školní docházky. Školský zákon z pera pražského rodáka Leopolda Hasnera z roku 1869 (v platnosti 1870) stanovil také sankce pro rodiče, pokud děti do školy neposílali. Tyto sankce byly ve formě pokut, ale v závažnějších případech hrozil i pobyt ve vězení.

⁷⁶¹ LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*, s. 121.

⁷⁶² KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 15.

⁷⁶³ Svazky si postupně odnášeli starší sourozenci jako část dědictví, ale Krásnohorská vzpomíná, že i na ty mladší, Elišku a Bohdanu (ve vyprávění je nejmladší sestra Krásnohorské Dorota přejmenována na Bohdanu učitelem Svobodou), zbývalo spoustu krásných knih. Ibid., s. 15.

⁷⁶⁴ Pravděpodobně má autorka na mysli sérii o hradech a zámcích *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*, která vycházela od roku 1844 v pražském nakladatelství *Druck und Verlag des Artistisch-typographischen Institutes von C. W. Medau und Comp.* Poslední ze sedmi sešitů vyšel v roce 1849.

⁷⁶⁵ *Libussa*, německojazyčná ročenka českých vlastenců o dějinách, umění a kultuře vycházející od roku 1842. Jejím vydavatelem byl Pavel Alois Klar (1801–1860), výtěžek z ročenky *Libusse* podporoval *Klárův ústav slepců* (ústav založený otcem Pavla Aloise, Aloisem Klarem).

⁷⁶⁶ Palackého *Geschichte von Böhmen* začaly vycházet v roce 1836 německy. České vydání od roku 1848 jako *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*.

⁷⁶⁷ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 15–16.

vydělávat sám v deseti letech do Prahy, pro svoje děti připravil odlišné životní podmínky. Po jeho smrti se o děti starala matka sama, ale na vzdělání dětí velice dbala, co se týče školní docházky i domácího učení obzvlášť. V malém bytě nechala údajně v chodbě nainstalovat hrazdu, aby se děti mohly cvičit a posilovat tělo. Pravidlem byla také podle vyprávění Krásnohorské každodenní procházka.⁷⁶⁸ V polovině století byl tělocvik (ještě nebyl Sokol) propagován Janem Malypetrem a Krásnohorská píše, že se jeho cvičeními rádi řídili.⁷⁶⁹ Dorota Pechová měla na svou dobu docela pokrokové názory (alespoň je tak příhodně prezentuje její dcera), v polovině století se ještě nedostala k veřejným přednáškám, a řídila se, jak píše její dcera, zdravým rozumem. Děti měly striktní výchovu, ale zároveň dostávaly volnost a prostor na hry.⁷⁷⁰ Krásnohorská vzpomíná, že tím Dorota Pechová vzbuzovala značnou zvědavost okolí, které vždy dostalo stejnou odpověď, a to, že zásadní je při výchově *důslednost*. Po dokončení školní docházky Eliška navštěvovala jeden rok ústav pro ženské ruční práce. Tím byla její oficiální školní léta zakončena, ale ve vzdělávání se v rodině pokračovalo alternativně.⁷⁷¹ I v tomto případě nesmíme zapomínat na osobní preference autorky paměti, její vlastní angažovanost v dívčím vzdělávání, které pravděpodobně velmi ovlivnily její reflexi vlastní minulosti, která se zdá být důrazným představením *adekvátního* (mimo)školního vzdělání. Jak podotýká Libuše Heczková, jejími ambicemi bylo kritické pěstování vkusu a vzdělanosti českých žen,⁷⁷² proto není překvapivé, že i vzpomínky Krásnohorské na rodinu a

⁷⁶⁸ Ibid., s. 68.

⁷⁶⁹ Jan Malypetr byl významným českým propagátorem gymnastického hnutí. Spolupracoval s Purkyněm a Čelakovským na české sportovní terminologii. Do jeho tělocvičného ústavu chodili Tyrš a Fügner. V prostorech školy byla v roce 1862 založena Pražská jednota tělocvičná, později známý Sokol.

⁷⁷⁰ Dokonce měly přísný stravovací režim a prakticky nedostávaly sladkosti, ale matka je zásobovala přísunem ovoce. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 70.

⁷⁷¹ Krásnohorská lituje, že neměla soustavné vzdělání, ale tohle doučování bylo alespoň náhradou. Bratr Krásnohorské Adolf domů přiváděl přátele umělce, kteří dívky seznamovali s uměleckými díly, a sestry je na oplátku učily česky. Ibid., s. 121. Byla v tom také určitá volnost, kterou matka svým dětem dopřávala, synům dovolovala, aby k nim každý den bez pozvání tito přátelé docházeli. Je také možné, že právě takové prostředí významně pomáhalo rozvíjet ducha mladé ženy, která byla samozřejmě nucena dodržovat pravidla, ale zároveň měla nevídanou svobodu a prozíravou matku, která její touhy usměrňovala, ale nezakazovala a mnohé ponechávala na dceřině vlastním úsudku, což jistě mohlo podnitit její samostatnost. To všechno se jeví jako významné poselství ve vzpomínkách Krásnohorské. Starší sestra Julie, jediná vyučená švadlena, sestry učila doma šití. Ibid., s. 125.

⁷⁷² K zájmům Krásnohorské při vedení Ženských listů a jejím ambicím vydávat čistě vzdělávací ženské periodikum, které by informovalo i o vědeckém dění (dokonce bez beletrie) a literárně-estetické a literárně-kritické články Krásnohorské viz. více HECKOVÁ, Libuše. *První léta časopisu Ženské listy. Co chtěla Eliška Krásnohorská?*

dětství reflektují toto celoživotní úsilí. Není také divu, že postava její matky získává atributy samostatné emancipované vzdělané ženy s moderními názory.⁷⁷³

Podobně a zároveň odlišně vyznívají i vzpomínky na Marii Riegrovou. Již první kapitola paměti Marie Červinkové-Riegrové věnovaných její matce se dotýká tématu vzdělávání (hlavně dívek) v první polovině 19. století, zejména s ohledem na matčino veřejné působení. Autorka komentuje také obecnou vzdělanost, která podle ní mnohem více než na učenosti a systematickém vědění (které byly typické pro dobu konce 19. století, kdy Červinková-Riegrová svoje paměti sepsala) spočívala v pěstování ducha a jednotného světového názoru četbou „*filozofů a velkých básníků*“. Nutno podotknout, že takového vzdělání se zdaleka nedostávalo všem. Číst *filozofy a velké básníky* měli možnost členové a členky dobře situovaných rodin, které si mohly dovolit vyšší vzdělávání ratolestí, domácí učitele či soukromé vzdělávací ústavy.⁷⁷⁴ V neposlední řadě je to názor poněkud konzervativní a s moderním vzděláváním žen (tak jak si jej představovala například Krásnohorská) nekoresponduje. Otázka vzdělání je v životním díle Marie Riegrové zásadní, neboť se přičinila o založení několika ústavů, kde dívky vzdělání získávaly, a paměti její dcery jsou veskrze podřízené této její životní hodnotě. Na rozdíl od Krásnohorské, která usilovala o ženskou emancipaci (ale stále jaksí v mezích „asketického nacionalismu“), Riegrová ve věci vzdělání zastávala stanovisko praktické a vyžadovala pouze znalosti, které by mohly dívky následně uplatnit v reálném životě, což odpovídá i hodnotě, kterou předávala své dceři: žena má být především užitečná. Takové smýšlení ale není jen ojedinělým úkazem či zpátečnictvím, ale jak ukazuje monografie *Iluze spásy*, 80. léta 19. století se „*obloukem vrací k ideálu ženy-hospodyně a vlastenky*“ a jejím vzděláním se rozumí příprava na tuto roli.⁷⁷⁵ Není náhodou, že rovněž v 80. letech 19. století vznikl spolek *Domácnost*, který se měl pokusit vrátit práci v domácnosti vážnost; jeho spoluzakladatelkou byla Věnceslava Lužická.⁷⁷⁶

⁷⁷³ Nezapomínejme, že Dorota Pechová jako velice mladá vdova, a tudíž mohla požívat určité váženosti. Nikdy se znovu nevdala, což byl ale v případě žen běžný úkaz a vdovy starající se o své nezletilé potomstvo nebyly nijak výjimečné. Vdovci se obvykle znovu oženili velice rychle. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 157.

⁷⁷⁴ Pro chlapce poněkud snazší situace, protože měli v první polovině 19. století lepší podmínky. Děvčata z měšťanských rodin se vzdělávala doma (s domácím učitelem) a také četbou v domácí knihovně. Jejich vzdělání ale mělo být stále spíše ozdobou „*domu, rodiny, vizitkou muže*“. KODAJOVÁ, Daniela. *Vzdelanie dievčat – možnosti a limity uplatnenia*. In: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 292.

⁷⁷⁵ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy*, s. 134.

⁷⁷⁶ BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri/Slon, 2005, s. 124.

Zastavme se také u dalšího způsobu, jakým pamětníci prezentují hodnotu vzdělání v rodinné paměti. Jedná se především o skupinu pamětí věnujících se životu významných univerzitně vzdělaných mužů.⁷⁷⁷ Tyto vzpomínky z pera jejich (z drtivé většiny⁷⁷⁸) dcer představují podhoubí znalostí otců, průběh vzdělání i formování myšlenkového světa, které ovlivnilo jejich budoucí kariéru a názory (politické, estetické, vědecké apod.). Jejich dcery naopak neměly možnost získat univerzitní vzdělání (velká část z nich absolvovala Vyšší dívčí školu), a přestože životní hodnota vzdělání byla v těchto rodinách vysoce hodnocena, ne všichni měli finanční prostředky zabezpečit vzdělání všem potomkům.⁷⁷⁹ Jindřich Fügner byl podle slov jeho dcery velmi ovlivněný svým pobytem v Anglii, bylo mu blízké logické uvažování a liberální demokratické myšlenky. Na stěnách rodinného bytu visely obrazy anglického malíře Franka Stoneho a ilustrace k básním Fügnerova oblíbence Roberta Burnse; oba případy odvolávající se na britské ostrovy a samostatnost a svobodomyslnost.⁷⁸⁰ Odhodlanost vydobýt si svobodu symbolizuje také další Fügnerův vzor Giuseppe Garibaldi,⁷⁸¹ který byl i dalšími představiteli českého hnutí považován za symbol vzdoru proti Rakousku.⁷⁸² Vztah k románskému světu a jeho kultuře je ostatně významným faktorem utváření moderní české společnosti, neboť přinášel vzory a ideje, se kterými se mohlo české národní společenství ztotožňovat a zároveň uvádět Čechy do mezinárodního prostoru.⁷⁸³ U Fügnerů je obzvlášť patrný apel na neustálý osobní rozvoj ducha, těla i myšlenkového rozpětí. Otec je v pamětech dcery vykreslen jako vzdělanec, který matce doporučoval četbu a snažil se rozvíjet jejího ducha,

⁷⁷⁷ Univerzitně vzdělaných žen bylo velice málo. Gymnázium Minerva bylo založeno v roce 1890 (dívky se mohly účastnit výuky na chlapeckých gymnáziích od roku 1872, ale jako privatistky s pevně danými pravidly, která jejich účast na výuce značně omezovala), univerzitu mohly v českých zemích ženy navštěvovat od roku 1897 (od roku 1895 se několik absolventek Minervy účastnilo výuky na Filozofické fakultě, ale nemohly skládat zkoušky a účastnit se mohly jen se souhlasem pedagoga). BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy*; BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*.

⁷⁷⁸ Výjimku tvoří jen dvoje z mladších pamětí: Eduarda Grégra a Vladimíra Hellmutha-Braunera.

⁷⁷⁹ BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy*, s. 134.

⁷⁸⁰ Frank Stone (1800–1859) byl anglický malíř, člen Královské akademie, který se ovšem vypracoval jako samouk. Robert Burns (1759–1796), nejznámější skotský básník, zase reprezentuje Skotsko a jeho boj proti Anglii.

⁷⁸¹ Giuseppe Garibaldi (1807–1882), vůdce partyzánských italských nacionalistů v bojích s rakouskou a italskou armádou v polovině 19. století. Tyršová dokonce vzpomíná, jak jako malá uměla vyjmenovat všechny členy Garibaldiovy rodiny a na fotografiích je ukazovat. TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*, s. 75.

⁷⁸² Nošení garibaldiovské košile a černohorské čapky znamenalo odhodlanost získat si svobodu činem. KONÝVKOVÁ, Tereza. Vlastenecká loajalita v kulturních performancích sokolského hnutí. In: *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2016, s. 267. Více k reprezentativním funkcím oděvu: LENDEROVÁ, Milena. Oblečení: obal těla, prostředek sociální komunikace. In: *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Společnost pro kulturní dějiny, 2009.

⁷⁸³ BARON, Roman et al. Atraktivita románského světa. In: *České země v 19. století II*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2016, s. 282–291.

nechtěl totiž, aby jen poslouchala, „*chtěl osvěcovat a přesvědčovat*“⁷⁸⁴. Tyršová si dává záležet, aby rodinu představila jako otevřenou, svobodomyšlnou a prostou staroměst'anské svázanosti.

V rodině Růženy Purkyňové (včetně Rudolphiů) přetrvávala a předávala se silná orientace na lidský život a vědění. Prezentována je v případech obou dědečků, kteří v rodině představovaly vzor vzdělanosti. Jan Evangelista Purkyně studoval na piaristickém gymnáziu, ale ve dvaceti letech v roce 1807 ze semináře vystoupil, protože pro něj bylo kněžské vzdělání příliš úzce zaměřené a on toužil po *vyšších cílech*. Sám k tomu zapsal, že „*vrozené puzení po vyšším životě duševním*“ ho donutilo vydat se na odlišnou cestu, což ovšem špatně nesla jeho matka, která z něj chtěla mít kněze (zajištěné postavení a příjem).⁷⁸⁵ Rodinný spor došel tak daleko, že si Jan Evangelista Purkyně na svá další studia vydělával sám a matka mu nevypomáhala ani „výslužkami“, což v rodinné paměti Purkyňů zůstalo, a jeho vnučka píše, že to prababičce zazlívali,⁷⁸⁶ stejně jako její melancholii, která synovi v jeho snech *překážela*⁷⁸⁷. Po smrti manželky Julie Purkyňové zůstal Jan Evangelista na výchovu svých synů sám, ale rozhodl se znovu neoženit.⁷⁸⁸ Výchova jeho synů a myšlenkový svět, který pro ně ve Vratislavi, kam se odstěhovali, vytvořil, se vymykaly tehdejšími českými konvencím a v pamětech je několikrát zdůrazněno, že to pak bylo důvodem, proč synovi Karlovi Purkyněmu v Čechách nerozuměli.⁷⁸⁹ Z vyprávění je patrné, že děti měly ve Vratislavi větší volnost, než v Praze, což v pamětech potvrzuje i vyprávění matky autorky, která rovněž v polském městě vyrůstala.⁷⁹⁰ Jan Evangelista se údajně kdysi vyznal z toho, že litoval své „volné výchovy“ a nechal se unést ve Vratislavi módní vlnou.⁷⁹¹ Jeho vnučka tomu dokonce říká „*experiment*“.⁷⁹² Uvědomme si také, že Karel a Emanuel vyrůstali jen s otcem, s jejich výchovou pomáhaly služebné, a v bytě často slýchali rozhovory otcových přátel na různá vědecká, společenská a filozofická témata.

⁷⁸⁴ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce.*, s. 44.

⁷⁸⁵ Cit. dle: POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 12.

⁷⁸⁶ *Ibid.*, s. 13.

⁷⁸⁷ *Ibid.*, s. 23.

⁷⁸⁸ Již výše bylo řečeno, že vdovci se obvykle brzy znovu oženili, jeho rozhodnutí zůstat bez manželky bylo tedy na svou dobu velice výjimečné.

⁷⁸⁹ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 56.

⁷⁹⁰ Marie Purkyňová pocházela z divadelní rodiny a její vzpomínky jsou trochu odlišné, prostředí, ve kterém vyrůstala, bylo hodně proměnlivé a veselé, plno lidí, návštěv. Netradiční výchovu Purkyňových chlapců ve svých pamětech zachytil také J. V. Frič např. vzpomínkou na to, jak Jan Evangelista chlapce zamkl v pokoji, a i s klíčem odešel na botanický výlet, který se protáhl na dva týdny. FRÍČ, Josef Václav. *Paměti J.V. Friče*. Praha: Evropský literární klub, 1939, s. 56.

⁷⁹¹ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 216. Módní vlnou je pravděpodobně myšleno nové německé vychovatelství 20. a 30. let 19. století, které vycházelo z J. J. Rousseaua a kritizovalo omezování a formování dětského ducha silou, dětem měla být dopřána volnost a přirozenost.

⁷⁹² *Ibid.*, s. 216.

V bytě ve Vratislavi měli také jakýsi provizorní fyziologický ústav.⁷⁹³ To od dětství jistě utvářelo jedinečné představy o světě a vzbudit tento dojem bylo také nepochybně cílem autorky pamětí, která chtěla vysvětlit (obhájit) zvláště osobnost svého otce Karla. Prvořadý byl pro Purkyňovi život ve všech jeho podobách a neustálé úsilí tento život povznášet k „nejvyšším hodnotám“, což se projevovalo v zájmu o vědu, umění, životní radosti ale i v zájmu pro národní věc⁷⁹⁴. Stejně uvažování je možno nalézt v rodině Karla Asmunda Rudolphiho (otec Julie, matky Růženy Pokorné-Purkyňové), který měl sice obстойný profesorský plat, ale jeho rodina žila velice skromně, protože velkou část výplaty věnoval na nákup knih a podporu chudých studentů. Stejně je prezentován i Jan Evangelista Purkyně: jeho naprostý nezájem o hmotné statky a upřednostňování lidí a života, působí někdy až trochu úsměvně. Například situaci, kdy mu byl přímo z bytu odcizen kožich, okomentoval: „*Nejspíš ho, chudák, potřeboval, bylo mu asi zima.*“⁷⁹⁵ Rodinnému zájmu povznášení ducha a vzdělání podléhají všechny fyzické statky a autorka rodinných pamětí uvažuje: „*Fysiologové se však jinak dívají na mrtvé věci, zejména na ty, které nelze pítvati.*“⁷⁹⁶

Velký význam vzdělání přikládá rodinná paměť Gebauerů.⁷⁹⁷ Julie Wernerová z dobře zaopatřené měšťanské rodiny chodila do nově otevřené vyšší dívčí školy v Pardubicích *Vesny*.⁷⁹⁸ Rovněž v rodině mladého Jana Gebauera byl požadavek na vzdělání zásadní, ale rodinné poměry méně příznivé.⁷⁹⁹ V rodinné paměti mají studentská léta Jana Gebauera silné postavení, protože o nich svým dětem často vyprávěl a poukazoval při tom na nevyrovnané schopnosti některých učitelů, čímž, jak se domníváme, chtěl dětem ukázat, že sice mají respektovat autority, ale zároveň nezapomínat na vlastní úsudek. Tato rodinná výchova se později projevila na neschopnosti Marie Gebauerové zapadnout do prostředí třídy na vyšší dívčí škole, která pro ní byla „*měšťácká*“ a „*kastovní*“ a jak přímo Gebauerová píše: „*Byl to svět, do*

⁷⁹³ Ibid., s. 56.

⁷⁹⁴ Ibid., s. 24.

⁷⁹⁵ Ibid., s. 91.

⁷⁹⁶ Ibid., s. 24. Sama Růžena Pokorná-Purkyňová měla vztah k předmětům z minulosti trochu odlišný, všechny památky schraňovala a hmotné vzpomínky na svého otce věnovala Národnímu muzeu.

⁷⁹⁷ Paměti ukazují, že tomu tak bylo již v rodině matky Marie Gebauerové u Wernerů, i u otce Jana Gebauera. Babička o tom vypravuje své vnučce Marii. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 20.

⁷⁹⁸ Vyšší dívčí škola Vesna byla otevřena v Pardubicích v roce 1861, její působení bylo ukončeno roku 1949.

⁷⁹⁹ Přesto se na naléhání místního kněze podařilo přesvědčit Gebauerova otce, aby dal syny na gymnázium v Jičíně. Otec se pak své role podporovatele zhostil důkladně a synovi každou neděli nosil do Jičína čisté šatstvo a skromné potraviny. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 49. Jan Gebauer šel později studovat na kněze, protože univerzitu si nemohl otec dovolit. Po dvou semestrech se ale rozhodl seminář opustit a začal studovat na filozofické fakultě, což jak píše Gebauerová, bylo existenčně náročné, čímž rozhněval otce, který mu přestal přispívat. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*. Kladno: J. Šnajdr, 1926, s. 52–55.

*kterého jsme nemohla zapadnout, protože cenil docela jiné věci, nežli mě můj domov cenit naučil.*⁸⁰⁰ Zásadní význam měla v rodině známého jazykovědce racionální výchova a důraz na praktičnost.⁸⁰¹ Důležitost samostatnosti ve výchově dětí ukazuje i příhoda, která se v rodině tradovala.⁸⁰² Gebauerová dále ve svých pamětech popisuje, jak neznala strach z nadpřirozených věcí, protože v rodině se děti *báchorkami* o čertech nebo pekle nestrašily; kladl se důraz na *realitu* a opravdové poznání světa. I na jiných místech Gebauerová píše, že otec byl praktický a věcný (dokonce v milostné korespondenci).⁸⁰³ V souvislosti se sporem o rukopisy o otcovým neochvějným stanoviskem tato prohlášení vyznívají o to významněji, protože dokládají jeho životní zásady. Samozřejmě se nedá s jistotou říci, zda si autorka, která vzpomínky na Jana Gebauera napsala ve 20. letech 20. století, toto opravdu ze svého dětství odnášela nebo se to spíše pod dojmem pozdějších událostí *hodilo*.

Na vzdělání svých dětí dbal písecký fořt Eduard Gröger, který mnoho financí neměl, ale pro děti obstaral nejlepší možné vzdělání, jak píše jeho prapranuk.⁸⁰⁴ Vzdělání bylo důležité i v rodině Horlivých (Božena Horlivá si vzala Zdislava Grégra v roce 1899).⁸⁰⁵ Kromě formálního vzdělání autor pamětí Eduard Grégr přikládá velkou důležitost prostředí, ve kterém děti vyrůstaly. Uvědomuje si totiž, jak na lidský život působí různé okolnosti a povahové rysy, a psychologii svých postav, svých předků analyzuje do hloubky. Přemítá, které vlastnosti se v rodině předávají a které člověk získává na rodině nezávisle, například ve škole.⁸⁰⁶ Autor pamětí hledá příčinu v tom, že v rodině jeho otce (tj. v rodině jeho dědečka politika Eduarda Grégra a jeho ženy Antonie) nepanoval velký důraz na výchovu dětí, a proto si každý našel svou cestu a bratři se tolik lišili. Ostatně v celých pamětech je toto téma často reflektováno a odůvodňováno tím, že veřejně činný Eduard Grégr neměl na svou rodinu čas. Jeho synové ve

⁸⁰⁰ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 177.

⁸⁰¹ Což sice děti Gebauerovy připravilo o větší projevy citu, ale jak autorka pamětí vzpomíná, byly nahrazeny důvěrností. „*Ve všednosti života nenalézá srdce ohlasu. Pro široký svět, pro zájem a soud jeho lidí je jen mozek a práce.*“ *Ibid.*, s. 155.

⁸⁰² Bohuslav Gebauer, bratr Marie Gebauerové, v té době v první třídě vyjádřil přání zjistit, kde bude nový byt, kam se má rodina brzy přestěhovat, a maminka jej vyslala (v zájmu výchovy) samotného, ať si to zjistí. Bohuslav Gebauer šel tuto cestu dokonce dvakrát, napoprvé se ztratil. *Ibid.*, s. 133.

⁸⁰³ *Ibid.*, s. 61–63.

⁸⁰⁴ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 18. Tři synové Eduard, Julius a Gustav získali vysokoškolský titul. Eduard byl doktorem medicíny, Julius právníkem a Gustav lesním inženýrem. Nejmladší syn Viktor hned po maturitě odjel do Spojených států a již se nevrátil, ona rodina o něm neměla žádné zprávy.

⁸⁰⁵ Arnošt Horlivý, otec Boženy, byl báňským inženýrem a i jeho žena Luisa byla na svou dobu velice vzdělaná, jak píše autor pamětí, a hovořila německy a francouzsky, byla literárně činná a emancipovaná. *Ibid.*, s. 80.

⁸⁰⁶ O svém otci Zdislavovi píše, že jeho osobnost byla ovlivněná sportem a uměním a že jeho bratři měli jiné záliby, které je formovaly. *Ibid.*, s. 105–106.

škole příliš nevynikali, ale v rodinné paměti je pozitivně kvitováno, že se osvědčili v praktickém životě.⁸⁰⁷

U Vrchlických je otázka vzdělání také velmi důležitá, ale pojmána odlišně. Víme, že Jaroslav Vrchlický byl velice vzdělaný muž: po studiu gymnázia ve Slaném⁸⁰⁸ krátce navštěvoval pražský *Arcibiskupský seminář*⁸⁰⁹, po něm nastoupil na filozofickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity, působil jako učitel⁸¹⁰, v roce 1893 byl jmenován profesorem evropské literatury (už na Karlově univerzitě) či byl členem *České akademie věd a umění*. Při stručném přehledu jeho aktivit může překvapit, že tyto jeho zásluhy Eva Vrchlická nepředstavuje. Nicméně v podkapitole o vzdělání se nepochybně objevit musí, protože na tuto rodinnou hodnotu často naráží. Nikoliv však ve věci vzdělání otce, ale sebe a své sestry Milady. Obě dcery Vrchlických, Eva a Milada, chodily na Vyšší dívčí školu. Eva sice nijak významně neprospívala, ale její sestra se učila dobře a přála si chodit na dívčí gymnázium a stát se lékařkou. Nic z toho jí nebylo dopřáno⁸¹¹ (ostatně nesnadnou cestu žen za /medicínským/ vzděláním již zdokumentovali jiní⁸¹²), ale co je pro nás důležité, že její sestra věnuje této „dávne

⁸⁰⁷ Zdislav Grégr se věnoval myslivosti, byl jedním z prvních, kdo jezdil na kole, a podle syna Eduarda Grégra se stal spoluzakladatelem spolku Mánes. Ibid., s. 108. Zdislav Grégr ve skutečnosti spolek Mánes nezakládal ani nespoluzakládal. Byl ovšem jeho dlouholetým podporovatelem a funkcionářem. Ustavující schůze spolku se konala v dubnu 1887 v restauraci u Ježíška, policie ji typickou „starorakouskou formulací nezakázala“, jak píše Eduard Bass. Ve výčtu 18 členů se jméno Zdislava Grégra neobjevuje, starostou byl zvolen nepřítomný Mikoláš Aleš. Více zde: BASS, Eduard. Začátky S. V. U. Mánes. *Volné směry. Měsíčník umělecký*. roč. XXVIII, č. I. Jeho syn lásku k myslivosti uplatnil zejména ve skautském hnutí. GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 115. A. B. Svojsík zakladatel skautingu u nás, byl Grégrovým učitelem tělocviku, ale paradoxně se na jeho první skautský tábor v Kácově dostal přes známost s otcem Zdislavem Grégrem, který v roce 1912 tiskl Svojsíkovu příručku *Základy junáctví* ve své tiskárně.

⁸⁰⁸ Jeho spolužáky zde byli například budoucí spisovatel a katolický kněz Václav Beneš Třebízský a lékař Josef Thomayer.

⁸⁰⁹ Tento seminář již před ním navštěvoval jeho strýc kněz Antonín Kolář. Vrchlický u svého strýce žil během dětství celých pět let (v již zmiňovaných Ovcárech u Kolína). Podle dochované korespondence a vzpomínek jeho bratra Bedřicha Frída víme, že měl Vrchlický se svým strýcem velice dobrý vztah (navzdory pozdějším rozkolům ve věci víry) a obracel se na něj s osobními problémy i kvůli hmotnému zajištění. FRÍDA, Bedřich, Jaroslav VRCHLICKÝ a Jiří HUBÁČEK. *Vedle sebe šli jsme dálnou poutí... : vzpomínky ze života dvou bratří.*; FRÍDA, Bedřich. *Mladá léta Jaroslava Vrchlického v zrcadle dopisů, jež psal svému strýci a bratrovi*. Pro zajímavost, do arcibiskupského semináře chodil také Karel Havlíček a ani jemu zdejší podmínky právě neučarovaly. LENDEROVÁ, Milena. *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové*, s. 44.

⁸¹⁰ Mimo jiné učil češtině francouzského historika Ernesta Denise.

⁸¹¹ Jedním z důvodů byla také reakce rodinného přítele Josefa Thomayera: „ženská nepatří do gymnasia, natož na universitu“. Rodina se tímto doporučením řídila paradoxně i přesto, že Sofie Podlipská ve svých povídkách proti tradičnímu schématu bojovala. O obrazu výchovy, který potlačuje touhu po vzdělávání v díle Sofie Podlipské viz. BAHENSKÁ, Marie. Počátky emancipace žen, s. 31. Obdobný příklad osvíceného a vzdělaného muže, který nepřál ženám univerzitní vzdělání je možno nalézt u Jana Evangelisty Purkyně in: LENDEROVÁ, Milena. K hříchu i k modlitbě, s. 270. Reakce na prohlášení Jana Evangelisty Purkyně, když mu malá Růžena svěřila, že chce být doktorkou. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. Život tří generací, s. 174.

⁸¹² Např. HONZÁKOVÁ, Albína. *Dr. Anna Bayerová. 1853–1924. První česká lékařka ve Švýcarsku*. Praha, 1937.; BAHENSKÁ, Marie. Žena v medicíně: Anna Bayerová. In: MARTÍNEK, Jiří a Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, eds. *Cesty k samostatnosti*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010.

křivdě“ velkou pozornost a vzdělání její i vlastní mnohokrát komentuje se zdůrazněním pozitivního vlivu jejich matky Ludmily.⁸¹³ Jedním z důvodů, proč je v těchto pamětech věnována pozornost intelektuálnímu rozhledu dcer a matky, jak se zdá, byl i nedostižný vzor, který ve slavném otci a manželovi měly. V závěru pamětí Eva Vrchlická nepřímou přiznává, že vyrůstat vedle Vrchlického génia nebylo snadné. Se sestrou neměly takové možnosti samostatně se prosadit a neustálé porovnávání s otcem bylo těžké. „(...) *majice ustavičně na očích jeho skvělý příklad, příklad jeho neúnavné píle, jímž činil zadost své odpovědnosti za náš růst, ale který jsme nebyli s to následovat.*“⁸¹⁴

Otázka vzdělání v pamětech Vladimíra Hellmutha-Braunera nevyznívá tak silně jako v jiných zkoumaných pamětech, ale vypovídá to spíše o tematickém zaměření autora než o preferencích rodiny. Ze získaného vzdělání všech členů rodiny je zjevné, že tato otázka byla důležitá a v rodině hrála významnou roli. Všichni potomci Františka Augusta Braunera dosáhli vysokého vzdělání, včetně tradičních pobytů v zahraničí, a co víc, zdá se, že se Vladimír Hellmuth-Brauner snaží čtenáře přesvědčit, že volba vzdělání a budoucího povolání částečně spočívala na dětech samotných.⁸¹⁵ Vladimír Hellmuth-Brauner nemá výraznější potřebu téma získaného vzdělání zvýznamňovat – v jeho pamětech se nedočteme, jak se jeho předci vzdělávali, ale spíše jakých úspěchů (na základě vzdělání) dosáhli.⁸¹⁶

⁸¹³ Starost o vzdělání dětí je zde přiznávána zejména matce Ludmile Vrchlické, která hlídala vzdělání svých dětí a bděla nad jejich výukou doma i ve škole. „*Přála bych si, abys nezanedbávala ani to, čemu se můžeš naučit v rodině, v domácnosti, ve styku s lidmi, a zvláště ve škole. Co ti bude platno, přečteš-li hromadu knih...*“, říkala Ludmila své dceři Evě. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 243. Nebo jinde odkazy na snahu o komplexní vzdělání dětí. „*Nikdy nás netrestala zákazem četby a sama večer co večer nám předčítala, nevynechala s námi jedinou obrazovou výstavu, téměř žádnou premiéru v Národním divadle, chodila s námi do Náprstkova klubu nebo i do kavárny prohlížet časopisy, pokud je tatínek nestačil předplácet, vyslychala o všem naše úsudky, vypůjčovala si pro nás velká výtvarná díla, předkládala nám aspoň z části anglické a německé texty, nutíc mě namáhat se s francouzskými.*“ Ibid., s. 319.

⁸¹⁴ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 319.

⁸¹⁵ Vladimír Brauner převzal otcovu advokátní kancelář. Bohuslav Brauner svou životní dráhu zvolil sám, stal se chemikem. Dokonce údajně dlouhá léta vzpomínal na první setkání s chemií, kdy v osmi letech získal dětskou chemickou laboratoř. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 175. Tato „laboratoř“ se v Čechách objevila poprvé v roce 1862 na průmyslové výstavě díky Vojtěchovi Náprstkovi a Antonínovi Fričovi. Bohuslav Brauner ji dostal již následující rok, podle vyprávění pocházela od Aloise Kreidla, pedagoga a výrobce učebních pomůcek. To ale neznamená, že vzdělání bylo v rodině jaksi samozřejmé. Podle VHB si Zdenka Braunerová svoje vzdělání musela před matkou prosadit (její otec František August Brauner zemřel již v roce 1880, dcera žila jen s matkou). LENDEROVÁ, Milena. *Zdenka Braunerová*. Praha: Mladá fronta, 2000. Matka si jistě představovala pro svou dceru něco praktičtějšího než malířství a i ona otázka prosazení je sporná. Zdenka žádné formální umělecké vzdělání neměla. Chodila na Vyšší dívčí školu, do Paříže nejela kvůli vzdělání, jak prezentuje VHB, ale spíše proto, že se tam vdala její sestra. V rodině Braunerů mnohem spíše stále přetrvávala představa, že se dcery mají dobře vdát, vlastní ženská profese nebyla snem rodičů a ostatně ani dcer.

⁸¹⁶ Viz. např. vyprávění o Bohuslavu Braunerovi a jeho kontaktech s ruským chemikem (mimo jiná mnohá pole působnosti tohoto vědce) Dmitrijem Ivanovičem Mendělejevem. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 175–184.

6.1.3. (Vypjaté) vlastenectví i národní hrdost

Odkazování na český původ se objevilo téměř ve všech zkoumaných pamětech.⁸¹⁷ Lišil se ovšem důraz a naléhavost. Zatímco vlastenecké (pražské) rodiny v podstatě přímo se podílejí na celospolečenských a politických změnách v 19. století na tuto hodnotu odkazují neustále (životem v rodině i mimo ni), ostatním rodinám spíše stačí pouhé konstatování, že jejich původ je český, že se u nich mluvilo česky apod. Vnější tlak na *českost* je pozorovatelný u všech, ale v případě mimopražských (často moravských rodin)⁸¹⁸ o poznání méně silněji. Vzájemná spolupráce Čechů a Moravanů ve věci národní otázky prošla složitým vývojem. Jak dokládá například publikace *České země v 19. století*, probíhala řada jednání, která postupně oba tábory sblížila⁸¹⁹: Slovanský sjezd 1848 měl ještě na Moravě slabý ohlas, Kroměřížský sněm 1848 (hlavně vystoupení F. A. Braunera ve věci zrušení poddanství) si získal některé moravské vůdčí představitele, avšak nezájem většiny venkovské části obyvatelstva Moravy přetrvával a národní vědomí se omezovalo na úzký okruh lidí. V 60. a 70. letech 19. století se moravské národní hnutí nacházelo teprve ve své počáteční fázi.⁸²⁰ Národnostní spory nebyly v případě Moravy natolik vyhocené a prosazovaly se s určitým zpožděním, protože zdejší kulturní život podléhal blízkosti Vídně.⁸²¹

Za reprezentativní byl ve sledovaných pamětech zřetelně nejvíce považován český a vesnický/selský původ. Jak si níže ukážeme, v případě, že takovým zázemím rodina neoplývala, v pamětech si pomáhá jinými strategiemi a obhajobami, jak tento dojem vylepšit, nebo ukazuje, že v rodině kvůli německému některého člena panovalo napětí. Nacionalismus, někdy až vypjatý, se objevoval v různých etapách v českém kulturním, společenském a politickém prostředí po celé 19. století a je pro české rodinné paměti tohoto období typický. Aktivizace českého veřejného mínění měla být politiky podporována právě *vypjatým* nacionalismem zejména v období 60. a 70. let 19. století.⁸²² Vzhledem k období, kdy byly

⁸¹⁷ Rodina, potažmo autoři, kteří ve svých pamětech nezdůrazňují český jazyk, původ nebo se nestaví proti monarchii, je pouze jedna, a to Pohlovi. Z pochopitelných důvodů, že jejich zájmem bylo spíše přežití rodiny než její společenský status.

⁸¹⁸ Dobešovi, Randovi, Pohlovi, Neumannovi, Zahradníkovi, Mikulovi, Devátí.

⁸¹⁹ Ale že „revoluční chaos“, nejasnost pojmů a rozdílné priority i sousedních území způsobovaly během evropských revolucí problémy nejen u nás srov. HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I.*, s. 38.

⁸²⁰ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století II.*, s. 42–46.

⁸²¹ MUNZAR, Jiří. Život a dílo Marie von Ebner-Eschenbachové. In: *Má dětská léta. Životopisné črty*. Brno: Barrister & Principal a Národní památkový ústav, 2005, s. 170. Marie L. Neudorflová upozorňuje také na nesnadnější pozici moravské obdoby Ženského výrobního spolku Vesny, jejíž činnost byla komplikovanější, protože na moravském zemském sněmu Němci drželi většinu, která rozvoji českého školství bránila a podporovala to německé. NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: JANUA, 1999, s. 77.

⁸²² HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století II.*, s. 45.

sledované paměti sepisovány, mnohem více jejich podobu ovlivňovaly národní tendence druhé poloviny 19. století, pro které bylo nacionální smýšlení každodenní, takřka přirozenou (a nezbytnou) záležitostí. Časté odkazování na český národ nemusí také vždy nutně znamenat, že rodina byla nějak zvlášť vlastenecká, ale také může odrážet dobu, kdy pisatel paměti sepsal, respektive vydal (vydání za první republiky, druhé světové války) a jakou představu chtěl on sám o rodině zprostředkovat. Rovněž se ukázalo, že vlastenectví jako téma silně rezonující ve zkoumaných pamětech, zdaleka nebylo vlastní celé společnosti – jednalo se o životní postoj, který sdílelo omezené množství z velké části vzájemně propojených lidí, kteří se často vůči zbytkové části společnosti vymezovali.⁸²³ Jestliže byla po polovině 19. století myšlenka českého nacionalismu přítomná spíše v hlavách jednotlivců, na jeho konci již můžeme mluvit o přítomnosti nacionalismu ve všech vrstvách společnosti.⁸²⁴

Téměř všichni autoři zkoumaných pamětí poukazují nějakým způsobem na svůj český původ a vlastenectví nebo na to upozorňují jejich potomci. Buď tak činí povahou celého vyprávění (např. Pechovi, Riegrovi, Fügnerovi, Gebauerovi, Braunerovi) nebo jednotlivými historkami z každodenního života (Dobešovi, Kubátovi, Mikulovi). Zvláštní místo v tomto výčtu pak mají paměti Antonie Kavalírové. Přestože její paměti národní myšlenku naprosto nereflktují,⁸²⁵ její postava je v pozdějších letech prezentována jako vzorová vlastenka. Její rodinný odkaz tedy sice neoplývá ostentativním vlastenčením, ale je (zejména po celou první polovinu 20. století) pro mnohé příkladem vlastence *živoucího*, tak nějak praktikujícího – příkladem národního života.⁸²⁶ Na odkazy *vypjatého* vlastenectví jsou bohaté vzpomínky na Marii Riegrovou, která celý život strávila v prostředí vyznačujícím se mimořádně aktivní vlasteneckou komunikací. Tato *bohatost* je pochopitelně způsobená jejím životním odhodláním, ale i faktem, že vzpomínky její dcery vyšly ještě v 19. století (v roce 1892), v atmosféře, která měla k velice vypjatému vlastenectví časově blízko a odpovídala dobovému diskurzu.

Věnceslava Lužická nejen proklamuje vlastní vlastenectví, ale snaží se jej nacházet i v odkazu své babičky a jejího *malého* každodenního boje za český jazyk. Tvrdí, že babička byla

⁸²³ Srov. německý nacionalismus, který na konci století dosáhl úrovně „českého typu“, státní loajalitu zatlačil do druhého plánu a skromné české vymoženosti považoval za útok na německou národní podstatu. KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha: Československá akademie věd, 1990, s. 221.

⁸²⁴ Srov. HLAVÁČKA, Milan a kol. *České země v 19. století II*, s. 387.

⁸²⁵ Pomineme-li jednu větu, kde hodnotí nasazení v národní věci svého zetě Friče jako možná až příliš dobrácké. „*Ona arcí má dobrého Může, až moc dobrého, až mu velká dobrota škodí. Říká se „velká dobrota -- holá žebrota“ a je to jistá pravda.*“ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 160.

⁸²⁶ *Ibid.*, I. Přebal knihy. Autor poznámky: Přemysl Šámal.

vlastenkou, když to ještě nebylo v *módě*⁸²⁷, a že sdílela všechny názory národního obrození, přestože Lužická netuší, jak se k babičce mohly dostat. Pravděpodobnější asi je, že babička odmítala mluvit německy a spisovatelka toho využívá, aby rodinu prezentovala jako vlasteneckou, což bylo více poplatné autorčině době než době babičky.⁸²⁸ Český původ je důležitý i pro paměti Elišky Krásnohorské, která přiznává, že její rodina sice na veřejnosti mluvila německy, ale doma se údajně vždy mluvilo *česky*. Připouští, že její otec, *dědic doby starosvětské*, patrně v budoucnost českého národa příliš nevěřil, ale že si uchovával „*oltářiček pro český svůj rod, pro jeho minulost i pro jeho nadějně se vzbouzející snahy osvětové*“⁸²⁹. Vidíme, že v případě, kdy se rodina nemůže přímo hlásit k českému původu, jazyku atd., využívají autoři i nepatrných detailů ze života rodiny, které její „pravou“ povahu dokazují. Eliška Krásnohorská, která sama byla váženou vlastenkou a zasloužila se o mnohé pozitivní změny zejména v oblasti ženské emancipace, svými vzpomínkami zprostředkovává rodinnou minulost nejen zájemcům ze strany čtenářů a jejich obdivovatelů, ale reflexí rodinné minulosti se vypořádává s vlastním dědictvím – hledá legitimizaci svého českého původu.

Český původ je důležitý i pro Marii Nacházellovou, která své paměti sepsala v 70. letech 20. století. S hrdostí vzpomíná na to, že její babička Marie Zahradníková a její manžel Josef dbali na to, aby se jejich děti učily česky, přestože rodina žila v německém prostředí ve Slavonicích.⁸³⁰ Osud nakonec zavál sourozence do Vídně, kde ovšem *i přesto* podle Nacházellové pokračovali v rodinné tradici a drželi se svého rodného jazyka. Marie Nacházellová zdůrazňuje, že v rakouském městě navštěvovali *českou* besedu, kde se scházeli všichni vlastenci. Filomena, která se zde živila jako úspěšná kuchařka, vařila pouze *česká* jídla a podnik začal po zavedení *české* kuchyně ještě více vzkvétat.⁸³¹ Cesta za prací do Vídně ovšem nebyla na konci 19. století z důvodu nedostatku pracovních příležitostí ničím neobvyklým. Jak uvádí Pavla Horská na základě výzkumu demografů Vladimíra Srba a Milana Kučery, každý rok odcházeli z jednoho tisíce obyvatel dva nebo tři lidé. Cílem jejich cesty byla právě nejčastěji Vídeň a Dolní Rakousy, později i zámoří.⁸³² I v našich pamětech jsou odkazy na tyto cesty zřejmé, zejména pak v rodině Flesarů, Purkyňů, Zahradníků, Mikulů.

Obecně je pro rodinnou paměť v 19. století (ale ovšem i obecně) typické, že se vůči něčemu nebo někomu neustále vyhraňuje a tím vyzdvihuje rodinné hodnoty, což je důležitou

⁸²⁷ Vzpomíná konkrétně na období dětství ve 30. a 40. letech 19. století.

⁸²⁸ Např. LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*, s. 63.

⁸²⁹ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 16.

⁸³⁰ Ve škole se učily německy, ale rodiče cíleně najímali jen českou čeládku, aby děti vyrůstaly v českém prostředí.

⁸³¹ NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika*, s. 10.

⁸³² HORSKÁ, Pavla. *Rodina 19. století*, s. 219.

součástí (sebe)identifikačních procesů. I zde je patrný odlišný přístup různých společenských vrstev a důležitost sociokulturního, politického a společenského kontextu. Ve vlasteneckých českých buržoazních rodinách bylo často zvykem vštěpovat dětem zášť vůči monarchii od raného dětství. K tomuto účelu vznikaly různé zástupné symboly či vlastní jazyk (ovšem v tomto případě převzatý od vlastenecké společnosti), které byly používány v každodenní běžné komunikaci. Renata Tyršová například vzpomíná, že otec skoro v žádném dopise nezapomněl připojit nějakou politickou narážku a v její dětské mysli tato nenávist důsledně zakořenila. „*Zlého Päumanna*⁸³³, *co zavírá české studenty a redaktory, jsem docela opravdivě nenáviděla a byla bych mu přála, aby se vskutku jednou dostal Quickovi*⁸³⁴ *do drápů. Naše mladé češství bylo tehdy velmi bojovné a tatínkovi ani nenapadlo tuto bojovnou náladu ve mně krotit.*“⁸³⁵ I v této reflexi nacházíme odkaz na v rodině předávanou hodnotu vlastenectví, ale vzpomínka na *bojovnou náladu, kterou nikdo nekrotil* je s odstupem času možností, jak se vypořádat s v dětství prožívaným tlakem, kterému autorka mohla hlouběji porozumět až o mnoho let později. Ostatně i jinde v jejích pamětech nacházíme odkazy na v rodině pěstovanou nelibost vůči monarchii, která musela v dětech zanechat silný dojem: například používané výrazy jako „Habsburáci“ či „černožlutí“.⁸³⁶

Obvyklým způsobem, jak v pamětech ukázat, že byla rodina vlastenecká, jsou i drobné odkazy na to, že se doma mluvilo česky. Renata Tyršová například tento pokyn mluvit doma česky většinou spojuje s přáním otce. Tím se jí daří vykreslit otce nejen jako vlastence veřejně aktivního, ale také vyžadujícího stejné zásady i v privátním prostoru, čímž jeho postava získává na hodnověrnosti. Do domácnosti Fügnerů docházel profesor Eduard Novotný⁸³⁷, který Fügnera i jeho rodinu doučoval češtinu. Tyršová píše: „*Novotný mluvil se mnou stále česky již od toho času, co jsme se přestali učit německému čtení, také Sofinka, naše domácí švadlena a kamarádka maminčina z dívčích let, již nemluvila na mne německy, podle příkladu maminčina. Věděla jsem, že si tatínek přeje, abych stále jen česky mluvila.*“⁸³⁸ Autorka se ale po vzoru

⁸³³ Anton von Päumann (1802–1870) byl policejním důstojníkem c. k. četnictva za dob Bachova absolutismu. Svým pronásledováním českých intelektuálů a vlastenců se neblaze vepsal do jejich paměti(i). Byl ovšem také mimo jiné iniciátorem vzniku *Pražského dobrovolného sboru ochranného* (1857).

⁸³⁴ Domácnost Fügnerů sestávala také z bohaté zvířeny: papoušků, veverky, chrtů (Diany a Mylorda), kteří byli bohužel „*aristokraticky hloupi*“, proto je brzy nahradil polobuldok Quick. TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*, s. 100.

⁸³⁵ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*, s. 103.

⁸³⁶ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner*, s. 78. Odkaz na státní znak Rakouska, žlutý štít s černým orlem.

⁸³⁷ Eduard Novotný (1833–1876) byl český jazykovědec a gymnaziální profesor, autor řady vědeckých článků a publikací, autor hesel v Riegrově slovníku.

⁸³⁸ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner*, s. 86.

rodinné tradice pravdomlupnosti nebojí přiznat, že její otec sice trval na tom, aby ona i maminka mluvily jen česky (i na návštěvách), ale sám měl s češtinou problémy a ve chvílích, kdy potřeboval oporu jazyka pro svoje proslovy nebo důležité hovory, přecházel do němčiny. To ovšem nebylo nic neobvyklého a takové *přechody do němčiny* přiznává ve vzpomínkách Brauner, Krásnohorská či Gebauerová.⁸³⁹ Taková upřímnost je, jak se domníváme, ovšem způsobená právě časovým odstupem a jiným obdobím, kdy autoři své paměti sepsali. Za první republiky již mohla Tyršová otevřeně otcovy jazykové nedostatky přiznat, *zlidštit je*. Tyršová koneckonců často využívá tohoto narativního zvratu, kdy z chyby či problému v podstatě nenápadně vytváří nějakou ctnost. Nejčastěji tak činí právě u svého otce, kdy sice vytváří dojem, že i její milovaný a opěvovaný otec sice *nějaké chyby měl*, ale ve skutečnosti z těchto negativ její charakteristika těží v jeho prospěch, protože jej chyby naopak zlidšťují, a tudíž činí ještě lepším člověkem. Jinde vzpomíná, jak se otce zeptala, zda byl Němcem. „*Nikoliv, holčičko* – odpověděl – *,nebyl jsem Němcem, byl jsem Pražanem. Německy mluvícím Pražanem. Znáš tu velkou plochou knihu, která leží dole v knihovně; jsou tam obrazy z české historie, také od Machka, z jehož obchodu jsme před lety tu knihu koupili. Z ní jsem se učil českým dějinám a slabikoval jsem tu po prvé česky tištěná slova, jejichž smysl jsem se svou zásobou kuchyňské češtiny pomocí německých nápisů se učil vystihovat*“.⁸⁴⁰ I když byl Fügner v době koupě oné knihy české historie ještě dítě, mluví v množném čísle, nebo to tak alespoň prezentuje jeho dcera Renata o desítky let později, *my jsme koupili knihu české historie*⁸⁴¹, čímž vztahuje tento drobný akt vlastenectví na celou rodinu, která ale jinak mluvila pouze německy. Nezapomínejme, že Jindřich Fügner pocházel z německé rodiny a jeho okolí mu přechod na českou stranu zazlívalo. Podobné osudy líčí Eduard Grégr: jeho prapraděd Josef Gröger velké známky vlastenectví nevykazoval, navíc byl velký konzervativce a respektoval *každou vrchnost*, jak vzpomíná jeho prapravnuk. Žena Josefa Grögera pocházela z rakouského Steyeru, přesto byly, jak autor pamětí zdůrazňuje, všechny jejich děti *národně uvědomělé*.⁸⁴² Synové Josefa Grögera, kterým otec umožnil kvalitní vzdělání, se přímo účastnili revolučního roku

⁸³⁹ Srov. doslov Jiřího Raka o projevu Augusty Braunerové. „*Kde jinde než v pamětech najdeme tak působné doklady o obtížném pronikání češtiny do vyššího společenského života, jako je zde historka o záměně fráze ,ve jménu' za substantivum ,vemeno českých žen*“.⁸³⁹ RAK, Jiří. *Doslov poněkud metodický*, s. 372.

⁸⁴⁰ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner*, s. 18.

⁸⁴¹ Patrně se jedná o nedokončený cyklus *Dějiny české v obrazech*, které vycházely v letech 1820–1833 s ilustracemi Antonína Machka. Antonín Machek byl také rodinným přítelem a portrétoval rodinu před Fügnerovým odjezdem do Terstu.

⁸⁴² GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 18. Německý původ měl také Jindřich Fügner (narozený jako Heinrich Anton).

1848 na straně Čechů, což jejich otce pobouřilo.⁸⁴³ Autor paměti tak využívá momentu, kdy své předky staví do opozice vůči otcovské vůli, čímž dodává jejich jednání na síle.

Naprostá oddanost národní věci a horlivá snaha dostat svým vyšším ideálům i navzdory sebezapření je příznačná zejména pro paměti Marie Červinkové-Riegrové. O své matce napsala: „*Její duch byl jakoby sám o sobě sestředěn a obrácen jediným směrem: k hledání dobra.*“⁸⁴⁴ Zaujetí Marie Riegrové pro národní věc by se dalo nazvat až mateřskou snahou a péčí o potomka, a skutečně i její dcera tuto myšlenku několikrát uvádí.⁸⁴⁵ Otázka mateřského pohledu ostatně figuruje v očích Riegrové i při vzniku mateřské školy u sv. Jakuba. Původní návrhy se držely tradičního školního uspořádání v čele s učiteli-muži. Riegrová tento návrh pozměnila a přála si místo, které by spíše připomínalo opatrovnu po vzoru těch francouzských a německých, a ve sboru chtěla mít ženy, které podle ní spíše mohly chápat potřeby dětí a zahrnout je mateřskou láskou.⁸⁴⁶ „*Ona chtěla a žádala především, aby se ženě dalo to, co jí patřilo právem: péče o děti a zejména o malé děti.*“⁸⁴⁷ Paralela mezi mateřskou školou u sv. Jakuba a národním cítěním je pro vyprávění její dcery typickou strategií, jak ukázat pozitivní povahové vlastnosti a vytvořit z matky *symbol*. Založení mateřské školy (již samotné pojmenování je důležité) bylo nepochybně splněním touhy po péči o chudé děti, ale také odpovídalo vlastenecké snaze Marie Riegrové vychovávat děti česky. V Praze totiž vznikaly i ústavy německé („*dětské zahrádky*“) a založení české mateřské školy bylo projevem jakéhosi odporu proti nim – vlasteneckým aktem. Koneckonců Marie Červinková-Riegrová to i ve svých pamětech přiznává.⁸⁴⁸ Ve vzpomínce na matku napsala: „*Ale vždy platila u ní jako první zásada, podržít zájmy rodinné zájmům národním. Sama píše ve svých listech, že jejím heslem musí být „obětuj a zapírej se“ — a jinde opět ujišťuje, že je ochotna ke každé oběti, kteréž by veřejné působení jejího muže od ní vyžadovalo. Ona toužíc sama po tichém žití rodinném, oběti ty přinášela nejen s plným uvědoměním, ale s jakýmsi povzneseným nadšením.*“⁸⁴⁹ Vlastenecká otázka rezonovala v životním díle Marie Riegrové stejně silně i v posledních letech života a při práci pro dívčí

⁸⁴³ Ibid., s. 21.

⁸⁴⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*. Praha: Obec Pražská, 1892, s. 189.

⁸⁴⁵ Ibid., s. 102, 147, *passim*.

⁸⁴⁶ Ibid., s. 71, 75–78.

⁸⁴⁷ Ibid., s. 71.

⁸⁴⁸ Ibid., s. 88.

⁸⁴⁹ Ibid., s. 37.

školy⁸⁵⁰ navrhovala silnější sepjetí výuky a češství.⁸⁵¹ Její obava z německého vlivu a kosmopolitního myšlení byla vidět v jejích návrzích pokračovacích kurzů pro ženy a dívky mimo školu a můžeme ji vidět i v dopisech, které adresovala tehdejšímu vrchnímu dozorcí *Vyšší dívčí školy* Josefu Jirečkovi.⁸⁵²

Oddanost národu je reflektována i v pamětech Evy Vrchlické. Zde již ovšem spíše v komentářích k osobě pramatky Karolíny Světlé. Vlastní rodinu Vrchlická již nemá potřebu identifikovat tak silně s národem a bojem o něj jako její některé předchůdkyně, byť je pro ni jejich nasazení působivé, oběť na úkor vlastní osoby pro ni již nepředstavuje vzor. Vrchlická píše: „*Probděla celé noci (K. Světlá); pronásledovaly ji přeludy, události dávno minulé mořily ji s tak vtíravou živostí, že ji k smrti unavovaly, i když to nebyly ty nejbolestnější, a vidiny budoucna, týkající se ještě více národa než rodiny a vlastní osoby, mučily její oči a její srdce až fyzickým utrpením.*“⁸⁵³ A stejně jako v případě jiných charakteristik svého okolí a lidí Vrchlická dokazuje, že úcta ke „kmoťřince“ nezaslepuje její úsudek a nenutí psát jen vždy to dobré, když o Světlé tvrdí, že bývala „*netrpělivá a málokoho snášivala*“, „*vrtošivá a často nespravedlivá*“.⁸⁵⁴ Složitou povahu Světlé vysvětluje i Krásnohorská, ale ta ji více romantizuje, což odpovídá jejímu vztahu se Světlou i generačnímu rozdílu s Vrchlickou, jejíž pohled je již mnohem střízlivější.⁸⁵⁵ Věcnější pohled na vlastenecké nadšení druhé poloviny 19. století zobrazuje již také Eduard Grégr mladší vyprávěním o bratrech Grégrových Eduardu a Juliovi, kteří opustili klidná zajištěná zaměstnání, aby mohli pracovat ve prospěch národa.⁸⁵⁶ Podle autora *rodinné historie*, Grégrové věřili, že jen národ, který je vzdělaný může zachovávat svou samostatnost, a proto věnovali propagaci české kultury své nejlepší schopnosti.⁸⁵⁷ Prezentace

⁸⁵⁰ Vyšší dívčí školu a městské dívčí školy.

⁸⁵¹ Konkrétní představu Marie Riegrové o roli mateřských škol v národní otázce podává podle její dcery např. článek *Na obranu opatroven a škol mateřských* z roku 1885. Nepodařilo se dohledat.

⁸⁵² ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová.*, s. 135–138. Pokračovací kurzy byly v červnu 1883 schváleny a od školního roku 1883/84 byl zaveden pokračovací ročník s pěti kurzy přednášek. Červinková-Riegrová píše o Jirečkovi jako o *panu ministrovi* (i v dalších částech textu), ovšem Jireček byl fakticky ministrem kultury a vyučování Předlitavska pouze v roce 1871. Vyšší dívčí školu kontrolovala nejprve komise, od roku 1882 dozorčí rada. Marie Riegrová byla jedinou ženou v této radě. DAMOVÁ, Zora. *VYŠŠÍ DÍVČÍ ŠKOLA A DÍVČÍ REÁLNÉ GYMNASIUM HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY, VODIČKOVA UL. 1863 - 1950*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2017, s. IV.

⁸⁵³ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 102–103.

⁸⁵⁴ *Ibid.*, s. obojí s. 103.

⁸⁵⁵ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 149.

⁸⁵⁶ Eduard Grégr se rozhodl stát politikem a jeho bratr Julius získal koncesi na vydávání novin. Oba cíleně s touhou společensky se angažovat a zlepšovat život a povědomí společnosti. Po roce 1852, kdy nemohl vycházet Havlíčkův „Slovan“, chybělo české periodikum. Julius Grégr (společně s Palackým, Riegerem, Braunerem, Tomkem, Purkyněm) začal vydávat „Národní listy“, první číslo vyšlo v lednu 1861. Julius Grégr byl za vydávání Národních listů na deset měsíců ve vězení v roce 1862.

⁸⁵⁷ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 41.

těchto schopností je již v pamětech mladší generace prostá romantizujícího patosu a vypjatého vlastenectví předešlých pokolení.

Časový odstup od vlastenectví 19. století sledujeme zejména na pamětech Vladimíra Hellmutha-Braunera. Vlastenecké ideály jeho praděda Františka Augusta Neumanna, které nebyly vždy ve shodě s jeho politickými partnery, byly v rodinné paměti zakotveny velice silně a podle vyprávění jeho pravnuka byly v rodině často komunikovány a vyjednávány. A právě tento několikery filtr různých převyprávění, vlastních životních zkušeností a představ vytvořil pohled, který byl patrně objektivní realitě značně vzdálený a odpovídal potřebám rodinné paměti i prvorepublikovému narativu.⁸⁵⁸ Hellmuth-Brauner jako malý v rodině poslouchal vyprávění babičky a prarodiny, což muselo v dětské mysli silně zakotvit, a sám již jako dospělý zvolil dráhu diplomata a později také (nedobrovolně) literárního historika a to jistě způsobilo i profesní zájem o toto období a osobnost Františka Augusta Braunera. Svým způsobem sepsání těchto pamětí mohlo působit také terapeuticky, protože nemuselo být snadné vyrovnávat se s velkou rodinnou minulostí a nesnadným vzorem.⁸⁵⁹ I jiné lidské osudy v jeho pamětech prošly autorovou osobní reflexí. Určité *odosobnění* typické pro nadosobní ideály a sebeobětování českých vlastenců 19. století se asi nejvíce projevilo na osudu Zdeňky Havlíčkové. Jejím životu Vladimír Hellmuth-Brauner věnoval několik stran vzpomínek. V jiných pamětech zůstávala Havlíčková *objektem* národního zájmu, „dcerou národa“, jejíž život byl přepočítáván na „loterijní lístky“. Nebyla dívkou ale *symbolem*.⁸⁶⁰ Vladimír Hellmuth-Brauner na její osud nahlíží v jiném světle, vidí skutečnou živou bytost, která neustála tlak veřejnosti a vnější zájem zlomil jejího (podle autora energického a veselého, po otci satirického) ducha.⁸⁶¹ A z trochu jiné oblasti, i otázka pravosti rukopisů je v podání Hellmutha-Braunera záležitostí více mezilidských vztahů než záležitostí historickou nebo politickou.⁸⁶²

Vlastenectví už u mladší generace narozené kolem roku 1900 není bolestně prožívaným zápalem, který definuje osudy rodiny a jejích členů či je reflektován veskrze vážně, ale je spíše

⁸⁵⁸ Republika, která svou legitimitu postavila na odporu proti monarchii, vytvářela obraz trvalého odboje vůči dynastii. Srov. RAK, Jiří. *Doslov poněkud metodický*, s. 369–370.

⁸⁵⁹ Vždyť jedna kapitola je dokonce nazvána *Podivné dětství*. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 245 nn.

⁸⁶⁰ K osudům Zdeňky Havlíčkové (mimočodem také v příznačně nazvané druhé kapitole *Podivné dětství*), včetně jejího „druhého života“ v zasetí historiografie a umění zde: LENDEROVÁ, Milena. *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové*.

⁸⁶¹ Nutno podotknout, že Hellmuth-Brauner nebyl prvním, kdo by revidoval „zradu“ Havlíčkové a její osud nehodnotil podřízením národu. Prvním, kdo vyjádřil účast s jejím osudem, byl tvůrce jednoho z nekrologů Jan Neruda. *Ibid.*, s. 223.

⁸⁶² HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 168–174.

evidentním postojem a slouží i třeba jen jako kulisa pro humorný příběh.⁸⁶³ Podobně uvažuje i spisovatelka Emma Jarošová, která náležitosti k českému národu využívá v souvislosti s prohlášeními, že *její maminka byla vlastenka*, ale vlastně nikdy pořádně nevysvětlí a nedokazuje, v čem to vlastenectví spočívalo. Spíše už je to v prvních desetiletích 20. století pojem spojovaný obecně s národním přesvědčením, ale už není dokladem nějakého praktického podílu na uvědomování českého národa. Navíc tento přívlastek nabyl nového významu v době, kdy Jarošová paměti sepisovala. Vydání dávala dohromady po své emigraci do USA v roce 1968, takže vlastenecká nota pro ni byla důležitá již z jiných důvodů.

6.1.4. Skromnost, šetrnost a obětavost proti maloměššáctví, šosáctví a povrchnosti

V rodinné paměti zkoumaných textů se objevilo hned několik společných témat reflektujících dobré způsoby a vychování. Nikoliv však pouze ve smyslu etikety ale také jako specifického chování, které odráželo rodinné hodnoty i dobové společenské konvence; jako zásadní se ukázaly odkazy na skromnost, obětavost, starost o druhé, ale také averze vůči maloměššáctví, vnějšímu lesku a povrchnosti. Z důvodu toho, že byly tyto pojmy obvykle stavěny proti sobě, sleduje je tato podkapitola společně.

Drtivá většina rodin se hlásí k odkazům, které byly společné sociálním skupinám napříč celou společností – již zmiňovaná pracovitost, obětavost, skromnost –, ovšem nemalá část rodin se také vůči některým dobovým konvencím vyhrazuje, a tak vytváří svébytnou skupinu lidí, kteří se vzpírali některým dobovým představám a hodnotám a silně se drželi svých vlastních, někdy i *všem navzdory*. To nakonec přineslo těmto rodinám obvykle problematické soužití s většinovou společností nejčastěji reprezentovanou „maloměššáky“, rodinami c. k. úředníků – tj. obecně hlavně (německými) rodinami, které právě neinklinovaly k vlastenectví. Averze a vyhraňování se vůči maloměššáctví, šosáctví a přetvářce jsou ve zkoumaných rodinných pamětech velice živé, a to zejména u pamětí z městského (pražského) prostředí. Je samozřejmě otázkou, kdo to ti *ostatní* (malo)měššáci byli, vůči komu se to tak zkoumané rodiny vymezovaly. Maloměššáctvím již v druhé polovině 19. století není rozuměna skupina lidí „z

⁸⁶³ Viz. například vyprávění Vrchlické: návštěva Vrchlického a jeho ještě malé dcery Milady ve Vídni. Hostitelka, manželka prof. Alberta, se dítěte zeptala, jestli už vidělo císaře. Dívka jí nevinně odpověděla, že nechce „vidět Františka Josefa. (...) Děkuji, milostivá paní (...), mně císař opravdu neimponuje, my mu doma říkáme starý Procházka, opravdu, zeptejte se tatínka...“. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 123. Vladimír Hellmuth-Brauner do svého vyprávění zahrnul humorných historek o monarchii celou řadu.

malého města“⁸⁶⁴, ale je to výraz chápaný hanlivě jako zpátečnictví příslušníků drobné buržoazie s malým kulturním rozhledem a zastaralými názory lpějícími pouze na vlastním prospěchu a zevním lesku; *Slovník spisovaného jazyka českého* maloměšťákoví přisuzuje šosácké názory.⁸⁶⁵ Nejen z našeho pozorování vyplývá, že jen docela úzký *elitní* okruh vlasteneckých rodin se mezi sebou respektoval a takovým termínem *šosáctví* by se vzájemně neoznačil. Tato uzavřenost byla nicméně také důsledkem českého politického programu, který se vytvářel na stránkách českého tisku a během setkání „jádra české vlastenecké společnosti“, čímž dávala vyniknout jednotlivým osobnostem českého politického myšlení jako byli Palacký, Rieger, Brauner, Havlíček.⁸⁶⁶ Ve skutečnosti, jak upozorňuje americký historik Gary B. Cohen, na konci 19. století měli Němci a Češi ve smíšených městech stále ještě mnoho společného – v lidovém měřítku hodnot i každodenních společenských vztahů –, více než byli horliví nacionalisté ochotní připustit. Někteří Němci si snad stavěli luxusnější vily a zaměstnávali více služebnictva, ale vzhledem k hodnotám a zvykům se od Čechů příliš nelišili.⁸⁶⁷

Konfrontace rodinných hodnot s maloměšťáctvím nejprve vyžaduje poukázání na vlastní prezentované *ctnosti* sledovaných rodin, které v opozici vůči šosáctví představovaly především skromnost (proti zevnímu lesku) a obětavost (proti prospěchářství). U příležitosti 25. výročí založení Sokola vyšel ve stejnojmenném periodiku převzatý článek, který shrnoval dosavadní působení a zásluhy jednoty a vyzdvihoval Sokolem předávané hodnoty: „*Účinek jevil se brzo ve přibývání jemných mravů, uhlazenějším obcování společenském, šetření vkusu v domácnosti a zevnějšku, ve fedrování účelů národních a obecně prospěšných, v dušení místních sporů a zamezování takzvaného maloměšťáctví.*“⁸⁶⁸ Vyzdvihované vlastnosti šetření v domácnosti i na zevnějšku, obecně prospěšné účely a zamezování maloměšťáctví, to vše jsou hodnoty, které se propsaly i do hodnotového žebříčku české rodinné paměti v druhé polovině 19. století.

Nejčastěji se setkáváme s odkazy na skromnost, šetrnost, ale také obětavost a uzavřenost. Skromnost je chápána jako vlastnost prostředí, ale také jako lidské vystupování. Sebechvála a hlasité *roztrubování* vlastních kvalit budilo ve společnosti nesouhlas a podezření,

⁸⁶⁴ JUNGMANN, Josef. *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna*. Praha: Knjžecí arcibiskupská knihtiskárna, Josefa wdowa Fetterlowá, 1836, s. 380.

⁸⁶⁵ *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, 1989, s. 15.

⁸⁶⁶ HLAVÁČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I*, s. 47.

⁸⁶⁷ COHEN, Gary B. *Češi a Němci v Praze 1861–1914*. Praha: Carolinum, 2000, s. 214.

⁸⁶⁸ P., V. z. Různé zprávy. „Sokol“. *Sokol: časopis zájmům tělocvičným věnovaný*. 1887, roč. 13, č. 12. (Vyňato z „Vojenských Listů“ 1887 č. 11.). Autor využil zkratku V. z P.

že taková reklama je nezasloužená. Ten, kdo byl opravdu *dobrým a schopným* člověkem, se o tom nepotřeboval šířit, mluvily za něj jeho vlastní činy a chování. Marie Riegrová podle vyprávění dcery nestála o „*hlučnou reklamu*“ pro mateřskou školu u sv. Jakuba⁸⁶⁹ nebo jinde ukazuje, že české ústavy vedou nad těmi německými⁸⁷⁰ díky dobrému vedení, nikoli novinové reklamě.⁸⁷¹ Ostatně podíváme-li se do Riegrova *Slovníku naučného* z roku 1867 na heslo „reklama“ s vědomím toho, že reklama na první pohled s rodinou pamětí nesouvisí, ale podle našeho soudu vztah k ní dokresluje dobovou mentalitu, zjistíme, že: „*Reklama znamená (...) žurnalistický článek, umístěný v denních nebo smíšených zprávách, který za plat neb z jiných ovšem nekalých a tudíž nepodstatných ohledů rozhlašuje nezaslouženou chválu buď nějaké knihy, neb uměleckého výrobku aneb i osob samých; znamená tudíž r. tolik co rozhlašování, roztrubování.*“⁸⁷² Již z použitých výrazů jako *nekalý* a *nezasloužený* je zjevné, že slovo reklama mělo negativní konotaci, stejně jako jakákoli jiná sebechvála, potažmo *sebe prezentace*, kterýžto termín patrně ještě nepoužívali, ale jeho podstata je zřejmá. Autoři se mnohdy omlouvají za to, že budou psát o *sobě* a své rodině, případně se odkazují na to, že paměti sepsali na žádost někoho dalšího, nikoli pro vlastní potřebu. „*Věřím a doufám, že moji mladí čtenáři a čtenářky horšiti se nebudou, budu-li jim vypravovati trochu o sobě,*“⁸⁷³ napsala v úvodu ke svým vzpomínkách Sofie Podlipská. Rovněž v 90. letech 19. století vyšly vzpomínky Marie Červinkové-Riegrové na její matku, autorka píše a přemítá: „*Ta, která po celý život svůj tak pečlivě skrývala své skutky, tak úzkostlivě vyhýbala se každému veřejnému uznání, pro kterou všecka chvála lidská byla pouhou marností – zdaž chtěla by dovoliti, aby se pravda o ní napsala byť i po její smrti?*“⁸⁷⁴ Na konci století již není reklama veskrze přijímána jako negativní, ale je stále jaksi nežádoucí a zesměšňovaná, jak dokládají četné odkazy v humoristických časopisech a anekdotářích.⁸⁷⁵ Sokolské hnutí se od 80. let 19. století vůči „nemístné skromnosti“ vymezuje a ve „století reklamy“ již podle něj neplatí „*Sedávej panenku v koutě, budeš-li hodná, najdou tě.*“⁸⁷⁶

⁸⁶⁹ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 87.

⁸⁷⁰ Červinková-Riegrová má konkrétně na mysli české městské ústavy předškolního vzdělávání (např. roku 1882 zřízenou mateřskou školu na Malé Straně), které podle ní nabízejí lepší péči než „německé zahrádky“.

⁸⁷¹ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 128.

⁸⁷² RIEGER, František Ladislav a Jakub MALÝ. *Slovník naučný, Díl sedmý, R–Ržew*. Praha: I.L. Kober, 1868, s. 308. Devatenácté století je tak snad stoletím reklamy, ale v případě tradičně a konzervativně smýšlejících rodin (Riegrovi) se zvláštní pozornosti reklama netěší.

⁸⁷³ PODLIPSKÁ, Sofie. *Povídka o mně*. Praha: Nakladatel A. Storch syn, 1898, s. 6.

⁸⁷⁴ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 1.

⁸⁷⁵ Např. WUNSCH, Václav. *Veselý anekdotář encyklopedie humoru a vtipu*. Praha: os. R. Vilímek, 1888.

⁸⁷⁶ SCHEINER, Josef E. *Dějiny tělocviku. Sokol, časopis zájmům tělocvičným věnovaný*. 1888, roč. 14, č. 1, s. 3.

Z hlediska v rodinné paměti 19. století proklamované hodnoty skromnosti nezapomínejme, že populační tlak způsobený růstem obyvatelstva také působil na nutnost dokonalého využívání všech zdrojů a omezování jakéhokoli plýtvání. Vytvářela se tak česká společnost, která svou politickou soběstačností obstarávala více dobrovolným uskromňováním a vzájemnou solidaritou než rutinní politikou.⁸⁷⁷ Tento v podstatě politický apel založený na životní nutnosti se, jak se zdá, dostal mezi široké vrstvy českého obyvatelstva a v hodnotových prioritách českých rodin přetrval hluboko do 20. století. Již ne jako otázka s politickou konotací, ani životní nutnost, ale čistě jako morální postoj rodiny. Přestože byly buržoazní rodiny našich zkoumaných pamětí většinou dobře zaopatřené, pro všechny hraje důležitou roli to, že se prezentují jako velice skromné. Zejména Fügnerovi dbali na to, aby jejich bytové zařízení, stravování a oblečení nepůsobilo příliš draze: skromnost jim byla ctností a okázalost jim byla cizí. „*Tatínek nenosil vyšívanych trepek, ani šlí ani pouzder na doutníky s vloženou výšivkou na straminu, což bývaly běžné dárky dcerušek otcům. Můj dárek byla báseň, tak hezky opsaná, jak to dovedla malá holčička, která měla chatrné nadání krasopisecké,*“⁸⁷⁸ napsala Tyršová. I sňatek rodičů Marie Červinková-Riegrová zaznamenala jako závazek sjednaný „*ve vší tichosti*“⁸⁷⁹, nikoli jako zásadní oslavu spojení dvou životů, ale jako symbol jejich skromnosti. K dobrým mravům patří skromnost a tichost také v rodinné paměti Randových. Výmluvný je závěr kapitoly o babičce Josefíně Regálové: „*Nesla vše tiše, oddaně, jak byla uvykla.*“⁸⁸⁰ Skromnost je vlastní i rodinné paměti Purkyňů, kde se pěstovala ve všech zobrazených generacích. Zejména je kladen důraz na to, že to byla skromnost *dobrovolná*; tedy přesto, že měli finanční prostředky a mohli si dopřát větší luxus v bydlení, v odívání, ve stravování, se drželi zpátky a peníze užívali zejména na charitu nebo půjčky lidem v nesnázích. Velice prostě žil například Jan Evangelista Purkyně ve Vratislavi, protože veškeré zbytné peníze dával potřebným.⁸⁸¹ Tento zvyk pěstoval až do své smrti v Praze.⁸⁸² Marie Purkyňová, která s ním žila v jedné domácnosti coby manželka jeho nejmladšího syna, vzpomíná, že na stůl nesměly přijít žádné lahůdky a Purkyně byl zejména k vlastní osobě velice skoupý.⁸⁸³ Tomu samému

⁸⁷⁷ HORSKÁ, Pavla. *Rodina 19. století*, s. 221–222.

⁸⁷⁸ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*.

⁸⁷⁹ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová.*, s. 24.

⁸⁸⁰ REGÁLOVÁ, Josefina. *Rodinná kronika*, s. 62.

⁸⁸¹ Již jsme zmiňovali, že stejně dobročinný byl i Rudolphi, jeho tchán.

⁸⁸² Jeho celoživotním snem bylo založit ústav na podporu chudých studentů, ale nikdy k tomu nedošlo. Životní podmínky (českých) studentů byly ostatně cílem různých filantropických aktivit druhé poloviny 19. století. Za všechny jmenujme alespoň významného českého mecenáše Josefa Hlávku.

⁸⁸³ Cit. dle POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 90–104.

učil i své syny a vnuky.⁸⁸⁴ Skromné způsoby jsou, zdá se, dědictvím po předcích ale i světonázorem samotné Kozákové, která na mnoha místech vyzdvihuje prostý způsob života, dobré hospodaření či neplýtvání zdroji.⁸⁸⁵ A to jsou již paměti sepsané na konci 20. století.

Jestliže jsme si ukázali, že se rodinné paměti hlásí ke skromnosti, o to víc se vymezují vůči jejímu opaku, který spatřují především v maloměšťáctví a šosáctví. Vlastní schopnost dostat skromným způsobům totiž silně vynikala v opozici vůči lidem, rodinám, které takové *dobré způsoby neměli*. Tuto výstavbu vyprávění založenou na zobrazení protikladů využívají ve větší či menší míře všechny zkoumané rodinné paměti. Vymezování vůči cizímu a jinému je prostředkem, jak ukázat vlastní kvality, jak ukázat s čím se rodina identifikovala a s čím nikoli. Výsměchem *šosáctví* a panským způsobům se rodiny české pražské inteligence, jak jsme předestřeli výše, vymezovaly zejména vůči německy mluvícím Čechům, rodinám c. k. úředníků, lidem, kteří poklonkovali monarchii nebo se obecně chovali pokrytecky (zejména co se vlastenectví týče). Navíc okázalé vystupování a *parádění* mohlo evokovat šlechtu a Němce. Časově se pohybujeme zhruba od vzniku rakouskouherské monarchie, tj. od roku 1867 (ale mnohdy i dříve), v podstatě až do jejího zániku v roce 1918. Maloměšťáctví se vysmívali lidé, kteří se aktivně podíleli na českém vlasteneckém životě (politicky i kulturně), společně je jim také to, že odmítali vnější pozlátka a opravdovou hodnotu pro ně měly činy a sokolský „věčný ruch“.

Podíváme-li se na situaci v první polovině 19. století, Věnceslava Lužická již jako malé dítě vnímala v rodině silný smysl pro rodinnou čest a jméno rodu. Uvádí, že rodina zaujímala přední postavení ve městě, a proto se od ní očekávalo, že se podle toho bude chovat. „*Nedostat se do řeči*“ je výrazným vyzněním jejích pamětí. Navíc přiznává, že tento apel jí mnohdy pomáhal překonat složité životní situace, protože představa, co „*by tomu řekli lidi*“, ji například jako malou donutila překonat strach ze začátku školní docházky.⁸⁸⁶ Obdobný způsob konfrontace s veřejným míněním využívá při prezentování rodinné nechuti k povrchnímu a falešnému „zevnímu lesku“. Je patrná rodinná averze k panským způsobům úředníků a jejich

⁸⁸⁴ Ibid., s. 103.

⁸⁸⁵ „(...) co měl kdo na talíři, musel dojít a talíř musel být pořádně vyjedený – žádná rozcamraná omáčka.“ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 25. „(...) necpali se tam nějakí snobové a protekční děti (pozn. do Jilemnice).“ Ibid., s. 24. „V těch jejich spolcích ale nebylo nic suchopárného ani upjatého nebo snobského.“ Ibid., s. 26. „Od přestěhování do Prahy v roce 1900 měli naši předplaceni v Národním divadle – a zase žádnou nóbl lóži, ale dvě dobrá místa ve 3. řadě na prvním balkoně.“ Ibid., s. 29.

⁸⁸⁶ LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*, s. 126. Což ale paradoxně ještě poněkud odpovídá maloměšťácké opatrnosti, ale v případě Lužické ještě tento narativ není tak živý.

žen v Hořicích, které jsou kladeny do opozice vůči obyčejným „městkám“ mluvícím česky.⁸⁸⁷ Obecně můžeme konstatovat, že si autorka zakládá na *dobřím jádru* lidí i věcí. „Což na tom, je-li prázdna, anebo je-li ve slupce jádro suché, červivé, scvrklé – jenom leskne-li se povrch,“⁸⁸⁸ stěžuje si na požadavky tehdejší pražské společnosti, ke které se připojila na konci šedesátých let 19. století po smrti manžela Antonína Srba. Její postesknutí o „suchém jádru“ by patrně stejně dobře vystihl termín šosáctví/maloměšťáctví, které Lužická ještě nepoužívá, ale ostatní analyzované pražské paměti ano.

Termín šosáctví zaznamenáváme v českém prostředí od poloviny 19. století.⁸⁸⁹ V česko-jazyčném literárním prostředí reprezentuje výsměch šosáctví například dílo Jana Nerudy či Ignáta Herrmanna, ostatně pojem „šosácký“ podle *Příručního slovníku jazyka českého*⁸⁹⁰ odpovídá přídavnému jménu „kondelíkovský“ vycházejícího ze jména hlavní postavy Herrmannova románu *Otec Kondelík a ženich Vejvara*⁸⁹¹. Pejorativní výraz, který popisuje způsoby, zvyky i charakter člověka, jehož postoj podhodnocuje umění, intelekt a podléhá konvenční morálce a názorům, které vypovídají o nedostatku vkusu a lhostejnosti vůči kulturním a estetickým hodnotám, v rodinných pamětech české buržoazie zaštiťuje zejména úzkoprsé politické představy a poklonkování monarchii. Manžel Růženy Pokorné-Purkyňové Rudolf Pokorný v roce 1882 napsal: „Šosáctví, šosáctví! kde tě lidé berou?! Že se o tvůj pohled velcí páni perou?! Jestli ty, šosáctví, nezlámeš hlavu,/ národnost zardousit budeš ty vstavu!“⁸⁹² V *Ottově slovníku naučném nové doby* je pojem šosáctví a maloměstské pohodlnosti také spojován s *biedermeierem* první poloviny 19. století.⁸⁹³ V pamětech sepsaných po polovině 20.

⁸⁸⁷ Ibid., s. 64.

⁸⁸⁸ Ibid., s. 36.

⁸⁸⁹ Poněkud proměnlivý vývoj a mnohoznačnost tohoto slova v jiných jazycích dokládá, že v evropském prostoru se jednalo o fenomén společností rezonující již od 17. století, srov. VULPIUS, Christian August. *Curiositäten der physisch-literarisch-artistisch-historischen Vor- und Mitwelt: zur angenehmen Unterhaltung für gebildete Leser*. Im Verlage des Landes-Industrie-Comptoirs, 1818. Srov. německý výraz *philistere*, anglický *philistine* či starozákonní Filištiní (Pelištejci). In. WEBSTER, Noah a Jean L. MCKECHNIE. *Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language Unabridged*. Harold WHITEHALL, ed. New York: The World Publishing Company, 1951. Význam, který *šosáctví* dává 19. století, zachycuje zejména dobová evropská krásná literatura (česky poprvé: WOLFGANG, Goethe Johann. *Viléma Meistersa léta učednická I, II*. Praha: Borový, 1928. Něm. originál *Wilhelm Meisters Lehrjahre* ve dvou dílech vyšel v letech 1795 a 1796) či filozofie (česky poprvé: KIERKEGAARD, Søren Aabye. *Nemoc k smrti*. Mnichov: Opus bonum, 1981. Dánský originál *Sygdommen til døden* vyšel v roce 1849). HERRMANN, Ignát. *Otec Kondelík a ženich Vejvara: drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny*. Praha: Topič, 1898.; *Příruční slovník jazyka českého. Díl II. K–M*. Praha: Státní nakladatelství.

⁸⁹⁰ *Příruční slovník jazyka českého. Díl II. K–M*. Praha: Státní nakladatelství, s. 233.

⁸⁹¹ HERRMANN, Ignát. *Otec Kondelík a ženich Vejvara: drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny*. Praha: Topič, 1898.

⁸⁹² Úryvek z básně *Z památné valné hromady sboru divad. po shoření Nár. div.* POKORNÝ, Rudolf. *Vlastenecké šlehy*. Praha: Rudolf Pokorný, 1882, s. 19.

⁸⁹³ NĚMEC, Bohumil. *Ottův slovník naučný nové doby A–Bo*. Praha: Paseka, 1998.

století je termín šosáctví rovněž používán, ale mnohdy doprovázen a zaměňován se *snobstvím*, již negativně reflektujícím spíše materialistický pohled na svět.⁸⁹⁴

Po roce 1848 je nelibost k povrchnímu a falešnému přítomná ve vzpomínkách Elišky Krásnohorské. Opět je v rodině něčím, proti čemu se vymezují a hodnotnější je pro ně pracovitost a skromnost, kterou staví do opozice vůči „*rakouské nadutosti*“.⁸⁹⁵ Termínem *šosáctví* častuje Krásnohorská Pražany z Malé Strany, jejichž „*smýšlení a snažení bylo ucelenou smíšeninou malicherných důležitostí a důležitých malicherností, a jejich názor na ostatní svět se jevil takový, jako by byli zaspali aspoň půl století nejbližších skutečností. Naše Vltava tehdá ještě byla hranicí mezi dvěma kulturními světy*“⁸⁹⁶ Krásnohorská takto vzpomíná na spolužačky z hodin ručních prací (tyto hodiny navštěvovala v 60. letech 19. století), které byly vesměs dcerami c. k. úředníků, ale také dodává, že se Malá Strana za těch šedesát let změnila.⁸⁹⁷ Krásnohorská prezentuje vlastní rodinu jako prostou luxusu, pýchy, pochlebování a sebepřeceňování. Místo etikety u nich údajně vládl humor, místo estetiky umělecká praxe a místo pozlátka entuziasmus.⁸⁹⁸ Vzhledem k povaze vyprávění i znalosti myšlenkového světa Krásnohorské není také pochyb o tom, že do prezentace rodinné averze vůči šosácké Praze významně projektovala vlastní vlastenecké představy. Šosáci pro ni byli odpadlíci, „*kteří nemohli přijít na jméno českému hnutí*“⁸⁹⁹.

Vůči pokryteckým Pražanům se vymezovala také rodina Vrchlických. *Šosácká Praha, maloměšťáci, přepudrované dámy na dva prsty, haute volée*⁹⁰⁰ – v rodině Vrchlických si dělali legraci z upjatých a pokryteckých Pražanů poměrně často, jak vzpomíná Eva Vrchlická.⁹⁰¹ Přestože již bylo uvedeno, že vlastenecké zapálení druhé poloviny 19. století již v této rodině

⁸⁹⁴ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu.*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*.

⁸⁹⁵ Viz. např. vzpomínka na lázeňský pobyt v Turnově: „(...) *mezi saisonní společností, po většině vídeňskou, jejížto nadutá obmezenost leckdy znechutila i výborný oběd při společném stole. Naučila jsem se tam znáti zcela mně nový druh lidí, kteří se domnívali býti elitou.*“ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 191.

⁸⁹⁶ *Ibid.*, s. 113.

⁸⁹⁷ Malá Strana byla jakožto podhradí místem, kde se soustředily instituce vážící se k habsburské diplomacii, bylo (a stále je) zde množství šlechtických paláců, tzn. i množství úřednických rodin. Pro Krásnohorskou tedy Malá Strana poloviny 19. století symbolizuje hlavně monarchii. Že o několik desítek let později Malá Strana změnila tvář nejen fyzickou viz. MERHOUT, Cyril a Zdeněk WIRTH. *Zmizelá Praha*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2002; či *Povídky malostranské* Jana Nerudy vycházející jednotlivě od roku 1867. Roku 1868 se z bývalé radnice na Malé Straně stala Malostranská beseda, která sdružovala spolkové aktivity a postavila se po „bok vlasteneckých spolků“. BROŽ, Václav. *Nástin dějin Malostranské Besedy, k oslavě jejího třicetiletého jubilea*. Praha: V. Brož, 1898.

⁸⁹⁸ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 156.

⁸⁹⁹ *Ibid.*, s. 114.

⁹⁰⁰ „*Haute volée*“ je francouzský výraz pro vznešenou společnost, smetánku, panstvo. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 260.

⁹⁰¹ Např. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*. Praha: Československý spisovatel, 1960, s. 260–261, *passim*.

nebylo tak živé, despekt k měšťanům, kteří se dostatečně nestaví *proti* Rakousku, v rodině přítomný byl. Například v kapitole *Společnost*, kde Ludmila Vrchlická dceři vysvětluje, s kým se může v české pražské společnosti potkat: s profesory vysokých škol, umělci, politiky, ale také „s dětmi rodin, které se sice hlásí mezi české vlastence, ale když se jim to hodí, dělají, jako by neuměli dobře česky. Zvláště jejich paničky a dcerky vychované v německých penzionátech nebo kláštorech, kde se seznámily s mládeží cizácké šlechty.“⁹⁰² To dokládá nejen to, že se společnost v národní otázce v 90. letech 19. století silně rozdělovala, ale také dobovou nechuť české inteligence vůči přetvářce a názorové vrtkavosti. Ludmila Vrchlická dceru nabádala, aby se nenechala unést pozlátkem, aby nezáviděla honosná sídla dámám, které zbohatly *bez práce*, ale zároveň varuje před tím, aby se nad někoho povyšovala – nejprve musí něco dokázat, aby mohla soudit činy jiných.⁹⁰³

Nikoli případ Prahy ale Pardubic jako maloměšťáckého a šosáckého města ukazují paměti Marie Gebauerové. Její otec Jan Gebauer zde působil jako profesor a na společenský život místních si později v rodině stěžoval. Pardubice podle Gebauerové *trpěly* na to, že zde byly vojenské kasárny, které ještě podléhaly vedení nejvyšší aristokracie, a tehdejší Pardubice dokonce označuje za malý *Babylon*.⁹⁰⁴ „*Jarní dostihy a velkolepé podzimní štvánice na jeleny zesilovaly ještě galimatiašovský kolorit města.*“⁹⁰⁵ Gebauerová píše, že její babička vždy měla tendenci se jako patricijka držet dál od *lidu*. Její postoj ovšem vnučka nekritizuje a chápe odlišné rodinné pozadí, které za tím bylo. Dodává ale, že její dcera si již vzala muže z *lidu* a její vnuci a vnučky žijí jinak.⁹⁰⁶

Přes dvě generace se přenesla nechuť k šosáctví a „*provinciální zatuchlosti*“ do vzpomínek Vladimíra Hellmutha-Braunera. Není pochyb o tom, že celá rodina jeho předků důsledně dbala na to, aby do škatulky úzkoprsých maloměšťáků nezapadala. O tom, jakou

⁹⁰² Ibid., s. 262. (Chyba shody podmětu s přísudkem z originálu.) Na domácí výuku dívek ze středních a vyšších vrstev běžně navazovaly pobyty v různých penzionátech. Klášterní školy to byly hlavně v případě šlechtických dívek, jak uvádí LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 206.

⁹⁰³ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 265.

⁹⁰⁴ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 73. Pardubice byly rezidenčním městem Pernštejnů v Čechách, do roku 1845 královským komorním městem. V dějinách Pardubic měla velkou úlohu také přítomnost vojska – byla zde stálá vojenská posádka. Koňské stáje jezdeckva obepínaly historické centrum až do konce 19. století. ŠEBEK, František. *Toulky historií Pardubice, 1. kniha*. Pardubice: Helios - Jiří Razskazov, 2016.

⁹⁰⁵ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 73.

⁹⁰⁶ Ibid., s. 37. Nutno dodat, že babička Wernerová vyrůstala v odlišném prostředí (její otec byl panský porybný) na počátku 19. století, kdy ještě česká společnost byla stavovská. Situace se podle Gebauerové v Pardubicích začala pomalu zlepšovat po založení vyšší dívčí školy, vyšší reálky, založením Sokola a Měšťanské besedy – to vše bylo v 60. letech 19. století.

představu měla Braunerova rodina o šosáctví, vypovídá i to, že tímto termínem častovali například také Františka Josefa I.⁹⁰⁷ Vladimír Hellmuth-Brauner si zakládá na tom, že rodina Františka Augusta Braunera nebyla *snobská*. Přestože patřili k vysoce postaveným lidem ve společnosti, měli kontakty a samozřejmě i dostatek peněz, jejich chování podle něj nikdy nevykazovalo prvky snobství. Zdroj tohoto smýšlení můžeme nalézt již u Františka Augusta Braunera, který si zakládal na svém venkovském původu, lidových kořenech a *obyčejném* přirozeném chování (pro pražské měšťany patrně trochu hrubém, pro tchýni Annu „*plebejském*“⁹⁰⁸). V rodině tato nechuť k falešným galantnostem a *okázalosti* ovšem zůstala (v 19. století mnohdy totiž byla reprezentována Rakouskem, císařem a vůbec šlechtou, ve 20. století těmi, co si „*mysleli, že něco znamenají*“⁹⁰⁹). Mimo jiné toto rodinné dědictví dokresluje líčení pohřbu básníka Julia Zeyera, který byl velkým přítelem Zdenky Braunerové. Zeyer si podle vyprávění Hellmutha-Braunera přál být pohřben bez velkých pomp na hřbitově v Lomci u Vodňan⁹¹⁰, což se ale nehodilo Svatoboru, který právě na Vyšehradě otevíral Slavín a přál si, aby velký český básník odpočíval právě tam. Vladimír Hellmuth-Brauner píše, že to bylo čistě otázkou *snobismu* a nikdo nerespektoval básníkovo přání.⁹¹¹ Stejná situace vyvstává při vzpomínce na pohřeb Zdenky Braunerové a autorovo líčení utvrzuje v přesvědčení, že velkolepost se celé rodině přičila: zprávy o jejím skonu byly „*patetické a ještě patetičtější (byl) pohřeb z chrámu vyšehradského*“ a „*neplodné řečnění*“⁹¹². Nelibostí Braunerové vůči pompám a pohřbu, který je „*příliš buržoa*“ uzavírá svou monografii také Milena Lenderová.⁹¹³ V individuální paměti Vladimíra Hellmutha-Braunera získala prateta Zdenka nezastupitelné místo, jakýsi vzor vzdoru vůči konvencím, a jejímu „*rebelantství*“ se očividně obdivoval. Že ale toto rebelantství a modernost byly ve skutečnosti spíše *z nouze ctnost*, příhodně Hellmuth-Brauner nezmiňuje.⁹¹⁴ Při bližším pochopení povahy Zdenky Braunerové (tak jak ji líčí Vladimír Hellmuth-Brauner), je zřejmé, že z jejího životního přístupu si odnesl mnohé a promítl to i do svého vzpomínkového díla – informovat, ale brát věci s nadhledem, ukazovat i temnou

⁹⁰⁷ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 115.

⁹⁰⁸ LENDEROVÁ, Milena. *Zdenka Braunerová*, s. 15.

⁹⁰⁹ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 246.

⁹¹⁰ Již měl pro tuto příležitost koupený kamenný kříž (který pak skončil na hrobě malíře Chittussiho).

⁹¹¹ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 230.

⁹¹² *Ibid.*, s. 244.

⁹¹³ LENDEROVÁ, Milena. *Zdenka Braunerová*, s. 219.

⁹¹⁴ Zdenka Braunerová, *solitér* českého světa, který patřil staré kultuře, byl *neuvěřitelně* moderní vlastně proti své vůli. *Ibid.*, s. 219.

stránku věcí, ale nepropadat životnímu pesimismu a dělat si radost a nebát se „*co tomu řeknou lidi*“⁹¹⁵.

O něco málo mladší než Vladimír Hellmuth-Brauner pamětnice Eva Kozáková narozená v roce 1925 si také dává záležet na tom, aby ukázala, že v rodině jejích předků Bozděchových, Branžovských a Smittových neholdovali okázalosti a panským způsobům, které ve zkratce popisuje jako *směšné a nežádoucí* (často spojené s *němectvím*). Pisatelka paměti zřetelně upřednostňuje skromné mravy předků, vyzdvihuje nenáročnost svých prarodičů, „*přestože byli vzdělaní*“.⁹¹⁶ Rodinné stanovisko dokládá i vyzdvihováním konkrétních lidských vlastností, tj. že někdo byl *veselé povahy*, nezkazil *žádnou legraci*, nebyl *studený* apod.⁹¹⁷ Rodina od počátku 20. století předplácela různé (i zahraniční) časopisy, Ottův slovník naučný (do roku 1943), kupovala si množství knih – vždy ovšem s autorkou paměti proklamovanou pověstnou *skromností* a šetřivě: časopisy byly *z druhé ruky*, knihy vždy *antikvární* apod. Rodina si také zakládala na tom, že se účastnila společenského života a byli členy různých spolků (např. *Filantropická družina*⁹¹⁸, *Aliance Française*⁹¹⁹).

Rodinná averze vůči snobům se projevuje i v popisu babičky Milady Schmerhovské, která pocházela z dobře situované pražské patricijské rodiny a podle Kozákové měla nepříjemné panské způsoby⁹²⁰ a při vybavě prvního bytu chtěla všechno *express*; pamětnice evidentně upřednostňuje chování své druhé babičky Márinky, která si vše nastrádala a našila sama.⁹²¹ Snad až osobní zaujatost Kozákové vůči jakémukoli projevu neskromnosti se projevuje například i neustálým komentováním toho, že rodina babičky Schmerhovské si

⁹¹⁵ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 212. Do jaké míry se mu podařilo dostat svému předsevzetí „zobrazovat i temnou stránku věcí“, se doopravdy nedozvíme již z toho důvodu, že vážná témata ve svých pamětech zaobaluje nadsázkou a humorem. Vidíme ale, že některá témata z oficiální rodinné paměti vynechal, nehovoří nijak zvlášť o rozvodech či neshodách mezi sestrami Zdenkou a Annou. Anna dokonce Zdenku vyloučila ze své závěti. LENDEROVÁ, Milena. *Zdenka Braunerová*, s. 216.

⁹¹⁶ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 24.

⁹¹⁷ Podle dopisů jejího otce se ostatně zdá, že toto přesvědčení pocházelo z rodiny. Např. jeho komentář k vlastní četbě za první světové války: „*Z dlouhé chvíle se pomalu zdokonaluji v italštině a čtu pilně Kanta a Herdera – oba jsou velmi málo záživní, jako holt všichni Němci.*“ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*, s. 35.

⁹¹⁸ Filantropická družina byl dobročinný spolek bývalých žákyň pražské vyšší dívčí školy. Jména Marie Bozděchové, Elly Bozděchové a Katty Bozděchové figurují ve výročních zprávách Filantropické družiny v prvním desetiletí 20. století. ... výroční zpráva Filantropické družiny bývalých žákyň vyšší dívčí školy v Praze [online] [cit. 05.04.2022]. Dostupné z: <https://digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:88e36230-4f60-11eb-a728-5ef3fc9bb22f>.

⁹¹⁹ „Francouzská aliance“ byla založena v roce 1883 v Paříži a kladla si za cíl šířit francouzský jazyk a kulturu v zahraničí. Aliance existuje dodnes, má přes 850 poboček ve 137 zemích světa.

FRANCOUZSKÉ ALIANCE VE SVĚTĚ. In: *Alliance française* [online] [cit. 29.06.2022]. Dostupné z: <https://www.alliancefrancaise.cz/Francouzske-aliance-ve-svete>.

⁹²⁰ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*, s. 11.

⁹²¹ *Ibid.*, s. 21.

vydržovala služku (což evidentně autorka vzpomínek považuje za marnivost, ale služka v domácnosti nebyla naprosto ničím neobvyklým⁹²²) a následným závěrem, že za první světové války už ji zřejmě neměli a babička vařila sama (s vykřičníkem).⁹²³

6.1.4.1. Pomoc v nouzi a nemoci

Lidské dějiny jsou odpradáвна poznamenány nemocemi a epidemiemi, a i přes postupující rozvoj vědy, medicíny a rozšíření očkování (např. proti pravým neštovicím, nikoli však veskrze kladně přijímaným) propukaly i v 19. století rozsáhlé epidemie řady nemocí, nejčastěji chřipky, cholery. Ke každodennosti lidského života tak patřily časté nemoci, ale ovšem i úrazy a zranění, která vzhledem k (ne)dostupnosti lékařské péče mohla znamenat fatální důsledky, minimálně poznamenala chod celé rodiny a mohla ohrozit i její materiální zajištění. Proto není divu, že se odkazy na nemoci a úrazy vepisovaly do rodinné paměti velice výrazně. Nejen jako období strachu a život ohrožující, ale také jako čas péče o nemocného/rekonvalescenta, jako doba, která rodinu semknula a svým výrazným vlivem na jejich život byla i mezníkem vzpomínek. Z hlediska hodnotového žebříčku je právě nápomocnost tím, co rodinné paměti výrazně tematizují. Přestože starost o členy rodiny (komunity) v nemoci či nouzi se může zdát jako samozřejmá, neznamená to, že by ji paměti nereflekovaly. Starat se o nemocné rodinné příslušníky bylo *dobrým zvykem* a křesťanskou povinností. Bezmoc a horlivé snahy rodiny při záchraně svých členů jsou častými a mnohdy detailně popsanými vzpomínkami a není výjimkou, že se takové situace v rodinách opakovaly v několika generacích,⁹²⁴ znamenaly předěl dosavadních pořádků⁹²⁵ či cesty za nemocnými příbuznými⁹²⁶ a dokonce první operace⁹²⁷. Starost o příbuzné je automatickou reakcí rodiny (nebo alespoň prezentovanou v pamětech) a patřila k dobrému vychování a rodinným povinnostem. Nemoci a různé úrazy jsou mimo jiné také symbolem vzájemné pomoci,

⁹²² Služku měly v 19. století bohaté rodiny, ale i ty z chudších poměrů. Často to byla možnost pro chudé dívky získat zaopatření. Práva a povinnosti služek upravoval Čelední řád z roku 1857. Životní podmínky služek nebyly až do konce 19. století nijak valné, ale postupně se začaly lepší, vznikaly spolky, které chránily jejich práva. Manželka Vojty Náprstka Josefa pořádala pro služebné např. nedělní dýchánky (matka i manželka Vojty Náprstka v mládí ve službě byly). Více zde: SECKÁ, Milena. Josefa Křížková, Náprstková. Všední život slůžky. *Studia historica Nitriensia Nitra*. 2015, roč. 19, č. 2. ; PRAJZOVÁ, Naďa Machková. Profese služky v Praze na sklonku 19. a v prvních desetiletích 20. století: služebná na trhu práce. *Pražský sborník historický*. 2011, roč. 39.

⁹²³ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*, s. 30.

⁹²⁴ Červinková-Riegrová se starala o svou matku i otce, zrovna tak popisuje, jak se její matka starala o svou matku. Nacházelová popisuje epidemii spály, záškrtu a příušnic ve Studené v roce 1892.

⁹²⁵ Kavalírová vzpomíná na nemoci dětí a dlouze vypráví i o posledních měsících života jejího manžela. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*.

⁹²⁶ Randovi posílali dcery ošetřovat nemocné příbuzné. REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*.

⁹²⁷ Jarošová vzpomíná na různé úrazy svých sourozenců a na mamčinu operaci dělohy. JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky*, s. 77.

symbolem, který podává důležitou zprávu – *drželi jsme spolu za každých okolností*. Vzpomínka na nemoc se také obvykle váže k období, které pro rodinu bylo počátkem nějaké změny a transformace. Záznamy o nemocech či úrazech jsme zjistili ve všech pamětech: někdy jako pouhé konstatování, jindy jako důležité téma celého životního období. Mezi nejčastější uváděné nemoci patřily: „psotník“⁹²⁸, neštovice, padoucnice⁹²⁹, tyfus a tuberkulóza.

Podle Antonie Kavalírové se před rokem 1848 více dbalo na dobré chování a lidé si pomáhali; obzvlášť pokud byli příbuzní či přátelé. Jak sama zaznamenala. „(...) *ten čas se ještě tuze na přátelstvo drželo*.“⁹³⁰ Její myšlenku, že dříve se více *drželo* na přátelství a pomoc nemůžeme potvrdit ani vyvrátit, koneckonců vzpomínky, které různými způsoby adorují staré časy jako lepší, nejsou nijak výjimečné. Vzpomeňme na Věnceslavu Lužickou, jejíž stesky po starých časech jsou velkým tématem jejich pamětí. Není ani úplnou pravdou, že by se příbuzenstvo vzájemně podporovalo bez výjimky. Sama Kavalírová ve vyprávění zmiňuje tetu, která její matku využívala k těžké práci a nikdy ji na oplátku nevypomohla. „, *Mýslila sem si, milej Muži, dyby mi ta tetička jen jednoho toho zajíce dala, byli by sme mněli dobrý Svátky. A nebo kousek toho másla; toho mněla plnou vanu. Ale né. Za mou práci, co sem se těch pár dní naběhala, zasloužila bych něco jiného, než co mi dala. Bůh ví kam to bohatctví dá. Ta pani má srce zaschlý, kór nic neucítí (...). Bůh jí všecko zaplat'. Já už k ní víc nepudu,*“⁹³¹ stěžovala si Kavalírová manželovi po dalším těžkém návratu od tety. Ve všech pamětech je přesto dobře patrné, že na pomoc bližnímu se hledělo. Velice specifictí z hlediska rodinné starosti o nemocné v rodině jsou například Jaroslav Koblížek⁹³² a Marie Nacházlová.⁹³³ Otázka je ovšem, na kolik se tyto dobré způsoby promítly jen do pamětí a na kolik byly skutečností.

Na vesnici jsou tyto výpomoci reflektovány o něco víc, snad také proto, že byla méně anonymní než město. Ve městě byl život soukromější, jednání jednotlivců nepodléhalo přímému dohledu vesnické komunity, která vždy tak trochu inklinovala k tomu střežit život

⁹²⁸ Zastaralý název dětské choroby. Jednalo se pravděpodobně o nemoc způsobenou nedostatkem vápníku, která se projevovala silnými křečemi, bezvědomím, končila i úmrtím. Psotník jako často uváděnou příčinu úmrtí dětí uvádí i Ludmila Fialová. FIALOVÁ, Ludmila. *Úmrtnostní poměry*, s. 186.

⁹²⁹ Staré označení epilepsie.

⁹³⁰ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 35.

⁹³¹ *Ibid.*, s. 47.

⁹³² Ve vzpomínkách rodiny Devátých jsou nemoci a úrazy motivem, který rodinu stmeloval a zároveň plnil funkci jakýchsi životních mezníků. Zvláště jsou vyobrazeny různé úrazy a nemoci Jana Devátého, který nakonec zemřel na kostní tuberkulózu ve svých 36 letech. Jeho osud připomíná i další generace Devátých v osobě Josefa Devátého; kapitola věnovaná jemu je také v podstatě popisem jeho úrazů a nemocí: špatná reakce na očkování, pád z třešně, vyražené oko, zranění z první světové války. KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*, s. 5–7.

⁹³³ NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika*, s. 25. S ohledem na výpomoc v nouzi celé vesnice.

svých příslušníků.⁹³⁴ Karolína Světlá představuje mezilidskou výpomoc první poloviny 19. století jako zásadní pro soužití na vesnici. Je pro ni esenciálním prvkem života v chudších poměrech, a proto jako nápomocné charakterizuje i své předky: prateta Johana údajně pomáhala ve vesnici bez výjimky všem, i když ji lidé *neměli moc rádi*,⁹³⁵ teta Ludmila Rottová se jako malá starala o chudé děti a vodila je domů tajně a pod trestem, ale později se děti zželelo i její matce a připravovala jim polévku.⁹³⁶ Na obou uvedených případech vidíme prostředek, který Světlá využívá často: kladné vlastnosti svých předků konfrontuje s recepcí okolí, které je nepřijímalo bezvýhradně. Výsledkem je umocnění dojmu morální síly, ve které autorka hledá oporu i pro svůj vlastní život.

Na vesnici je v pamětech zdůrazňována důležitost sousedské výpomoci, která je zde více osobní a konkrétní. Odpovídá to i slovníkové definici sousedství: sociální interakce a vzájemné vztahy podléhají kulturnímu vzoru „dobrého souseda“ a plní mimo jiné funkci ochrany a pomoci. Na vesnici je tato výpomoc podmíněna historickým vývojem podléhajícímu charakteristice vesnického společenství (instituce vlastnictví, svazek s půdou, izolovanost, tradicionalismus a společenská kontrola) a zvláštním postavením rodiny.⁹³⁷ Rodinné paměti vykreslují, že po různých katastrofách (požárech, neúrodě) se nedotčení sousedé složili, aby vypomohli těm méně šťastným.⁹³⁸ Emma Jarošová poněkud idylicky představuje, jak podle vyprávění jejího tatínka na vesnici fungovala společná bělidla, pazderny, existovaly obecní pastviny, majitelé koní orali chalupníkům bez koní, kteří jim na oplátku vypomáhali během sezóny – „*Dříve každá ves byla jako jedna velká rodina*,“⁹³⁹ říkal Karel Mikula ve stejném duchu jako o padesát let dříve Antonie Kavalírová.⁹⁴⁰ Zaznívá zde také myšlenka péče o příbuzné a starost o chudší sousedy. Rodiče Emmy Jarošové se starali o několik otcových sourozenců, kteří neměli tolik štěstí, nebo se nechtěli sami přičinit.⁹⁴¹ V 19. století ale bylo běžné, že v rodině žily další příbuzné osoby – sourozenci, prarodiče – ale také do rodiny

⁹³⁴ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století II*, s. 50.

⁹³⁵ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*, s. 77.

⁹³⁶ *Ibid.*, s. 16.

⁹³⁷ K termínům „sousedství“ a „vesnice“ více ve slovníku: Sousedství. In. *Velký sociologický slovník P–Z*, s. 1189. Vesnice. In. *Ibid.*, s. 1382–1383.

⁹³⁸ NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*; JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*; SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*.

⁹³⁹ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 142.

⁹⁴⁰ Viz. již výše uvedený citát o tom, že se *dříve více drželo na přátelství*. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s.35.

⁹⁴¹ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 24–27. Motiv pomoci se objevuje i využitý jinak. Maminka Emmy Jarošové byla ve vesnici vyhlášenou léčitelkou, její dcera tedy tuto zvláštní schopnost prezentuje v celé jedné kapitole *Domácí léčení a pověry*. *Ibid.*, s. 111nn.

docházely osoby nepříbuzné. Prapraděd Eduarda Grégra mladšího byl lesmistrem v Písku, a jak vzpomíná jeho potomek, „staral“ se o všechny své podřízené ve věcech každodenních i v nemoci; každý den u stolu s rodinou jedli myslivečtí mládenci, praktikanti a osm dětí.⁹⁴²

Nemoc Elišky Krásnohorské se průběžně objevuje v celých vzpomínkách.⁹⁴³ V roce 1867 byla na měsíc na lázeňském pobytu v Teplicích, kde na ni nejvíce udělal dojem osud rakouských i pruských vojáků, kteří se zde také léčili. Jak píše, její malicherná nemoc jí v tu chvíli nepřipadala tak hrozná. „*Ale pohled na raněné vojíny i důstojníky rakouské i pruské, kteří na vozičkách pro nemocné čteně se objevovali mezi obecnstvem, dostonávajíce ještě od loňska následky války, důrazně mě poučil, že mohu býti se svou poměrně jen hravou nemocí velice, převelice spokojena i šťastna vedle těchto ubohých.*“⁹⁴⁴ Takový přístup ostatně koresponduje s odkazem, který byl v rodinách předáván, a to nepoddávat se svému utrpení, být vděčný, protože mnozí jsou na tom *hůře*. Jiný pobyt, částečně pracovní, částečně ozdravný, strávila rodina Pechových na Šumavě⁹⁴⁵, aby nabrali nové síly po smrti manželky a dcery Jindřicha, bratra Krásnohorské. Smutná událost úmrtí v rodině a vlastně i chronické onemocnění Krásnohorské jsou vyobrazeny mimo jiné jako situace, které jsou nakonec nahlíženy z té lepší stránky – ještě více upevnily vztahy v rodině a měly na ně „*ozdravný účinek*“.⁹⁴⁶ Motiv nemoci a s ním spojené láskyplné rodinné starosti nacházíme také v rodině Riegrových a Palackých, kde se o něco více soustředí na úděl několika generací žen, které trpěly na různé nemoci a neduhy a jejich dcery se o ně svědomitě a obětavě staraly.⁹⁴⁷

Rodinná starost v nemoci představovaná matkou jakožto nenahraditelnou *ošetřovatelkou* a mající zvláštní ozdravný účinek (na rozdíl od péče v ústavu, nemocnici

⁹⁴² GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 16.

⁹⁴³ Spisovatelka trpěla *hostcem kloubovým* (dobové označení pro nemoci kostí a pohybového aparátu, dnes revmatoidní artritida) od mládí a její bolestivé stavy ji provázely takřka na každém kroku.

⁹⁴⁴ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 187.

⁹⁴⁵ Patrně nikoli náhodou vznikl o několik let později na Šumavě český penzion „Krásnohorská“, který měl posílit české pozice v této německy mluvící oblasti. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, s. 276.

⁹⁴⁶ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 195–199.

⁹⁴⁷ Marie Riegrová-Palacká pečovala o svou nemocnou matku Terezii (roz. Měchurovou). O Marii Riegrovou-Palackou zase pečovala její dcera, autorka pamětí. Marie Riegrová-Palacká trpěla blíže neurčenou neurózou. Také vzpomínky na Riegrovu matku začínají popisem jejího zdravotního stavu a problémy s pakostnicí a míhají se celým vyprávěním. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*, s. 3, 34, 76, 85. Marie Červinková-Riegrová byla ještě velmi malá, když babička z otcovy strany zemřela.

apod.⁹⁴⁸), je výrazně tematizována u Purkyňů, Gebauerů, Vrchlických, Grégrů, přestože po polovině 19. století je skepse vůči lékařské péči pomalu na ústupu a tyto rodiny běžně lékařskou pomoc vyhledávaly.⁹⁴⁹ Pomoc matek v pamětech není představována jako samozřejmá. Nezištná obětavost paní domu⁹⁵⁰, noci strávené u lůžka nemocného⁹⁵¹ a „nenápadná spolehlivost“⁹⁵² jsou něčím, co pisatelé paměti zřetelně oceňují i po uplynutí desítek let (nebo možná právě až díky časovému odstupu a zpětné reflexi). Jan Evangelista Purkyně v dětství často stonal (obecně byl slabé konstituce, podle vnučky trpěl na „psotník“ a omdlávání), ale právě dobrá péče jeho matky a výživné stravování jej uchránilo následků, protože péče matky je v podání Pokorné-Purkyňové *všemocná*.⁹⁵³ Eva Vrchlická svoje paměti dokonce začíná vzpomínkou na dětské zranění a to, jak se o ni rodiče ihned postarali.⁹⁵⁴ Také první dětské vzpomínky Eduarda Grégra se pojí s různými nemocemi a úrazy (záškrt, topení se ve vaně, útok psa apod.).⁹⁵⁵ Ty v případě analyzovaných rodinných pamětí slouží jako vztyčný bod vlastního vyprávění a pomáhají zorientovat se ve vlastních vzpomínkách. Určitým konceptuálním východiskem pamětí je optika nemocí i pro Evu Kozákovou. Ve stručném kronikářském výčtu osudů rodinné větve Smittů hrají nemoci důležitou roli. Kromě dětských úmrtí (mnoho dětí se nedožilo dospělosti) se v rodině několikrát objevil tyfus. I další odkazy v pamětech se často (někdy téměř výlučně) týkají prodělaných nemocí, případně nemocí, které vedly k předčasnému úmrtí nebo ústavní péči.

⁹⁴⁸ Obyčejný člověk „doktora“, pokud to bylo možné, nevolal. Městské špitály byly na konci 18. století určeny pro ty, o něž se neměl kdo postarat a pobyt v nich znamenal znak sociální nedostatečnosti. Nedůvěra větší části obyvatel k jakýmkoli zdravotnickým praktikám a personálu znesnadňovala úsilí zlepšovat zdravotní stav populace ještě hluboko do století devatenáctého. Převládajícími alternativami byly mastičkáři, kořenářky, obecně domácí léčba. LENDEROVÁ, Milena. Čistota a zdraví. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 93, 96.

⁹⁴⁹ Ibid., s. 97. Nacházíme odkazy na lékařskou pomoc manžela Sofie Podlipské Josefa Podlipského (1816–1867) či Josefa Thomayera.

⁹⁵⁰ Nemocí v rodině, která ukazuje obětavost paní domu, jsou například neštovice, které prodělala téměř najednou celá rodina Jana Gebauera. Ve vzpomínkách jeho dcery zaujímají pevné místo, autorka na tomto vyprávění ukazuje, jak se pro děti i manžela obětovala Julie Gebauerová a trávila u nich celé dny i noci. Obdobně se celý život starala o manžela Jana Gebauera, který trpěl na časté astmatické záchvaty. V rodině prodělali také tyfus, při kterém zemřel syn Bohuslav. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 141–143.

⁹⁵¹ Hlavně v případě dětí. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. passim.

⁹⁵² KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 6.

⁹⁵³ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 11.

⁹⁵⁴ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 9–10. Z útlého věku si vybavuje i otcovu nákazu tyfem (běžnou praxí bylo, že lékař k nemocnému docházel domů, Vrchlického léčil přítel z gymnaziálních let Thomayer). Vrchlická vypráví také o svém zápalu plic. Všechny tyto nemoci a úrazy jsou spojené s následnou péčí rodičů, hlavně maminky Ludmily Vrchlické. Ibid., s. 268nn.

⁹⁵⁵ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 65. Rovněž nemoc jeho otce – angína, která se vinou špatné samoléčby zhoršila – je silnou upomínkou, která určila podobu budoucnosti celé rodiny. Po dlouhé nemoci se Zdislav Grégr zotavoval v Lázních Bělohrad společně s celou rodinou. Zde se setkal s Josefem Pekařem a také Antonínem V. Fričem (bratrem J. V. Friče), který v Bělohradě založil muzeum. Na následky této choroby, která jej oslabil, otec ve 42 letech zemřel a jeho synové museli převzít rodinnou tiskárnu.

Důvod, proč jsou nemoci, ze své podstaty traumatické zážitky, významně reflektovány, může být docela prostý a platí pro všechny. Do rodinné paměti se tato období nemocí, úrazů, katastrof zapsala silněji než jiná právě svým vlivem na chod domácnosti, vybočením ze zaběhnutého chodu každodenních událostí. Jiné vysvětlení nabízí i to, že takové zážitky pak byly v rodině často komunikovány a jejich pozice v rodinné paměti udržována a neustále ožívována, proto si je pisatel pamětí *zapamatoval*. Takové ohrožení rodiny (materiální i epidemické), které v období nevalného zdravotního stavu populace, mohlo přinést fatální důsledky (nejen pro nemocného ale i pro celou rodinu) zanechávalo v rodinné paměti hluboké stopy.

6.1.5. Emoce v rodině – láska, respekt a úcta jako rodinné hodnoty

Láska při uzavírání sňatků hrála po staletí jen malou roli, důležitějším aspektem byla volba rodičů a rozumové (často finanční) důvody či charakterové vlastnosti partnera⁹⁵⁶. Manželství bylo majetkovou dohodou a bylo založené na zplození a výchově dětí – láskou sice nezačínalo, ale mohlo jí končit, protože partneri po letech soužití k náklonosti dospěli.⁹⁵⁷ Kritice podrobené dílo Lawrence Stoneho⁹⁵⁸, který zpochybnil důležitost citových vazeb v rámci rodiny před 18. stoletím, bylo sice v podstatě označeno za „chabě podložené“, přesto bylo podnětem k mnoha revizím jeho výzkumu, a tím se vlastně zasloužilo o zpřesnění poznání strašných období společenského života.⁹⁵⁹ Manželství bylo mnohem spíše než na lásce založené na spolupráci a sounáležitosti, což platilo ještě téměř po celé 19. století.⁹⁶⁰ Ve zkoumaných pamětech se často objevují líčení seznámení předků, rituály předcházející vlastnímu sňatku i ekonomické a čistě

⁹⁵⁶ Kozáková cituje z dopisu předka Václava Smitty z roku 1816 o nastávající nevěstě: „*Po delší dobu měl jsem příležitost tvou matku zblízka poznati a shledal jsem na ní mnohé dobré vlastnosti: pracovitost, čistotnost, mravnost, hospodárnost a jiné ženské ctnosti.*“ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 3.

⁹⁵⁷ BOSWELL, John. *The Marriage of Likeness*, London 1995. Cit. dle GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 2013, s. 310.

⁹⁵⁸ STONE, Lawrence. *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800*.

⁹⁵⁹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*, s. 312. V posledních desetiletích se mluví také o novém paradigmatu, o dějinách emocí, jehož dopady nacházíme ve společnosti jako takové i v nových neurovědeckých, politologických, historických a dalších výzkumech. Historik emocí se podle Radmily Švaříčkové Slabákové ptá: pokud došlo k nějaké změně v citovém rozpoložení (hněv, láska, strach, radost), znamenaly tyto emoce dříve něco jiného a proč? ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie/The History of Emotions: New Paradigm in the Study of History. *Český časopis historický*. 2016, roč. 114, č. 291–315.

⁹⁶⁰ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 164.

praktické faktory, které počátek manželství provázely.⁹⁶¹ Na základě obsahové analýzy vybraných rodinných pamětí se ale ukazuje, že v rodinné paměti hrály také důležitou roli aspekty manželství uzavřeného právě z *lásky*. Dobová konvence tedy jistě manželstvím uzavřeným z lásky nepřála, nicméně je zjevné, že takové sňatky měly pro rodinu velký význam z hlediska její pozdější veřejné sebe prezentace – ať už líčí manželství předků založených na lásce, či naopak na rozumu. Pro autory pamětí sepsaných od 20. let 20. století mělo toto hledisko jednoznačně pozitivní hodnotou, respektive právě pro dobu, ve které paměti sepsali, měl tento aspekt význam. Přestože některá manželství v uvedených pamětech byla domluvená⁹⁶² a účastníky (někdy alespoň z počátku) příliš netěšila,⁹⁶³ mnoho pamětí uvádí případy, kdy manželství rodičů, prarodičů bylo založené na *zamilovanosti*⁹⁶⁴. Představa lásky a zamilovanosti ovšem mohla být od té dnešní velice odlišná, což dokládají vzpomínky Marie Červinkové-Riegrové, která od čtenářek na konci 19. století již očekává otázku, zda se její babička Terezie vdávala z lásky, ale v době své babičky (svatba se konala roku 1816) ještě takový sňatek nepředpokládá. „*Myslím, milá čtenářko, že by dobrá naše babička byla se podivila takové otázce. Ona vždy pokládala své manželství s Riegreem za velké štěstí, které jí*

⁹⁶¹ Mimo jiné poptávka po povahových vlastnostech novomanželky byla velice častá (nevěsta měla mít všech „pět pé“: pia, pudica, prudens, patiens, pecuniosa, tj. zbožná, stydlivá, opatrná, trpělivá, zámožná. JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 37., KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*. Praha: Vaněk a Votava, 1921 ; NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*. Brno: nákladem vlastním, 1940 ; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné I. část „Bozděch“*. Praha: rodinný archiv, 2016, s. 10.

⁹⁶² Domluvené manželství bylo běžnější na počátku 19. století, a tím spíše na vesnici. Takovým případem prošel i Jan Kužel, kterému nevěstu našel rychtář, u kterého pracoval. KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*, s. 3. Běžně se také využívalo služeb dohazovačů. Václav Rieger, otec politika F. L. Riegera, potkal svou ženu Terezii poprvé v kostele Panny Marie v Bozkově, ale vlastní seznámení zprostředkoval dohazovač semilský měšťan a písař Slavík. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*, s. 21. Počátek 19. století a domluvené sňatky zobrazují i paměti Karolíny Světlé, které byť beletrizované, vypovídají věrně o dobovém zvyku, že nevěsty a ženichy spíše vyhledávali příbuzní a známí než sami budoucí novomanželé. Co se týče manželství z lásky, bilance ve vzpomínkách Světlé mluví proti a prakticky jediný pár se bral a měl v sobě zalíbení (sňatek byl ovšem zaranžovaný strýcem nastávajícího ženicha), a to vlastními prarodiči Světlé – Annou Blahovcovou a Eustachem Rottenbergem. Světlá ale právě využitím vyprávění o nevydařených domluvených manželstvích, poukazuje na moc manželství uzavřeného z lásky. SVĚTLÁ, Karolína. Ještě několik archů z rodinné kroniky. In: *Z literárního soukromí I. [díl]. Vzpomínky. Paměti. Literární dokumenty*. Praha: SNKLHU, 1959.

⁹⁶³ NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika*.; KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*.; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*. Nešťastné manželství reflektují vzpomínky Růženy Pokorné-Purkyňové, o manželství s Rudolfem Pokorným mluví jako o „*hrůzovládě*“, na kterou si dlouho zvykala. Rozčarování z prvních let manželství je na pamětech patrné a Pokorná-Purkyňová přiznává, že byla v mládí poněkud naivní. Ke stejnému tématu se vrací i po smrti manžela a dětí, kdy vedla svou „malířskou školu“; v pamětech zachytila na několika místech nevyvážený úděl žen/dívek, které mají díky rodinným poměrům možnost se vzdělávat a realizovat v oblastech, které je baví, ale manželství tento jejich rozlet zastavuje. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 237, 240, 256. Otázka nevydařených manželství je zatím v odborných kruzích málo reflektována (Božena Němcová, Karolína Světlá, zmíněná Červinková-Riegrová), viz. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 165–166.

⁹⁶⁴ Např. DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Strážce nad Bečvou*. ; POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*.; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*.

*Pán Bůh dal, protože své rodiče poslouchala, a až do své smrti s největší láskou na svého nebožtíka vzpomínala. Ale ta dobrá žena – a matka plná lásky a vřelosti citu, která tak dobře rozuměla tomu, co je to konat svou povinnost a obětovat se pro muže a děti – tomu, milá čtenářko, co je to snění o lásce – ne, tomu ona nerozuměla.“*⁹⁶⁵

Jen stěží můžeme u všech zúčastněných ověřovat, jaká ve skutečnosti líčená zamilovanost byla⁹⁶⁶, ale jisté je, že pro *rodinnou paměť* bylo důležité, že manželský svazek byl nejen úspěšný a funkční, ale i láskyplný. Silným tématem v některých pamětech je také formulace tohoto svazku jako rovnocenného a recipročního: záliba ve stejných věcech, stejný pohled na svět a vyšší cíle, podobné duchovní založení umožňující intelektuální rozhovory.⁹⁶⁷ I vztahy mezi ostatními členy rodiny byly většinou láskyplné, ale zvláště mezi dětmi a otci založené na respektu a vzájemné úctě. Láska měla životní hodnotu nejen jako láska mezi mužem a ženou, ale jednalo se také o lásku k bližnímu a k lidem projevující se již výše zmiňovanou obětavostí, péčí o nemocné a chudé. Jako určující hodnotu v životě ženy ji vyzdvihuje také Jana Macháčová ve své studii *Žena tvůrce rodinných vztahů?*⁹⁶⁸

Antonie Adlerová (prov. Kavalírová) svého budoucího manžela dlouho odmítala, sama později přiznává, že ani neví *proč*. Budoucí pan manžel o její ruku žádal dokonce několikrát.⁹⁶⁹ Jejich vztah pak byl ale funkční a panovala mezi nimi shoda. V rodině Adlerů i Kavalírů byla přirozená i láska mezi dětmi a jejich rodiči, na což poukazují mnohá prohlášení autorky pamětí. Výjimkou nejsou ani silné emoce. Píše: „*To mně do mé smrti těšit bude, že sem nikdy nic bez mých Rodičů porady nic neudělala. Já sem byla tak šťastná, že sem je dycky blízko u sebe mněla. Nikdy sem nikam nešla a nejela, abych byla k nim nedoběhla; a dyž sem se s nima poradila a*

⁹⁶⁵ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*, s. 23–24.

⁹⁶⁶ Soudit můžeme v pár případech dle korespondence. Např. STLOUKAL, Karel, František Ladislav RIEGER a Marie RIEGROVÁ-PALACKÁ. *Milostné dopisy Frant. Lad. Riegra a Marie Palacké*. Praha: Topič, 1932. Citované dopisy J. E. Purkyně jeho ženě Julii zde: POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. passim.

⁹⁶⁷ Zvláště některé autorky pamětí si dávají záležet, aby své matky prezentovaly jako schopné vyrovnat se svými duchovními schopnostmi manželovi. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*.; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*.; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*.; KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*.

⁹⁶⁸ Jana Macháčová se věnuje pamětem Zdeňky Janáčkové, manželky skladatele Leoše Janáčka. Rozkrývá otázku, zda byly ženy tvůrkyněmi rodinných vztahů, ale dospívá k názoru, že byly spíše realizátorkami kontaktů, protože rozhodovací pravomoc spočívala na muži. MACHÁČOVÁ, Jana. *Žena tvůrce rodinných vztahů? Systém hodnot žen z prostředí inteligence – paměti Zdeňky Janáčkové (1865–1938)*. Paměti Janáčkové vydala TRKANOVÁ, Marie. *Paměti: Zdenka Janáčková – můj život*. Brno: Šimon Ryšavý, 1998.

⁹⁶⁹ Budoucí manželové se k námluvám, které začínaly jednáním s rodiči, uchýlovali i proto, že potřebovali pomoci se „*zlomením případného dívčina odporu*“. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 145. Antonie na námluvy vzpomíná: „*Mezi tím k nám Frantík nák veselejší přicházel. Na Otcovo přikázání a Matčinu přísnost sem musela Frantíkovi okázat trochu jasnější oči (...)*“ ; KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 66.

viděla sem, jak se máji, běžela sem domu a teprva sem odešla, kam sem chtěla. Jen to bych si přála, aby mně moje dobrý Děti, co sem mejm dobrým Rodičům pučila, voplatily. Ale doufám silně Boha, že mně moje dobrý a citlivý Děti nevopustějí. Nikdy nevíme, kde ty naše kosti složíme.“⁹⁷⁰ I v případě manžela, jehož nabídku k sňatku dlouho odmítala, představuje manželství naplněné úctou a láskou a o Kavalírovi mluví důsledně jen jako o „*mém dobrém muži*“. Skrytějším motivem jejích vzpomínek na manžela je také naprostá závislost na jeho názorech a rozhodnutích, která je ale chápána s neskryvanou vděčností, kterou, jak se domníváme, chápala nejen Kavalírová jako lásku. V podstatě rodiči domluvené manželství se týkalo i dalších rodin a z prostředí středních venkovských vrstev se obvykle odkazy na lásku mezi rodiči pojí zejména s přijetím celoživotního závazku, který postupně přerůstá v určitou loajalitu a oddanost. Sňatek z rozumu či na přání rodičů je v menší míře tematizován jako hodnotnější a mající silnější pouto – láska naopak symbolizuje určitou slabost a předznamenává problémy.⁹⁷¹

Originální je v tomto případě rodinná kronika Flesarů. Flesarovi představují venkovskou rodinu, která byla ve věcech lásky docela otevřená, což se projevuje hned v několika generacích. Vojtěch Flesar měl nemanželské dítě ještě, než se oženil, jeho dcera Kateřina žila dlouhou dobu neprovdaná a měla dokonce tři nemanželské děti, druhá dcera Františka zase měla poměr s knížetem Collaltem, z něhož vzešel syn Mořic Flesar. Neteř Vojtěcha Flesara Marie Flesarová měla také dvě nemanželské děti, rovněž jeho syn Tomáš

⁹⁷⁰ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 125.

⁹⁷¹ Ne právě šťastný konec jedné lásky a násilné přerušení kontaktu představuje Marie Nacházelová ve své *Rodinné kronice*. Rodiče nesouhlasili s výběrem partnera své dcery Marie Hájkové a našli jí ženicha sami; „*počestného a již věhlasného pekařského mistra Josefa Zahradníka*“. NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika*, s. 5. Zde je vidět běžnější praxe výběru ženicha/nevěsty, kteří obvykle do svého sňatku v první pol. 19. st. nemohli příliš zasahovat. Ostatně je patrné, že respektování vůle rodičů patří k silnému atributu této rodinné paměti. Kronika Marie Nacházelové je tímto druhem paměti typická. Např. Filomena Zahradníková si nemohla vzít důstojníka z Vídně, ale sestry ji přinutily vzít si Františka Satrapu, aby jim byla blíž. Stejně pak postupuje Filomena i při sňatku jejího syna Jana Satrapy, který měl vybranou jinou nevěstu, ale bylo třeba zabezpečit podnik a oženit se s bohatou nevěstou. Tou byla Marie Průšáková. Paměti Nacházelové jsou v tomto ohledu výjimečné a od zbývajících se odlišují. Ve většině ostatních rodinných pamětech je zachycováno manželství z lásky jako pozitivní a hodnotný odkaz rodiny, naopak v rodině předků Nacházelové byla mnohem silnějším a hodnotnějším volba sňatku z rozumu. Vzhledem k nelehkým životním osudům a povaze autorky bychom tyto názory spíše připisovali rovněž její osobní negativní zkušenosti s manželstvím.

Flesar žil mimo manželství a s Janou Fuchsovou měl tři děti.⁹⁷² V kronice jsou různé (před)manželské poklesky rodiny přiznávány a nejsou ani nijak negativně hodnoceny (přestože okolí jistě tak tolerantní nebylo), autor části kroniky Vojtěch Flesar má jen strach o životní štěstí dcer, nedbá na řeči sousedů.⁹⁷³ V roce 1859 převzala rodinnou kroniku právě jedna z dcer Františka, která zde hojně reflektuje svou lásku ke knížeti Collaltovi.⁹⁷⁴ I v případě Mořice Flesara, jejího syna, se projevil jakýsi rodový neklid ve věcech lásky, a přestože byl ženatý a měl již několik dětí, navázal vztah s princeznou *Aglajou Auersperg*,⁹⁷⁵ která mu paradoxně byla kdysi za nevěstu vybrána.⁹⁷⁶ Mořic Flesar své volby nevěsty později litoval a do rodinné kroniky zapsal: „*Jenže dnes už vím, že jsem velmi velkou chybu učinil, ale nelze to napravit.*“⁹⁷⁷

Beletrizované vyprávění Karolíny Světlé zobrazuje jiný typ manželství, která jsou sice také založená na rozumu a výběru otce, ale konečným vyzněním jejich vzpomínek je to, že jim žádné štěstí domluvené manželství nepřineslo.⁹⁷⁸ Sňatek z lásky není dopřán pratetě Karolíny Světlé Ludmile Rottové, která se musí obětovat pro rodinu a místo svého vyvoleného si vzít bohatého řezníka. *Sňatek z rozumu* znamená pro *Lidušku* špatný konec poněkud pohádkově zastoupený neoblomným tatínkem, který sice ke konci údajně zpytuje svědomí, ale

⁹⁷² Ludmila Fialová udává, že v první pol. 19. st. počet nemanželských dětí mírně stoupal. Velký podíl na tomto nárůstu měly hlavně německé rodiny. Pro roky 1810–1840 to bylo 14 % dětí, pak pokles v roce 1880 na 11 %, které prakticky vydržely až do roku 1930. FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 174. Podle Pavly Horské bylo v západoevropských společnostech tolerováno nemanželské soužití, pokud byl tento stav přechodný. Konkrétně v případě českých zemí uvádí průmyslové oblasti severozápadních Čech, u Flesarů se ale jedná o okres Žďár nad Sázavou. HORSKÁ, Pavla. *Rodina 19. století*, s. 208. Nemanželské děti uvádějí ale i jiné paměti: Kozáková, Koblížek, Grégr. „*Není těžké si vypočítat, že jsem se měl narodit až někdy později, v srpnu či tak nějak, ale bylo v tom asi kus rodinné tradice, protože otec Zdislavův, náš dědeček Eduard, se narodil dokonce dva roky před svatbou svých rodičů.*“ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 65.

⁹⁷³ „*Hlavu bych vsadil, že ona s ním jistě pletky má, protože na očích vidět to už dlouho je, jak krásně a s láskou o něm hovoří. Jen aby to špatně nedopadlo,*“ napsal Vojtěch Flesar v roce 1855 o vztahu Františky Flesarové s knížetem. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 461. O čtyři roky později ze vztahu vzešel syn Mořic. Jeho děd si zapsal, že „*Františka byla dobře vychována, ale chybu může učinit každý člověk, ať bohatý nebo chudý. Co činit mám, je to moje dcera milá a rád ji mám (...).*“ Ibid., s. 464.

⁹⁷⁴ Ze zápisů se zdá, že láska to opravdu byla oboustranná a kníže se o svou milenkou a syna vzorně staral. Františka pracovala na jeho zámku v Rudolci, měla tam zařízeny dvě komnaty a jejího syna hlídala zámecká chůva. Po smrti knížete získal syn vzdělání ve Vídni a Salzburku a pracoval na panstvích Collaltů a později ve Vídni či Terstu.

⁹⁷⁵ Aglaë Auersperg (1868–1919) byla dcerou prince Adolfa Viléma Karla Daniela z Auerspergu, prezidenta nejvyššího účetního dvoru Předlitavska, a jeho druhé ženy Johany z Tolny. Aglaja byla vdaná za hraběte Ferdinanda Kinského.

⁹⁷⁶ Odmítl ji, protože byl zamilovaný do své budoucí ženy Kateřiny, roz. Fuitové. Zápis o jeho vztahu k Aglaje a její rodině jsou v rodinné kronice zapsány italsky, snad aby bylo tajemství lépe uchráněno (hlavně před rodinou a manželkou Kateřinou). FLESAR, Václav. *Kořeny věků*. Jimramov: Tigris, 2015, s. 530, 534, 546.

⁹⁷⁷ Ibid., s. 540. Je zřejmé, že celá rodina měla vlastní hlavu, velkou hrdost a prosazovala si svou, nenechala se strhnout davem a požadavky ostatních, někdy dokonce *jednala na truc všem*, což se projevuje na několika generacích nejen v lásce ale i v dalších oblastech života.

⁹⁷⁸ Jaké bylo ve skutečnosti vlastní manželství Světlé, se patrně nedozvíme.

upřednostní pohodlný život před dceřiným štěstím.⁹⁷⁹ Ani druhá prateta z matčiny strany Johana neměla v lásce jednoduchou volbu a byla otcem donucená vzít si souseda Antonína Holadu, přestože milovala jeho bratra Hynka. Karolína Světlá tedy tematizuje domluvená manželství, která byla v první polovině 19. století naprosto obvyklá, ale nepřikládá jim absolutní platnost, ani záruku spokojeného života, spíše naopak. Zobrazená manželství nebyla založená na lásce, a právě to mnoha z nich přineslo neštěstí.

Druhá polovina 19. století byla na sňatky z lásky o něco bohatší a častěji zazníval vlastní hlas partnerů,⁹⁸⁰ o čemž mimo jiné vypovídají životní vzpomínky Věnceslavy Lužické. Autorka v celém vyprávění využívá strategie konfrontace minulosti a přítomnosti – láska a manželství v takovém případě podléhají optice posledních desetiletí 19. století, a právě konci století přičítá autorka paměti větší podíl manželství z lásky. Naopak ještě polovina století je podle ní dobou, kdy byly sňatky domluvené a hledělo se na přání rodičů, kteří někdy ke svatbě nesvolili jen proto, „*aby uplatnili svou vůli*“⁹⁸¹. Navzdory tomu představuje Lužická manželství rodičů jako spokojené a láskyplné, vyzdvihuje také vztah mezi matkou a jejími dětmi.⁹⁸² Na manželství, která byla uzavřená z lásky, poukazuje hned několik pamětí. Trochu idylicky líčí vztahy ve všech manželstvích (včetně prvních seznámení) Josefína Regálová, dokonce to, že všechny svazky vznikly z lásky a ke spokojenosti obou partnerů a jejich rodičů.⁹⁸³ Veliký význam spokojeného a z lásky vycházejícího manželství je zaznamenán v rodinných pamětech Růženy

⁹⁷⁹ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*, s. 30.

⁹⁸⁰ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 146.

⁹⁸¹ LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*, s. 33–36. Lužická se zamýšlí nad tím, jak byly mladé dívky neustále připravovány na nevyhnutelný sňatek. Mladým dívkám byl předáván prakticky jediný obraz jejich budoucnosti, a to vdavky. Toto téma podle pamětí Lužické rezonovalo v každodenní výchově i v čase her. Otec například nechal vysadit strom při příležitosti jejího narození, aby měla dřevo na nábytek *věnem*. Maminka ukládala upředem len, aby z látky ušila výbavu pro budoucí nevěstu. *Ibid.*, s. 14. Uplatnění vůle rodiče navzdory lásce mezi mladými lidmi uvádí také Eduard Grégr v případě svých předků (prapraděda Josefa Grögera a jeho budoucí ženy Josefíny) ve 20. letech 19. st., kteří se zamilovali, ale nemohli se vzít, protože se Gröger nepohodl s otcem Josefíny, a přestože byla těhotná, Josef odjel ze Steyeru zpět do Čech a pro svou nevěstu se vrátil až po dvou letech, tj. ihned po smrti jejího otce Pillewitzera. V tehdejší době to jistě pro neprovdanou matku nebylo snadné, ale jak podotýká autor pamětí: „*Muži, kteří v té době rozhodovali o všem, se nedohodli.*“ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 12. Rodičovské požehnání nezískal ani Jan Devátý, kterého prý potkala dokonce *láska na první pohled*. Tehdy sedmnáctiletý si vyhlédl jedenáctiletou Annu Kuželovou. Za osm let v roce 1863 si ji skutečně vzal, a to i přesto, že jeho rodiče se sňatkem s chudou dívkou nesouhlasili a syna dokonce vydědili.

⁹⁸² „*Zejména láska k matce bývala silná a dojemná. Matka bývala ochránkyní svých dětí, mírnila otcův hněv, s dětmi plakávala, když byly trestány, ač nemohla sama, jsouc v odvislosti muže, rázně vystoupiti a jednati.*“ LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*, s. 34.

⁹⁸³ REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*. Za povšimnutí stojí také to, že ve věcech lásky Regálová věnuje více pozornosti ženám. Přestože i muži našli své pravé lásky a žili ve spokojeném manželství, jejich příběhy jsou představeny mnohem skromněji. O něco více pozornosti věnuje Regálová svému strýci Antonínu Randovi, který se po své promoci oženil s Angelou Kulikovou: jejich seznámení, „*prudká bušení srdce*“, epizoda s dívkou hrající na klavír doprovázející svůj zpěv, je opět poněkud romantizovaná. *Ibid.*

Pokorné-Purkyňové, která nejčastěji využívá otisknutí pasáží i celých dopisů z korespondence jejích prarodičů.⁹⁸⁴ Věcný a praktický profesor na vyšší reálné škole Jan Gebauer podle vyprávění jeho dcery také uzavřel manželství z lásky. Neopustil ale při seznámení svůj pragmatický postoj a své budoucí ženy si všiml na základě dopisu, který byl „*bez pravopisné chyby*“.⁹⁸⁵ I poté, co se zamiloval do Julie Wernerové, jak píše Gebauerová, byl rád zejména za to, že mají s novomanželkou společné *vyšší cíle*.⁹⁸⁶ Ostatně manželky těchto veřejně činných mužů byly často naprosto oddané manželově profesi a péči o jeho zázemí. Oddanost více než láska hrála i velkou úlohu ve vztahu rodičů Růženy Pokorné-Purkyňové.⁹⁸⁷ Podobný dojem získáváme také z manželství Vrchlických, přestože jejich dcera se v pamětech usilovně snaží, aby vzbudila dojem manželství, které se s problémy vypořádalo, a dokonce líčí moment, kdy se Vrchlická do manžela zamilovala⁹⁸⁸, jedná se patrně pouze o zdařilou manipulaci s rodinnou pamětí. Manželství Jaroslava a Ludmily (roz. Podlipské) se stalo předmětem několika pamětí členů rodiny, každé z nich je líčí trochu jinak. Jednou s přihlédnutím k „nevychované a záletné Ludmile“, jindy s dětskou touhou po harmonickém svazku rodičů. Kde leží pravda, se již nedozvíme, každý pamětník předkládá svou verzi příběhu a je ovlivněn mimo jiné vzájemnými sympatiemi a vlastními životními zkušenostmi. Ludmila Vrchlická byla údajně špatně vychovaná a nepřipravená na manželství i díky nekritické lásce své matky Sofie Podlipské. Frídovi ji očividně neměli příliš v lásce, stejně jako její dceru Evu, která podle nich jen *využívala* slavné „*literární jméno*“, když „*několik let bloudila*“ než se dostala k Národnímu

⁹⁸⁴ Nechává je samotné promluvit, jako by nechtěla jejich lásku deformovat zbytečným hodnocením, vystupuje jako pouhý zprostředkovatel. Manželka Jana Evangelisty Julie zemřela po sedmi letech manželství v roce 1835 a fakt, že se její manžel znovu neoženil, přestože měl dvě malé děti (nejstaršímu byly tři roky), je pro autorku rodinných pamětí nesporným důkazem, že se oba velmi milovali. Jejich vzájemný cit je koneckonců připomínán na několika místech těchto pamětí. Celá pasáž jen z citací dopisů. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 30–48. V roce 1931 vycházely pasáže vzpomínek Jana Evangelisty na Julii i části rodinné korespondence také v *Rozpravách Aventina*. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. U Purkyňů před sto lety. *Rozpravy Aventina. Měsíční list pro kulturu, umění, kritiku a zvláště literaturu*. 1931, roč. 6, č. 35–38.

⁹⁸⁵ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 74–75.

⁹⁸⁶ *Ibid.*, s. 76.

⁹⁸⁷ Osud Karla Purkyně a jeho vyvolené ženy byl poněkud odlišný od jeho rodičů. Manželství bylo založené spíše na silné oddanosti a obětavosti Marie Purkyňové než na lásce, alespoň tak se to jeví z vyprávění jejich dcery. Komplikovaná osobnost jejího otce měla vliv na celou rodinu včetně dětí, které podle vzpomínek Pokorné-Purkyňové vnímaly otcovu náhlé střídání nálad i dlouhé pobyty mimo domov.

⁹⁸⁸ Eva Vrchlická vzpomíná na okamžik, kdy se její matka údajně zamilovala do Jaroslava Vrchlického až po nějakém čase manželství, a ona jako dítě toho byla svědkem. „*Kdykoli hledám úporně ve vzpomínkách, kdy si nebohá Mimi doopravdy zamilovala Vrchlického, aniž chci, zastavím se u této chvíle. (...) ona ho v tu chvíli snad spatřila poprvé. Muže, kterého, bude milovat a již miluje. Svého velkého básníka, jemuž teď plně rozumí. Byla šťastna a cit náhle v ní vzplanulý se ještě neptal, bude-li opětován, nepřišla-li pozdě.*“ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 197–199. Vrchličtí měli nevyrovnaný svazek, ale dcera Eva se snaží čtenáře přesvědčit, že *fungoval a uměli si věci vyříkat*.

divadlu.⁹⁸⁹ Širší rodinná paměť je v tomto případě plná neshod a vzájemných revizí, na čem se ale shodují, že sice Ludmila Vrchlická manžela nemilovala, ale cestu si k němu nakonec našla a v nemoci se o něj ochotně a vlídně starala. A co víc, Bedřich Frída líčí rodinnou scénu, kdy Ludmile nevyčítají, že bratra podváděla, ale že jej *nemilovala*.⁹⁹⁰

Z vyprávění Eduarda Grégra rovněž zřetelně vysvítá hodnotící hledisko líčení vztahů předků založené na lásce. Všechna manželství v rodině byla prý založená na náklonosti, přestože pisatel paměti připouští i různé neshody, které přičítá grégrovské povaze: každý vřelejší projev citu byl považován za slabost.⁹⁹¹ Přesto potomek této grégrovské tradice věnuje ve vzpomínkách pozornost láskyplným projevům mezi jeho rodiči i prarodiči. Příkladem je celý ocitovaný dopis jeho babičky Antonie Eduardu Grégrovi u příležitosti jeho 80. narozenin. „*Má láska k Tobě nemá mezí, ačkoli je tomu 53 let, co Tebe, můj drahý Eduarde, miluji a jsem hrda na to, že mé srdce nikdy jiného muže nemilovalo a pro Tebe, můj drahý, ještě dnes bych chtěla ohněm jíti, kdybych věděla, že Ti tím pomohu,*“⁹⁹² napsala Antonie Grégrová 24. února 1907. Rovněž Eva Kozáková vyzdvihuje, že u nich byla skoro všechna manželství uzavřena z lásky a na peníze se nehledělo.⁹⁹³ Nad rozumově podloženým sňatkem v rodinných pamětech obvykle zvítězily city a autorka paměti to vysvětluje humorem sobě vlastním, že nikdy *nevyženili majetek*, a proto za tím musela být láska.⁹⁹⁴

Přestože vidíme jistý důraz na roli lásky v manželství při každodenním životě rodiny, jsou v pamětech prezentovány také respekt a úcta. Snad ještě více je tento aspekt rodinného vzpomínání patrný při rekapitulaci vztahu dětí k mužským členům rodiny, hlavně otcům. Mnohem větší důležitost ve vztahu k otcům/dědům hrála právě úcta než explicitně vyjadřovaná láska. Přílišná familiárnost a důvěrnost byla ještě v 60. a 70. letech 19. století považována za nevhodnou, ba mnohdy dokonce rušivou. Marie Červinková-Riegrová vzpomíná, že až nábožná úcta provázela její dětství při soužití s dědečkem Františkem Palackým. „*Nejen že jsme věděli, že je dědeček první osobou v domě, že by sebe menší nepozornost k dědečkovi byla tím nejtěžším proviněním, ale on byl pro nás vskutku kýmsi posvátným a nedotknutelným. Ačkoliv laskavě a*

⁹⁸⁹ FRÍDA, Bedřich. *Paměti*, s. 91. Srov. LENDEROVÁ, Milena. *Paměti Boženy Frídové*, s. 277–278.; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*.; LA PNP, FRÍDOVÁ, Božena. *Moje paměti*. Bedřich Frída. Osobní fond, rukopisy cizí.

⁹⁹⁰ FRÍDA, Bedřich. *Paměti*, s. 94.

⁹⁹¹ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 80.

⁹⁹² *Ibid.*, s. 91.

⁹⁹³ Například manželství jejích prarodičů z matčiny i otcovi strany. „*Skutečně obě ta manželství byla uzavřena z lásky, a finanční záležitosti byly jen nezbytnou složkou společných zájmů nebo starostí.*“ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 24.

⁹⁹⁴ *Ibid.*, s. 6.

něžně choval se k nám, my před ním nebyli bychom se odvážili pronést rozpustilého slova, a živějšího žertu.“⁹⁹⁵ Podobné vzpomínky na nedotknutelné pracovny, za jejichž dveřmi si namáhali hlavy otcové pisatele pamětí, nejsou výjimkou a nacházíme je na různých místech pamětí u zmíněné Riegrové-Červinkové, Tyršové, Gebauerové, Pokorné-Purkyňové či Vrchlické. Poslední dvě jmenované, narozené 1864 a 1888, představují určitý posun ve vnímání vztahu dětí k otcům, který opouští kategorii nábožné úcty a v pamětech se přibližuje lásce. Nutno podotknout, že právě tyto dvě rodiny pravděpodobně čelily mnoha problémům ve vztazích a dcery (až s odstupem času a různě motivované) prezentují svůj vztah k otcům idylicky, jako šťastné chvíle her, „*báboveček*“ a „*šimráni*“.⁹⁹⁶ V případě Evy Vrchlické se věc komplikuje opět mnoha rodinnými podáními. V jejích vlastních vzpomínkách vyznívá vztah s otcem jako plný lásky a rozmazlování. Přísnost a strach z otce jsou těmto pamětem úplně cizí. Dokonce Vrchlická nejednou přiznává, že by byla raději, kdyby nad ní vládla pevná ruka, která by dokázala ukočírovat její neklid a přivedla jí k poslušnosti a pečlivějšímu studiu.⁹⁹⁷

Důkladné rozmazlování přiznává také Vladimír Hellmuth-Brauner, přesto jsou jeho vzpomínky věnující se (rodinným) vztahům založené na poněkud odtažitých (někdy ironizujících) osobních preferencích, pravděpodobně založených na rodinné zkušenosti.⁹⁹⁸ U Braunerů se takový význam tomu, zda bylo manželství uzavřeno z lásky, nedával. Respektive z pamětí to nevyplývá, tudíž lze předpokládat, že ani v rodině se tento aspekt nějak netradoval. Sám Vladimír Hellmuth-Brauner přiznává, že se v celé rodině nesetkal se šťastným manželstvím a všichni členové se více zajímali o veřejné dění a své působení v něm než o manželské vztahy.⁹⁹⁹ Jako v dalších případech pamětník sledoval spíše jiná témata nebo je využíval odlišným způsobem a měla pro něj jiný význam. I zde tedy můžeme vidět, že láska či

⁹⁹⁵ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 32.

⁹⁹⁶ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 214. Komplikovaná osobnost otce Růženy Pokorné-Purkyňové měla vliv na celou rodinu včetně dětí, které vnímaly otcovo náhlé střídání nálad i dlouhé pobyty mimo domov. Autorka si pravděpodobně ani dost dobře otce pamatovat nemohla, protože jí byly pouhé čtyři roky, když zemřel, a vzpomínky měla reprodukovat od bratrů a matky.

⁹⁹⁷ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 319. Bedřich Frída ale ve svých pamětech uvádí, že Vrchlický s Evou v dospělosti dobré vztahy neměl a že jako dítě se spolu s bratrem uměla do otcovy přízně vličit. Vrchlický prý k nim nepojal větší vztah a choval se k nim pouze vlídně, protože jako děti *za nic nemohly*. Výchovu nechával podle Frídy zcela na Ludmile, což je skutečnost, kterou připouštějí oboje paměti. FRÍDA, Bedřich. *Paměti*, s. 89. Celou problematiku a možnosti interpretace (či nemožné interpretace) důkladně zpracoval Jiří Hubáček, jehož úvodní kapitolu a komentáře v příslušné knize doporučujeme. FRÍDA, Bedřich, Jaroslav VRCHLICKÝ a Jiří HUBÁČEK (ed.). *Vedle sebe šli jsme dálnou poutí... : vzpomínky ze života dvou bratrů*.

⁹⁹⁸ V rodině Braunerů se patrně mnoho na sňatky z lásky nehledělo a manželství nebyla příliš spokojená. Potkalo je také několik rozvodů, včetně rodičů Hellmutha-Braunera. Tyto rozvody ale autor pamětí příhodně nezmiňuje.

⁹⁹⁹ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 250.

manželství jsou pro něj náměty, které využívá při prezentování *senzací* (někdy až skandálů).
1000

Představa lásky se od konce 18. století změnila. Koncept romantické lásky se objevil současně se vznikem románu jako literární formy a šířil se právě rozmachem romantického žánru. Romantická láska není tedy přirozenou součástí lidského života, ale spíše byla formována rozsáhlými sociálními a historickými vlivy a v moderní průmyslové kultuře je dokonce téměř „posedlostí“.¹⁰⁰¹ Od manželské lásky normované křesťanstvím prošla vývojem, který lze sledovat i na podobách lásky v rodinných pamětech. Jestliže jich velká část odkazuje na manželství uzavřená z lásky (nebo lásku objevující až během svazku), vidíme, že představa o tom, co tato láska znamená, se mění od souhlasu s doživotním závazkem, přes oddanost a respekt, k lásce pojímané sekulárně a „*permanentně opěťované*“¹⁰⁰². Z povahy pramene je také nutné odvozovat hodnotové hledisko autora pamětí a jeho dobový kontext (nejčastěji prvorepublikový), který lásku v manželství považoval za důležitější než 19. století. Větší míru lásky v manželství také nelze zaměňovat za realitu ale patrně také za důsledek pisatelova příhodného mlčení v případě manželství bez lásky.

6.1.6. Rodinný odkaz na místo – *domov*

Na popisy prostoru a identifikaci s ním je většina zkoumaných pamětí velice bohatá, což již samo o sobě svědčí o silném vztahu pamětníků k místu, nejčastěji k rodnému. Identifikace s rodným místem se v průběhu 19. století dostala do popředí a dosavadní postavení domu jako svébytného aktéra dějin, jak ho známe například z pera Richarda van Dülmena, začalo ztrácet svou dosud pevnou pozici. Rodina nebyla v raném novověku základní jednotkou společenského života, jako je tomu od 18. století. Touto jednotkou byl dům, který nejenže chránil své obyvatele před rozmary počasí a poskytoval jim útočiště, ale také tvořil jasné společenské a právní hranice. „*Dům tvořil jednotku sociálních úloh a funkcí, které jsou dnes odděleny, (...) a musel*

¹⁰⁰⁰ Touto optikou je nahlížen vztah Františka Palackého a Niny Zerdahellyové, Františka Josefa I. a jeho milenkyně Kateřiny Schratkové či (značně bohémští milostný trojúhelník) francouzského malíře Armanda Pointa, diplomata Phillippa Berthelota a jejich milenkyně Héléne. Philippe Berthelot byl významným francouzským diplomatem, který se do českých dějin zapsal hlavně svými kontakty s TGM a Benešem, kterým pomáhal vytvořit první československou vládu na podzim 1918. Ibid., s. 189–190. V pamětech důkladně rozváděný vztah Zdeňky Havlíčkové a polského šlechtice Quida Battaglii je trochu melodramatický – „senzační“ vyznění této lásky plné hlubokých citů z pera Vladimíra Hellmutha-Braunera patrně poněkud pokulhávalo za realitou a seznam Zdenčiných lásek byl o něco větší, a ta k Battagliovi nepatřila ani k těm nejsilnějším. LENDEROVÁ, Milena. *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové*, s. 154.

¹⁰⁰¹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*, s. 307–308.

¹⁰⁰² Srov. heslo *Láska*. In. *Velký sociologický slovník A–O*. Praha: Karolinum, 1996, s. 562.

plnit mnoho úkolů, které dnes přebírají různé instituce.“¹⁰⁰³ Nelze přesně určit, kdy se toto jeho výsadní postavení mění a jeho funkce přebírají jiné složky. Obecně se mluví o období 18. století, ale tyto změny jsou tak pozvolného charakteru a různého dosahu, že je lze jen stěží konkretizovat. Zřejmé ale je, že od přelomu 18. a 19. století jsou paměti (zejména ty rodinné) stále častěji orientované právě kolem společného ústředního bodu, a tím je nově také domov, a pokud jsou tyto tendence na počátku 19. století poněkud ostýchavé, na jeho konci je jejich orientace zjevná. Výzkum evropských středních tříd potvrzuje, že kult domácnosti povýšil symbolický význam domova v devatenáctém století na nebývalou úroveň.¹⁰⁰⁴ Proměna domu v *domov* je nepochybně spjatá s rodinnou pamětí a v námi sledovaných pramenech se ukazuje, že z pouhého prostoru k žití se dům/byt stává něčím víc – prostorem spojeným s osobními vjemy, emocemi a vzpomínkami – *domovem*.

Tato podkapitola se zaměřuje na styčné pasáže týkající se prostoru: rodného domu, domova, města, země, avšak i různých aktivit s prostorem spjatých. Motiv domu je důležitým formativním prvkem rodinné paměti i rodinných pamětí jako literárního žánru. Jak dodává autor rodopisných příruček Antonín Markus: „(...) *místa, kde žili předkové, mají mu* (pozn. rodopisci) *býti takřka posvátná a poutati jej tím mocněji k rodné půdě a hroudě.*“¹⁰⁰⁵ Rodný dům byl totiž jedním z nejdůležitějších identitárních prvků, a tedy také velmi důležitým místem paměti.¹⁰⁰⁶ Dům sám o sobě je pouhým prostorem (space), Lefebvrehovo reprezentací prostoru.¹⁰⁰⁷ Ovšem již přívlastek „rodný“ mu dodává mnoho významů, zabydluje jeho místnosti lidmi a činí jej místem (place) historie a zážitků. Vypovídá o tom, že se k němu někdo vztahuje a že jej nazývá svým domovem.

Domov je dle sociologického slovníku ucelený obraz blízkých lidí svázaných s hmotným prostředím. Váží se k němu emoce, pocity sounáležitosti, zázemí a bezpečí – domov je humanizací a intimizací vztahu člověka k jeho nejbližšímu světu.¹⁰⁰⁸ Etnoložka Alexandra Navrátilová domov chápe jako soubor sdílených mentalit, prožitků, které se váží ke konkrétním předmětům, místům a časům (k sounáležitosti blízkých lidí), souvisejících s respektem k rodové

¹⁰⁰³ VAN DÜLMEN, Richard. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)*. Praha: Argo, 1999., s. 16.

¹⁰⁰⁴ TEBBE, Jason. *Landscapes of remembrance: Home and memory in the nineteenth-century Bürgertum*, s. 196. Autor přičítá velký vliv také přesunu různých rituálů do prostoru domova, konkrétně zmiňuje např. Vánoce.

¹⁰⁰⁵ MARKUS, Antonín. *Rodinná kronika. Populární úvod do studia rodopisného*. Praha: Československá akciová tiskárna, 1926, s. 6.

¹⁰⁰⁶ KOHOUTOVÁ, Jitka. *Rodinná paměť a identita české intelektuální elity 19. století.*, s. 141.

¹⁰⁰⁷ Viz. kapitola 2.2.3. *Možnosti využití konceptu place identity* této práce. LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*.

¹⁰⁰⁸ Domov. In. *Velký sociologický slovník A–O*, s. 219.

minulosti (úctě k rodičům a předkům).¹⁰⁰⁹ Domov je místem sdílení životních hodnot a předávání sociální zkušenosti.¹⁰¹⁰ Není snadné přesně určit, kdy k této přeměně domu v *domov* dochází, podle některých historiků je tento proces spojen s individualizací člověka, který se v novověku vymaňuje kolektivistickému světu.¹⁰¹¹ S proměnou vnímání tohoto prostoru souvisí i postupné oddělování pracoviště od domácnosti během osvícenského absolutismu v prostředí horních vrstev; v souvislosti s oddělením veřejné a soukromé sféry se tento proces podle autorů publikace *Z dějin české každodennosti* završuje výhradně v městském prostředí během 19. století.¹⁰¹² Dosud nejvíce fenomén domova zkoumala sociologie a filozofie.¹⁰¹³

Na základě výzkumu rodinných pamětí se zdá, že k přeměně pojetí domova, které jej již nechápe pouze jako hmotné zázemí, ale jako místo, ke kterému se váže emocionální prožitek, dochází někdy po roce 1848, nejprve v pamětech české inteligence, později i v memoárech vesnické provenience.¹⁰¹⁴ Ze zkoumaných pamětí vykazují zjevné odkazy na domov jako první paměti Elišky Krásnohorské¹⁰¹⁵ a o šest let mladší Renaty Tyršové; časově jsme tedy na konci padesátých let.¹⁰¹⁶ Zdá se, že svůj podíl na vzniku tohoto nového fenoménu má i vznik volného času, který umožnil naplnit domovy *hrou*, *smíchem*, a vymanil je z neustálého koloběhu

¹⁰⁰⁹ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. „Cizí“ jako kontradikce domova v tradici milostných vztahů. *Folia ethnographica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae*. 2010, roč. 44, č. 1.

¹⁰¹⁰ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Muž a žena v mikrosvětě tradiční rodiny*, s. 11.

¹⁰¹¹ Viz. John Locke, Thomas Hobbes, cit. dle *Velký sociologický slovník A–O*, s. 219. John Locke spojuje pojem identity s trváním života jednotlivce, na rozdíl od doby chápající osobní identitu jako vázanou na rodové vazby, instituce, dynastie a národy. Individuální identitu ustavuje na výlučném horizontu osobního života jednotlivce. ASSMANNOVÁ, Aleida. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*, s. 106.

¹⁰¹² Úřednická šlechta dle nařízení Marie Terezie musela bydlet a zastávat úřad v místě hejtmanství, což způsobilo větší mobilitu úřednické šlechty. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 42.

¹⁰¹³ Od počátku 20. st. jmenujme alespoň práci amerického sociologa R. E. Thompsona, který sice zaměňuje slova *house* (dům) a *home* (domov), ale společenskou proměnu tohoto prostoru i vztahu lidí reflektuje. THOMPSON, Robert Ellis. *A History Of The Dwelling-House And Its Future*. Philadelphia: Lippincott, 1914. Francouzský filozof Gaston Bachelard používá rovněž jen termín dům (la maison), je pro něj naším prvním vesmírem a silou, která spojuje lidské myšlenky a vzpomínky. BACHELARD, Gaston. *La poétique de l'espace*. Paris: Presses Universitaires de France, 1958. V českém prostředí je to hlavně fenomenologie, která se pojetí domova věnuje. PATOČKA, Jan. *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Československý spisovatel, 1992.; HOGENOVÁ, Anna. *Fenomén domova*. Praha: Univerzita Karlova, 2013. Pojetí domova se například věnovala Věra Frolcová v článku zabývajícím se motivem ochrany domova v modlitbách a písních podle ústní tradice 19. a 20. století. Z jejího výzkumu je patrné, že dům byl ještě v 19. století v lidových vrstvách chápán spíše jako hmotné zázemí či s ním spojené sociální kontakty – souvislost s pojmem domova Frolcová ve zkoumaných modlitbách nenachází téměř vůbec, ostatně pojmy dům a domov často zaměňuje; emocionální hledisko v chápání domova autorka nereflektuje vůbec. FROLCOVÁ, Věra. Motiv ochrany domova v modlitbách a písních podle ústní tradice 19. a 20. století. *Folia ethnographica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae*. 2010, roč. 44, č. 1.

¹⁰¹⁴ Například Emma Jarošová již o vesnickém domě svého dětství mluví jako o *domovu* včetně navazujících emocí a zážitků.

¹⁰¹⁵ Z hlediska privátního prostoru se Krásnohorská domnívá, že jejich domov byl na rozdíl od jiných klidný a útulný – jeho srdcem a zdrojem byla zejména matka. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 158.

¹⁰¹⁶ První *jakoukoli* zmínku o *domovu* nikoli ve smyslu místa, ale pocitu, jsme našli u Karla Sabiny v básni *Powolání* z roku 1841. SABINA, Karel. *Básně Karla Sabiny*. Praha: Synové Bohumila Háze, 1841, s. 48.

domácích povinností¹⁰¹⁷ – nabízí místa k odpočinku, ke čtení, k zábavě, místa *obyváci*¹⁰¹⁸. Na konci 19. století a zejména v prvních desetiletích toho dvacátého navíc spatřujeme změnu přístupu k okolnímu domácímu prostoru (respektive dokončení procesu *zdomácnění*), který ztrácí svou *okázalou* skromnost, zakázané pokoje a *nedostupné* pracovny. Mění se i představa, jaké vybavení pohodlný a útulný domov obnáší. Zatímco v 19. století *biedermeierovský* styl představoval v domácím vybavení útulnost, pro Vrchlickou, která paměti sepsala mezi světovými válkami, již představuje drahý, zastaralý, zasmušilý nábytek a nezbytné háčkované dečky, „Schutztücherlata“, jsou projevem staromódní domácnosti.¹⁰¹⁹ To je ostatně ve shodě s pozorováním Erica Hobsbawma, který napsal, že bezprostředním dojmem z měšťanského interiéru poloviny století byla přeplněnost množstvím předmětů, maskování závěsy, polštáři, látkami a tapetami. Žádný obraz se neobešel bez zlacení, fládrování, čalounění, dokonce i sametem potažených ráků. Žádné místo k sezení se neobešlo bez čalounění nebo potahu, žádný kus textilu bez šřapce.¹⁰²⁰ Jason Tebbe¹⁰²¹, působící na univerzitě v Michiganu, upozorňuje, že dosavadní výzkumy se věnovaly reprezentativním symbolům v domácnostech měšťanů, ale těmto pracím unikaly skutečné citové vazby, které jejich obyvatelé k těmto „stereotypně přeplněným domům a interiéřům“ měly. Pozlacené rámy obrazů uchovávaly cenné rodinné portréty, zaprášené knihovny obsahovaly knihy a rodinné záznamy předávané z generace na generaci, ve skleněných vitřinách byly pravidelně vystavovány cenné památky a dospělí často toužebně psali o svých domovech z dětství.¹⁰²²

¹⁰¹⁷ Eva Vrchlická několikrát vzpomíná na chvíle, kdy si tatínek s dětmi hrál: „*Někdy si hrál Vrchlický s námi a rozumí se, že byl s nespoutaným jásosem uvítán. Nejmilější mu byl zvěřinec anebo archa Noemova, aby mohl vyluzovat nejexotičtější zvířecí zvuky.*“ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 54, passim. Domácnost Vrchlických je obecně ve vzpomínkách vyobrazena uvolněněji a hravě. Vrchlická například popisuje byt po bohémském večírku. *Ibid.*, s. 108–109. Svou roli ale opět může hrát silná stylizace, která má rodinu představit v lepším světle.

¹⁰¹⁸ Obývací pokoj nebo jídelna nebyly běžným vybavením domácností a patřily zejména do prostředí horních a středních vrstev. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 59.

¹⁰¹⁹ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 117–120.

¹⁰²⁰ Volně přeloženo z anglického jazyka. HOBSBAWM, Eric. *The Age of Capital*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1975, s. 231.

¹⁰²¹ Mimo jiné autor disertační práce, která zkoumala *domestikaci času* v rodinách německých středních vrstev. „*Domesticating Time*“: *Family and Memory in the German Middle Class, 1840–1939*. Obhájeno v roce 2006 na University of Illinois.

¹⁰²² TEBBE, Jason. *Landscapes of remembrance: Home and memory in the nineteenth-century Bürgertum*, s. 195–196.

Velká část vzpomínek začíná právě informací, kde se autor narodil a kde jeho rodina žila,¹⁰²³ často spojených s prvními dětskými zážitky, což mimo jiné potvrzuje, že vztah k místu se formuje od raného dětství, a je ve svých počátcích tak intenzivní, že spojení prostoru a dětské hry zanechává natolik hluboký dojem, že často převládá nad dalšími vztahy k prostoru v budoucnu.¹⁰²⁴ Rodný dům a rodné město jsou pro každého člověka jedněmi z nejdůležitějších identifikačních míst – spojnicí s minulostí a s rodinou. Zastávají funkce *oživování* rodinné paměti a střeží ji před zapomináním.¹⁰²⁵ Člověk se k nim vztahuje, když vzpomíná, oživuje si v jeho prostorách vzpomínky¹⁰²⁶, je to místo, kde začal jeho příběh.¹⁰²⁷ V pamětech nacházíme rozvržení životního příběhu na kapitoly dle místa pobytu; ty neslouží pouze jako dílčí osnova textu, ale v životě pamětníků zastupují i místa nového začátku a nové životní příležitosti.¹⁰²⁸ Někteří dokonce přemítají, které místo považují za svůj domov a dospívají k závěru, že se nutně nemusí jednat o konkrétní místo, ale že důležitější jsou zážitky, vjemy a lidé s místem spojení.¹⁰²⁹ Například Marie Gebauerová hned v úvodu paměti vzpomíná na místo, kde

¹⁰²³ Karolína Světlá hned v úvodu ke své rodinné kronice líčí konkrétní podobu pradědečkova domu v Českém Brodě, která skutečně nevynikala uspořádaností či blahobytem, ale podle autorky reflektovala povahu svých obyvatel a byla zdrojem inspirace. Podle Karolíny Světlé by novověký hospodář nesouhlasil s režimem, jakým se o své domy staraly předchozí generace, ale její praděda více hleděl na to, co má na talíři, než jaká je stěna za ním. SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*, s. 8.

¹⁰²⁴ Úryvek z paměti Františka Neumanna mladšího (asi 40. léta 19. st.), které jsou součástí vzpomínek kněze A. A. Neumanna: „*Náš dům byl jednopatrový do ulice a na dvoře bylo po pravé straně křídlo k přízemku, v něm kuchyň a za kuchyní „curichzimra“ (tj. dílna ke konečnému obdělávání koží. Pozn. Pis.). Na prostranství před „věřtatem“ byla hromada vyluhovaného třísla (...). Velká hromada třísla byla nám hochům velevitána, poněvadž sahala až k hraniční zdi u potoka a tím stala se nám přístupnou. Tuto zeď jsme po celé délce obsadili a jako válečnou baštu ovládali.*“ NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny*, s. 35.

¹⁰²⁵ Více viz. *funkce rodinné paměti* v příslušné kapitole této práce 2.2.1.

¹⁰²⁶ Za všechny jmenujme např. vzpomínky Vrchlické: okolní prostor představuje útěchu, potěšení, oživení vzpomínek. Mlčehost, kam rodina jezdila o prázdninách, pro ně byla útočištěm, které nad ní dle jejích slov neustále bdělo. O Mlčehosti píše: „*a naše skutky nezištně střeží svým jasným obrazem, a zas a zas nás přijme jako hnízdo vracející se vlaštovky*“. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 172.

¹⁰²⁷ Velmi procítěně zobrazuje Hořice a jejich okolí Věnceslava Lužická, identifikuje se s prostorem města i okolní přírody a vymezuje se vůči jiným krajinám a městům. Připouští, že je to způsobeno vzpomínkami, které jí ke kraji pojí, ale to pro ni není na závadu. Naopak vyzdvihuje důležitost takového místa pro její život: je to její základna sil a útěchy, ze které čerpá. LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*, s. 40–41. „*Žehnán buď, ty rodný dome hořický, kde stála moje kolébka! Ve tvých zdích, co dítě již, vnímala jsem záchvěvy posvátné poesie a první jiskérky vědění zalétaly v mladou duši mou!*“ píše autorka v úvodu k pamětem. *Ibid.*, s. 8.

¹⁰²⁸ Sepjetí s prostorem je např. u Pokorné-Purkyňové zobrazeno i s důrazem na změnu prostředí. Autorka paměti *Život tří generací* popisuje, jak návrat do rodného Purkyňova města Libochovic nejenže uklidnil její ztrápenou mysl během manželovy nemoci, ale nové prostředí na čas zachránilo i zdraví jejímu muži. Po jeho smrti a smrti dětí Růžena Pokorná-Purkyňová velmi cestovala a nebylo to jen proto, že tak přišla na jiné myšlenky, ale také proto, že by dle svých slov nemohla být na místě, ke kterému se pojilo tolik tragických vzpomínek a v těch místech „*bylo ještě příliš mnoho smutku*“. Sama autorka pochybovala, že se jí kdy podaří vrátit. POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 250. Jinde se dokonce *duševní* zdraví pojí se vzpomínkou na její maminku a odchod z domova po smrti Jan Evangelisty a Karla Purkyně. Autorka uvažuje, že ztracený domov a kulturní ovzduší, které později postrádali, přispěly k chabému zdraví maminky. O duševní nemoci maminky se autorka nikdy nezmiňuje, toto je nejbližší přiznání nějakých zdravotních problémů. *Ibid.*, s. 173.

¹⁰²⁹ Eduard Grégr otevřeně přiznává, že za svůj domov považoval hned čtyři místa (byť v Sokolské ulici, dům v Břasích, lštěnskou vilu a dům na rohu ulic V Tůních a Hálkovy). GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 66.

vyrůstala, kde rodina žila, a navíc připojuje vzpomínku na Pardubice, které pro celou rodinu byly podle pisatelky jediným *domovem*, protože tam mimo jiné trávili *prázdniny u babičky*. Praha, kde ve skutečnosti žili, pro ně byla jen místem, kde otec pracoval, neoplývalo patričními atributy, které by z Prahy dělaly *domov*; byla totiž „*plná jednotlivostí, ke kterým se nevztahoval jejich život*“¹⁰³⁰.

Součástí vzpomínání na rodný dům jsou i mnohdy velice detailní popisy konkrétních pokojů, které spoluutvářely každodennost lidského života a byly dějištěm rodinných příběhů.¹⁰³¹ Autorky kapitoly *Prostory domova* Barbora Vacková a Lucie Galčanová, obě vědecké pracovnice z Masarykovy univerzity, které se ve svém textu zabývají analýzou a reprezentací různých rovin intimních prostorových forem přináležení, chápou domov jako neustále plynoucí proces, nikoli jako neměnný ustálený fenomén. Zvláštní postavení v ukotvování prostorové identity spatřují ve vztahu k věcem, čímž se hlásí k již v úvodu této práce zmiňované Halbwachsově tradici¹⁰³²: „*Drobné předměty mohou být jak vzpomínkou na jiné osoby a jiná místa, tak suvenýry na vlastní minulost ukotvující (dis)kontinuitu a koherenci naší identity.*“¹⁰³³ Většina rodin rodinnou historii zastoupenou například nábytkem nebo jinými cennostmi schraňovala. Růžena Pokorná-Purkyňová věnovala obrovské úsilí, aby rodinnou paměť udržela a zachovala, a právě prostory jejího bytu byly hlavním dějištěm tohoto snažení. Nejenže zde napsala svoje vzpomínky, ale zachytila i tváře členů rodiny a vytvořila rodinnou galerii. Jak uvádí Maryša Šárecká-Radoňová, autorka monografie o českých vlasteneckých rodinách: „*(...) památkami, které shromáždila, udržela alespoň matný odlesk toho milého, klidného ovzduší, v němž žily krásné duše, spjaté vzájemnou láskou a společnou touhou po konání dobra. Čas rozvál všechny zbytky jejího domova, smetl i dům na nároží Spálené a Purkyňovy ulice, smazal všechny stopy pozemského přechodu těch, kdo v něm žili, ale nedotkl se ducha, jímž bylo provanuto jejich ovzduší, ani ctihodné rodové tradice, která přežila svou dobu v jejich krásných skutcích a v jejich životním díle.*“¹⁰³⁴ Zvláštní identifikaci s místem vidíme na příkladu Wernerova domu na pardubickém náměstí, respektive v jeho konkrétní části, hlubokém výklenku v okně, kde sedávala babička, maminka a pak i dcera. Právě dcera

¹⁰³⁰ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 12. Její pocit, že není Pražankou, ale doma se cítí v Pardubicích, zajisté potvrzovalo i to, že od malička i její matka říkala „*jen Pardubicům doma a domů*“ (Ibid., s. 10). Jinde píše: „*Všecko, co souviselo s mou maminkou, mělo pro mě kouzlo také takové, jako její – i můj – rodný dům a město* (pozn. Wernerův dům v Pardubicích).“ Ibid., s. 19.

¹⁰³¹ Zvláště je tato orientace patrná na vzpomínkách Evy Kozákové, která zřetelně cílí na čtenáře z řad rodiny a právě pro ně popisuje podobu konkrétních pokojů v jednotlivých domácnostech, kterými prošla.

¹⁰³² HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 226.

¹⁰³³ VACKOVÁ, Barbora a LUCIE GALČANOVÁ. *Prostory domova.*, s. 178.

¹⁰³⁴ ŠÁRECKÁ-RADOŇOVÁ, Maryša. *Ozářené krby.*, s. 192.

Marie toto místo v pamětech často zmiňuje v souvislosti s tím, že vždy vzpomínala, jak je již *třetí generací*, která zde sedává úplně stejně. V tomto výklenku jí také babička během černé hodinky¹⁰³⁵ vyprávěla rodinné příběhy.¹⁰³⁶

Nejčastěji zobrazovaným prostorem v domě je jídelna¹⁰³⁷, případně kuchyně¹⁰³⁸, což není překvapivé, neboť rodinný život se odehrával především v tomto hájemství ženy.¹⁰³⁹ Bylo zde teplo, světlo, odehrávala se zde většina rodinných setkání a vyprávění. Společným motivem těchto vzpomínek je kladení důrazu na opakující se rituál ohraničený konkrétním místem. „*Náš domov byl krásný. Plný útulnosti a rodinné pohody. Ve vzpomínkách mi to připadá jako krásný sen. Dobře si pamatuji na chvíle u jídla. Prostřený, osvětlený stůl, zatímco ostatní místnost je v pološeru. Jídla mají nezapomenutelnou chuť a maminciny ruce – dodnes si na ně vzpomínám – nám podávají talíře. V tatínkově sklenici se láme světlo na pivo, někdy také na vínu,*“¹⁰⁴⁰ vzpomíná Eduard Grégr.¹⁰⁴¹ Zvláštním místem v lépe situovaných rodinách byl tzv. sváteční (někdy parádní) pokoj, který se používal jen příležitostně.¹⁰⁴² Bylo to reprezentační místo rodiny a sloužilo také jako symbolický kapitál, jako důkaz toho, že si rodina může dovolit disponovat podobným typem pokoje. Ve vyšších kruzích, byť s odlišnou praxí, zastával podobnou reprezentační funkci salón, případně knihovna (zdobená odkazy na rodinnou historii) nebo třeba „*pokoj na tatínkovu ptačí sbírku*“.¹⁰⁴³ U méně mohovitých rodin má zvláštní místo babiččina světnička.¹⁰⁴⁴ Vztah s babičkou je zejména u autorek často opakujícím se motivem. Její pokoj byl obvykle velice skromně zařízený; jen postel, truhla a svatý obrázek. Byl pro dítě

¹⁰³⁵ Osvětlení si mohly dovolit jen ty nejzámožnější rodiny, a přestože Wernerovi nepochybně zámožní byli, stále zde patrně panovala středostavovská zásada úspornosti. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*, s. 68–69.

¹⁰³⁶ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 23.

¹⁰³⁷ Nikoliv však nutně jako samostatná místnost určená ke stravování, ale v mnoha ohledech spíše pokoj, ve kterém se jedlo (mohl sloužit jako přijímací salon, obývací pokoj, někdy i ložnice). VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. passim.; KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. passim.

¹⁰³⁸ Většina vyprávění rodičů Emmy Jarošové se odehrávala v kuchyni u stolu, poč. 20. století.

¹⁰³⁹ LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*, s. 55.

¹⁰⁴⁰ GRÉGR, Eduard. *Historie rodiny*, Praha 1996, s. 67.

¹⁰⁴¹ Podle Eduarda Grégra domov tvořila mamincina obětavost a láska a tatínkovy příběhy a vyprávění. GRÉGR, Eduard. *Historie rodiny*, s. 68.

¹⁰⁴² Tradice „parádního pokoje“ spadala do doby předřeznové, takový pokoj byl po celý rok vzorně uklizen stejně jako nevyužíván. K dalším (i nelichotivým) účelům českých parádních pokojů a salonů viz. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*, s. 59.

¹⁰⁴³ GRÉGR, Eduard. *Historie rodiny*, Praha 1996, s. 111.

¹⁰⁴⁴ V početných a méně majetných rodinách bylo obvyklé, že děti spaly v pokojíku u babičky. Vzpomeňme např. na NĚMCOVÁ, Božena. *Babička*, Praha 1881. Podobné případy udává i PETRÁŇ, Josef. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011. V Lužická o svém vztahu s babičkou dokonce píše víc než o vztahu k rodičům.

útočištěm a měl pro něj obrannou funkci.¹⁰⁴⁵ Podobným útočištěm i místem ke hrám byla zahrada, případně na ni navazující sad i vzdálenější přírodní i městské prostory zvoucí k procházkám.

Z hlediska prostoru a opakujícího se rituálu je pro nás zajímavý právě fenomén procházek, které figuruji v rodinné paměti většiny zkoumaných městských rodin.¹⁰⁴⁶ V pamětech rodin z venkova se tento motiv neobjevuje, což si vysvětlujeme i tím, že životní rytmus byl zcela odlišný, sepjetí s přírodou mnohem užší než ve městě a na procházky patrně neměli ani nezbytný čas. Jak ukazuje ve své studii „*Spazirgang, místo aneb plac, kdež lidé na procházku chodí*“ Zdeněk Hojda, fenomén procházky existuje již od dob starověkého Říma a v prostředí elit a šlechticů, ale až s obdobím konce 18. století se stává *procházení* fenoménem, který se již svou formou a účelem odlišuje – vychází z proměn životního stylu měšťanstva.¹⁰⁴⁷ V téže publikaci vycházky s přítelkyněmi coby *užitečnou* náplň volného času a důležitý aspekt pospolného bytí uvádí Milena Lenderová.¹⁰⁴⁸

Procházkou plní několikerou funkci. Jsou činností, při které se setkává rodina nebo její část (např. ve všední dny profesně zaneprázdnění otcové brali o víkendu na procházku své ratolesti). Utužují vztahy i tělo, umožňují předávat zkušenosti a tradice – jsou nositelem a zároveň tématem rodinné paměti, její funkcí i obsahem.¹⁰⁴⁹ V neposlední řadě jsou rituálem, který bývá v rodinné paměti silně zakořeněn. Jako pravidelná nedělní aktivita se procházky objevují například u sester Rottových, což již zevrubněji zhodnotila Jitka Kohoutová ve své studii *Rodinná paměť a identita české intelektuální elity 19. století*, která zdůrazňuje zejména jejich rituálnost a formativní vliv na kolektivní i osobní identitu.¹⁰⁵⁰ Vzpomínky na procházky mají také další funkce. Nejen Eliška Krásnohorská nostalgicky přemítá o každodenním

¹⁰⁴⁵ LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí.*; REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*. Méně skromné prostředí, ale stejně silný vztah s babičkou sledujeme u: GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886).*; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým.*; HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*.

¹⁰⁴⁶ Procházkou jsou rovněž významným tématem, které vyzdvihuje Lužická, poutají ji zejména k její matce, se kterou tak vlastně trávila jediné klidné volné chvíle a, jak podotýká, vždy byly tyto procházky i poučné a vzdělávací, ať už šlo o přírodní úkazy nebo dějiny. LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*, s. 8.

¹⁰⁴⁷ Také k proměně sociability Pražanů a urbanizace, které částečně podléhaly novému fenoménu více viz. zde: HOJDA, Zdeněk. „Spazirgang, místo aneb plac, kdež lidé na procházku chodí“. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 222–224.

¹⁰⁴⁸ LENDEROVÁ, Milena. „Volné chvíle použijeme ku přerovnání spizírny.“, s. 19.

¹⁰⁴⁹ Marie Gebauerová věnuje velký prostor vzpomínání na procházky s babičkou i maminkou. V případě identifikace s místem jsou typické situace, kdy se babičky ptá, zda tudy chodily i s maminkou, zda dělaly to samé nebo si představuje, jak babička dříve chodila na výlety do Kunětic a také *jedla bábovku a vařila kávu*. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 35.

¹⁰⁵⁰ KOHOUTOVÁ, Jitka. *Rodinná paměť a identita české intelektuální elity 19. století*, s. 137–139.

rodinném životě a vzájemné pospolitosti, kterou takové procházky utvrzovaly, jsou styčným bodem vzpomínání a mnohé takové situace připomínají, ale také jimi odkazuje na prostory české historie (Vltava, Střelecký ostrov, Vyšehrad atd.).¹⁰⁵¹ Místa procházek jako spouštěče paměti reflektuje také Tyršová, která přirozeně prokládá rodinný příběh dobovými reáliemi a často je i vysvětluje „současnému“ čtenáři. Obzvláště věnuje pozornost tehdejšímu fyzickému uspořádání Prahy, které se podle ní během 50 let velice změnilo.¹⁰⁵² Pamětníci postrádají zahrady a potoky, kam se chodilo na procházky (s tatínky ale také s dědečkou¹⁰⁵³), a které musely ustoupit novým stavbám – naopak místa, která se dochovala, pomáhala oživovat vzpomínky. Aleida Assmannová potvrzuje, že již od dob umění antické mnemotechniky se nespolehlivá paměť opírala o pevné propojení mezi pamětí a prostorem – paměťové obsahy kódované v obrazových formách pomáhaly přiřazení ke konkrétním místům.¹⁰⁵⁴ Procházení Prahou pomáhá například Renatě Tyršové rozpomenout se na minulost a konkrétní místa se pojí ke vzpomínkám i lidem. Zvláště vzpomíná na procházky s dědečkem: „*Byt na Novém městě přinesl mi blízkost procházek dosud neznámých. S dědečkem vyšla jsem si někdy dopoledne nahoru na bašty. Široká cesta, která se táhla podél bašt, od Slepé brány až dále za Novou bránu, osázená stromy a vroubená lavičkami, šířila se místy v malá prostranství.*“¹⁰⁵⁵ Růžena Pokorná-Purkyňová v pamětech vstupuje do vyprávění a píše, že se musela jít podívat na Kampu, aby si *osvěžila paměť*.¹⁰⁵⁶

Od poloviny 19. století v pamětech pozorujeme i další odkazy na rodinná místa, a to tzv. letní byty. Jak podotýká Václav Matoušek z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, průvodním jevem společenského, ekonomického a kulturního vývoje 19. století byl nárůst moci intelektuálních elit a měšťanských podnikatelů, z nichž někteří chtěli napodobovat životní styl aristokracie – to mimo jiné obnášelo i nákupy venkovských nemovitostí. Letním bytem mohla

¹⁰⁵¹ Pro dobovou mentalitu hrála symbolika míst významnou roli: Praha jako centrum českého národního uvědomování proti „německému“ Liberci. Srov. FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti*, s. 47.

¹⁰⁵² V roce 1854 narozená Renata Tyršová za mlada poznala starou Prahu ještě nezměněnou posléze se prosazující komunální hygienou, která se na podobě Prahy výrazně podepsala asanací. V evropských městech o něco dříve, v Praze od 70. let 19. století – boření hradeb, nová zástavba, regulace nábřeží, kanalizace, vodovody atd. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*, s. 43.

¹⁰⁵³ Jan Gebauer své děti brával na časté procházky po Praze i po Pardubicích, stejně jako to dělal jeho otec. Dcera Marie vzpomíná, že to byly nejen procházky pro pobavení ale také pro poučení o národní i rodinné historii. Příběhy pardubické babičky Wernerové byly také součástí procházek po městě a okolí Pardubic ve všední dny, s dědečkem Marie Gebauerová chodila na delší procházky v neděli. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 33. Rovněž rodina z otcovy strany vykazuje velké zaujetí pro okolní prostor (v jejich případě hlavně přírodu) a vzhledem k tomu, že autorka cituje i z nedokončených pamětí jejího otce Jana Gebauera, je možné tvrdit, že tato příslušnost ke krajině byla otázkou rodinné tradice (dědeček pocházel z Podkrkonoší).

¹⁰⁵⁴ ASSMANNOVÁ, Aleida. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*, s. 175.

¹⁰⁵⁵ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*, s. 80.

¹⁰⁵⁶ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 172.

být vila, menší dům, od 20. století chata či venkovské stavení.¹⁰⁵⁷ K unikům z velkých měst sloužily také byty k pronájmu nebo se jezdilo k příbuzným či přátelům na venkov. Letní byty reprezentovaly prostor odlišný od každodenní všednosti – nabízely výjimečný prostor pro rozhovory, vyprávění, uvolněnější atmosféru. Opět je to také čas procházek, sblížení s otci, kteří jinak neměli příliš mnoho času se dětem věnovat; patrná je tato skrytá role letního bytu u Tyršové. Fügnerovi měli „letní byt“, byla to Myslivna na Králi.¹⁰⁵⁸ Tyršová vzpomíná na letní prázdniny s matkou, kdy pracovně vytížený otec dojížděl alespoň na víkendy; podle jeho dcery měl ke zdejší přírodě vřelý vztah a miloval lesy.¹⁰⁵⁹ Prázdniny jako jediný uvolněnější čas s otcem líčí také Marie Gebauerová, v duchu rodinné tradice však jako poněkud vzdělávací, protože otec využíval čas prázdninových procházek, aby děti poučil o historii a přírodě.¹⁰⁶⁰ Silným tématem jsou letní pobyty s otcem v pamětech Evy Vrchlické. Rodina se jezdila rekreovat hned na několik míst Praze bližších i vzdálenějších.¹⁰⁶¹ Evidentně byla pro celou rodinu vazba na místo velice důležitá a různé prostory kolem rodiny představovaly nejen obytný prostor nebo místo procházek, ale také se stávaly součástí jejich identity. Zvláštní rozdíl je také vidět v tom, jak jednotlivé prostory Vrchlická prezentuje – jako otevřené světlé místnosti plné vůní a dobrých vzpomínek. Zdá se také, že i tyto popisy místa jsou pro ni prostředkem, jak dokazovat *rodinnou idylu*. Oblíbenou letní destinací nejen Vrchlických byla Chuchle, která ještě v 19. století nebyla součástí hlavního města.¹⁰⁶²

Mimopražské cíle rekreatantů, kteří hledali letní byty, ale potřebovali zůstat blízko metropoli, zastupovaly po polovině 19. století Roztoky, Dobřichovice, Liboc. Oblíbený Richardov byl již o něco vzdálený a nacházel se na sever od Plzně. Mnohé letní byty a vily těchto míst vznikaly jako podnikatelské rodinné aktivity ve starých nemovitostech¹⁰⁶³ i „na

¹⁰⁵⁷ Na venkovských sídlech podnikatelů mohly být provozovány také hospodářské aktivity. Srov. např. rodina Ringhofferů. MATOUŠEK, Václav. Do mlýna, na pilu nebo do rasovny? Variace na letní byty na venkovských samotách v „dlouhém 19. století“. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 290. Hospodářské aktivity provozoval v Malči také F. L. Rieger. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*, s. 276.

¹⁰⁵⁸ Myslivna se nachází v obci Svatá, nedaleko Berouna. V Myslivně na Králi se mimo jiné narodila matka Josefa Jungmanna.

¹⁰⁵⁹ Pro zajímavost, právě zde se setkal Jindřich Fügner s Miroslavem Tyršem. „Slamění vdovci“ si ovšem v létě svou samotu ve městě také patrně užívali.

¹⁰⁶⁰ Rodina jezdila do rodného kraje Gebauera (např. Lázně Bělohrad, Mlázovice). GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*, s. 285.

¹⁰⁶¹ Měli letní byt v Chuchli. Jezdili také do Veltrus, do Příbrami, Slatiňan.

¹⁰⁶² LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*, s. 276.

¹⁰⁶³ Často mlýny, pily. Srov. MORÁVKOVÁ, Naděžda. Richardov na Plzeňsku, k historii měšťanské každodennosti a letního venkovského bydlení měšťanstva na přelomu 19. a 20. století. *Východočeské listy historické*. 2016, roč. 36.; ŠOUKAL, Jiří. *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia, 2016.; MATOUŠEK, Václav. *Do mlýna, na pilu nebo do rasovny?*

zelené louce“¹⁰⁶⁴. V roce 1861 koupil František August Brauner mlýn v Roztokách u Prahy.¹⁰⁶⁵ Právě ten se stal letním sídlem rodiny a později v něm bydlela a ze stodoly si zřídila ateliér Zdenka Braunerová.¹⁰⁶⁶ Nedaleko, mezi Lysolaje a Podbabu¹⁰⁶⁷, jezdili Pechovi. Eliška Krásnohorská zasněně vzpomíná na dívčí léta, která strávila zde na „vesnici“, a skrze identifikaci s tímto místem představuje nejen rodinné vzpomínky (hodnotu poctivé práce, vytrvalosti, prostoty), ale vymezuje se vůči letním „vyšperkovaným vilám“, čímž patrně naráží právě na výše zmiňované letovisko v Roztokách¹⁰⁶⁸: „*A tam (pozn. mezi Lysolaji a Podbabou) jsme prožily my dívky pět let idyllických, věnující se venkovským, hlavně zahradnickým pracím s dětinou rozkoší a s tak vytrvalou horlivostí, že se zdivočilý náš sádek proměnil ve kvetoucí zahradu, k nadšené naší radosti a pýše. Okolí Prahy, aspoň na oné „naší“ straně¹⁰⁶⁹, podobalo se tehdá ještě původnímu venkovu, nebylo tam vyšperkovaných vil, ani okázalého, módě otročícího obyvatelstva; tam jsme směle mohly chodit „na boso“ v starých sukních, s hráběmi a rýči přes rameno a třeba i s nůši na zádech, nepozbývající tím úcty prostých sousedů, jejichž děti, vždy okolo nás obskakující, ochotně jsme učily různým dovednostem, vzácným na vesnici. Bylo nám tam blaze, říkávaly jsme si důvěrně, že jistě již nikdy nebudeme tak šťastny jako tehdá.*“¹⁰⁷⁰ Podobnou nechuť vůči okázalému letnímu bytu sdílel J. E. Purkyně, *honosné*

¹⁰⁶⁴ ŠÁŠINKOVÁ, Marcela. „Do Roztok! Pěšky, na kole či po dráze...“ Vzdušné lázně pro Pražany. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 278.

¹⁰⁶⁵ Rok koupě 1861 uvádí Ibid., s. 293., nicméně odborná literatura uvádí hned několik jiných variant i téměř o deset let mladších. Viz. srovnání Mileny Lenderové v pozn. č. 4. In. LENDEROVÁ, Milena. *Zdenka Braunerová*, s. 221. Tento mlýn byl funkční a Brauner si údajně mouku mlel, ale jednalo se patrně spíše o zpestření letní rekreace. MATOUŠEK, Václav. *Do mlýna, na pilu nebo do rasovny? Variace na letní byty na venkovských samotách v „dlouhém 19. století“*. Roztocký mlýn rodina později pronajímala, aby řešila finanční potíže. LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*, s. 276. Pozemky patřící k mlýnu byly rozprodány a Vladimír a Bohuslav Braunerovi nechali část mlýna přestavět na nájemní letní byty. MATOUŠEK, Václav. *Do mlýna, na pilu nebo do rasovny?*

¹⁰⁶⁶ Ateliér byl zkolaudován v roce 1904. Blízko Braunerova domu v Roztokách zakoupil vilu národohospodář Albín Bráf, jehož manželkou byla dcera F. L. Riegra Libuše. Sami Riegrové trávili předchozí léta právě u Braunerů ve mlýně, potom ve vile Františka Pavíkovského. Vlastním letním domem Riegrů byla Maleč, rodina také jezdila do Lobkovic. Ve vzpomínkách Červinkové-Riegrové tyto letní pobyty nezaznívají. Zmiňuje Maleč pouze jako dějiště další matčiny obětavosti během průchodu pruských vojsk v roce 1866. Letní pobyty rodiny uvádí krátkým konstatováním, že nejvíce času trávili v Suchdolech u Benešova. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*, s. 37, 25.

¹⁰⁶⁷ Podbaba a Lysolaje jsou již dnes součástí Prahy, čtvrti Dejvice a Bubeneč. Zde si koupila letní domek matka Elišky Krásnohorské, v té době již ovdovělá. Eliška Krásnohorská s rodinou zde trávila především prázdniny v 60. letech 19. století. (Strávili zde také léto během prusko-francouzské války v roce 1866. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 181).

¹⁰⁶⁸ Roztoky lákaly již od poloviny 19. století – do té doby to bylo málo obydlené údolí na řece Vltavě, od roku 1851 spojené železniční tratí, která vedla až do Drážďan, spojení zajišťovala také paroplavba. Více zde: ŠÁŠINKOVÁ, Marcela. „Do Roztok! Pěšky, na kole či po dráze...“.

¹⁰⁶⁹ Lysolaje a Roztoky dělí asi čtyři kilometry, obě obce se nacházejí na stejné straně Vltavy, takže není jasné, co „naší“ stranou autorka myslela. Možná měla na mysli ještě jiné letovisko.

¹⁰⁷⁰ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 179–180. Její popis *okázalého a módě otročícího obyvatelstva* v Roztokách se tak pravděpodobně konkrétně týkal i F. A. Braunera a jeho rodiny, kteří sem jezdili od roku 1861. Krásnohorská staročechům nebyla příliš nakloněna.

prázdniny by podle jeho vnučky odporovaly jeho celoživotnímu požadavku po skromnosti a tomu, že peníze se daly využít lépe než pro vlastní pohodlí.¹⁰⁷¹ Na druhou stranu Purkyně si přál, aby jeho rodina trávila léto na čerstvém vzduchu, takže pronajímali skromný letní byt. Pokorná-Purkyňová vzpomíná, že jezdili do Všenor a Krči, ale zdůrazňuje, že to bylo velice *primitivní* ubytování.¹⁰⁷²

Dosud jsme hovořili hlavně o identifikaci s místem v případě obyvatel města. Venkované na letní byty nejezdili, mnoho se ani neprocházeli. Jejich sejetí s přírodou a okolním místem bylo odlišné. Paměti Věnceslavy Lužické, jež představují z hlediska místa vzpomínky někde na pomezí města a venkova¹⁰⁷³, ukazují, že člověk v 19. století byl se svým okolním prostorem (zejména přírodou) mnohem více spjatý, než jak je tomu v dnešní době. Nejenže trávil více času venku (ať už v práci nebo pro potěšení), ale i společenský život se odehrával v otevřenějších kulisách: na náměstí či na ulici, výjimkou nebylo praní prádla před domem, hrající si děti, babičky sedící na lavičce nebo dokonce veřejné řešení sporů. Důležitou roli zde hrály také pravidelně se opakující události, ať už to byly každotýdenní trhy na náměstí nebo příležitosti u oslav křesťanských svátků. Celá společnost malého města tvořila jakousi širokou rodinu a autorka se s takovýmto prostorem a tímto spojeným způsobem života nejednou ztotožňuje. Všechny občany města zná jménem a velkou část z nich dokonce oslovuje tetičko nebo strýčku.¹⁰⁷⁴

Pokud jsme v úvodu této podkapitoly přemítali, kdy se ve sledovaných pamětech objevují první odkazy na *domov*, pracovali jsme zejména s pamětmi z městského prostředí, což má své opodstatnění. Jestliže jsme uvedli, že svou roli sehrála individualizace, vznik volného času, oddělení pracovního prostoru od domácnosti, vymanění širšímu kolektivu, musíme si odpovědět, že v případě vesnice byla situace odlišná a tyto procesy se jí týkaly až ve 20. století. Ve sledovaných pamětech v případě venkova zřejmé odkazy na emocionální vztah k domovu nenacházíme. Panuje zde pochopitelně silný vztah k rodnému domu, který je ale spíše

¹⁰⁷¹ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 104.

¹⁰⁷² *Ibid.*, s. 171.

¹⁰⁷³ V roce 1850 měly Hořice necelé 4 000 obyvatel, v roce 1873 to bylo již 6 000 obyvatel. TOMÍČKOVÁ, Oldřiška. *Hořice odedávna dodneška putování dějinami města slovem a obrazem*. Hořice: Město Hořice, 2008, s. 151.

¹⁰⁷⁴ Stejný fenomén „tetiček a strýčků“ popisuje i PETRÁŇ, Josef. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Neanonymní soužití obyvatel vesnice reflektují všechny paměti z tohoto prostředí. SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I. Vzpomínky, paměti, literární dokumenty.*; FLESAR, Václav. *Kořeny věků.*; KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů.*; NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě.*; JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky.*; KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové.*; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou.*

tematizovaný jako majetek, dědictví předků, rodinný závazek a také jako místo neustálé tvrdé práce (v domácnosti i v celém hospodářství). Nižší venkovské vrstvy, které ani majetkem nedisponovaly, ve vzpomínkách (vzpomínkách dalších generací) vztah k domu prezentují vlastně pouze jako neustálý boj o střechu nad hlavou. Jan Kůžel, narozený v roce 1801, jistě nemohl pociťovat vřelé emoce k *ratejně*, kde žili s dalšími třemi rodinami.¹⁰⁷⁵ Pohlovi, pronajímající chalupu v obci Dlouhá, dům představují spíše jako místo, o které je třeba se starat, které stojí neustále peníze a je předmětem dědických sporů. Jestliže někde vnímáme rozdíl tohoto přístupu k domu, který rodina obývá, jsou to paměti Emmy Jarošové z období prvního desetiletí 20. století,¹⁰⁷⁶ nicméně nesmíme zapomínat, že k sepsání těchto pamětí došlo o poznání později a v prostředí vzdálené země, která vzpomínky na domov patrně znatelně idealizovala.

Silným tématem pamětí je stěhování. V případě venkova soužití s místem bylo velice silným vztahem mezi lidmi a vesnickou přírodou (příroda je ostatně mnohdy živila a dávala jim práci a jídlo), a proto byla ztráta pouta s rodným místem bolestivým předělem. Stejnou měrou se na ukotvení zážitku v paměti podílela jistě i náročnost takové cesty.¹⁰⁷⁷ Eduard Grégr ještě po sto letech od události popisuje obtížné stěhování celé rodiny včetně veškerého majetku mezi vesnicemi v první polovině 19. století a vysvětluje, jak byla taková cesta komplikovaná a všechno převáželi formani.¹⁰⁷⁸ Na nové místo si obyvatelé obvykle špatně zvykali, v pamětech vzpomínají na všechno, co bylo v minulém domově lepší, ale vždy se opět szili i s novým místem a našli si k němu vztah. I v pamětech městských je možné nalézt vzpomínky na stěhování, přestože nebylo tak časově a organizačně náročné (obvykle se stěhovali např.

¹⁰⁷⁵ „Místnost, kde bydleli, neměla prkennou podlahu, pouze udupanou hlinu, na to se dala sláma, jak si kdo lehl, tak spal až do rána, bez peřin, neb přikrývek, pouze nějaký hadr sloužil jako peřina.“ KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*, s. 1.

¹⁰⁷⁶ Zejména při líčení rodinné atmosféry při večerních vyprávěních. JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. passim. Nebo poslední věty pamětí Emmy Jarošové, která zaznamenala slova svého otce: „Domov je jednou z nejdůležitějších částí života. (...) rodina především určuje osud člověka. Lidová tradice a lidové umění – dědictví předků nás povznáší nad všednost. Děti, obnovujte naši minulost, aby věčně žila v budoucnosti i v přítomnosti. A nedejte tomu zhasnout, předejte naše paměti zase svým dětem. (...) Ať vás kamkoli osud zavede, mějte náš příklad v živé paměti a poctivou a pilnou prací i pro blaho celku a vlasti a hlavně ryzím charakterem dělejte čest našemu jménu, třistaletému Mikulovu zemanskému rodu, z něhož jste vyšly.“ *Ibid.*, s. 214.

¹⁰⁷⁷ Např. stěhování rodiny Kavalírových z Frauntálu do Ostředku. „Ráno sme časně vstávali a zas sme jeli dál. Stěhovali se s náma taky moje Rodiče a muj Švagr se Sestrou. Jeli sme ze šesti forma. Druhej den sme dojeli do Šternova na noc, dál sme už nemohli. Byla hrozná tma, byli sme rádi, že sme z hrozných bahen vyjeli.“ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 80–83.

¹⁰⁷⁸ Josef Gröger se stěhoval s rodinou z Březhradu do Nových Dvorů. GRÉGR, Eduard. *Historie rodiny*, s. 14–15.

v rámci Prahy), ale sledujeme již pocit ztráty domova a hledání nového, např. u Krásnohorské¹⁰⁷⁹, Vrchlické, Kozákové¹⁰⁸⁰.

Přihlášení se k venkovskému původu, nejlépe k rodné vesnické chalupě, zvýznamňovalo individuálnost jedince a přidávalo mu na prestiži mezi dalšími vlastenci, což bylo zcela v duchu dobového národnostního diskurzu. Identifikace s prostým původem přinášela společenské uznání. Obydlí, uzpůsobené nejen pro standardní obývání a osobní komfort, ale také pro podpůrné sociální aktivity, upevňovalo význam svých obyvatel ve společnosti. Dům měl již ze své fyzické podstaty obrannou funkci, ale ukazuje se, že i vzpomínka na domov a rodný dům dokázala zklidnit rozhárané emoce a připomenout správný směr a vštěpované hodnoty. Již od dětství byl v rodinách podporován smysl pro krásu a jedinečnost české krajiny, který upevňovala a předávala tradice (rodinných) procházek a výletů. V celém sledovaném období je patrná tendence vyjadřovat náklonost k české zemi a vztahovat se k ní. Tyto manifesty jsou jak velice explicitní (obzvláště vzpomínky Lužické, Krásnohorské), tak i méně nápadné, ovšem jejich podstata a záměr jsou stejné. Odkazy na místo původu a bydliště a identifikace s místy paměti české minulosti byly pro své tvůrce přirozeným prohlášením (vzpomínkou – mnohdy na sklonku života), umocněním společenské prestiže a opakujícím se zvnitřňováním identity, které podporovalo její soudružnost. Rodinná tradice ryzího češství je ve všech analyzovaných pamětech silně přítomna (vzpomeňme na stylizaci Krásnohorské během prázdnin v selské děvče), ovšem mladší autoři, přestože rodinnou vlasteneckou tradici hrdě akcentují, projevují jisté odlišnosti. Jakožto mladší generace (narození po roce 1900) sice rodinný příběh zasazují do souvislosti s příběhem národa (u Helmutha-Braunera je tato tendence obzvlášť patrná), avšak zdá se, že pro ně již nemá tutéž nadosobní důležitost jako pro předešlé generace autorů, které se národního hnutí přímo účastnily.¹⁰⁸¹ Z výše uvedeného lze usuzovat, že rodinná tradice češství, zahrnující silný vztah

¹⁰⁷⁹ Elišce Krásnohorské silně utkvělo v paměti stěhování, když jí bylo šest let (asi rok 1853) a obávala se nového bytu, vzpomínala na volnost a prostory starého otcova domu, ale píše, že hned v prvních chvílích v novém bytě věděla, že je to domov. „(...) můj domov nový, v tom mamínčině domečku, kde jsem se jako mudrlantka pozvolna učila mysliti a citům svým i jiných rozuměti. Ba, ještě dnes ve svých šedinách přisvědčuji tomu, co jsem tehda pocítila: že do toho domečku jsme my děti vešly jako do domova radosti a štěstí.“ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 68.

¹⁰⁸⁰ Eva Kozáková, přestože jiné vzpomínky přechází docela stručně, popisům prostoru a uspořádání bytů věnuje velkou pozornost (někdy celé strany, např. stěhování z bytu na Smíchově na Palackého nábřeží, kde rodina žije dodnes). KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 26–28. Popisuje i stěhování prarodičů z otcovy strany, Milady a Josefa Branžovských. KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*, s. 21.

¹⁰⁸¹ K podobnému závěru dochází také KOUHOUTOVÁ, Jitka. Rodinná paměť a identita české intelektuální elity.

k domovu, vznikla v rodinách aktivních buditelů a buditelek národa a zejména v generaci jejich dětí zaujímala výsostné postavení.

Na závěr může být konstatováno, že identita je přímo a recipročně propojená s místem. Na jedné straně je místo součástí toho, jak se obrazy a reprezentace stávají významnými pro naši identitu, na druhé vidíme, jak je identita součástí toho, jak je prostor sociálně transformován v místo. K ucelenému pochopení vztahu lidské identity a místa je třeba i nadále postupovat interdisciplinárně. Mnozí kritici konceptu místní identity upozorňují, že je zaměřený příliš individualisticky, apoliticky a nerespektuje další kategorie identity nebo upozorňují, že už sama představa domova je utopická a idealistická.¹⁰⁸² Jiní podotýkají, že není dostatečně vyjasněna otázka, co vlastně místní identita je a zda ji nelze nahradit termíny jako identifikace s místem, spojení s místem či přináležitost k místu a podobně. Stejnou otázku ovšem kladou mnozí vědci i v souvislosti s identitou obecně; jak shrnuje Åshild Lappegardová Haugeová z Univerzity v Trondheimu, identita může být stejně dobře životním stylem, charakterem, osobností nebo zařazením ve společnosti.¹⁰⁸³ V případě sledovaných pamětí 19. století se vazba na místo prokazatelně projevovala, byla identifikačním prostředkem, umožňovala ožívování vzpomínek a jejich interpretaci, připomínala události, konkrétní osoby ale také nápady a pocity spojené s fyzickým uspořádáním prostoru. Důležitým hlediskem i v případě tohoto fenoménu byla rituálnost, kterou okolní prostory umožňovaly, a která je nedílnou součástí rodinné paměti.

6.2. Pohled zevnitř – rodinné příběhy a vyprávění

Interpretací rodinných pamětí nechápeme jen analýzu příběhů z minulosti rodiny, ale rovněž sledujeme skutečnosti vypovídající o jejím fungování a preferencích do budoucna. Jak jsme uvedli v kapitolách výše, v rodinné paměti 19. století převažovaly hodnoty, které se předávaly po celé sledované období. V této kapitole sledujeme, *jak* se tyto hodnoty v rodinné paměti předávaly a získávaly svou pozici až do chvíle, kdy je pamětník zaznamenal. I osobnost autora pamětí je pro nás důležitá a vlastní identifikace individua s rodinnou pamětí a jeho cíle podle nás hrají významnou roli v jeho recepci a prezentaci rodinné minulosti. Ukázalo se, že rodinná

¹⁰⁸² Například Gibasova kritika Rykwertova (fenomenologického) pojetí domova. GIBAS, Petr, Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova, Sociologický časopis 2017, 53 (2), s. 244, 249, 252.

¹⁰⁸³ LAPPEGARD HAUGE, Åshild. Identity and Place, Architectural Science Review, 2007, 1, s. 1–2. Závěr kapitoly 6.1.6. vychází z již uveřejněné studie: KUBÁTOVÁ, Barbora. Prostory vzpomínání v memoárech české měšťanské inteligence druhé poloviny 19. století. In: KUDLÁČ, A. K. K., ed. *Cestami Mnemosyné. Paměť a identita v moderních českých dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2021.

minulost není vždy veskrze kladně přijímaným dědictvím, ale je také skutečností, se kterou je nutné se neustále vyrovnávat jak na úrovni kolektivu, tak na úrovni jednotlivce. Analýza stanoviska a pozice autora paměti, úroveň jeho subjektivnosti a znalosti a schopnosti dostát užívanému formátu a určení významů, které jeho text dává uváděným událostem, uzavírají analýzu rodinných pamětí.¹⁰⁸⁴

6.2.1. Rodinné vyprávění jako obsah i katalyzátor rodinné paměti

Podkapitola „Rodinné vyprávění“ se zabývá tradicemi sdílení rodinné paměti (hlavně vyprávění), které jsou nedílnou součástí rodinné paměti 19. století, podléhající částečně také užívanému formátu.¹⁰⁸⁵ Ve vybraných memoárech jsme sledovali zejména tradici přenosu (odpovídající Muxelové funkci rodinné paměti představené v kapitole 2.2.1.)¹⁰⁸⁶ a zaznamenávání rodinné minulosti, ať už předávané verbálně, nebo v psané podobě – takové, která odpovídá *sociální formě vědomosti* Raphaela Samuela.¹⁰⁸⁷ Pamětníci často vzpomínají přímo na momenty, kdy se rodinná paměť kolektivně sdílela a potvrzovala; na čas strávený s rodinou přímo vyprávěním a také na pravidelné (rituální) opakování těchto vyprávění při různých příležitostech. Vycházíme zde ze stanoveného konceptu funkce rodinné paměti uvedeného v teoretické části této práce, z rituální paměti. Ta je způsobem přenosu, který je nejvíce emocionální a expresivní. Ze sledovaných pamětí také plyne, že citově zabarvené vzpomínky se v rodinné paměti udržují nejsilněji. Z výsledků výzkumu, které uvádějí autorky Radmila Švaříčková-Slabáková a Irena Sobotková v části publikace *I rodina má svou paměť* na základě mezigeneračních vyprávění zejména druhé poloviny 20. století, vyplývá, že v rodinách se pamatují více ty příběhy, které nesou emocionální náboj, podle jejich šetření spíše záporný než kladný.¹⁰⁸⁸ Naše šetření potvrdilo, že vzpomínky s emocionálním zabarvením se v rodinné

¹⁰⁸⁴ Viz. stanovená metodologie v kapitole 3.3. *Paměti a jejich výzkum* dle CIENSKI, Andrzej. Kryteria oceny prozy pamiętnikarskiej, s. 17–36.

¹⁰⁸⁵ Rodinné paměti se řídily vlastními formálními a obsahovými pravidly, ale zároveň podléhaly vnějším společenským, kulturně-literárním vlivům. Síla publikovaného rodinného vyprávění vzrůstajícího se od posledních desetiletí 19. století neovlivnila jen samotnou touhu dalších amatérských autorů, ale vedla také k využití tohoto formátu v krásné literatuře. Konkrétně „rodinná kronika“ byla velice oblíbeným konceptem vyprávění (nejen u nás). V zahraničí i svými originálními názvy odkazujícími ke „kronice“: v Nizozemsku (TIMMERMANS, Felix. *Rodinná kronika = De Kroniek van hetgezinhernat*. Praha: Rudolf Škeřík, 1943.), Rusku (AKSAKOV, Sergej Timofejevič. *Rodinná kronika Aksakova I, II.*), Rumunsku (DUMITRIU Petru. *Rodinná kronika*. Praha: Naše vojsko, 1959.), USA (CHEEVER, John. *Rodinná kronika Wapshotových*. Praha: Mladá fronta, 1967.).

¹⁰⁸⁶ MUXELOVÁ, Anne. *The Functions of Familial Memory and Processes of Identity*, s. 21–32.

¹⁰⁸⁷ SAMUEL, Raphael. *Theatres of Memory: Past and present in contemporary culture*. London: Verso, 1994.

¹⁰⁸⁸ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné mezigenerační příběhy, s. 74.

paměti uchytily zvláště silně. Ve věci *náboje* je poněkud složité je kvalifikovat, ale nedomníváme se, že by negativní emoce převažovaly. Rozdíl je ovšem v časovém odstupu při sepisování pamětí, a zvláště v principu a formě vyprávění. Sepsané *promyšlené* vzpomínky umožňují stabilnější a emočně vyrovnanější výsledek, na rozdíl od těch, které se získávají rozhovorem. Nezpochybnitelným faktem je také to, že zkoumané paměti sepsali autoři ve stáří a jejich mentální rozpoložení může být poněkud smířlivější. V některých případech může hrát roli i fakt, že negativní „*příliš bolestné*“ vzpomínky pamětníci ani nechtěli sepsat.¹⁰⁸⁹

Vzpomínky mají pro rodinu téměř posvátný význam a neustálým oživováním se přenášejí na další generace. Jak uvádí Muxelová v knize *Peripheral Memories: Public and Private Forms of Experiencing and Narrating the Past*, rituální paměť je mobilizována, aby byla rodina soudržnější, a doslova jí dala *duši* – udržovala její identitu. Rituální paměť je jakýsi druh folklóru vznikající zejména během zvláštních příležitostí.¹⁰⁹⁰ K těmto příležitostem, ve kterých byla rodinná paměť v případě 19. století uváděna do pohybu, nejčastěji patřilo stolování, návštěvy, večerní vyprávění, procházky, později také dovolené. Tato vyprávění se pak nejčastěji odehrávají v narativním módu „*my*“. Vzpomeňme například na předky Karolíny Světlé: autorčin dědeček Eustach Rott se rozhodl o nedělích pořádat rodinné schůzky, kde se vyprávělo i vášnivě debatovalo (končivaly často fyzickou dohrou). Přes všechny rozdílné názory v rámci rodu, ale Světlá zdůrazňuje, že se rodinné spory nevynášely na veřejnost – šlo o rodinnou čest. „*Celé toto pokrevenství stálo proti světu jako jeden muž. Dotknul-li se kdo kteréhokoli článku, vždy to zatřásl celým řetězem; jeden za všickni a všickni za jednoho; nikdy nedovolili, by se někdo cizí mezi ně pletl, vždy si urovnali své záležitosti sami.*“¹⁰⁹¹ Velice podobná vzpomínka doprovází mlynářský rod Riegrů, kteří si považovali rodinné cti a hrdosti. „*Toho v naší rodině nikdy nebejvalo,*“ prohlašovalo se, pokud se někdo z rodiny údajně dopustil nějaké špatnosti.¹⁰⁹²

Přestože je rodinná paměť zakotvená v široké škále předávaných činností, je značně selektivní a závislá na vyjednávání v průběhu rodinných rozhovorů. Podle Bradda Shoreho jsou během těchto rozhovorů přiváděny k životu dva druhy „*času*“ – čas historický a čas rituální.

¹⁰⁸⁹ Renata Tyršová v roce 1905 v Osvětě napsala, že Čechům chybí vzpomínky zejména na svět výtvarných umělců. Za příklad dává Amalii Mánesovou a její neschopnost sepsat paměti (byť si to přála), protože její vzpomínky jsou plné „*bolestných zklamání*“, jak svěřila Marii Červinkové-Riegrové. Tyršová sepsala článek u příležitosti úmrtí českého malíře Antonína Lhoty (1812–1905). TYRŠOVÁ, Renata. Antonín Lhota. *Osvěta*. 1905, roč. 35, č. 11, s. 957–962.

¹⁰⁹⁰ MUXELOVÁ, Anne. *The Functions of Familial Memory and Processes of Identity*, s. 29.

¹⁰⁹¹ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*, s. 79.

¹⁰⁹² ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka*, s. 26.

V prvním jmenovaném se odehrávají jedinečné vzpomínky nabité emocemi, jako narození, úmrtí, sňatky – jsou to orientační body rodinné paměti (v menší míře tomuto účelu mohou sloužit i velké historické události). Druhý typ vzpomínek se odehrává v narativním módu „*za našich časů*“ či „*když jsem byla dítě*“ a netýká se tolik konkrétních událostí jako spíše obecných opakujících se zvyklostí.¹⁰⁹³ Ve sledovaných vyprávěních se tyto druhy vzpomínek prolínají, ale nejsou vždy v rovnováze. Domníváme se, že důvodem je nejčastěji samotná osobnost autora pamětí, případně jeho motivace.¹⁰⁹⁴

Ústní tradice předávání rodinné minulosti je pochopitelně přítomná u všech sledovaných rodin a je také nezbytnou intencionální složkou i nevědomým základem všech písemně zaznamenaných vyprávění. Pamětníci přímo vzpomínají na chvíle, které strávili s předkem (nejčastěji babičkou a dědečkem) vyprávěním o rodinné minulosti.¹⁰⁹⁵ Jak napsala Růžena Pokorná-Purkyňová: „*Snad se zdají mnohé epizodky z našeho tehdejšího života malichernými; nám byly od dětství nevyčerpatelným zdrojem vyprávění a naslouchání.*“¹⁰⁹⁶ Jak jsme uvedli, rodinné historky se nově komunikovaly a v paměti ukotvovaly během různých příležitostí. Vysvětlovala se minulost nejen mezi dospělými, kteří už ji *znali*, ale také se nově informace přenášely na děti. Podle Halbwachse pak byly i děti schopné vyprávět o minulosti, kterou samy nezažily, ale rodiče jim ji zprostředkovali.¹⁰⁹⁷ Nejčastěji se tak dělo ve volnějších chvílích. Na venkově se večerní vyprávění pojilo s drháním peří, tkaním či pletením.¹⁰⁹⁸ V případech pamětí

¹⁰⁹³ SHORE, Bradd. *Making Time for Family: Schemas for Long-Term Family Memory*, s. 95–97.

¹⁰⁹⁴ Univerzálně platné zobecnění je v tomto případě těžké, nelze tyto dva druhy paměti rozdělit mezi město a venkov, ani mezi autory a autorky. Lepší možnosti nenabízí ani různá období sledovaného století.

¹⁰⁹⁵ Marii Červinkové-Riegrové bylo čtrnáct let, když její babička Terezie zemřela, tudíž si na setkání s babičkou pamatovala docela dobře: „*Vnoučata svá ráda vidala kolem sebe a my jako děti mnoho času strávily v babiččině pokoji. A když jsem s ruční prací poblíž její postele sedávala, tu babička často se rozhovořila o starých časech, o svém mládí, o tom, jak za ní přišel pan mlynář ze Semil, a dále vyprávěla o hlučném životě ve mlýně, o radostech a trampotách svého pracovitého života. Jak vroucně toho lituji, že nedovedla jsem bedlivější pozorností zralejšího věku zachytit věrně a doslovně ve své paměti vypravování babiččino, že plaché myslí dětské ušlo a z ní se vytratilo tak mnohé z jejích slov, těch zlatých, prostých a pravdivých slov dobré babičky.*“ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*, s. 4.

¹⁰⁹⁶ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 210.

¹⁰⁹⁷ HALBWACHS, Maurice. *La mémoire collective et le temps*, s. 23.

¹⁰⁹⁸ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové.*; LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí.*; BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu.*; JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky.*; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Strážce nad Bečvou.*

rodin z města jsou to spíše příležitosti „černé hodinky“¹⁰⁹⁹, stolování¹¹⁰⁰ či procházek¹¹⁰¹. Zdá se, že rodiče Emmy Jarošové vyprávěli dětem dokonce několikrát týdně. Maminka říkala: „*Mně je zvláštním potěšením vyprávět vám běh mého života s tátou a s vámi, hodnými dětmi. Hovořím celou svou duší k vašim duším.*“¹¹⁰² V rodině Jana Gebauera se tradování historek z mládí a rodinné osudy předků udržovaly během večerních vyprávění a „besed“, přičemž tyto historky sloužily k poučení dětí i maminky. Marie Gebauerová vzpomíná, že otec vyprávěl o všech možných tématech a cílem bylo posluchače přivést k obecnému rozhledu a poučení z minulosti: „...*hovořilo (se) o úrodě a cenách hospodářských plodin, o poměrech ve mlýně, o zdaru dobytka, o tom, co vyneslo v zimě tkalcovské řemeslo, jak vzkvétají neb upadají živnosti sousedů a jak je všechno příčinou tady dobrý a rozumný hospodář, tam zase nedbalá žena, onde příčinlivé neb nezdárné děti a jinde neštěstí nebo nepřízeň osudu.*“¹¹⁰³ Taková vzpomínka Marie Gebauerové neslouží jen jako připomínka otcových vyprávění, ale má také poukazovat na to, že tato vyprávění se vedla na úrovni, s cílem praktického přínosu (poučení dětí na příkladech ze života) i o vážných tématech.¹¹⁰⁴ Například Eduard Grégr píše, že rodinné soužití několika generací, které pak pomohlo udržet rodinu pohromadě po celá léta, udržovalo právě společné stolování. Ke stolu byla zvána rodina i její přátelé známí či nápadníci. A podle Grégra to mělo jeden důsledek: „*Mezi mnohými bratřenci a sestřenicemi vznikala v této rušné a zábavné době přátelství, která pak trvala celý život. Rodina držela pohromadě.*“¹¹⁰⁵ Na rodinném tradovaném vyprávění je založená kronika Josefa Koblížka. Příběhy jsou evidentně nerevidované a zaznamenané tak, jak se v rodině předávaly. Základním zvláštním projevem těchto příběhů je to, že ačkoli jsou jakkoli zdánlivě bezvýznamné a *obyčejné* jejich přenos i přes celé století má pro rodinu silný význam jako pouto s minulostí – a právě ta obyčejnost a to, že i předci měli své všední životy, je pojícím prvkem pro rodinu mnohem bližším.

¹⁰⁹⁹ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886).*

¹¹⁰⁰ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí.*; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce.*; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým.*; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny.*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“.*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“.*

¹¹⁰¹ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty.*; LUŽICKÁ, Věnelava. *Z mých pamětí.*; KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí.*; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce.*; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886).*; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým.*; REGÁLOVÁ, Josefina. *Rodinná kronika.*

¹¹⁰² JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 77.

¹¹⁰³ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 92–93.

¹¹⁰⁴ Jan Gebauer měl v plánu sepsat svoje vzpomínky, ale stihl jen část, jeho práci přerušila smrt v roce 1907. Z jeho vzpomínek dcera Marie často vychází. Uveřejnila je, jak bylo již výše řečeno, ve Filologických listech. GEBAUEROVÁ, Marie. *Vzpomínky ze života Jana Gebauera.*

¹¹⁰⁵ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 60. Taková vzpomínka rovněž odkazuje na skutečnost, že přátelství z této rušné doby přerůstala v něco víc. Zdislav Grégr si v roce 1899 vzal vlastní sestřenicí Boženu (roz. Horlivou).

Zvláštním případem jsou *rodové paměti* Vladimíra Hellmutha-Braunera. Nelze hovořit o tom, že by někdo systematicky zapsal historii rodu před ním¹¹⁰⁶, ale z jeho vyprávění je patrné a na mnoha místech to i sám přiznává, že v rodině se rodová minulost velmi skloňovala a mladší generace byla důkladně obeznána se členy rodiny v průběhu času i s rodinnými přáteli a aktivitami rodiny na poli národní historie; k tomu všemu se pojily mnohé zábavné a zajímavé historky. Typicky tomuto rodinnému narativu odpovídají situace, kdy se v pamětech vystupující malý Vladimír ptá babičky, dědečka, prarodiny či prastrýce na historii rodiny a oni mu odpovídají vyprávěním o české historii. Mladý Vladimír dostával poučení o rodinné minulosti patrně denně a tyto rozhovory byly doprovázeny i konkrétními ukázkami novinových výstřížků či poučeními o politickém systému tehdejší doby. V těchto vyprávěních obvykle Hellmuth-Brauner cituje přímo pra/dědu či pra/babičku. „*Dovedeš si vůbec představit, jak to v Čechách vypadalo, když jsem byl mlád?*“¹¹⁰⁷, ptá se například Vladimír Brauner vnuka¹¹⁰⁷, jinde vkládá Hellmuth-Brauner vysvětlení, že *tak to slýchával vždy doma*¹¹⁰⁸ či *slýšel jsem z rodinné tradice*¹¹⁰⁹ nebo „*slýšel jsem tu větu v rodině několikrát*“¹¹¹⁰ apod. Čtenář si může snadno domyslet, že dětství a dospívání Vladimíra Hellmutha-Braunera bylo do jisté míry velice šťastné a nepoznal trápení jiných svých vrstevníků. Na druhou stranu neustálé střetávání s působivou rodinnou minulostí a až úzkostná tendence tuto minulost zachovat musela mladou mysl značně stresovat. Vladimír Hellmuth-Brauner k tomu koneckonců přiznává, že *mu v mládí už ty rodinné památky lezly krkem*. „*Všechno byla památka, i záchod, poněvadž si tam chodili ulehčovat všichni čeští prominenti, když byli u nás, včetně Palackého*.“¹¹¹¹

Vyprávění a příběhy transformují rodinnou paměť do stálých schémat sdílené paměti. Zásadní roli má z tohoto hlediska také *čas* – nejprve jeho potřeba při recepci rodinné paměti (úsek dne, kdy se mohla alespoň část rodiny sejít a volně vyprávět) a nakonec pro sepsání (rodinných) pamětí. Ukázali jsme si, že rodinné vyprávění je nedílnou součástí rodinného života, jejích sebeidentifikačních potřeb. V některých rodinách existovala rovněž i tradice sepisovaných, dokonce vydaných pamětí, a i takové vzory a předlohy mohly ovlivňovat nejen samotná vyprávění, ale přímo je iniciovat či vyžadovat reakce. Pod písemné reflexe minulosti, nahlédnuto obšírněji, můžeme zařadit i různé osobní zápisy, deníky, jejichž tradice byla

¹¹⁰⁶ Zdenka Braunerová se údajně chystala paměti sepsat, ale nestihla to před svou smrtí (1923).

¹¹⁰⁷ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 18.

¹¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 37.

¹¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 42.

¹¹¹⁰ *Ibid.*, s. 75.

¹¹¹¹ *Ibid.*, s. 87.

především v prostředí středních vrstev (konkrétněji městské inteligence) značná.¹¹¹² Svou roli hraje v tomto případě i zmíněný časový prostor a duševní potřeby jedince. Na těchto zápisních se pamětníci mohli rovněž procvičovat před vlastním sepsáním pamětí. Co se týče vlastních memoárů, v 19. století se tento žánr rozmáhá mezi širším okruhem tvůrců. Podíváme-li se hned na první pamětnici Antonii Kavalírovou, její zeť Josef Václav Frič sepsal zvláště obsáhlé paměti.¹¹¹³ Vzpomínky Karolíny Světlé doplňují i ty její sestry Sofie Podlipské¹¹¹⁴. V rodině Riegrů byla tradice sepisování pamětí také velice živá, Marie Červinková-Riegrová sepsala nejen vzpomínky na vlastní matku, ale také na babičku z otcovy strany.¹¹¹⁵ František Ladislav Rieger byl také autorem pamětí, stejně jako jeho syn Bohuslav či manžel jeho dcery Václav Červinka.¹¹¹⁶ Paměti sepsal také lodní mistr František Fügner narozený v roce 1716, strýc Renaty Tyršové.¹¹¹⁷ Růžena Pokorná-Purkyňová měla možnost nahlédnout do vzpomínek na mládí svého dědečka.¹¹¹⁸ Jan Gebauer chtěl také sepsat své paměti na žádost dětí i z vlastního přesvědčení, ale dílo nedokončil; část věnující se jeho mládí po dobu gymnaziálních studií v Jičíně vydala rodina v roce 1938 v omezeném počtu 200 výtisků.¹¹¹⁹ Bratr Marie Gebauerové

¹¹¹² Potřeba zaznamenávat život, cesty, finance, stravování v denících. Srov. SECKÁ, Milena. Deníky Ferdinanda Fingerhuta. In: *Krajiny prostřených i prázdných stolů. II., Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017.; LENDEROVÁ, Milena. *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782-1936.*; LENDEROVÁ, Milena. Peněžní deníky „druhého pohlaví“ ve druhé polovině „dlouhého“ 19. století. *Theatrum historiae*. 2010, č. 6.; LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má... ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008.

¹¹¹³ První svazek vyšel v roce 1885, takže dvacet let poté, co paměti dokončila Kavalírová. Frič v úvodu ke svým motivům napsal: „*Chápu se však nyní také z té příčiny péra, že s lítostí pozoruji, jak z hloučku těch, s nimiž v prvním horování své mladosti účastnil jsem se pro vždy, památného, z jádra samého lidu vyšlého, politického hnutí, v němž, pokud vím, šlo především o věc, pro niž se skoro každý, málo sebe jsa pamětliv, rád obětoval, ztrácí se postupem roků jeden po druhém. I nastává povinnost, aby někdo vydal za ně poctivé svědectví, ježto by jinak upřímné jejich snahy propadly zapomenutí, a co hůře, rouhavým pomluvám nepřiznivých, zaujatých a k tomu nevědomých posuzovatelův. A jest již v skutku nejvyšší čas, aby zachována, ozářena i obráněna byla bezelstně nadšených a ryzích těch povah alespoň potomstvu milá i nezkalená památka!*“ FRIČ, Josef Václav. *Paměti Josefa Václ. Friče*, s. [4].

¹¹¹⁴ PODLIPSKÁ, Sofie. *Povídka o mně*.

¹¹¹⁵ Sama byla také ještě autorkou rozsáhlých zápisníků, které byly již rovněž vydány. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Zápisky I.–III*. Praha: Scriptorium, 2009, 2013, 2022. V Osvětě vyšly také její vzpomínky na otce. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. Vzpomínky z mladých let dra Františka Lad. Riegra. *Osvěta*. 1903, roč. 33, č. 6–9. K dispozici jsou také vydané dopisy jejího dědečka F. Palackého dceři Marii a zeti Riegrovi. *Františka Palackého rodinné listy dceři Marii a zeti F. L. Riegrovi*. Praha: K. Stloukal, 1930.

¹¹¹⁶ RIEGER, František Ladislav. *Život a dílo. I. Paměti*. Praha: J. Gruber, 1922.; RIEGER, Bohuslav. *Drobné spisy Bohuše svob. pána Riegra*. Praha: K. Kadlec, 1915, kap. Z vlastních pamětí Fr. Lad. Riegra. I. Pobyt za hranicemi v l. 1849 a 1850.; ČERVINKA, Václav. Vzpomínky na dr F. L. Riegra. *Osvěta*. 1905, roč. 35, č. 1, 2, 10.

¹¹¹⁷ Z jeho vzpomínek čerpala Tyršová hlavně v úvodních pasážích svých pamětí.

¹¹¹⁸ PURKYŇĚ, Jan Evangelista. *Vzpomínky Jana Ev. Purkyňe na vlastní mládí v Libochovicích prožité*. V Libochovicích: Nákladem D. Mayera, 1887.

¹¹¹⁹ GEBAUER, Jan. *Vzpomínky ze života Jana Gebauera 1838-1938 : [na věčnou památku stých narozenin Jana Gebauera vydala jeho rodina ; barevné dřevoryty Karla Vika]*. Praha: s.n., 1938.

byl také literárně aktivním, vedl si deník¹¹²⁰ a navzdory úmrtí ve velmi mladém věku sepsal paměti¹¹²¹. Memoárovou smršť v rodině Vrchlických jsme již představovali¹¹²², sám Vrchlický byl také autorem několika vzpomínkových textů a vlastních memoárů.¹¹²³ Eduard Grégr (dědeček jmenovce, autora paměti) paměti přímo nese-psal, ale vedl si deník.¹¹²⁴ Jeho praprapravnuk Vladimír Grégr se účastnil výpovědi v projektu Paměti národa.¹¹²⁵

Zachycení a zakonzervování vzpomínek předků bylo pro rodiny velice důležité, a kromě verbálně komunikované rodinné paměti, docházelo i k zapisování vzpomínek mnohdy přímo na popud mladší generace. Antonie Kavalírová sepisovala své paměti přímo na žádost dětí, Věnceslava Lužická sepsala vzpomínky pro děti a vnoučata. Na těchto vyprávěních je také zřejmé, že se vypravěčky obrací cíleně na své potomky a vysvětlují minulé zvyklosti i odlišnosti. Tato prohlášení pak rezonují vděčností ale i jakousi frustrací, která je patrná zejména u Lužické a mohli bychom je zařadit pod Shoreho rituální čas: „*Děti dnešní doby toho by asi nepochopily!*“¹¹²⁶ nebo „*Nynější dívky, kterým otevřeny jsou brány všech škol, nedovedou toho dobrodiní ani plně oceniti a uvědomiti si, jaké štěstí jim doba naše takměř hodila do klína. Co bych za to byla dala, kdybych tehdy byla mohla studovati dále!*“¹¹²⁷ Tento typ adresování paměti (obvykle se zvláštním zřetelem k vybavení tehdejších domácností) představuje

¹¹²⁰ Deník vesměs intimního charakteru vydal Martin Kučera. GEBAUER, Jan. *Deník dekadentního intelektuála*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2016.

¹¹²¹ Jan Gebauer ml. zemřel v roce 1908 ve svých 24 letech na tyfus. Paměti zůstávají v rukopise. LA PNP. *Gebauer Jan ml.* Osobní fond v rozsahu 1 kartonu, 1904–1907. inv. č. 527. Historik věnoval své paměti Kláře Heyrovské-Hofbauerové, sestře Jaroslava Heyrovského. Ta ho také zahrnuje ve svých pamětech. HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, Klára. *Mezi vědci a umělci*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1947, s. 276–277. Nepublikovaná část vzpomínek je v této poznámce zmíněném LA PNP ve fondu Jana Gebauera ml. „*Bylo to začátkem ledna...*“ Vzpomínky na Jana Gebauera ml., nepojaté do knihy *Mezi vědci a umělci, strojop. s rkp. poznámkami*, 6 ll, 4. Více in: ZHRADNÍKOVÁ, Marta. *Jan Gebauer ml. Soupis osobního fondu. Edice inventářů č. 527*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1996.

¹¹²² Vedle vzpomínek jeho dcery, jsou to vzpomínky bratra Bedřicha Frídy, švagrové Boženy Frídové a synovce Vladimíra Frídy (stati tohoto významného badatele v básnickově pozůstalosti vycházejí částečně ze vzpomínek otce Bedřicha Frídy). FRÍDA, Bedřich. *Paměti.*; FRÍDOVÁ, Božena. *Moje paměti.*; FRÍDA, Bedřich. *Mladá léta Jaroslava Vrchlického v zrcadle dopisů, jež psal svému strýci a bratrovi.*; FRÍDA, Vladimír. *Krásná léta Jaroslava Vrchlického*. Přísně vzato by bylo také možné propojit Vrchlické a Frídovi s rodinou Kavalírovou. Antonie Kavalírová byla babičkou Boženy Frídové (roz. Veselé).

¹¹²³ Memoáry jsou uloženy v LA PNP. *Jaroslav Vrchlický*. Osobní fond v rozsahu 101 kartonů, 1865–1943, inv. č. 301. Rukopisy vlastní. Mé paměti, materiál a poznámky k pamětem. Rkp., opis, tisk, 98 ll. KRULICHOVÁ, Marie. *Jaroslav Vrchlický. Soupis osobního fondu. Edice inventářů č. 301*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1976.

¹¹²⁴ Deníky politika Eduarda Grégra zachycují období 1867–1896, archivu je během druhé světové války daroval Zdeněk Tobolka, vydavatel deníků z osobního fondu: LA PNP. *Eduard Grégr*. Osobní fond v rozsahu 30 kartonů, 1862–1908. Rukopisy vlastní. Denník od roku 1867–1896. Rkp., 90 ll. Vydané deníky: GRÉGR, Eduard. *Denník. ZDENĚK TOBOLKA, ed.* Praha: Český čtenář, 1908.

¹¹²⁵ GRÉGR, Vladimír. Tradice rodiny se musí zachovávat. In: *Paměť národa* [online]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/gregr-vladimir-1933>

¹¹²⁶ Lužická ke slavnostem božího těla. LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých paměti*, s. 23.

¹¹²⁷ *Ibid.*, s. 139.

Kozáková, zde například při popisu bytu počátku 20. století: „*K tomu technická poznámka. Okna tehdy byla otvírací ven a otevřená křídla se proti větru upevňovala háčky, aby byla otevřena asi na 120 stupňů.*“¹¹²⁸ Jinde k výlevce na pavlači: „*Pro jistotu ji popíšu, protože to bylo dost charakteristické vybavení domácnosti.*“¹¹²⁹ Vypráví také o návštěvě banky a stříhání kupónů či o přívodu vody: „*Tekoucí (studená) voda byla, kromě koupelny, jedině v kuchyni ve staromódním prameníku s výlevkou, jakou vidáme ještě ve filmech na pavlačích. Pro jistotu ji popíšu, protože to bylo dost charakteristické vybavení domácnosti.*“¹¹³⁰ V rodinných pamětech je počítáno s budoucím čtenářem, který nemusí tak snadno chápat dobové reálie a autor mnohdy svoje vzpomínky vysvětluje a objasňuje tak, aby je pochopil i o generace mladší potomek. Tak například Jan Dobeš objasňuje, proč chodil do školy tak krátce a že školní výuka v roce 1840 se velice lišila od roku 1870.¹¹³¹ Podobně s paměťmi pracují i pozdější autoři. Marie Gebauerová využívá strategie vyprávění, kdy se babičky ptá, jak to vypadalo za časů její maminky a na základě toho popisuje rozdíly (ale i shody, se kterými se ráda identifikovala už jako malá dívka). Prakticky celé paměti Emmy Jarošové jsou přirozeně adresované příštím generacím a vedle pobavení mají i výchovnou a vzdělávací funkci pro rodinu i kolektiv budoucích čtenářů. Historiky z dětství a mládí jsou nejen zábavnou složkou vyprávění, ale také plní funkci ponaučení. Jarošová (potažmo její rodiče) velice dbali na empirické poznání a využití předešlé zkušenosti bylo jejich hlavní výchovnou metodou i získáním znalostí¹¹³²: „*Nu tak, děti, stačí vám to? Chtěl jsem hlavně ukázat rozdíl mého a mamincina dětství, abyste si vzali ponaučení, k jakým koncům vede nešetrnost a nehospodárnost.*“¹¹³³

V pamětech také zaznívají hlasy, že po rodinné minulosti měli více pátrat a využívat vědomosti předchozích generací. Ve svých vlastních pamětech pak nabádají, aby na to další generace nezapomínaly a vedly se svou rodinou tento typ rozhovorů.¹¹³⁴ Eva Kozáková lituje,

¹¹²⁸ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 15.

¹¹²⁹ *Ibid.*, s. 27.

¹¹³⁰ *Ibid.*

¹¹³¹ DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*, s. 49.

¹¹³² Viz. zejména kapitoly *Zkušenost – moudrý rádce, O loktuši a božím zázraku*. Všechny kapitoly v sobě vždy ukrývají nějaké poselství, ze kterého se měly děti poučit. Nejenže prakticky víme, že nejprve tyto paměti vycházely časopisecky, ale i z celého jejich vyznění je zřejmé, že autorka nespouštěla ze zřetele budoucího čtenáře, tj. dbá na čtivost textu, na jeho zábavnou i poučnou stránku i na to, aby jednotlivé oddíly navazovaly a neztrácely se v příběhu rodiny, a naopak, aby se historie rodiny neztrácela v množství popsaných lidových tradic a obyčejů. Rovněž je podstatné, že kapitoly vycházely nejprve ve Spojených státech amerických a podstatně cílily na předání starých zvyklostí a tradic.

¹¹³³ JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky*, s. 102. pozn. Gramatická chyba shody podmětu s přísudkem převzata z originálu.

¹¹³⁴ Např. DOBEŠ, Jan. *Kronika rodu*. Valašské Meziříčí: František Dobeš, 1941. ; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner*, s. 5. ; NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny*, s. 3–4.

že rodinnou historii nezaznamenávala dřív, obzvlášť ve chvílích, kdy nemá prameny a musí spoléhat jen na svou paměť. „*Je mi teď moc líto, že jsem to vyprávění poslouchala jen na půl ucha, a ještě to málo pouštěla druhým uchem ven. Tak mi uvízly jen ty výrazné události nebo situace, o kterých se mluvilo častěji – takže to vlastně byly zřejmě ty nejdůležitější.*“¹¹³⁵ Tímto prohlášením navíc Kozáková nepřímo poukazuje na základní předpoklad rodinné paměti. Nestačilo, že se nějaká pro rodinu významná událost *prostě* stala, ale zásadní je právě fakt, že se o ní v rodině často mluvilo a vyprávělo.

Impulsů k *oživování* a sepsání paměti bylo několik druhů a pamětníkova vlastní iniciativa v tom v 19. století většinou hrála malou roli. Vzhledem k dobové nechuti vůči sebevychvalování, jak jsme si ukázali, pamětníci obvykle k sepsání svých vzpomínek přistupovali až na základě impulsů z vlastní rodiny nebo zvenčí od přátel, veřejnosti či přímo vydavatelů. Na žádost vlastní rodiny sepsala paměti Antonie Kavalírová. O sepsání paměti *prosili* přátelé Růženy Pokorné-Purkyňové, protože *každé slovo z těch dob je vzácné.*¹¹³⁶ Vlastní autorskou iniciativou jsou rodinné paměti těch nejmladších autorů: Emma Jarošová (nar. 1911) sběr námětů prováděla systematicky od svého mládí. V její činnosti byl samozřejmě akt snahy o zachování rodinné paměti, ale šlo také o přiznanou a cílevědomou činnost ve vysněné spisovatelské dráze. Augustin Alois Neumann (nar. 1891) také paměti sepsal na základě svého nápadu, konkrétně u příležitosti životního výročí: „*Stoje na prahu Abrahamoviny a stříbrného jubilea kněžského, považuji za vhodné, abych jako trvalou upomínku na tyto dva památné dny odevzdal do rukou svých příbuzných a známých knížku, v níž by bylo shrnuto vše, co o naší rodině víme.*“¹¹³⁷ Rovněž další vzpomínky, které vznikly v druhé polovině 20. století, Vladimíra Hellmutha-Braunera (nar. 1910), jsou vlastním nápadem autora. Ovšem jsou specifické tím, že sice byly sepsány, ale k vydání došlo o desítky let později a vlastní rodina se toho neúčastnila. Na tomto výčtu je zřetelné, že vlastní popud k sepsání paměti, který by vycházel přímo od autora (nebo to alespoň autoři přiznali) sledujeme až od 20. století, zejména jeho druhé poloviny. Do té doby mají autoři tendenci svůj podíl na iniciování zlehčovat a argumentovat tím, že sepsání rodinných pamětí nepochází z jejich hlavy. Z hlediska narativního módu, který v případě Muxelové funkce *oživování* individuální paměti spočívá v čase

¹¹³⁵ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*, s. 26.

¹¹³⁶ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 263.

¹¹³⁷ NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*, s. 3. „Abrahamoviny“ odkazují na padesáté narozeniny.

neukotveném subjektivním reflektování osobních prožitků, vidíme zřetelný posun od pozice vypravěče, který má tendenci se podceňovat¹¹³⁸ k vypravěči sebevědomému¹¹³⁹.

Svébytným příkladem jsou pak rodinné kroniky, které se v rodině dědily, a tradice jejich psaní podléhala čistě vnitřním potřebám rodiny. Psaní kroniky se předávalo většinou z otce na syna, ale výjimkou nebyly ani dcery (zejména pokud byli mužští autoři indisponovaní, tj. nemocní nebo na vojně, ve válce). Tak vznikaly rodinné kroniky Flesarů a Dobešů. Evidentně se členové rodiny velice snažili, aby minulost jejich klanu nebyla zapomenuta, zejména, aby následující generace věděly, odkud pocházejí a jaký odkaz jim jejich předkové předávají. Převzetí kroniky a své pocity z nového poslání zapsal hned v prvním zápisu Vojtěch Flesar. „*Musím si vše bedlivě a poctivě pročíst, abych věděl, jak se to píše, aby smysl to mé psaní nějaký mělo. Je to velice zajímavé, jak všechno oni si zapisovali.*“¹¹⁴⁰ Přežití rodinné tradice, to, aby zůstal zachován způsob života (názory, myšlenkový svět, vztah k ostatním lidem) pro ně mělo zásadní význam. Převzetí kroniky berou velice zodpovědně a cítí závazek předchozích generací. „*Nechci, aby došlo mojí vinou k zániku staré Kroniky. Ta je opatrována celá staletí v našich rodech. Přežila velké utrpení a všelijaké doby tuze zlé,*“¹¹⁴¹ napsala v začátcích své práce na kronice Františka Flesarová. Naopak její snacha naprosto necítila rodový závazek a sepisování pro ni bylo nepříjemnou povinností a kupříkladu si stěžuje, že nemá ani na koupi papíru a že *to psaní dělá* jen kvůli manželovi: „*To zapisování pro mě není důležité, to jen manžel hartusí, abych tak pokračovala.*“¹¹⁴² František Dobeš navazoval na nedokončený přepis rodinné kroniky svého otce Jana Dobeše. Ten ji dokončil pravděpodobně kolem roku 1882 a přál si ji přepsat do *zvláštní* knihy, ale kvůli stáří předal tento úkol synovi, který se rozhodl kroniku nejen přepsat¹¹⁴³, ale v roce 1941 také vydat. O otci zapsal: „*Ve svém stáří umínil sobě sestaviti s pomocí Boží ještě jakousi rodinnou kroniku bývalých majitelů fojtství ve Stříteži a obzvláště obšírně svůj vlastní Životopis pro památku svým potomkům. Sebral pak tyto rodinné památnosti*

¹¹³⁸ Např. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové.*

¹¹³⁹ Např. HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu.*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“.*

¹¹⁴⁰ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 434. Vojtěch Flesar převzal rodinnou kroniku v roce 1823. Do té doby kroniku příliš neznal, byl nevlastním bratrem předchozího autora, se kterým se často hádali, a předání kroniky bylo dokonce součástí usmíření v rodině.

¹¹⁴¹ *Ibid.*, s. 465.

¹¹⁴² *Ibid.*, s. 557.

¹¹⁴³ František Dobeš v úvodu kroniky ke svěřenému úkolu zapsal: „*Vyhovuji velmi rád přání tomuto, neboť jsem sám památností rodiny své milovníkem a pořídív tuto knihu u knihtiskaře Hoblíka v Pardubicích za 5 zl. 20 kr., vpisují do ní ve jménu Páně rukopis otcův, podotýkáje, že jsem částku o předcích sestavil dle jeho udání sám.*“ DOBEŠ, František. Úvod. In: *Kronika rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*. Valašské Meziříčí: František Dobeš, 1941, s. 13.

věrně a upřímně, částečně s mou pomocí, z matrik katolické fary v Rožnově, kde v starých dobách Strítež přifařen byl, pak z matrik evangelické fary ve Stríteži, dále z úředních starých pozemních knih ve Valašském Meziříčí a částečně v zemském archivu v Brně, konečně z vypravování hodnověrných starších lidí, a nejvíce ze své vlastní zkušenosti. ¹¹⁴⁴

Impulsy k vydání těchto pamětí a kronik pak v drtivé většině případů odpovídaly impulsům pro jejich sepsání, tj. paměti byly sepsané na objednávku. V menší míře se počítalo již během sepsání s jejich vydáním. S budoucím (veřejným) vydáním sepsaných rodinných pamětí nepočítala Antonie Kavalírová a Marie Nacházelová (jejich paměti vydali vnuci), pochopitelně také autoři částí kronik (z rodin Dobešů, Flesarů, Pohlů, Neumannů) a naše dva případy sondy: vzpomínky Evy Kozákové a Jaroslava Koblížka. S vědomím veřejného publikování počítalo 12 autorů, tudíž jsme pracovali s tím, že jejich vzpomínky mohou být nejvíce (auto)cenzurované a podléhající (auto)stylizaci. Jednalo se zejména o rodiny dobře známé – Rottovi, Kubátovi, Pechovi, Riegrovi, Randovi, Fügnerovi, Purkyňovi, Gebauerovi, Vrchličtí, Neumannovi, Grégrovi, Braunerovi¹¹⁴⁵. Nakonec v sedmi případech vyšla díla posmrtně.¹¹⁴⁶

Zdá se, že přání, aby další generace rodiny pokračovaly v sepisování kroniky (paměti rodiny), projevují hlavně autoři pamětí z méně movitých rodin a z venkova. V mnoha případech se také jedná o mnohaleté kroniky, které mají již několik autorů a jejich potomci kladou veliký důraz na zachování této tradice a nepřerušení autorské linie. Naopak měšťanské rodinné kroniky jsou obvykle výtvozem jednoho člověka, který se zpětně snažil zachytit minulost rodiny (velice často slavnou a pro národ *užitečnou*). Jinými slovy řečeno, hrdiny rodinných *buržoazních* pamětí jsou velcí mužové a ženy národa; rodiny vzdělané, společensky a politicky aktivní s velikými zásluhami na poli národní emancipace, jejichž prakticky všichni členové dosáhli úspěchu na poli zvoleného oboru. Motivací k sepsání těchto pamětí je pak nejen přání zachytit velkou rodinnou minulost, ale také zachovat paměť na oblíbené národní hrdiny. Rovněž poptávka po takovémto druhu vzpomínek, po příbězích každodenních i neobvyklých byla veliká. Zájem o soukromí českých velikánů byl nejen zábavným čtením pro masy, ale příběhy o odvaze, vzpouře proti monarchii i síle stát za svým názorem, podporovaly národní pospolitost a jednotu. Odpovídají tomu i období, kdy takovéto paměti vycházely. Můžeme zde

¹¹⁴⁴ Ibid.

¹¹⁴⁵ Vladimír Hellmuth-Brauner se vydání pamětí nedožil, vyšly z pozůstalosti, ale patrně se nedomníval, že by zůstaly v „šuplíku“.

¹¹⁴⁶ V drtivé většině případů z popudu rodiny: Antonie Kavalírová, Věnceslava Lužická, Jan Pohl, Josefína Regálová, Marie Nacházelová, Eduard Grégr. Výjimka je Vladimír Hellmuth-Brauner (vyd. Milena Lenderová).

hovořit o několika etapách, historických momentech, kdy byly vzpomínky vlasteneckých rodin žádané, žádoucí a v neposlední řadě aktuální. Největší boom vydávání pamětí, jak jsme ukázali v kapitole 5.3. *Autoři a jejich paměti v datech* zaznamenaly dva velké historické milníky v našich dějinách, a to první republika a druhá světová válka. Paměti, které vyšly ještě v 19. století, jsou v drtivé většině přímo vzpomínkové texty slavných mužů a žen, kteří obvykle dobře věděli, že o jejich memoáry bude velký zájem. Oproti tomu čtvrtá etapa vydávání zkoumaných rodinných vzpomínek, kterou časově situujeme od 90. let 20. století, čerpá ze vzpomínkových textů a rodinných kronik neznámých nebo jen regionálně uznávaných rodin. Tato rodinná tradice je oživena až několikátou generací, která se rozhodla vydáním vzpomínek vzdát hold svým předkům, a nesmíme zapomínat také na to, že vydání knihy (i vlastním nákladem) je v dnešní době také o poznání snadnější a dostupnější.

6.2.2. Vědomí subjektivity v rodinném vzpomínání

Během práce se zvoleným souborem pamětí jsme v závislosti na zvoleném metodologickém přístupu ke kulturnímu textu podle Cieňského, sledovali, do jaké míry jsou tyto vzpomínky subjektivní a zda (a jak) si autoři uvědomují, že paměť je *vrtkavá*, a ne vždy podává objektivní informace o minulých událostech. S tím souvisí také autorovo vlastní pojetí rodinné minulosti, (auto)stylizace vyprávění, subjektivizace a poplatnost potřebám rodiny a jednotlivce. Přestože se autoři pamětí různými způsoby pokoušejí o deklarování toho, že podávají „pravdivý obraz“, není pochyb o tom, že tento vzpomínkový žánr je velice subjektivní a jen stěží můžeme přistupovat k uvedeným informacím jako k pravdivým. Tato problematizace nejasné hranice mezi autorem a jeho subjektivitou se na mnoha místech rodinných pamětí projevovala jako zřetelně viditelná¹¹⁴⁷, jinde spíše (zdařile) skrytá¹¹⁴⁸. Navzdory tomu tato práce důsledně nesledovala mystifikace, vědomé či nevědomé faktografické nepřesnosti a omyly v pamětech.¹¹⁴⁹ Na rozsáhlém vzorku pramenů by to ani dost dobře nešlo. Navíc z hlediska sledovaných hodnot hrály faktické nedostatky pramenů jen malou roli. Větší výpovědní

¹¹⁴⁷ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu.*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“.*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“.*; VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým.*; FLESAR, Václav. *Kořeny věků.*; JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky.*; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny.*; NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika.*; REGÁLOVÁ, Josefina. *Rodinná kronika.*

¹¹⁴⁸ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky.*; NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny.*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová.*; POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací.*

¹¹⁴⁹ K (ne)možnostem výzkumu mystifikačních strategií v rodinných pamětech: KUBÁTOVÁ, Barbora. *Mystifikace jako aspekt rodinné sebeprezentační strategie.* In: JÍLKOVÁ, Marie, Marie MACKOVÁ a Eliška VALOVÁ, eds. *Jak se u nás podvádělo: za monarchie i za republiky.* Pardubice: Univerzita Pardubice, 2019.

hodnotu pro nás má, že autoři vyprávění ve většině případů deklarují (nebo doufají), že jejich vyprávění bude pravdivé, užitečné a poučné, nebo naopak že objektivita nejsou schopní. Objektivnost rodinného vyprávění je podle nás stěží obhajitelná, přestože se o to pisatelé paměti obvykle snaží. Co je ale zřejmé, že tento žánr je autentický, přijmeme-li předpoklad, že autentické znamená „věrohodné zachycení myšlení člověka“, i s tím související nebezpečí, že autorovo postavení v rámci společenského, politického a literárního života významně hodnocení díla ovlivňuje.¹¹⁵⁰

Tvůrci rodinných vzpomínek jsou si většinou plně vědomi nestálosti paměti a subjektivity žánru. Jak jsme si ukázali, v 19. století si autoři uvědomují proměnlivost paměti a za nejasné informace se svým potomkům, příbuzným a čtenářům omlouvají, ale prakticky nezpochybňují svou pravdu. S nástupem 20. století a rozšiřováním vzdělanosti a vědy tvůrci paměti navíc upozorňují na možnost rozcházejících se variant vzpomínek různých lidí; tj. na to, že není jen jedna varianta pravdy. Nedělitelnost pravdy Jana Ámose Komenského, to, že jen jeden názor z mnoha může být pravdivý, odpovídala uvažování autorů paměti v 19. století. Ve století dvacátém je již ale patrný vliv nové filozofie, zejména Bergsonovy, a to, že skutečnost je neustále se vyvíjející a dynamická, neuchopitelná rozumem ale intuicí.

Ke slovu se také částečně dostávají hlasy z uměleckého světa, z literárního *výstaviště vzorů*, které postupně s koncem století opouštějí předpoklad, že, řečeno spolu s literárním historikem Jiřím Trávníčkem, vyprávění může mediovat vnější svět: více se stává laboratoří, která zkoumá *myšlení*.¹¹⁵¹ Tyto tendence jsou samozřejmě typické pro celý počátek 20. století a nemůžeme je omezit pouze na literaturu, protože šlo o hlubší sociokulturní proměny celé společnosti. Vliv tohoto nového chápání lidské psychiky se v pamětech projevil četnějšími odkazy na mentální rozpoložení předků, reflexí jejich motivací a myšlenkového světa. Marie Gebauerová, která své vzpomínky na otce sepisovala ke konci 20. let 20. století, přemítá nad otcovou zádušnou přísnou povahou a jaký vliv měla na jeho přesvědčení ve věci rukopisů i na její výchovu. František Dobeš, vydavatel rodinné kroniky, v úvodu přemítá o životě předka a jeho názorech a zkušenostech, které již nemůže sdílet. Zkušenostech ryze důvěrných,

¹¹⁵⁰ Literární vědec Pavel Janoušek upozorňuje, že jsou (v jeho případě deníky) identifikována jako literární díla pouze ta, jejichž autoři se veřejně prezentují jako spisovatelé. Máme pak tendenci hodnotit jako hodnověrná (autentická) ta díla, jejichž autoři jsou neznámí (neprofesionální spisovatelé), kteří vyprávějí o „nezkažených prostředích“. Srov. JANOUŠEK, Pavel. Autenticita jako protipól literární tradice. In: *Autenticita a literatura*. Opava-Praha: Slezské zemské muzeum, 1999, s. 11–19.

¹¹⁵¹ TRÁVNÍČEK, Jiří. Nezničitelná. In: HARDY, Stephen et al., eds. *Literární biografie jako křižovatka žánrů*. Brno: Host, 2011, s. 10.

osobních, které se nedají ověřit návštěvou matriky a archivu: „*Jane Dobeši, můj děde! (...) Byls rovný, zdravý hoch, majitel největšího statku ve vsi, s mlýnem a pilou, bez sourozenců a výplaty. Ve Stríteži jistě bylo dost hezkých děvčat i evangeliček, jistě tě obletovaly a činily nástrahy Tvé svobodě. Nevěřím, že by ses byl do některé nezamíloval. Jak se to pak stalo, že ses rozjel až do Čech hledat si nevěstu? A když sis ji přivezl, nelitovals nikdy?*“¹¹⁵²

Na základě obsahové a kvalitativní analýzy sledovaných rodinných pamětí se z hlediska subjektivity podařilo tematizovat ještě jeden prvek rodinné paměti, a tím je určité vyrovnávání se se slavnou minulostí předka (předků). (Sebe)reflexivita paměti podle Muxelové posuzuje minulost a odehrává se v narativním módu „já“: jedinec bilancuje minulost, kriticky ji hodnotí, hledá poučení, ale rovněž si klade otázky o vlastní identitě.¹¹⁵³ Reflexivita paměti představuje nové pohledy na minulost, ale přináší také hledisko budoucnosti a nutnost prospektivní představivosti podléhající požadavkům přítomnosti. Zároveň, jak jsme naznačili v teoretické části této práce, jedním z motivů při sepisování pamětí jsou také jejich terapeutické možnosti¹¹⁵⁴ i příležitost vyprostit se z norem, které nastavily předchozí generace.¹¹⁵⁵ Marie Gebauerová poukazuje na odlišnou mentalitu mladší generace a zamýšlí se nad tím, jak byla ovlivněná právě literaturou. „*My děti jsme také již nenosily toho nadšení pro Rukopisy, jako naši otcové. Nám již i první básnické zjevy probuzenecké literatury byly vzdálené; vedle Němcové a Erbena to byl Neruda, Čech, Vrchlický, Jirásek, Zeyer – jejichž stránky plnily novými myšlenkami a novými touhami naše hlavy. Naše vlastenectví a naše národní hrdost nepotřebovaly dokladů z nejasného dávnověku.*“¹¹⁵⁶ V poslední třetině 19. století byl názor mladých lidí na svět stále více vymežován literaturou, tiskem a školou. Mizely vícegenerační domácnosti a tím se oslaboval vliv prarodičů a pokračování jejich životního stylu. Jednotlivci začali usilovat o naplnění vlastních ambicí a nenechali se ovládat tradicemi.¹¹⁵⁷ Když Eliška Krásnohorská, v té době asi čtrnáctiletá, docházela do Náprstkova muzea a seznamovala se s vymoženostmi amerických žen, mimo jiné šicími stroji, její matka, představitelka starých zvyků, to špatně snášela. Tento nový aspekt života Krásnohorské, včetně toho, že ve stejném období vyšly její první básně v Lumíru, přinesl střet světů, který se odrazil na životě doma. Dosavadní zvyklosti, odkaz, který matka předávala svým dětem, získal trhliny a Krásnohorská ve svých vzpomínkách přemítá o matčině duševním rozpoložení a že měla patrně dojem, že její celoživotní úsilí a

¹¹⁵² DOBEŠ, František. *Úvod*, s. 5–6.

¹¹⁵³ MUXELOVÁ, Anne. *The Functions of Familial Memory and Processes of Identity*, s. 21–32.

¹¹⁵⁴ ALLPORT, Gordon W. *The use of personal documents in psychological science*.

¹¹⁵⁵ MUXELOVÁ, Anne. *The Functions of Familial Memory and Processes of Identity*, s. 21–32.

¹¹⁵⁶ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 220.

¹¹⁵⁷ HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století II*, s. 50.

odkaz jsou zpronevěřeny. „Ovšem jsme my dívky pak doma se živým zájmem vypravovaly o těchto novinkách, vyličovaly různé práce strojové, ukazovaly jich vyobrazení a vykládaly o obsahu přednášek. Nerozvážily jsme, jakou bolest působily jsme tím své matce. Nemohla zapomenouti aspoň mně, že v sobě nosím povážlivé touhy, kterých můj domov nesplňoval, a každá ta nadšená naše zvěst o podivuhodných novotách působila na ni, jako bychom po nich stůj co stůj bažily a si stýskaly, že nemůžeme užívat výhod jejich. Lekala se jich jako živlu nepřátelského, který ohrožoval naši spokojenost, podryval náš klid a mír, náš skromný a strážlivý názor na život, slovem podmínky našeho štěstí.“¹¹⁵⁸ Psychologickou hloubku postav považuje za důležitou součást paměti také Josefína Regálová, která svou kroniku sepsala rovněž ve 20. letech 20. století. Doslova píše: „Události, které chci vypravovati, jsou pravdivé, ale ráda bych, aby i psychologicky byly odůvodněné, proto nezaznamenávám jen fakta, ale budu se snažiti, abych zachytila i život vnitřní, pokud tomu rozměry dovolí.“¹¹⁵⁹ V počátcích první republiky rovněž sepsala své vzpomínky na otce Renata Tyršová, která v uvedeném jednání lidí spatřuje i přesah mimo rodinnou paměť. Konkrétně uvažuje nad svým iracionálním dětským strachem z neznámého muže „bez brady“, navzdory tomu, že otec zakazoval děti strašit báchorkami a bubáky: „Uvádím to, že se mi to zdá případem zajímavým pro dětskou psychologii.“¹¹⁶⁰ Růžena Pokorná-Purkyňová hned v úvodu ke svým vzpomínkám přibližuje pozadí, ze kterého pochází její rod a jehož principy ovlivňují všechny další generace. Tímto hlavním principem je dle ní spojení a spolupráce s přírodou, autorka přemítá, jak se toto myšlenkové dědictví podepisuje na povahách žijících potomků: nalézá jej u všech uvedených členů rodiny, a základy tohoto principu zasazuje ve starobylém selském postavení, které generace žijící v 19. století již sice přímo nezastávají, ale i ve městě, skrze svá povolání, neztrácejí kontakt s těmito *rodovými základy*. Purkyňová úvod uzavírá s tím, že doufá, že zůstanou ojedinělým vzorem dalším potomkům.¹¹⁶¹

Většina autorů v celém sledovaném období si je vědoma, že paměť je nespolehlivé médium. Nicméně se rozcházejí v tom, zda je možné vzpomínky objektivně zachytit. Někteří nepochybují o své schopnosti vzpomínky zachytit natolik věrně a čestně, že budou odpovídat pravdě. Domnívají se, že osobní zainteresovanost (u rodinných pamětí ne-li všudypřítomná, tak

¹¹⁵⁸ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 146. Nejen symbolickým nositelem těchto změn se pro matku Pechovou stala Karolína Světlá a Krásnohorská vzpomíná, že ji neměla příliš ráda; důvodem mohla být neshoda na budoucím směřování Krásnohorské, ale domníváme se, že i žárlivost způsobená tím, že Světlá ke Krásnohorské přilnula poněkud mateřsky.

¹¹⁵⁹ REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*, s. 9.

¹¹⁶⁰ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner*, s. 67.

¹¹⁶¹ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 10.

běžná) není překážkou pro objektivní zachycení pravdy, protože jejich cíle nejsou *zištné* a jejich svědomí je *čisté*. Tato prohlášení se obvykle objevují v úvodu pamětí, v pasážích, kde autor paměti dedikuje konkrétním lidem nebo objasňuje okolnosti vzniku pamětí. Nejčastěji se s nimi setkáváme ve vzpomínkách sepsaných ještě v 19. století, ale rovněž u autorů, kteří větší část života v tomto století prožili. Typickým příkladem je Eliška Krásnohorská narozená v roce 1847, která své vzpomínky sepsala ke sklonku života v roce 1920 (zemřela 1921), ale na jejím vyprávění je zřetelná starosvětská stylizace a víra, že je schopná podat „*pravdivé obrázky, které znázorňují vývin (...) českých rodin pražských*“¹¹⁶². Rovněž Věnceslava Lužická ve svém Úvodu píše: „*Dlouho jsem o tom přemítala, mám-li napsat své vzpomínky (...). Rozličné jsou o tom názory, má-li, či nemá-li spisovatel psáti své životopisné vzpomínky. Fantasie prý jej obvykle zavádí a svádí, aby i při tom básnil a tvořil a čtenářům ryzí pravdu nepoví. Životopisná kniha není zpovědní, aby se v ní člověk ze svých hříchů zpovídal a z nich se před celým světem kál; není tedy zpovědi, ale pouze líčením mohutných dojmů (...).*“¹¹⁶³ I Karolína Světlá v úvodu ke svým rodinným črtám předestírá, že její úmysly jsou čisté a že se nenechala strhnout, aby minulost předků nepodala věrně. Údajně nezměnila jedinou událost, nepřepínala jediný náhled a výrok – chtěla podat věrný obraz myšlení a stavu věcí v minulosti.¹¹⁶⁴ Silně beletrizovaná rodinná kronika může být faktograficky nepřesná, ale autorce se jistě podařilo naplnit předsevzetí poctivě zachytit dobovou atmosféru a uvažování lidí. Obě autorky Věnceslava Lužická i Karolína Světlá paměti doplnily úvodem, kde mají potřebu své nadcházející řádky vysvětlit a obě spisovatelky nepochybují o tom, že jsou schopné svoje vzpomínky podat věrně a pravdivě: obě již ale vědí, že lidský život není složený z po sobě jdoucích sekvencí, které by bylo možné kvantifikovat, ale je pro ně důležité zaznamenat vnitřní pravdu: jak se domnívají – mocné životní *dojmy*. O něco málo mladší členka této generace narozená v roce 1854 Marie Červinková-Riegrová v úvodu ke svým vzpomínkám také reflektuje své motivy, které prezentuje především jako povinnost, ale ani náznakem nepochybuje o tom, že bude psát *pravdu*.¹¹⁶⁵ Obdobně uvažuje i Růžena Pokorná-Purkyňová: „*Jsem povinna objasniti žijící i budoucí generaci Purkyňů (...).*“¹¹⁶⁶

¹¹⁶² KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 7. Avšak nesmíme zapomínat, že některé pasáže jejich pamětí vycházely časopisecky právě o desítky let dříve.

¹¹⁶³ LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*, s. 5.

¹¹⁶⁴ SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*, s. 6.

¹¹⁶⁵ „*Svoji k svému – a vždy dle pravdy.*“ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová*, s. I–III.

¹¹⁶⁶ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 275.

Generace dalších autorů rodinných vzpomínek sepsaných z větší části již po druhé světové válce, neprojevuje takové tendence své paměti hlouběji uvádět, vysvětlovat své motivy a postupy, dokonce se *omlouvat*. Eva Vrchlická úvod úplně vynechává a nechá se unášet dojmy z procházky Prahou¹¹⁶⁷, Eduard Grégr a Josef Koblížek se ihned oba obrací k minulosti svých pradědů¹¹⁶⁸, Vladimír Hellmuth-Brauner se spokojuje s prohlášením, že dějiny rodu neseписuje *náhodně*, protože celé své dětství strávil v politickém a kulturním podhoubí minulosti svého rodu¹¹⁶⁹, Eva Kozáková přiznává, že potřebovala uklidit krabice s rodinnými památkami¹¹⁷⁰.

V první polovině 20. století získávají paměti poněkud erudovanější podobu (tak jak proniká vědecký jazyk mezi širší veřejnost a snad i díky popularizačním snahám Rodopisné společnosti), protože většina z autorů a autorek uvádí prameny, z nichž čerpá a kriticky hodnotí jejich limity a nedostatky. Jinde autoři/nakladatelé přikládají ediční poznámky, kde vysvětlují některá vydavatelská rozhodnutí, např. ponechaný jazykový úzus apod.¹¹⁷¹ To lze samozřejmě vysvětlit vyšší vzdělaností i případným zásahem editorů. Není výjimkou ani to, že autorem byl člověk univerzitně vzdělaný a ve vědě zblhlý, v případě autorek velká část prošla Vyšší dívčí školou. Obzvláště je to patrné například při četbě rodinných vzpomínek Augustina Aloise Neumanna, který byl profesorem církevních dějin na teologické fakultě v Olomouci: „*Při této monografii jsem se řídil dle rodopiscových pravidel. Sledoval jsem totiž pouze svou rodovou linii, neboť psáti o všech členech rodu znamenalo by práci bez konce. V doplňcích této práce jsem připojil kapitoly, kterých nelze pominouti pro jejich zvláštní zajímavost. Bez nich by historie rodin Neumannovy byla kusá.*“¹¹⁷² Úvodní kapitoly Neumannovy kroniky jsou stylisticky poněkud kostrbaté, protože se autor drží faktů nabytých z úředních záznamů a dovoluje si jen minimálně spekulovat.¹¹⁷³ Kvalitně zpracovaná vydání rodinných pamětí nejsou bohužel pravidlem a vedle publikací, které svým poznámkovým aparátem splňují požadavky

¹¹⁶⁷ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 9.

¹¹⁶⁸ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 11. KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*.

¹¹⁶⁹ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 11.

¹¹⁷⁰ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 1.

¹¹⁷¹ FLESAR, Václav. *Kořeny věků.*; KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové.*; DOBEŠ, Jan. *Kron. rodu Dobešů*.

¹¹⁷² NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny*, s. 3.

¹¹⁷³ Tyto rodinné paměti tedy připomínají spíše výpis z matrik, gruntovních knih, soudních odhadů, žádostí atd. Musíme si ovšem uvědomit, že autor byl katolickým knězem a jeho vzdělání tudíž neinklinovalo k přehánění a stylizování, rovněž byl historikem církevních dějin a jeho zvykem bylo vycházet z pramenů a pod vlivem dobového vědeckého diskurzu neprosazovat vlastní domněnky. Jeho novější zápisky jsou o poznání čtivější, protože si již dovoluje, a hlavně má možnost, vycházet i z jiných pramenů (rodinných dopisů, pamětí členů rodiny).

téměř odborných prací, v menší míře nacházíme rodinné vzpomínky, které neprošly vhodnou revizí. Oba případy datujeme shodou okolností rokem vydání 2017.¹¹⁷⁴

Jádrem rodinné paměti jednotlivců je podle Muxelové, jak jsme ukázali v metodologické části, senzorická paměť, která zahrnuje nepřenositelné smyslové zážitky. Je nepochybné, že takové vůně, zvuky a doteky jsou nepřenositelné, ale pamětníkům nepochybně pomáhají v orientaci ve vzpomínkách, což mnohdy sami uvádějí. Vyprávění Věnceslavy Lužické, které vzniklo na konci 19. století, je založené na lidských vjemech a prožívání smysly; vůně a světlo jsou častým doprovodným motivem jejích vzpomínek a tvoří důležitou součást její minulosti. Stejně postupuje Eva Vrchlická, Eduard Grégr či Eva Kozáková. Rozdílné vůně míst a pachy, které se pojí ke vzpomínkám, pro ně jsou významným nositelem paměti a nabízejí orientační body ve vzpomínkách, které se odehrávaly v různých prostředích. Tento dojem a fixovanost vzpomínky na vůni se snaží čtenáři zprostředkovat poměrně často. Například vzpomínka Eduarda Grégra z dob, kdy otec s matkou cestovali do zahraničí a děti zůstaly doma: „*Já jsem stesk po rodičích pociťoval neobyčejně silně, stýskalo se mi skoro pudově, jako psovi. Otevíral jsem šatníky a čichal k maminciným šatům, ale bylo to ještě horší.*“¹¹⁷⁵ Nebo vzpomínka Evy Kozákové na starý byt: „*V bytě bylo původní Adino zařízení, které také mělo svoji vůni věci uzavřených a používaných jen občas. Tu vůni si některé kusy nábytku zachovaly ještě dlouho po přestěhování do Prahy, když se po záboru Sudet Hitlerem musel byt vyklidit.*“¹¹⁷⁶ Růženě Pokorné-Purkyňové vůně čokolády připomíná návštěvy u Maixnerů, její mamince se zase minulost vybavovala při závanu malířských barev – Pokorná-Purkyňová vzpomíná na nedělní dopoledne, která patřila výtvarné kritice jejích raných děl v podání Josefy Mařákové a Karla Raška¹¹⁷⁷: „*Maminka chvílemi přicházela poslouchat a radovala se, připomínalo jí to minulé doby, kdy bývalo u tatínka v atelieru zrovna tak živo při podobných hádkách. Také vůně barev jí vybavovala minulost...*“¹¹⁷⁸ Vzpomínka na

¹¹⁷⁴ BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu.*; NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika: „po zavátých stezkách“: zaznamenala svému vnuku Michaelovi Marie Nacházelová rozená Budínová ve Studené v roce 1900.* V případě rodinných vzpomínek Marie Nacházelové je již z obsahu a formy zřejmé, že se jednalo o přepsané velice subjektivní vyprávění. Všechny *rodinné pohromy* vyřeší prakticky pokaždé ženské pohlaví, manželky, babičky, ranhojičky. Většina mužských postav je prezentována jako snílci, frajeři, lenoši, o které bylo třeba se starat a k aktivitě nutit. Ibid., s. 11, 18, 21, 22. Zaujatý pohled autorky čtenáře na první pohled zaujme a výmluvné je i oslovování rodičů autorky. Zatímco Antonie je „maminka“ či „Tonička“, Josef je vždy oslovován jako „otec“. Tento dojem ostatně zesiluje a následně potvrzuje další vyprávění, které přiznává, že otec byl násilník a se svou ženou velice hrubě zacházel. Ibid., s. 24.

¹¹⁷⁵ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 71.

¹¹⁷⁶ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 19.

¹¹⁷⁷ Josefa Mařáková (1872–1907), dcera Julia a Idy Mařákových, po otci symbolická malířka. Karel Rašek (1861–1918), malíř, spolupracovník L. Marolda na panoramatu *Bitva u Lipan*.

¹¹⁷⁸ POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*, s. 257.

vůně se v dřívějších pamětech prakticky neobjevuje a už vůbec ne spojená s jejími schopnostmi měnit náladu a připomínat minulost.

6.2.3. Velké historické okamžiky hodné zapamatování?

Všechny historické okamžiky *velkých* dějin jsou v rodinných pamětech využity jako pozadí pro vlastní rodinné vyprávění. Obvykle si nekladou za cíl dějiny vysvětlovat, dávat jim vlastní významy, jsou to spíše kulisy nebo děje, které nějak odstartovaly vnitřní události a zážitky v rodině, přesto tvoří důležitou složku rodinného vyprávění – prezentují soudružnost rodiny ve chvílích celospolečenských a politických změn (často život ohrožujících). Nejčastěji reflektovanými událostmi tohoto druhu jsou války/bitvy (napoleonské války, prusko-rakouská válka, první světová válka), revoluce v roce 1848, epidemie. V případě rodin, jejichž člen se angažoval politicky, jsou zpravidla zprostředkována i různá veřejná a neveřejná politická jednání/kauzy, ale vždy s ohledem na reprezentační potřeby rodiny.¹¹⁷⁹ Zdá se však, že detailnější rozbor velkých historických událostí většina pamětníků vynechávala. Domníváme se, že tomu tak bylo z několika důvodů: méně vzdělaní autoři neměli dostatek informací, vlastní dovednosti ani potřebu tyto informace zprostředkovat (snad je to ani nezajímalo¹¹⁸⁰), což souvisí s pocitem, že takové vyprávění přísluší jiným, vzdělanějším, povolanejším – přímo historiografům. Pak jsou vzpomínky, které evidentně sepsali lidé vzdělaní, ale svůj zájem soustředí výhradně na rodinu (případně s tím související historické události).¹¹⁸¹ I zde ovšem nacházíme několik výjimek, a to jsou vzpomínky Elišky Krásnohorské, Marie Červinkové-Riegrové a Vladimíra Hellmutha-Braunera, kteří měli vlastní důvody, proč velké dějiny do svého vyprávění takto významně zahrnuli. Pro obě ženy to byly spíše důvody nadosobní. Hellmuth-Brauner vytvořil sál předků, pro nějž velké dějiny nebyly pouhou kulisou, ale postavy patřily k hybatelům těchto dějů.

¹¹⁷⁹ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová*; HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*.

¹¹⁸⁰ Antonie Kavalířová zachycuje revoluční rok 1848, ale politický a společenský kontext naprosto neakcentuje a vzpomíná jen na obavy o děti, které byly v té době v Praze. KAVALÍŘOVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalířové*, s. 134nn. Její nezájem o hlubší pochopení pražských událostí ilustruje její komentář: „Byla pořád náká michanina mezi Študenty.“ Ibid., s. 138. Tento nezájem ale není lhostejností autorky, naopak ukazuje její životní priority i to, že lidí na venkově se velké historické události dotýkaly úplně jiným způsobem.

¹¹⁸¹

Z velké části to jsou ženy. SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*; LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*; TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner*; POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*; GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*; REGÁLOVÁ, Josefina. *Rodinná kronika*.

V porovnání s jinými rodinnými vzpomínkami na polovinu 20. století se sledované paměti nevyrovnávají s rodinnými traumaty, s historickými událostmi, které by veskrze převrátily rodinný život i život celé společnosti (druhá světová válka, diktatury).¹¹⁸² Různé války jsou pochopitelně v rodinných pamětech zachyceny (napoleonské¹¹⁸³, prusko-rakouská¹¹⁸⁴, první světová válka¹¹⁸⁵), stejně jako revoluce 1848¹¹⁸⁶. Politické zřízení je rovněž

¹¹⁸² Viz, již zmiňované výzkumy: ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila a Irena SOBOTKOVÁ. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění.*; KREISSLOVÁ, Sandra, Jana NOSKOVÁ a Michal PAVLÁSEK. „Takové normální rodinné historky“. *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti.*; SPALOVÁ, Barbora. *Rodinné paměti v pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti.*; SPALOVÁ, Barbora. *Remembering the German Past in the Czech Lands: A Key Moment Between Communicative and Cultural Memory.* Studie Drahomíry Vlašínové věnující se reflexi memoárů Norberta Frýda, vypořádávající se s dědictvím druhé světové války a otázkách po tom, proč náš „kmen“ dospěl k takové katastrofě. VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. Umělecká stylizace jedné rodové empirie. Nad trilogií Norberta Frýda. In: *Autenticita a literatura.* Opava-Praha: Slezské zemské muzeum, 1999. Ze zahraničních jmenujme alespoň: WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. „Můj děda nebyl nácek“.

¹¹⁸³ „Snad bych to byla tak dobře nepamatovala, jen že mi to Matka, dyž sem byla věcí, často povídala, tak mi to vestalo tuze dobře v pamněti a vidim to jako ve snu, jak ty vojáci vokolo nás chodili, a tak sticha mluvili, skoro šeptali a už tak každěj uvyk sticha mluvit, skoro každěj šeptal; jak se to dál dělo, to nevim.“ zapsala ze vzpomínek z dětství Antonie Kavalírová. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 22. Josefina Regálová zachytila, že její babička Salomena Neubauerová při vzpomínkách na napoleonské války v Domažlicích oceňovala otce, kteří nechali zavřít dcery do sklepů, aby je ochránili před procházejícími Francouzi. REGÁLOVÁ, Josefina. *Rodinná kronika*, s. 12–13. V rodinné kronice Flesarů se celý zápis roku 1805 věnuje „strašné a krvavé bitvě pod Brnem“ – tj. bitvě u Slavkova. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 411–412. Napoleonské války zmiňuje *Rodinná kronika* Josefa Koblížka. Líčí osudy předka Jana Kužela a jeho úniky před rekruty. KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů*, s. 2nn.

¹¹⁸⁴ Eliška Krásnohorská se zaměřuje hlavně na účinek války na běžnou rodinu. Líčí zmatek v pražských ulicích, plné trakaře a vozy rodinného majetku, matky, které schovávaly dcery před *necivilizovanými* Němci, plná nádraží. Během léta 1866 ubytovali v bytě několik polských a pruských důstojníků. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 181–185. Marie Gebauerová líčí útrapy předků během prusko-rakouské války a epidemii cholery v Hradci Králové. GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky*, s. 24. Františka Flesarová vzpomíná na prusko-rakouskou válku v roce 1866 po vzoru svých předků a uvádí faktické údaje o počtech vojáků, datech, geografii, bitvách. Zmiňuje se i o rozhodující bitvě u Hradce Králové, epidemii cholery, počtech padlých v okolních vesnicích i o znásilňování hulány (huláni byla lehká kavalérie rakouské armády). FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 482–484. Eva Kozáková ve svých vzpomínkách cituje celý dopis Josefa Bozděcha jeho tchánovi Václavu Smittovi, který se týká situace po bitvě u Sadové v roce 1866. KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 11–15.

¹¹⁸⁵ V podstatě hlavně z pohledu rodinné každodennosti, problémům se zásobováním, odvodů. KOBLÍŽEK, Jaroslav. *Rodinná kronika Kuželů.*; NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny*; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny.*; KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“.*; JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky.*

¹¹⁸⁶ Revoluční rok 1848 je v rodinných vzpomínkách Elišky Krásnohorské zobrazen pohledem natěračské dílny jejího otce, pohledem *zdola*. Na politické a společenské změny nenahlíží optikou velkého historického okamžiku, ale sleduje, jak se zpráva šířila mezi *obyčejným* lidem. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 40. Jestliže byl u Krásnohorské revoluční rok vyobrazen jako příběh českého národa a jeho boje proti monarchii, Vojtěch Flesar ukazuje poněkud jiný obraz, v podstatě velice věcný. Revoluce je pro něj vzdálená, má dostatek informací k tomu, co se dělo (data i místa), ale vlastně to pro něj není podstatné, jsou to „*všelijaké studentské rebelie*“. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 453. Zájem má až o konkrétní praktický dopad na celou vesnici. – tj. to, že už bude svobodnější. „*Konečně budu mít pokoj, aby ohýbal záda na panském podruh, který nemá zholu nic, nejsem povinen ani prosit pansvo o cokoliv. To raději budu u sedláků pracovat, když budu potřebovat. (...) Teď nastane opravdu mnoho změn velikých a vrchnost práva mít nebude nad námi žádného. I když to stejně tak rychle nepůjde, jak jest vyhlašováno, ale lidu stačí, když více volnosti bude.*“ Ibid., s. 454. Jednou z mála zmínek o velkých dějinách je Neumannova kapitola *Národní garda (1848)*, ve které vypráví o roli svého předka Františka Neumanna při sestavování národní gardy v Olešnici. NEUMANN, Augustin Alois. *Z paměti rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*, s. 24 nn.

často reflektováno i vzhledem k vlasteneckému zaměření mnoha rodin, avšak v rodinné paměti neznamená takové *šrámy*. První světová válka, (jejíž období již nebylo v pamětech přímo sledované, ale jako okrajové téma zaznívá) jako světový konflikt sice přináší mnohá protivenství, ale v rodinné paměti nezanechává křivdy a traumata, se kterými je třeba se vyrovnávat.¹¹⁸⁷ Některé paměti dokonce na *velkou válku* vzpomínají jako na čas strávený v užším sepětí s rodinou či přáteli.¹¹⁸⁸ Eduard Grégr ml. ve svých pamětech první světovou válku představuje pouze rodinnou optikou, tj. tak, jak se konflikt podepsal na rodinné každodennosti.¹¹⁸⁹ Sám autor přiznává, že první světová válka se ho osobně dotýkala jen málo a vnímal ji pouze skrze to, jaký vliv měla na rodinu nebo jeho samotného. Největším problémem pro rodinu bylo hlavně zásobování potravinami, jinak autor paměti válku prezentuje spíš jako *dlouhé prázdniny* u vody a cvičení v Sokole.¹¹⁹⁰ Jediné zkoumané rodinné paměti, které výrazněji představují *hrůznost* prvního světového konfliktu, jsou ty Evy Kozákové, která cituje z dopisů svého otce (listopad 1917): „*Zde za těch poměrů žije každý jako lidoop, odkázán sám na sebe. Co si sám neopatřím, co nesním hned, jakmile to dostanu do ruky, to zmizí neprodleně v žaludku cizím. Pomalu i zapomenu, jak kdysi vypadal člověk, pro mě teď pozůstává z řemenů, železa a jeho hlava má ocelovou leb. Hudba pozůstává ze samého sykotu, praskotu, bouchání a ran ve všech tóninách a silách.*“¹¹⁹¹ První světová válka ale nebyla obdobím, které by již tato práce cíleně sledovala.¹¹⁹²

V této podkapitole musí významněji zaznít paměti Vladimíra Helmutha-Braunera. Jak již bylo výše mnohokrát řečeno, velké historické okamžiky byly nedílnou součástí rodinné minulosti a byly také dozajista tématem mnohých rodinných vyprávění, a tak se staly součástí rodinné paměti – informace, které Hellmuth-Brauner měl, prošly řadou ústních podání.

¹¹⁸⁷ V kronice Flesarů je válce věnována velká pozornost, ale spíše jako *zajímavé novince*; v kronice je otištěno celé znění císařova manifestu k vyhlášení války se Srbskem. Mořic Flesar popisuje odvody, zdražování potravin, vlastní působení v Haliči (tam byl necelý rok, jeho bratr Emanuel Collalto mu zařídil, že se staral o armádní dodávky potravin na panství v Brtnici), které ale nepůsobí nijak traumatizujícím dojmem. Flesar více vysvětluje, jak se vyhýbal povinností. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 582. Sousedy ve vsi víc zajímá, jak *milují Italky* nebo jak se ženy poblíž fronty *prodávaly* kvůli jídlu a musely *být po vůli* četníkům. Ibid.

¹¹⁸⁸ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*.; GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*.; JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky*.

¹¹⁸⁹ K odvodu musel pouze jeho strýc Jiří Horlivý, jinak zůstala rodina pospolu v rodinné vile ve Lštěni (otci bylo již přes 40 let a bratři byli zatím příliš mladí, Eduardovi bylo 18 až poslední rok války).

¹¹⁹⁰ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 120–121. Není bez zajímavosti, že podobně na každodenní život za války (již druhé světové) vzpomíná syn autora paměti rovněž Eduard. Rodina se z Prahy odstěhovala na Grošíček (Grošíček se nachází u obce Sedlec, okres Plzeň-sever) kvůli náletům. „*Prožili jsme tam přesto, že byla válka, krásné dětství.*“ Ibid., s. 200.

¹¹⁹¹ KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*, s. 31–32. Žádný z autorů sledovaných paměti se ale války přímo neúčastnil a nabízejí pouze zprostředkované vzpomínky.

¹¹⁹² Navíc se ukazuje, že *rodinné* vzpomínky na toto období byly patrně zřídkavé. Traumatizující události větší měrou inklinovaly k zaznamenání individuální zkušenosti, např. legionářské.

V případě těchto pamětí by řádné shrnutí významných historických okamžiků vystačilo na celou vlastní práci, proto zde budou spíše stručně předestřeny s důrazem na to, jak je autor vztahoval k rodinné minulosti. První významnější vzpomínanou událostí je podíl Františka Augusta Braunera na pomoci polským uprchlíkům po revoluci v roce 1830.¹¹⁹³ Vladimír Hellmuth Brauner doslova píše, že šlo v podstatě o *první ilegalitu českou*.¹¹⁹⁴ Na této *rodinné historce* Brauner ukazuje, jak byl jeho předek zběhlý v právu a nenechal se policejním výsledkem zlomit, protože je odzbrojil svou právní rétorikou. A co víc předek je prezentován jako jedinec, který se nenechá udolat nepodloženými útoky vrchnosti a své nepřátele porazí přísnou logikou. Tento vzorec je i pro pozdější vyprávění typický: rodina neustále bojovala proti nespravedlivému a nečestnému útlaku a nad svými protivníky si zachovávala morální výšku. Typicky takto Vladimír Hellmuth-Brauner vystavěl kapitolu, kde shrnuje pilíře, které v první polovině 19. století podporovaly národní život, a ne náhodou byl jeho předek součástí každého z nich. Ve 30. letech se František August Brauner stal členem *Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách*, později byl tajemníkem jedné ze sekcí.¹¹⁹⁵ Dalším elementem českého národního života bylo zřízení *Měšťanské besedy* v roce 1846 a Hellmuth-Brauner píše, že jeho praděd byl „*duší tohoto prvního opravdu českého spolku*“.¹¹⁹⁶ Různá prvenství pradědečka (potažmo postupně celé rodiny) jsou koneckonců pro vyprávění Hellmutha-Braunera příznačná: účastnil se již výše řečené první ilegality české, sepsal první české státoprávní požadavky, v domácnosti Braunerů se scházel první ruský kroužek¹¹⁹⁷, František August Brauner jako první poznal, že má Svatopluk Čech básnické nadání¹¹⁹⁸ atd. Jeho syn chemik Bohuslav Brauner je prezentován jako první, kdo věřil ve vědeckou pravdu Mendělejevovy

¹¹⁹³ Tzv. *Listopadové povstání* Poláků proti ruské nadvládě. Povstání bylo potlačeno na podzim 1831.

¹¹⁹⁴ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 27.

¹¹⁹⁵ Vedoucím páté sekce byl Karel August Neumann, Braunerův budoucí tchán. *Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách* byla založena v roce 1833 (předcházely tomu letité pokusy). V roce 1834 byly změněny podmínky členství a bylo umožněno zapojit se i méně movitým členům. Jednota se stala přístupnější pro širší okruh obyvatel, a to i české národnosti. Postupně se tedy stala institucí, která úzce souvisela s podporou českého vlasteneckého života a de facto se stala i základnou pro *neprůmyslové* aktivity českých intelektuálů, kteří se v ní začali scházet (Brauner, Rieger, Havlíček, Trojan). Jednota vydávala časopis, založila knihovnu a stála u zrodu první české průmyslové školy, v jejímž čele stál J. E. Purkyně.

¹¹⁹⁶ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 30. *Měšťanská beseda* byla založena v roce 1845 (! je možné, že Hellmuth dělá rozdíl mezi založením a otevřením). Sloužila českým intelektuálům, měšťanům jako společenské centrum, kde se mohli bavit ale zejména diskutovat o politických otázkách. De facto tak suplovala neexistující politické spolky. V *Jednotě* i v *Besedě* se sdružovali budoucí velcí politikové, budoucí členové národní strany i radikálové. *Ibid.*, s. 31.

¹¹⁹⁷ *Ruským kroužkem* myslí Vladimír Hellmuth-Brauner schůzky Františka Augusta Braunera s Rusy od roku 1862 (často v roztockém mlýně). K Rusku se začaly pohledy českých vlastenců obracet od oslabení pozice Rakouska; Rusko bylo jediným slovanským národem, který by je podle jejich názoru mohl uchránit před Německem.

¹¹⁹⁸ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 93. Zjevná tendence adorování předka si našla cestu přes několik generací, Jiří Rak dokonce mluví o „*kultu*“ velkého praděda. RAK, Jiří. *Doslov poněkud metodický*, s. 368.

tabulky prvků. Dcera Anna Bourgesová za první světové války seznámila Edvarda Beneše s Phillipem Berthelotem, což bylo podle Vladimíra Hellmutha-Braunera rozhodující pro naši samostatnost.¹¹⁹⁹ A stejně tak Zdenka Braunerová údajně objevila mnoho talentů, které by se bez ní neproslavily nebo by alespoň nevynikly *tak rychle*.¹²⁰⁰

Co mají historické události zachycené v rodinné paměti pražských rodin společné, jsou různé neúspěchy Rakouska. Hrdinové příběhů proti monarchii bojují, vysmívají se jí, více či méně ostentativně se proti ní staví. Tato tendence je nepřekvapivě zvlášť patrná u rodin české inteligence, které se vždy prezentují jako stojící na *správné straně barikády*. Odpovídá to i pozorováním zmiňovaného výzkumu třígeneračních vyprávění.¹²⁰¹ Minulost není chápána prizmatem rodinné paměti, rodiny nevykazují potřebu uchovávat variantní podoby historie. Rodinné příběhy jsou podřízené kolektivní paměti z doby formování českého národa, kdy nadosobní ideály vlastenců představovaly pracovitost, povinnost a přinášení obětí v zájmu celku.¹²⁰² Pokud jsme měli možnost sledovat předávání příběhů v rámci více generací, v zásadě nedocházelo k velkým proměnám jejich významů. Jednoduše, zpátečnická monarchie zůstala zpátečnickou i o sto let později. Narativní standard se u vlasteneckých rodin držel ověřených příběhů o neúnavné práci (v říšském sněmu, při schůzích i vědeckém bádání), pravdě,

¹¹⁹⁹ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 195.

¹²⁰⁰ *Ibid.*, s. 220–227. Na těchto stranách je to hlavně přátelství Z. Braunerové (dále ZB) se sochařem Františkem Bílkem, kterému díky svým známostem pomáhala projít český výtvarným uměním té doby. Dále vztah s Vilémem Mrštíkem, jehož *Pohádku máje* mu pomohla přepsat, protože byla stylisticky „rozháraná“ (*Ibid.*, s. 222). Jinde je ZB první českou přítelkyní A. Rodina, který měl v roce 1902 výstavu v Praze v zahradě Kinských. ZB ho posléze vzala na Moravské Slovácko. *Ibid.*, s. 232. Byla kmotrou dcery Paula Claudela (francouzský básník byl v té době konzulem v Praze) či průvodkyní Jana Zrzavého, kterému pomáhala s jeho první výstavou. *Ibid.*, s. 240–243.

¹²⁰¹ ŠVARČÍKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila a Irena SOBOTKOVÁ. *Rodina a její paměť*.

¹²⁰² Podle německého historika (narozeného v Děčíně) Friedricha Prinze byl český nacionalismus historicky motivovanou formou „buržoazních tříd bez dějin“, které hledaly stabilní zázemí a kořeny ve své minulosti, aby získaly „genealogické sebevědomí“, které znaly z prostředí šlechtických rodinných pamětí. Prinz tento fenomén sleduje již na příkladu Palackého a jeho celoživotního zájmu o genealogii šlechty či historii husitství, jednoduše: jím vystavěný příběh odvěkého boje Čechů a Němců. České kolektivní historické vědomí podle Prinze víceméně právem převzalo staré, stavovsko-genealogické historické vědomí odcházejících starých vládnoucích tříd, a toto genealogicko-osobní historické vědomí se spojilo s charakteristikou jazykového národa. PRINZ, Friedrich. *Probleme der Böhmischen Geschichte zwischen 1848 und 1914**. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*. 1965, roč. 6, č. 1. Více k Palackého dobovému obrazu dávných Slovanů jako učené podpoře obecného idealizovaného vnímání vlastní minulosti: RANDÁK, Jan. O národních příbězích. In: *19. století v nás : modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Praha: Historický ústav, 2008, s. 139–151.

obětavosti, ale i nezdarech¹²⁰³ a komičnosti monarchie¹²⁰⁴. Jak shrnula Tyršová: „(...) *nemusela jsem umět nazpaměť* (...) *žádný z těch nechutných čítankových článků o rodu Habsburském.*“¹²⁰⁵

Vyprávění vlasteneckých rodin inklinuje k této standardizaci narativu, ale zároveň je zřejmé, že sledované rodiny z venkova úzké sepjetí s národním bojem Čechů fakticky neměly a příliš je dění v Praze nezajímalo.¹²⁰⁶ Prakticky ani nevystupují proti monarchii. Rodina maminky Emmy Jarošové byla česká, ale nějaké urputné vlastenectví se u nich nepěstovalo.¹²⁰⁷ Naopak měli v kuchyni pověšený obrázek císaře Františka Josefa I. a jeho manželky a rodiče v dětech pěstovali úctu k císařskému dvoru, kterou nemohly otrástit otázky politické, ale až spíše ty mravní, když se rodiče dozvěděli, že „*císař pán má milenky a císařovna milence*“.¹²⁰⁸ Rodinná kronika Pohlových se do začátku první světové války důsledně zabývá pouze záležitostmi rodiny. Politická situace a příčiny války autora nezajímají. Jejich svět je malý, složený z rodiny, příbuzných, sousedů a proti nim stojí jen páni a financové. Výjimku tvoří Flesarova rodinná kronika, která *velkou* historii do svého rodinného příběhu zapisuje. Domníváme se, že je to ovšem odlišným konceptem vyprávění, který si rodina po staletí držela.

¹²⁰³ V případě rodinné paměti Fügnerů jsou to například historické události jako bitva u Montebello, bitva u Solferina, vpád Garibaldiho do Lombardie. Obecně byl v rodině udržován jakýsi kult národních hrdinů – Josef Barák, Julius Grégr, Josef Richard Vilímek (1835–1911, vydavatel a spoluzakladatel Humoristických listů. Za své protirakouské názory vězněn a vypovězen z Prahy). Josef Barák se věnoval novinářině, byl redaktorem Hlasu a Času, v roce 1871 se stal odpovědným redaktorem Grégrových Národních listů. Po účasti na studentské demonstraci 1860, vykázán z Prahy. Více informací viz. např. JEDLIČKA, Otakar. *Josef Barák. Nástin životopisný*. Roudnice: A. Mareš, 1883, s. 13nn. Signifikantní je v tomto „ohledu hrdinů“ například národní sbírka na podporu dcery Karla Havlíčka Borovského, které se účastnila také maminka Renaty Tyršové.

¹²⁰⁴ Hellmuth-Brauner o Ferdinandu V.: „*Metternich se ho tedy zeptal, jak se mu kniha líbí a proč ji každou chvíli tak prudce zavírá. Panovník odpověděl s vážnou tváří: ‚To už je pátá moucha, co jsem do ní chytil.‘ Stránky měl pomazány medem a do nich chytal hmyz. Ne, s tímhle císařem se nedalo nic dělat (...)*“ HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*, s. 16. Nebo u Vrchlických oblíbená historka, jak si ve Vídni básníka spletli s arcivévodou, protože ho tlačila profesorská čáka, tak ji nahradil náhodně koupěnou „čepicí“. VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 124.

¹²⁰⁵ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner*, s. 79

¹²⁰⁶ Viz. již uváděné citáty. „*Byla pořád náká michanina mezi Študenty.*“ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Nebo „(...) *všelijaké studentské rebelie*“ FLESAR, Václav. *Kořeny věků*, s. 453.

¹²⁰⁷ Emma Jarošová velké historické okamžiky prakticky nereflektuje, nebo jí slouží jen jako časové rozmezí pro další vyprávění. Autorka se identifikuje s klidným domácím prostředím a rodinný obraz formuje jako idylický, což by vnější události narušily. Tak například první světová válka, kterou otec strávil v cizině, není zobrazena optikou otcových vzpomínek, ale Jarošová vypráví, co rodina dělala mezi tím doma. Také vzpomíná na to, že venkov byl na tom, co se týče potravin, během války lépe než město a rodina ubytovala matčinu sestru s dětmi. První světová válka byla pro rodinu událostí nejen historické hodnoty, na čtyři roky je připravila o živitele, ale podle vyprávění se zdá, že byla vlastně i trochu zpestřením jednotvárného života (alespoň se to tak jeví ze vzpomínek bratrů Emmy Jarošové, kteří vzpomínají na pochodující vojáky, fotografie zákopů v časopisech a členství v Sokole. „*Vám, milé děti, na samotě u řeky přinášela válka vedle selské práce i různá povyražení. Vojáky, lazaret a povídačky* (...),“ vzpomíná maminka Emmy Jarošové. JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*, s. 205.

¹²⁰⁸ *Ibid.*, s. 92.

V kronice již předešlé generace zachycovaly veškeré dění kolem rodiny, i v českých zemích, byl to vlastně jeden z mála komunikačních kanálů, jak předat informace o minulosti potomkům, proto v tom pokračovali všichni autoři.¹²⁰⁹

¹²⁰⁹ Rodina sice pocházela z vesnice, ale měla dobré postavení, a tudíž přístup k informacím. Často to byli rychtáři, a tak se i o politiku aktivně zajímali. Je to markantní rozdíl například oproti kronice Pohlů, kteří ještě na konci 19. století žili v bídě a obzor jejich znalostí končil uspokojením životních potřeb.

7. Závěr

Různorodost zvolených pramenů je tvořená odlišným společenským prostředím, časovým rozpětím i pestrou škálou cílů a motivů autorů pamětí. Výsledná pozorování bylo v některých případech možné zobecnit a vytvořit jakýsi přehled nejčastějších motivů, respektive funkcí a odkazů rodinné paměti, ale je žádoucí upozornit na individuálnost a specifika jednotlivých pramenů. V první řadě se značně projevila dohledatelnost a srozumitelnost odkazů na rodinnou paměť ve zkoumaných textech. Nutno říci, že všechny zkoumané paměti nevykazují stejnou míru možností využití: jinak řečeno, některé paměti jsou na hledané odkazy bohaté – zejména paměti literátů, jiné jsou v této záležitosti jaksi ploché – obvykle ty, které se drží pouze faktických událostí a historie rodiny se pro ně skládá z jednoduchého vzorce: narození – život/práce – úmrtí. Pro badatele je to sice také neocenitelný zdroj informací, ale hlubší analýza je v těchto případech poněkud přímočará a limitovaná. Avšak každá rodina je originální skupinou. Disponuje vlastními komunikačními strategiemi, jazykem, vzpomínkami – kolektivní paměti, které jsou vlastní pouze jí. Tato rozmanitost a jedinečnost je poměrně značná a pokusy o zobecňování, nalézání styčných bodů, hledání universálně platných pravidel by mohly setřít skupinové rozdíly, které činí tento kolektiv tím, čím je. S vědomím této komplikované spleti propojených funkcí rodinné paměti, jejími obsahy a strategiemi, se nám podařilo vysledovat témata, která se objevovala ve všech rodinách (nebo alespoň u velké části z nich) napříč sledovaným obdobím. Jako klíčové, užitečné a metodologicky proveditelné se ukázalo sledovat *hodnoty*, kterých si rodina cenila a přenášela je mezi svými členy v rámci každodenního života i napříč časem. Tato sledovaná témata jsme porovnávali mezi sebou v prostoru (venkov a město) a v čase (1800–1914). Hypotézou bylo, že se konstrukce a reprezentace sledovaných hodnot rodinné paměti budou značně lišit, což se nakonec nepotvrdilo. Ukázalo se, že rodinné hodnoty se během tohoto stoletého období proměňovaly jen velice pomalu a k výraznějším změnám došlo až ke konci 19. století – a ani tehdy to nebyly tolik hodnoty, co se transformovaly, jako způsob, jakým je pamětníci zapsali, vnímali, zprostředkovali. Zatímco na počátku „dlouhého“ století byla hodnotová měřítko jaksi daná a nezpochybnitelná, jeho konec ukázal v rodinných pamětech více reflexe a otázek po tom, co se v rodině předává – v pamětech se více ukazuje hodnotící hledisko autora. Jako zásadní se ukázalo, že zdroj těchto proměn nepocházel z jádra rodin či z vlastního přesvědčení pamětníků, ale rodinné narativy odrážely vlivy z vnější, proto bylo nutné sledovat tyto procesy komplexně a kontextualizovat je.

Hypotézou bylo, že se kulturní ovzduší podílelo na podobě sepisovaných pamětí a forma i obsah odpovídaly dobovým představám o podobě a funkcích žánru. Na příkladech rodinné paměti jsme viděli, že skutečně přejímala vnější schémata, ale nejen kulturní, literární ale také politická, společenská: hodnotové vzory probouzejícího se národa. Celospolečenská představa o tom, jak se má literatura psát, jaká témata předkládat a jak ovlivňovat čtenáře, zapůsobila i v pamětech.¹²¹⁰ Notoricky známé znaky *biedermeieru* byly zastoupeny hned v několika zkoumaných textech autorů žijících v první polovině 19. století, ale i těch, kteří se narodili po roce 1848.¹²¹¹ Jak upozorňuje Jana Vraiová, autorka publikace o Sofii Podlipské, hodnotící kritéria se postupně od estetického měřítká přesouvala k otázce mravní – autoři myšlení o literatuře podmiňovali silným národním akcentem, který se ideově opíral o *biedermeierovský* model propojující úlohu rodiny a národa.¹²¹² Z toho je patrné, že literáti-amatéri se přikláněli k slovesnému zpracování svých pamětí, které mnohem spíše reflektovalo širěji přijímané a osvědčené prvky literárních stylů, které ověřila předchozí generace nebo dokonce oni sami. *Biedermeier* měl také zásadní přínos pro vznik českého čtenáře a tím pochopitelně vychovával i generaci budoucích *neprofesionálních* autorů. Není tedy divu, že se prvky tohoto literárního stylu objevují v jejich pamětech i v době, kdy dobová literární scéna oplývá modernějšími směry a mnohdy *biedermeier* považuje za zastaralý.

Přesvědčení, že občanská společnost potřebuje odpovědné a podnětné jedince, kteří na svém vývoji a potažmo na vývoji celé společnosti aktivně pracují sice užší okruh vzdělanců a umělců sdílel, ale ve společnosti se rozšířilo až na konci 19. století; na proměně obsahu pamětí se nadosobní hodnota lidského života (mimochodem jeden z principů romantismu) objevila u autorů pamětí narozených od 50. let, kteří vzpomínají na rodiče, kteří jim už nadosobní hodnoty a ideály vštěpovali od mládí.¹²¹³ Veřejně prospěšná činnost byla ostatně ideálem i pro generaci májovců; znamenala nejen každodenní starost o existenční blaho ostatních, ale zahrnovala i

¹²¹⁰ Vzpomeňme na rozkol mezi romantismem a *biedermeierem*, který je nejčastěji prezentován na problematičtém přijetí Máchova *Máje*. Jeho (ne)přijetí dokládá dobové literární i společenské ovzduší, které ukazuje, že odborníky byl sice *Máj* vítán a oslavován, ale rozsáhlé publikum tvořené laiky i pronárodními literáty převládalo a reprezentovalo celospolečenskou představu o tom, jak má literatura vypadat.

¹²¹¹ KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Spolek českých bibliofilů, 1929. ; DOBEŠ, Jan. *Kronika rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*. Valašské Meziříčí: František Dobeš, 1941. ; BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*. Ústí nad Orlicí: OFTIS, 2017; FLESAR, Václav. *Kořeny věků*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*.

¹²¹² VRAJOVÁ, Jana. *Uminěnkyně dobra Sofie Podlipská*, s. 161.

¹²¹³ TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*. Praha: Český čtenář, 1924. ; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*. Praha: Obec Pražská, 1892. ; LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. *Lidé minulých dob*. Praha: Sfinx, 1941; POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*.

aktivní účast na veřejném kulturním životě.¹²¹⁴ Na těchto základech – všeobecného pokroku a umění pro všechny – jak se domníváme, konečně mohla vzniknout odrazová plocha pro umělce na okraji, kteří dosud snad ani netušili, že mohou do kultury promlouvat; tj. i pro pisatele pamětí.

Literární generace 90. let sice vnesla do české literatury kult subjektu a subjektivity – nově se vysoce cenilo sebevyjádření a zpověď, ale přijetí těchto změn širší společností nebylo bezvýhradné.¹²¹⁵ Na přelomu 19. a 20. století vrcholily kauzy falšovacíh procesů, kdy se někteří rodopisci pokoušeli právě sepisováním rodinných kronik dokládat svůj lepší původ (zejména ten šlechtický)¹²¹⁶. Není proto divu, že široká veřejnost nepojala k rodopisu vřelejší vztah, a dokonce se od minulosti rodiny raději distancovala, aby nevzbudila podezření, že se snaží cokoli na své rodinné historii vylepšit. Jak přiznává ještě v roce 1926 ve své příručce pro rodopisce Antonín Markus: „*Jednotlivec, jenž zajímal se o minulost svého rodu, vystavoval se jen nebezpečství, že bude naň pohlíženo s patra jako na člověka ne zcela normálního nebo takového, jenž sleduje cíle postranní, ať jen ješitné nebo i zjištné.*“¹²¹⁷ Tato averze vycházela z diskurzu, který byl založený na skromnosti. Německý historik Eduard Castle v roce 1900 ve své předmluvě k prvnímu vydání vzpomínek Marie von Ebner-Eschenbachové, hraběnky

¹²¹⁴ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 264. Jan Neruda v roce 1867 napsal, že moderní člověk uvažuje a žije v novém tempu, zajímá se o celý svět a je otevřený novým věcem, pokud mu jsou podány zábavnou formou. Podle Nerudy se změnil pohled a potřeby čtenáře díla, ale i jeho autor (nebo by alespoň měl), který mnohem více než dříve myslí na svého čtenáře než na svou věc. Moderní člověk podle májovců nepotřeboval představitost (jako nabízeli třeba romantikové), vsudypřítomný technický pokrok připomínal, co lidská představitost dokáže, a proto se májovci obrátili k tématu odlišnému – realitě všedního dne a víře ve všeobecný pokrok. Čtenář toužil po literatuře, která nejen vychovává, ale i baví – zaznamenává skutečný svět, jeho moderní proměny a novou společenskou dynamiku. Tyto nové požadavky dokázala splnit především žurnalistika. NERUDA, Jan. Moderní člověk a umění. In: *Studie, krátké a kratší II*. Praha: F. Topič, 1894, s. 17–28. Na stránkách periodik proto také vycházely první (rodinné) vzpomínky.

¹²¹⁵ V očích široké veřejnosti na počátku 20. století stále představovaly českou literaturu velká jména již ověřených spisovatelů. Velké oblibě se těšila historická literatura reprezentovaná Aloisem Jiráskem a Zikmundem Winterem. Svě místo na výsluní měly vesnické romány Karla Václava Raise, Josefa Holečka a Terezy Novákové. Mimo kulturní centra se stále držela vlastenecko-výchovná tradice. I zde se ukazuje, že moderní a nové styly si mezi širší publikum hledaly cestu dlouho a až po uplynutí času, kdy si čtenáři nové podněty osvojili, začali je považovat za součást literárního kánonu a za něco, čím se mohou inspirovat.

¹²¹⁶ To je zajímavé porovnat s tím, že i předkové Karolíny Světlé po svém šlechtickém původu pátrali (zvláště Melichar Rottenberg). Zrovna tak je ve vyprávění Elišky Krásnohorské uvedeno, že její otec věřil ve šlechtický původ (rytíř z Krásné Hory). Obě autorky tyto pokusy nevykreslují právě v dobrém světle. Prastrýc Světlé je podivínem, který je zahloubaný v knihách a zasekl se v minulosti, nedokáže se odpoutat a žít v přítomnosti. Otec Krásnohorské při honbě za titulem utrácí peníze, lidem je spíš pro smích a jeho manželka tím trpí.

¹²¹⁷ MARKUS, Antonín. *Rodinná kronika. Populární úvod do studia rodopisného*. Praha: Československá akciová tiskárna, 1926, s. 5. Rodopis zprvu nebyl ani váženou disciplínou pomocných věd historických. Eugenické hnutí první poloviny 20. století zapříčinilo, že se pozornost historických věd na rodopis obrátila, ale tento zájem byl stále spíše biologický. V druhé polovině 20. let se objevují snahy o rehabilitaci rodopisu na poli vědeckém i veřejného mínění. Markus vydává svou rodopisnou příručku a rodopisu přisuzuje důležitost nejen lidskou ale i historickou. Pozornost obrací k rodinám významným, rovněž však uznává i důležitost historie rodin nevýznamných a regionálních, ovšem za podmínky, že jejich dějiny jsou zpracovány kriticky a dle pravidel vědy.

Dubské, a Wilhelma von Kügelgena, německého malíře a spisovatele, napsal, že „(...) *sebechvála je pro skromného člověka vždy nejtěžší*“¹²¹⁸. Castle přemítá (slovy Johanna Gottfrieda Herdera)¹²¹⁹, jak dalece se člověk může, smí a má veřejně vyznávat, a jaká hlavní myšlenka, jaký kompas ho musí na této nebezpečné plavbě vést. Podle Castleho je tato cesta nebezpečná, protože jsou věci mezi člověkem a bohem, které mají zůstat jen mezi nimi. Navíc je člověk schopný sám sebe poznat jen částečně, a to ještě spíše optikou druhých lidí – člověk o sobě může mluvit, ale není schopný sám sebe soudit. Sebepoznání je podle Castleho obtížné i pro takového *mistra pravdy a morálky*, jakým byl Jean-Jacques Rousseau. V době vydání jeho *Vyznání* (v době, kdy byl již velký filozof po smrti)¹²²⁰ se na jeho autobiografické dílo snesla vlna kritiky, která mimo jiné zpochybňovala objektivitu takového textu, povyšování se autora nad ostatní, ospravedlňování situací, které ospravedlnit nelze, ale také neschopnost skromného člověka připsat si zásluhy. Podle Herdera je v pamětech nutné mít stanovený účel i adresáta, nepsat jen o sobě pro sebe: „*Otec chce svým dětem odkázat dědictví svého života, občan svým spoluobčanům, učenec, hrdina, státník těm, kteří jsou jeho oboru; nuže ať tento poklad připraví, jak nejlépe umí!*“¹²²¹ Dobová mentalita sledující a ctící zejména účelnost takového textu je z tohoto úvodu zřejmá: autor vzpomínek musí vycházet z toho, že svůj život učinil užitečným pro vlast nebo svou rodinu. Autoři velké části pamětí mají očividnou potřebu obhajovat, proč texty napsali, vysvětlovat své motivy, odkazovat na to, že to není jejich vlastní volba, ale přání někoho jiného či dokonce jejich povinnost. Jestliže Nora tvrdí, že moderní společnost nehledá ospravedlnění v minulosti, ve své historii, ale pozornost směřuje k budoucnosti, v rodinných pamětech sledovaného období vidíme teprve pozvolné změny v tomto procesu transformace. Společnost 19. století se téměř po celou dobu silně identifikovala s národem, v případě rodinné paměti tedy ještě můžeme mluvit o spojenectví paměti a historie, spojenectví, které podle Nory ve 20. století přestává fungovat. Paměť byla v „dlouhém“ století součástí veřejného prostoru a

¹²¹⁸ Přeloženo z německého originálu. In. CASTLE, Eduard. Einleitung. In: *Meine Kinderjahre: biographische Skizzen*. Wien: Graeser, 1900, s. VI.

¹²¹⁹ Eduard Castle cituje z dopisu J. G. Herdera příteli Johannu Georgu Müllerovi. První texty vzpomínkového charakteru nachází v Augustinových *Vyznáních*. Sv. Augustin (354–430), křesťanský filozof a teolog, napsal toto filozofické a autobiografické dílo na sklonku 4. století. Líčí vlastní cestu k nalezení víry, ale také otázku času a paměti. Jeho metafora paměti jako žaludku, který promíchává a přeměňuje, ale nekonzeruje. Viz. ASSMANNOVÁ, Aleida. *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*, s. 184–186. O dobové znalosti těchto prvních „autobiografií“ Sv. Augustina i pozdějších Rousseauových svědčí také paměti Jaroslava Vrchlického, který je konkrétně dává za příklad sepisování memoárů. „*Vím, že nejsem ani Sv. Augustin, ani Rousseau, ani Alfieri, ale pamatuji se, že i Jungmann a Purkyně slavné paměti doporučovali, aby každý věrně sepsal své upomínky. Proto Palacký psal svůj Každodenníček...*“ VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Můj život*. In: *Vedle sebe šli jsme dávnou poutí... Vzpomínky ze života dvou bratrů*. Praha: Univerzita Karlova, 2016, s. 125. Vrchlický sepsal pouze první kapitoly svých pamětí, zbývající část zůstala v poznámkách.

¹²²⁰ První díl *Les Confessions* vyšel v roce 1782, druhý díl 1789, společně 1813. Jean-Jacques Rousseau zemřel v roce 1778.

¹²²¹ Z dopisu J. G. Herdera, cit dle. CASTLE, Eduard. *Einleitung*, s. VI.

zdaleka nebyla jen soukromým jevem – česká společnost hledala ospravedlnění v minulosti a rodinné paměti byly jednou z cest, která tuto minulost otevírala.

V posledních desetiletích 19. století se objevuje další účel (rodinných) pamětí. Vzniká obava, že národ ztrácí velké osobnosti českého národního života i jejich pamětníky, čímž se otevírá prostor pro zaznamenávání vzpomínek na velikány české historie. Václav Řezníček roku 1895 v předmluvě ke své edici vzpomínek divadelního ředitele Františka Novotného napsal: „*Co rok mizí z našeho veřejného života řada typů zasloužilých mužů, kteří postupem doby úplně zapadají v nehodné zapomenutí. Pamětníci jejich také zvolna vymírají a netrvá to dlouho a jeden se pak marně shání po charakteristice a zkušenostech té či oné ve vývoji našeho života důležité postavy. Mluvil jsem svého času o tomto zjevu s univ. profesorem MUDrem. Jos. Thomayerem. Toužili jsme na to, co rozmanitých podrobností z našeho národního rozvoje tak zaniká, že se totiž u nás nic osobního nezaznamenává a nesbírá.*“¹²²² Objev memoárového žánru nejen v podobě monografií ale také v novinách a časopisech rozšířil povědomí o paměťové literatuře a pak už to byl jen krůček k jeho úplnému přijetí. Od 20. let 20. století se tak situace proměňuje a veřejnost si tento typ literatury dokonce žádá, „*ráda seznamuje se s paměťmi starších našinců, i zvěčnělých i žijících*“,¹²²³ napsala v roce 1920 Eliška Krásnohorská.

Na přelomu 19. a 20. století (ale zejména po první světové válce) došlo v pamětech po obsahové stránce k mnoha změnám. Z hospodyň se staly zaměstnankyně, přibýlo téma rozvodů, druhých manželství, soužití mimo manželství, továrny.¹²²⁴ V uměleckém prostředí pražské buržoazie se v pamětech začaly objevovat odkazy na bohémské večírky, milenky, *nevinné orgie*.¹²²⁵ Lužická komentuje změnu, kterou přinesl konec 19. století: za jejího dětství (jak se domnívá) neexistovala nevěra, a co bylo dříve považováno za doživotní zostuzení, je podle ní na konci 19. století *pouhým flirtem*. Stejně kriticky se vyjadřuje i k tématu rozvodů.¹²²⁶ Témata, která byla v pamětech (a těch rodinných zvláště) nepřijatelná, jsou pro autory 20. století zcela normální – mluvíme hlavně o informacích osobních, které nabývají až intimního rázu, ve zkoumaných pamětech reprezentovaných nejvíce *Paměťmi rodu* ale i *Životem tří generací*,

¹²²² POKORNÝ, František. *František Pokorný vzpomínky a upomínky*. Praha: Alois Wiesner, 1895, s. (3).

¹²²³ KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*, s. 7. Úvod ke vzpomínkám Elišky Krásnohorské viz. *Obrázek 12* příloh.

¹²²⁴ Především patrně v kronice Flesarů, Devátých, Bozděchových.

¹²²⁵ VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*, s. 109. Olga Kozáková vzpomíná na dávnou přítelkyni její matky, Annu Bělskou, která žila v netradiční zámožné rodině (její dědeček byl pražským primátorem), Anna měla mnoho nápadníků, ale poté, co zjistila, že se její vyvolený zamiloval do její matky, se zastřelila pod vánočním stromčekem, 1920. KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*, s. 36. Na večírky a domácí divadlo vzpomíná také např. Anna Lauermannová-Mikschová. LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. *Lidé minulých dob*.

¹²²⁶ LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*, s. 31.

Rodinnou kronikou Flesarů. Zatímco se tedy předchozí generace pamětníků zaměřují na rodinnou paměť, která odráží konkrétní viditelnější prvky: historiky, tradice, které mají být zachovány, nadále tradovány a podléhají sentimentu, novější doba přinesla nový požadavek, respektive nové možnosti a minimální limity toho, o čem se může v pamětech psát. Nemusí to být již přímo seriózní vzpomínkový text, vztyčený památník rodinné minulosti, ale autoři využívají otevřených možností a svým postavám dodávají psychologickou hloubku. V rodinných pamětech vzniklých ve 20. století autoři přiznávají a objevují rodinnou minulost včetně skutečných lidí majících lidské slabosti a neduhy, které je rovněž třeba pochopit a zaznamenat, protože jsou nedílnou součástí života.

Ukazuje se, že autoři vzpomínek měli za první republiky odlišné podmínky pro sepsání pamětí. Rozvoj bulvární žurnalistiky neposkytoval jen platformu, ale také vychovával široké čtenářské obecnstvo, které si vzpomínkové texty žádalo. Sdělení generace autorů, která byla svědky a pamětníky vrcholu českých národních snah 19. století, zlomových okamžiků českých dějin, měla pro 20. století zásadní výpovědní hodnotu hned z několika důvodů – připomínala nezdolnost českého národa, jeho významné představitele a představitelky, ale i životy *obyčejných lidí* a staré *dobré časy*, které se ve chvíli opadnutí euforie z nové republiky i během dalšího světového konfliktu zdály jaksi jednoduššími. Sešlo se hned několik společenských, kulturních i politických poptávek, které paměťovému žánru přály. Nabízí se také srovnání s jinou mladou demokracií, po jejímž vzniku poptávka po autentické literatuře nebyvale stoupla. Pavel Janoušek hledá příčinu zesíleného zájmu o autenticitu po roce 1989 v šoku z náhlé *ztráty nepřitele*, tématu a doby, kdy literatura byla součástí společenského kontextu, v němž byly hodnotové hranice jasně dané: bylo zřejmé, kdo je „pro“ a kdo je „proti“ a správně pronesené slovo mělo razanci politického činu.¹²²⁷ Přenesení jeho úvah o sedmdesát let nazpět do období první republiky dobře odpovídá na situaci dvacátých a třicátých let, kdy zájem o memoárové texty stoupl: monarchie byla poražena, literatura ztratila svůj politický účinek, *v němž byly hodnotové hranice jasně dané*. Důležitost pamětníkovy pozice na *správné straně barikády* vyplývá také z výzkumu rodinného vyprávění o období komunismu.¹²²⁸ Rodinné paměti české inteligence devatenáctého století měly společného nepřitele, proti kterému se vymezovaly životem i pamětí. Měly své hrdiny, kteří se silou slova ocitali ve vězení nebo exilu. Jejich rodinné příběhy jsou podřízené kolektivní paměti z doby formování českého národa, jimi

¹²²⁷ JANOUŠEK, Pavel. *Autenticita jako protipól literární tradice*, s. 12.

¹²²⁸ ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila a Irena SOBOTKOVÁ. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*.; ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. *Rodinné mezigenerační příběhy*.

upřednostňované hodnoty odpovídají hodnotám, které vyzdvihovali přední představitelé českých vlastenců či jejich vzory z dob české minulosti i zahraniční filozofie¹²²⁹, ale podřizovaly se také vnějším tlakům – z nutné hospodárnosti, která byla vlastností středního stavu v celé Evropě, udělaly svou ctnost. Tyto hodnoty pronikaly, zdá se, po společenském žebříčku také mezi nižší vrstvy obyvatelstva, ale v jejich případě se usazovaly v rodinné paměti s menším zaujetím pro národní věc. Byly již ve společnosti nějakou dobu etablované a rodinné paměti je přizpůsobily svým potřebám. Z toho hlediska se jednalo o témata, která byla uváděna opakovaně, mnohdy se stereotypním podáním v průběhu celých desetiletí.

Halbwachs se domníval, že se rodinné myšlení chytá obrazů a událostí, ze kterých může jejich vlastní reprezentace významně těžit – *nechá se ozářit úspěchem svých členů*¹²³⁰. Tyto prvky myšlení (politické názory, náboženství, kultura apod.), které jsou jinak pro rodinu vnější, se podle něj mohou přenést do rodinných reprezentací a zachovat si svou původní formu, ale podle Halbwachse se jejich podstatou stanou preference a zájmy domácnosti.¹²³¹ Rodinná paměť 19. století však dle našeho zjištění nepodléhala jen potřebám rodiny jako spíše potřebám národa (hlavně v případě vlasteneckých rodin), což bylo ostatně zcela ve shodě s povinností obětovat dobro vlastní i své rodiny pro zájmy celku. Paměti reflektují hodnoty a názory, které odpovídají hodnotám vlastním celé české společnosti. Přísně tak sledují dobový historický narativ. Pozvolnou změnu sledujeme u pamětí vzniklých po druhé světové válce. Jejich autoři upouštějí od modelové šablony poplatné vyšším ideálům a jejich paměti cílí na intimní osobitý obraz rodiny s jejími zvláštnostmi – vzájemné vztahy, společné chvíle. Uveďme za všechny tyto příklady: Antonie Kavalírová se krátce po polovině 19. století obává, že bude psát o *maličkostech, které nestojí za to*¹²³², o 120 let později Eduard Grégr s klidem vypráví, jak s přáteli chytali během první světové války ryby¹²³³.

Po zhodnocení kvalitativních znaků zkoumaných pamětí je zřejmé, že přestože některé znaky lze zobecnit a vztáhnout na všechny rodiny, jsou atributy, které odpovídají pouze menšímu okruhu rodin.¹²³⁴ Námi sledovaná témata odrážejí dosavadní výsledky českých odborných historických výzkumů a v mnohém jsou s nimi ve shodě. Zejména se ukázalo, že

¹²²⁹ V pamětech mnohokrát uváděné odkazy na J. A. Komenského, B. Bolzana, J. J. Rousseaua či J. Locke.

¹²³⁰ Volně přeloženo z francouzského originálu: HALBWACHS, Maurice. *La mémoire collective et le temps*, s. 14.

¹²³¹ Ibid.

¹²³² KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*, s. 165.

¹²³³ GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*, s. 121.

¹²³⁴ Vidíme tak rozdíl mezi životními cíli venkovské rodiny první poloviny 19. století a cíli měšťanských rodin poloviny druhé. Zatímco venkovská rodina kladla důraz na odkaz k manuální práci, zbožnosti, trpělivosti a píli, měšťanská inteligence lpěla na vzdělání a vyšším smyslu lidského života.

vytipované rodinné hodnoty podléhaly v posledních desetiletích také odbornému zájmu, což svědčí o jejich silné pozici v diskurzu 19. století. V této práci jsme sledovali zmíněné hodnoty perspektivou rodinné paměti a zasazovali je do širšího kontextu zmiňovaných výzkumů. Tato skutečnost odráží rodinné paměti vlastní přejímání hodnotových vzorů z vnějšku. V neposlední řadě ale podléhá zásahům a identifikačním potřebám jednotlivce, který navzdory možné snaze o objektivnost není schopný (nebo nechce) potlačit subjektivnost, která se ke konceptu rodinné paměti váže.¹²³⁵ V případě napsání rodinných memoárů je toto hledisko ještě zjevnější. Přestože si náš výzkum nekladl za cíl genderově vyvážený autorský podíl na pramenném materiálu¹²³⁶, například ženská otázka v 19. století se ukázala jako stěžejně obejitelná, neboť některé rodinné paměti zásadně cílily právě na reflexi tohoto hnutí i méně viditelné emancipační projevy.¹²³⁷ Naopak zvolený koncept *místní identity* se sice ukázal jako užitečný, protože nasměroval analýzu ke sledování identifikace s prostorem – k fenoménu domova, ale jeho šíře neumožnila plnohodnotné využití.

Podařilo-li se nám zobecnit rodinné hodnoty platné pro všechny sledované paměti: pracovitost, vzdělání, vlastenectví, skromnost, lásku a domov, jsou to atributy rodinného života, které nabývaly v různých prostředích odlišných významů. Představované výsledky se týkají především středních vrstev, tj. asi 20 % populace, tudíž jejich platnost není univerzální, ukazuje ovšem na tendenci české rodinné paměti splývat s oficiální historickou pamětí. Jestliže jsou rodinné vzpomínky na období druhé světové války plné antinacistů, na období socialismu plné antikomunistů, můžeme hledat počátky tohoto fenoménu také v minulosti, v době formování českého národa, kdy se většina rodinných pamětí vymezovala vůči Rakousku, Němcům a monarchii.

¹²³⁵ Uvedli jsme příklady různých zamlčování, obhajování, revidování apod.

¹²³⁶ Sledované rodinné paměti byly dílem třinácti žen a sedmi mužů, nepočítáme-li problematické počty v případě kronik či v rámci pamětí citovaných starších děl rodinných příslušníků.

¹²³⁷ U některých pamětí se dal tento apel předpokládat, protože patřily nebo se týkaly významných představitelk ženského hnutí (Riegrová, Lužická, Krásnohorská), ale i v dalších pamětech je patrné, že se autorky snaží postavení ženy (matky) v rodinné paměti i obecně zvýznamňovat (Gebauerová, Purkyňová, Vrchlická).

8. Použitá literatura

8.1. Primární prameny

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Marie Riegrová. Rodem Palacká. Její život a skutky*. Praha: Obec Pražská, 1892.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Riegrova matka, obrázek z Podkrkonoší*. Praha: Otto, 1903.

DOBEŠ, František. Úvod. In: *Kronika rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*. Valašské Meziříčí: František Dobeš, 1941

DOBEŠ, Jan. *Kronika rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*. Valašské Meziříčí: František Dobeš, 1941.

DROZD, Jan, Klement BOROVIČEK a Josef KYSELKA. *Zlatá Bible, to jest, Písmo svaté ilustrované od nejslavnějších mistrů všech uměleckých dob*. Praha: Sv. Václavská záložna, 1894.

FLESAR, Václav. *Kořeny věků*. Jimramov: Tigris, 2015. ISBN 978-80-260-8833-2.

FRIČ, Josef Václav. *Paměti Josefa Václ. Friče*. Praha: J. V. Frič, 1885.

FRÍDA, Bedřich. *Mladá léta Jaroslava Vrchlického v zrcadle dopisů, jež psal svému strýci a bratrovi*. Praha: Společnost Jaroslava Vrchlického, 1931.

FRÍDA, Bedřich. Paměti. In: *Vedle sebe šli jsme dávnou poutí... Vzpomínky ze života dvou bratří*. Praha: Univerzita Karlova, 2016, s. 113–120. ISBN 978-80-7308-697-8.

FRÍDA, Bedřich, Jaroslav VRCHLICKÝ a Jiří HUBÁČEK. *Vedle sebe šli jsme dávnou poutí... : vzpomínky ze života dvou bratří*. Jiří HUBÁČEK, ed. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. ISBN 978-80-7308-697-8.

FRÍDA, Vladimír. *Krásná léta Jaroslava Vrchlického*. Praha: Klub socialistické kultury, 1948.

GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl I., Díl II. (do roku 1886)*. Kladno: J. Šnajdr, 1926.

GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera, Díl III*. Kladno 1932.

GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*. Praha: Eduard Grégr, 1996. ISBN 80-902023-1-4.

HELLMUTH-BRAUNER, Vladimír. *Paměti rodu*. Praha: H+H, 2001. ISBN 80-86022-66-8.

JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*. Toronto: [s.n.], 2004.

KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Topič, 1938.

KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Český spisovatel, 1993.
Dostupné z: <https://ddvd.kpsys.cz/records/f7e3cbc5-8d3f-4ed1-8b7f-781152af0dea>.

KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 1. část „Bozděch“*. Praha: rodinný archiv, 2016.

KOZÁKOVÁ, Eva Olga. *Vzpomínky rodinné 2. část „Branžovský“*. Praha: rodinný archiv, 2016.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*. Praha: Vaněk a Votava, 1921.

LUŽICKÁ, Věncelava. *Z mých pamětí*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena, 1929.

NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika: „po zavátých stezkách“: zaznamenala svému vnuku Michaelovi Marie Nacházelová rozená Budínová ve Studené v roce 1900*. Michael BUDÍN, ed. Sezimovo Ústí: Jiří Budín, 2017. ISBN 978-80-270-3469-7.

NEUMANN, Augustin Alois. *Z pamětí rodiny Neumannovy z Olešnice na Moravě*. Brno: nákladem vlastním, 1940.

PODLIPSKÁ, Sofie. *Povídka o mně*. Praha: Nakladatel A. Storch syn, 1898.

POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. *Život tří generací*. Praha: Umělecká beseda, 1944.

REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*. Praha: Topič, 1942.

SVĚTLÁ, Karolína. Ještě několik archů z rodinné kroniky. In: *Z literárního soukromí 1. [díl]. Vzpomínky. Paměti. Literární dokumenty*. Praha: SNKLHU, 1959, s. 35–85.

SVĚTLÁ, Karolína. *Upomínky*. Praha: J. Otto, 1901.

SVĚTLÁ, Karolína. *Z rodinné kroniky*. Praha: Československý spisovatel, 1980.

TYRŠOVÁ, Renata. *Jindřich Fügner paměti a vzpomínky na mého otce*. Praha: Český čtenář, 1924.

VRCHLICKÁ, Eva. *Dětství a mládí s Vrchlickým*. Praha: Československý spisovatel, 1960.

VRCHLICKÝ, Jaroslav. Můj život. In: *Vedle sebe šli jsme dávnou poutí... Vzpomínky ze života dvou bratří*. Praha: Univerzita Karlova, 2016, s. 121–125. ISBN 978-80-7308-697-8.

8.2. Další uvedené prameny

BENEŠ, Bohuš. *Sága rodu Benešů*. Pavel CARBOL a Martin NEKOLA, eds. Praha: s podporou Rady vědeckých společností ČR, z.s. Společnost Edvarda Beneše, 2022.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: České muzeum, 1852.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Zápisky I.–III*. Praha: Scriptorium, 2009, 2013, 2022.

DOBEŠ, Jan. *Kniha dějin a památností, kterouž jsem sepsal počnúc od svého mládí až do šedin, co jsem kdy viděl, slyšel, četl, zkusil a konal, já Jan Dobeš Strážský z č. 21*. Valašské Meziříčí: Osvěta, 1944.

DUMITRIU, Petru. *Rodinná kronika*. Praha: Naše vojsko, 1959.

FRIČ, Josef Václav. *Paměti J. V. Friče*. Praha: Evropský literární klub, 1939.

GEBAUER, Jan. *Deník dekadentního intelektuála*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2016. ISBN 978-80-86142-54-8.

GEBAUER ST., Jan. *Vzpomínky ze života Jana Gebauera 1838-1938*: [na vděčnou památku stých narozenin Jana Gebauera vydala jeho rodina; barevné dřevoryty Karla Vika]. Praha: s.n., 1938.

GOETHE, Johann Wolfgang von. *Viléma Meistera léta učednická I, II*. Praha: Borový, 1928.

GRÉGR, Eduard. *Denník*. ZDENĚK TOBOLKA, ed. Praha: Český čtenář, 1908.

HERRMANN, Ignát. *Otec Kondelík a ženich Vejvara: drobné příběhy ze života spořádané pražské rodiny*. Praha: Topič, 1898.

HOLICKÝ, Václav Jiří. *Korrespondence hraběte Václava Jiřího Holického ze Šternberka*. Václav SCHULZ, ed. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898.

CHEEVER, John. *Rodinná kronika Wapshotových*. Praha: Mladá fronta, 1967.

JENÍK Z BRATŘIC, Jan. *Z mých pamětí*. Josef POLIŠENSKÝ, ed. Praha: ELK, 1947.

KALISTA, Zdeněk, ed. *Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1936.

KALISTA, Zdeněk, ed. *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha: Melantrich, 1941.

KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Spolek českých bibliofilů, 1929.

KOLENEC, Jan z Kolna. *Dopisy Jana Kolence z Kolna, hejtmana JMCské panství Zbirova, Točnicka, Dvora Králova z let 1651–1652*. Jan POHL, ed. Praha: Královská česká společnost nauk, 1911.

KOMENSKÝ, Jan Ámos. Joan. Amos. *Comenii Orbis pictus = Swět w obrazích = Die Welt in Bildern = Le monde en tableaux*. Praha: Tisk a sklad Jaroslawa Pospíšila, 1845.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Co přinesla léta*. Praha: Vaněk a Votava, 1928.

LAMPRECHTOVÁ, Věra a Antonín VERBÍK (eds). *Kronika rodiny Fuksovy*. Brno: Blok, 1982.

LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. *Lidé minulých dob*. Praha: Sfinx, 1941.

LUŽICKÁ, Věncelava. *Svatební dar: listy dobré babičky k provdané vnučce*. Praha: F. Šimáček, 1900.

MIŠKOVSKÝ, Josef. *Rodinná kronika Rottovská 1630–1930*. Praha a Bratislava: Ottovo nakladatelství, 1930.

MUSIL-JIHLAVSKÝ, Antonín. *Vzpomínky na Karla Havlíčka Borovského*. Kutná Hora: Tiskem a nákladem Karla Šolc, 1896.

NAVRÁTIL, Karel. *Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém městě pražském*. Praha: K. Navrátil, 1869.

PALACKÝ, František, ed. *Staré letopisy české od roku 1378 až 1527*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1829.

POKORNÝ, František. *František Pokorný vzpomínky a upomínky*. Praha: Alois Wiesner, 1895.

POKORNÝ, Rudolf. *Vlastenecké šlehy*. Praha: Rudolf Pokorný, 1882.

PURKYNĚ, Jan Evangelista. *Vzpomínky Jana Ev. Purkyně na vlastní mládí v Libochovicích prožité. V Libochovicích: Nákladem D. Mayera, 1887.*

REGÁLOVÁ, Josefína. *Rodinná kronika*. Praha: Topič, 1929.

- RIEGER, Bohuslav. *Drobné spisy Bohuše svob. pána Riegra*. Praha: K. Kadlec, 1915.
- RIEGER, František Ladislav. *Život a dílo. I. Paměti*. Praha: J. Gruber, 1922.
- SABINA, Karel. *Básně Karla Sabiny*. Praha: Synové Bohumila Háze, 1841.
- ŠÁRECKÁ-RADOŇOVÁ, Maryša. *Ozářené krby*. 1. vyd. Praha: Dělnické nakladatelství, 1945.
- SLAMĚNÍK, František. *Vzpomínky starého učitele*. Zábřeh: Družstvo knihtiskárny, 1907.
- STLOUKAL, Karel, František Ladislav RIEGER a Marie RIEGROVÁ-PALACKÁ. *Milostné dopisy Frant. Lad. Riegra a Marie Palacké*. Praha: Topič, 1932.
- STLOUKAL, František (ed.). *Františka Palackého rodinné listy dceři Marii a zeti F. L. Riegrovi*. Praha: K. Stloukal, 1930.
- STRETTIOVÁ, Marie. *O starých časech a dobrých lidech*. Praha: F. Topič, 1940.
- SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí*. Praha: Tiskem a nákladem J. Otty, 1897.
- SVĚTLÁ, Karolína. *Z literárního soukromí I., Vzpomínky, paměti, literární dokumenty*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, 1959.
- TIMMERMANS, Felix. *Rodinná kronika = De Kroniek van hetgezinhernat*. Praha: Rudolf Škeřík, 1943.
- TŘESOHLAVÁ, Anna. *Z naší rodinné kroniky*. Praha: Práce, 1962.
- TRKANOVÁ, Marie. *Paměti: Zdenka Janáčková – můj život*. Brno: Šimon Ryšavý, 1998.
- TYRŠOVÁ, Renata. *Miroslav Tyrš, jeho osobnost a dílo podle zápisků, korespondence, rukopisné pozůstalosti a mých vzpomínek I, II, III*. Praha: Nákladem Českého čtenáře.
- ŽEROTÍNA, Karel starší ze. *Spisy Karla staršího z Žerotína. Oddělení druhé, Listové psaní jazykem českým*. Vincenc BRANDL, ed. Brno: Matice moravská, 1870.

8.3. Odborná literatura

- AKSAKOV, Sergej Timofejevič. *Rodinná kronika Aksakova I, II*. Praha: I. L. Kober, 1864.
- ALLPORT, Gordon W. *The use of personal documents in psychological science*. New York: Social Science Research Council, 1942.
- ALTMAN, Karel. *Podíl působení hostinců na rozvoji české národní společnosti v Brně od poloviny 19. století*. Český lid. Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, 1994, roč. 81, č. 4, s. 295–304.
- ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě*. Praha: Mladá fronta, 1995. ISBN 80-204-0549-6.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor, 2001. ISBN 80-7260-051-6.
- ASSMANNOVÁ, Aleida. *Prostory vzpomínání*. Podoby a proměny kulturní paměti. Praha: Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3433-3.
- BACHELARD, Gaston. *La poétique de l'espace*. Paris: Presses Universitaires de France, 1958.
- BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri/Slon, 2005. ISBN 80-86429-38-5.
- BAHENSKÁ, Marie. Žena v medicíně: Anna Bayerová. In: MARTÍNEK, Jiří a Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, eds. *Cesty k samostatnosti*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2010, s. 70–90. ISBN 978-80-7286-164-4.
- BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Iluze spásy*. České Budějovice: Nakladatelství a vydavatelství Veduta, 2011. ISBN 978-80-86829-79-1.
- BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *Nezbytná. Osvobozující. Pomlouvaná. O ženské práci*. České Budějovice: Nakladatelství a vydavatelství Veduta, 2017. ISBN 978-80-88030-21-8.
- BAHENSKÁ, Marie, Libuše HECZKOVÁ a Dana MUSILOVÁ. *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014. ISBN 978-80-87782-34-7.
- BAKIR-DEMIR, Tugce, Elaine REESE a Basak SAHIN-ACAR. How three generations narrate their vicarious family stories: intrafamilial similarities, gender and cross-generational differences. *Memory*. 2020, roč. 28, č. 4, s. 553–566. ISSN 09658211.

- BALAJKA, Bohuš. *Jaroslav Vrchlický*. Praha: Melantrich, 1979.
- BARCLAY, Katie a Nina Javette KOEFOED. Family, Memory, and Identity: An Introduction. *Journal of Family History*. 2021, roč. 46, č. 1, s. 3–12. ISSN 03631990.
- BARON, Roman et al. Atraktivita románského světa. In: *České země v 19. století II*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2016, s. 282–291. ISBN 978-80-7286-281-8.
- BÁRTA, Jan. Staré skelmistrovské rody. 10. Kavalírové. *Sklářské rozhledy*. *Věstník Sklářského ústavu v Hradci Králové*. 1939, roč. 16, č. 9–10, s. 164–169.
- BEDNÁŘOVÁ, Andrea, Josef POHL a Anežka POHLOVÁ. *Kronika jednoho rodu*. Ústí nad Orlicí: OFTIS, 2017. ISBN 978-80-7405-431-0.
- BĚLIČOVÁ, Milena. Jirušové - rodinná tradice v pramenech a pamětech. *Sborník Národního muzea v Praze*. Řada A - Historie. 2013, roč. 67, č. 3–4
- BENDO VÁ, Eva a Zdeněk HOJDA, eds. *Od práce k zábavě. Volný čas v kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021. ISBN 978-80-200-3217-1.
- BERELSON, Bernard. *Content analysis in communication research*. Glencoe: Free Press, 1952.
- BERGSON, Henri. *Hmota a paměť*. Praha: OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-065-3.
- BERGSON, Henri. *Matière et mémoire, essai sur la relation du corps à l'esprit*. Félix ALCAN, ed. Paris: Ancienne Librairie Germer Baillière, 1896.
- BERTAUX, Daniel a Isabelle BERTAUX-WIAME. *Artisanal Bakery in France: How it Lives and Why it Survives BT - The Petite Bourgeoisie: Comparative Studies of the Uneasy Stratum*. In: BECHHOFFER, Frank a Brian ELLIOTT, eds. . London: Palgrave Macmillan UK, 1981, s. 155–181. ISBN 978-1-349-63703-4.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-518-3.
- BŘEZINA, Josef. *Děti slavných rodičů*. Praha: Horizont, 1995. ISBN 80-7012-076-2.
- BRŇOVJÁK, Jiří a Aleš ZÁŘICKÝ, eds. *Šlechtic podnikatelem - podnikatel šlechticem : šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7368-520-1.

BŮŽEK, Václav a Pavel KRÁL, eds. *Paměť urozenosti*. Praha: NLN, 2007. ISBN 978-80-7106-9128-7.

ČADKOVÁ, Kateřina, Milena LENDEROVÁ a Jana STRÁNÍKOVÁ. *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-920-5.

ČAŇOVÁ, Eliška. K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov. *Historická demografie*. 2004, roč. 28, s. 203–207.

ČECHUROVÁ, Jana a Jan RANDÁK. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: NLN, 2014. ISBN 978-80-7422-309-9.

CERMAN, Markus a Hermann ZEITLHOFER, eds. *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2002. ISBN 3-486-56657-1.

CIEŃSKI, Andrzej. Interpretacja dzieła pamiętnikarskiego. In: SŁAWIŃSKI, J. a J ŚWIĘCH, eds. *Zagadnienia literaturoznawczej interpretacji. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Ossolineum, 1979. ISBN 83-04-00105-5.

CIEŃSKI, Andrzej. Kryteria oceny prozy pamiętnikarskiej. *Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1975, roč. 66, č. 2, s. 17–36.

CLASSEN, Albrecht. *Urban Space in the Middle Ages and the Early Modern Age*. Berlin, Boston: De Gruyter. ISBN 978-3-11-022390-3.

COENEN-HUTHER, Josette. *La mémoire familiale: un travail de reconstruction du passé*. Paříž: L'Harmattan, 1994. ISBN 2-7384-2963-7.

COHEN, Gary B. *Češi a Němci v Praze 1861–1914*. Praha: Carolinum, 2000. ISBN 80-246-0019-6.

CONFINO, Alon. Collective Memory and Cultural History. *American Historical Review*. 1997, roč. 102, č. 5, s. 1386–1403.

CORSTEN, Michael. Čas generací. *Sociální studia*. 2007, roč. 4, č. 1–2

CRAWFORD, Paul. *To Follow in Their Footsteps: The Crusades and Family Memory in the High Middle Ages*. *Church History*. Cambridge University Press, 2019, roč. 88, č. 3, s. 815–818. ISSN 00096407.

CUBA, Lee a David HUMMON. A Place to Call Home: Identification with Dwelling, Community, and Region. *The Sociological Quarterly*. 1993, roč. 34, č. 1

DOKOUPIL, Lumír et al. *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999. ISBN 80-85950-64-2.

DOUŠEK, Roman. *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978-80-210-6862-9.

VAN DÜLMEN, Richard. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*. 1. vyd. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-116-3.

DURKHEIM, Emile. *Elementární formy náboženského života*. Praha: OIKOYMENH, 2002. ISBN 80-7298-056-4.

DURKHEIM, Emile. *Pravidla sociologické metody*. Praha: VŠP, 1969.

ECO, Umberto. *Lector in fabula. Role čtenáře aneb interpretační kooperace v narativních textech*. Praha, 2010. ISBN 978-80-200-1828-1.

FASORA, Lukáš. *Stáří k poradě, mládí k boji*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015. ISBN 978-80-7325-364-6.

FEDROVÁ, Stanislava, ed. *Otázky českého kánonu*. Edice K. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006. ISBN 80-85778-50-5.

FIALOVÁ, Ludmila. Století demografické statistiky. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 133–192.

FIALOVÁ, Ludmila. Úmrtnostní poměry. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 175–191. ISBN 80-204-0283-7.

FIALOVÁ, Ludmila et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0283-7.

FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. Paměť domu v žánru rodinné ságy. *Česká literatura*. 2017, roč. 65, č. 3, s. 355–380.

FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. Rituály v rodinných ságách a v rodinné paměti. In: *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Praha: NLN, 2018, s. 86–112. ISBN 978-80-7422-584-0.

FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech*. Případ Hradce Králové. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009. ISBN 978-80-87378-11-3.

FOUCAULT, Michel. Of Other Spaces. *Diacritics*. Johns Hopkins University Press, 1986, roč. 16, č. 1, s. 22–27. DOI: 10.2307/464648.

Francouzsko-český dialog o rodině. *Historická demografie*. 1992, roč. 16.

FROLCOVÁ, Věra. Motiv ochrany domova v modlitbách a písních podle ústní tradice 19. a 20. století. *Folia ethnographica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae*. 2010, roč. 44, č. 1, s. 69–84.

FRONK, Václav. *Sebereflexe české společnosti. Přelom 19. a 20. století v perspektivě humoristických časopisů*. Liberec: Vl. nákladem, 2011. ISBN 978-80-260-0413-4.

FUGLERUD, Øivind, Kjersti LARSEN a Marina PRUSAC-LINDHAGEN, eds. *Negotiating Memory from the Romans to the Twenty-First Century: Damnatio Memoriae*. New York: Routledge, 2020. ISBN 978-0367549565.

FULKA, Josef. Bergson a problém paměti. In: ČAPEK, J., ed. *Filosofie Henri Bergsona*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 11–39. ISBN 80-7298-071-8.

GALANDAUER, Jan. O struktuře české historické paměti. *Historie a vojenství*. 1996, roč. 45, č. 1, s. 132–136.

GALANDAUER, Jan. Trochu vzpomínek z I. světové války a ze zajetí 1914–1920. *Historie a vojenství*. 2002, roč. 51, č. 4, s. 913–914.

GIBAS, PETR. Domov jako konceptuální rámec, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický Časopis*. Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2017, roč. 53, č. 2, s. 241–268. ISSN 00380288.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0807-1.

GOFF, Jacques Le. *Paměť a dějiny*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-862-6.

GOFFMAN, Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: SIMON & SCHUSTER, 1986. ISBN 0-671-62244-7.

GOFFMAN, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Random House, 1959.

- GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo*. Praha: Nakladatelství studia Ypsilon, 1999. ISBN 80-902482-4-1.
- GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: NLN, 2006. ISBN 80-7106-396-7.
- GREENBLATTOVÁ, Rachel L. *Aby vyprávěli svým dětem*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2541-8.
- GREENOVÁ, Anna. Intergenerational Family Stories: Private, Parochial, Pathological? *Journal of Family History*. 2013, roč. 38, č. 4, s. 387–402. ISSN 03631990.
- GREY, Christopher a M. O'TOOLE. The placing of identity and the identification of place. *Journal of Management Inquiry*. 2018, č. 4, s. 206–219.
- GRULICH, Josef. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008. ISBN 978-80-7394-091-1.
- GRULICH, Josef. Venkovská žena v období raného novověku (16. - 18. století). In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Masarykova univerzita, 2001, s. 223–235.
- GUSDORF, Georges. Conditions and Limits of Autobiography. In: OLNEY, James, ed. *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Princeton: Princeton University Press, 2014, s. 28–48. ISBN 978-0691616261.
- HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj*. Praha: SLON, 2014. ISBN 978-80-7419-161-9.
- HAJNAL, John. European marriage pattern in historical perspective. In: GLASS, David Victor, ed. *Population in History*. Londýn: Arnold, 1965
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Gérard NAMER, ed. Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.
- HALBWACHS, Maurice. La mémoire collective et le temps. *Cahiers Internationaux de Sociologie*. Presses Universitaires de France, 1996, roč. 101, s. 45–65.
- HALBWACHS, Maurice. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Librairie Félix Alcan, 1925.
- HAMAN, Aleš. *Česká literatura 19. století a evropský kontext*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1999. ISBN 80-7082-548-0.

HECZKOVÁ, Libuše. První léta časopisu *Ženské listy*. Co chtěla Eliška Krásnohorská? In: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 323–334. ISBN 80-7194-920-5.

HELBIG, Gerhard. *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970*. Opladen: Westdt. Verl., 1990. ISBN 3-531-22161-2.

HIRSCH, M. The generation of postmemory. *Poetics Today*. 2008, roč. 29, č. 1, s. 103–128. DOI: 10.1215/03335372-2007-019.

Historická demografie, roč. 1. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1967.

HLAVAČKA, Milan. Zrod české politické reprezentace. In: *Dějiny českých zemí*. Praha: Karolinum, 2019, s. 328–331. ISBN 978-80-246-3994-9.

HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století I*. 2. vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-8.

HLAVAČKA, Milan a kol. *České země v 19. století II*. 2. vydání. Praha: Historický ústav, 2016. ISBN 978-80-7286-281-8.

HLAVAČKA, Milan a Pavel BEK. *Rodinné podnikání v moderní době*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2018. ISBN 978-80-7286-318-1.

HLAVAČKA, Milan, Antoine MARÉS a Magdaléna POKORNÁ. *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2011. ISBN 978-80-7286-186-6.

HOBBSAWM, Eric. *The Age of Capital*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1975.

HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, Klára. *Mezi vědci a umělci*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1947.

HOGENOVÁ, Anna. *Fenomén domova*. Praha: Univerzita Karlova, 2013. ISBN 978-80-7290-705-2.

HOJDA, Zdeněk. „Spazirgang, místo aneb plac, kdež lidé na procházku chodí“. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 221–238. ISBN 978-80-200-3217-1.

HOJDA, Zdeněk a Jiří POKORNÝ. *Pomníky a zapomínky*. Praha a Litomyšl: Paseka, 1996. ISBN 80-7185-050-0.

- HOLZBACHOVÁ, Ivana. *Škola Annales a současné pojetí dějin*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 80-210-1098-3.
- HONZÁKOVÁ, Albína. *Dr. Anna Bayerová. 1853–1924*. První česká lékařka ve Švýcarsku. Praha, 1937.
- HORSKÁ, Pavla. Demografie rodiny v 19. století. In: *Dětství, rodina a stáří*. Praha: Panorama, 1990, s. 379–399. ISBN 80-7038-011-X.
- HORSKÁ, Pavla. Rodina 19. století. In: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 197–226. ISBN 80-204-0283-7.
- HORSKÁ, Pavla. Vliv počátků samostatné výdělečné činnosti ženy na vývoj rodiny. *ČL*. 1983, roč. 70, č. 4, s. 223–228.
- HORSKÁ, Pavla et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-011-X.
- HORSKÁ, Pavla, Eduard MAUR a Jiří MUSIL. *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-409-3.
- HORSKÝ, Jan. Narativistická kritika dějepisectví a rozhraní mezi historiografií a (přírodní) vědou a mezi dějepisnou konstrukcí a literární fikcí. *Dějiny - Teorie - Kritika*. 2013, roč. 10, č. 1, s. 126–136.
- HORSKÝ, Jan a Eduard MAUR. Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiographie. *Historická demografie*. 1993, roč. 17.
- HORSKÝ, Jan a Markéta SELIGOVÁ. *Rodina našich předků*. Praha: NLN, 1997. ISBN 80-7106-195-6.
- HRBATA, Zdeněk. *Romantismus a Čechy: témata a symboly v literárních a kulturních souvislostech*. Jinočany: H&H, 1999. ISBN 80-86022-58-7.
- HRBEK, Jiří. *Proměny valdštejnské reprezentace : symbolické sítě valdštejnského rodu v 17. a 18. století*. Praha: Togga, 2015.
- HROCH, Miroslav. *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1986.
- HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0809-6.

- HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In: MASLOWSKI, Nicolas a Jiří ŠUBRT, eds. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 46–66. ISBN 978-80-246-2689-5.
- HRUŠKOVÁ, Věra. Vliv změny profese na rodinu příměstské vesnice ve druhé polovině 19. století. *Historická demografie*. 1997, roč. 21.
- HUBÁČEK, Jiří. *Paměti Bedřicha Frída (Memoirs of Bedřich Frída)*. Diplomová práce (Mgr.). 2018. Univerzita Karlova. Vedoucí práce: PhDr. Václav Vaněk, CSc.
- CHOCHOLÁČ, Bronislav a Martin WIHODA, eds. *Úvod do studia dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- IGGERS, Geogr G. *Dějepisectví ve 20. století*. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě. Praha: NLN, 2002. ISBN 80-7106-504-8.
- IMHOF, Arthur Erwin. *Die verlorenen Welten*. München: C. H. Beck, 1983. ISBN 3-406-30270-X.
- JANOUŠEK, Pavel. Autenticita jako protipól literární tradice. In: *Autenticita a literatura*. Opava-Praha: Slezské zemské muzeum, 1999, s. 11–19.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha: NČSAV, 1965.
- KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992. ISBN 80-901102-0-7.
- KENNEDY, David M. The Art of the Tale: Story-Telling and History Teaching. *Reviews in American History*. Johns Hopkins University Press, 1998, roč. 26, č. 2, s. 462–473. ISSN 00487511, 10806628.
- KIERKEGAARD, Søren Aabye. *Nemoc k smrti*. Mnichov: Opus bonum, 1981.
- KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962.
- KLÁŠTERSKÁ, Alice. Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století. *Historická demografie*. 1998, roč. 22.
- KLEIN, Kerwin Lee. On the Emergence of Memory in Historical Discourse. *Representations*. 2000, roč. 69, č. Special Issue: Grounds for Remembering.

KMENT, Zdeněk. *Hospody a jejich historická úloha v české společnosti*. Valašské Meziříčí: Vlastním nákladem, 2011. ISBN 978-80-254-8491-3.

KOCKA, Jürgen et al. *Familie und soziale Platzierung: Studien zum Verhältnis von Familie, sozialer Mobilität und Heiratsverhalten an westfälischen Beispielen im späten 18. und 19. Jahrhundert*. Opladen: Verlag, 1980.

KOCMÁNEK, Václav František. *Lidové drama pobělohorské*. Josef HRABÁK, ed. Praha: Československý spisovatel, 1951.

KODAJOVÁ, Daniela. Vzdelanie dievčat – možnosti a limity uplatnenia. In: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 291–302.

KOEFOED, Nina Javette. Negotiating Memory and Restoring Identity in Broken Families in Eighteenth-century Denmark. *Journal of Family History*. 2021, roč. 46, č. 1, s. 30–45. ISSN 03631990.

KOHOUTOVÁ, Jitka. Konstrukce otcovské identity v 19. století: aspekt otce-živitele v rodinách české intelektuální buržoazie. In: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*. Praha: NLN, 2012, s. 174–183. ISBN 978-80-7422-218-4.

KOHOUTOVÁ, Jitka. Rodinná paměť a identita české intelektuální elity 19. století. In: ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila et al., eds. *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Praha: NLN, 2018, s. 120–154. ISBN 978-80-7422-584-0.

KONÝVKOVÁ, Tereza. Vlastenecká loajalita v kulturních performancích sokolského hnutí. In: *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2016, s. 261–268. ISBN 978-80-2002562-3.

KREISSLOVÁ, Sandra, Jana NOSKOVÁ a Michal PAVLÁSEK. „*Takové normální rodinné historky*“. *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo, 2019.

KŘEN, Jan. Česká a německá historická paměť – včerejšek a dnešek. *Český časopis historický*. 1999, roč. 97.

KRIEDTE, Peter, Hans MEDICK a Jürgen SCHLUMBOHM. *Industrialisierung vor der Industrialisierung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1977.

KRIPPENDORFF, Klaus. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. 2nd edition. London: SAGE Publications, 2004.

KROFTA, Kamil. *Dějiny selského stavu. [přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě]*. 2. vydání. Praha: Jan Laichter, 1949.

KRULICHOVÁ, Marie. *Jaroslav Vrchlický. Soupis osobního fondu*. Edice inventářů č. 301. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1976.

KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha: Československá akademie věd, 1990. ISBN 80-200-0337-1.

KUBÁTOVÁ, Barbora. Mystifikace jako aspekt rodinné sebeprezentační strategie. In: JÍLKOVÁ, Marie, Marie MACKOVÁ a Eliška VALOVÁ, eds. *Jak se u nás podvádělo: za monarchie i za republiky*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2019.

KUBÁTOVÁ, Barbora. Prostory vzpomínání v memoárech české měšťanské inteligence druhé poloviny 19. století. In: KUDLÁČ, A. K. K., ed. *Cestami Mnemosyné. Paměť a identita v moderních českých dějinách*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2021, s. 37–58.

KUBEŠ, Jiří. *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov: NTP, 2013. ISBN 978-80-7415-071-5.

KUČERA, Martin, ed. *Odkaz rychtáře Vaváka : příspěvky k životopisu velkého písmáka*. Praha: Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3808-9.

KURCZEWSKA, Joanna a Piotr H KOSICKI. The Role of Family Memory in Times of System Transformation. *International Journal of Sociology*. Taylor & Francis, Ltd., 2006, roč. 36, č. 4, s. 67–79. ISSN 00207659, 15579336.

KUTNAR, František. Úvaha historika o lidové literatuře písmácké a pamětní. In: KUČERA, Martin, ed. *Odkaz rychtáře Vaváka: Příspěvky k životopisu velkého písmáka*. Praha: Karolinum, 2018, s. 195–205. ISBN 978-80-246-3808-9.

KVAČEK, Robert a Otto URBAN. Literární prameny. In: *Úvod do studia dějepisu III*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983, s. 117–127.

LAPPEGARD HAUGE, Åshild. Identity and Place. *Architectural Science Review*. 2007, roč. 50, č. 1.

LASLETT, Peter. THE FAMILY AND THE COLLECTIVITY. *Sociology & Social Research*. 1979, roč. 63, č. 3, s. 432–442. ISSN 00380393.

LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. Oxford – Cambridge: Wiley, Blackwell, 1992. ISBN 978-0-631-18177-4.

LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8.

LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má... ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7254-956-6.

LENDEROVÁ, Milena. Čistota a zdraví. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 74–99. ISBN 978-80-246-1683-4.

LENDEROVÁ, Milena. *Dámská jízda: cestovatelky z českých zemí a jejich obraz Itálie v letech 1782–1936*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017. ISBN 978-80-7560-095-0.

LENDEROVÁ, Milena. *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíčkové*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-349-2.

LENDEROVÁ, Milena. Mezi rodinou a přáteli: paměti Boženy Frídové. In: *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015, s. 106–117. ISBN 978-80-7395-935-7.

LENDEROVÁ, Milena. Normy ženského chování a jejich proměny v průběhu devatenáctého století. *Studie k sociálním dějinám 19. století*. = *Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. 1997, roč. 7, č. 1, s. 29–43.

LENDEROVÁ, Milena. Oblečení: obal těla, prostředek sociální komunikace. In: *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Společnost pro kulturní dějiny, 2009, s. 33–43.

LENDEROVÁ, Milena. Paměti Boženy Frídové. In: *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 267–278.

LENDEROVÁ, Milena. Peněžní deníky „druhého pohlaví“ ve druhé polovině „dlouhého“ 19. století. *Theatrum historiae*. 2010, č. 6, s. 321–332.

LENDEROVÁ, Milena. Školství a vzdělanost moderní doby. In: NOVOTNÝ, Miroslav, ed. *Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 226–330. ISBN 978-80-7432-985-2.

- LENDEROVÁ, Milena. „Volné chvíle použijeme ku přerovnění spižirny.“ Ženský svět mezi prací a zábavou. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 16–27. ISBN 978-80-200-3217-1.
- LENDEROVÁ, Milena. Vstup žen do světa placené práce. *Studie k sociálním dějinám*. 2001, č. 6, s. 184–190.
- LENDEROVÁ, Milena. *Vzdělání a škola*. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 191–211.
- LENDEROVÁ, Milena. *Zdenka Braunerová*. Praha: Mladá fronta, 2000. ISBN 80-204-0868-1.
- LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti : život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1683-4.
- LENDEROVÁ, Milena a Marie MACKOVÁ. Život společenský: návštěvy, salony, spolky. In: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 303–327.
- LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.
- LINDLEY, Siân E. Before I Forget: From Personal Memory to Family History. *Human–Computer Interaction*. Taylor & Francis, 2012, roč. 27, č. 1–2, s. 13–36. ISSN 0737-0024. DOI: 10.1080/07370024.2012.656065.
- LOSOVÁ, Jana. Vaše psaní ke vzpomínání. *Vlasta*. 1992, roč. 46, č. 24.–28. 02. 1992, s. 2.
- LUBAS-BARTOSZYŃSKA, Regina. *Style wypowiedzi pamiętnikarskiej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1983.
- MACHAČOVÁ, Jana. Žena tvůrce rodinných vztahů? Systém hodnot žen z prostředí inteligence – paměti Zdeňky Janáčkové (1865–1938). In: *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 281–294.
- MACHAČOVÁ, Jana. Žena v 19. století jako „přívěsek“? In: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 209–214.
- MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. Dolní vrstvy. In: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010, s. 145–212.

MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. Horní vrstvy. In: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2010, s. 282–371.

MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1679-7.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany: H&H, 1995. ISBN 80-85787-74-1.

MARÉS, Antoine a Pavla HORSKÁ. *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*. Praha: = Cahiers du CEFRES 21, 2001. ISBN 80-86311-05-8.

MÁŠOVÁ, Hana. Bojovník s byrokracií – lékař a úředník Ladislav Prokop Procházka. In: *Historia – medicina – cultura: Sborník k dějinám medicíny*. Praha: Univerzita Karlova, 2006, s. 189–203. ISBN 80-246-1099-X.

MATĚJKOVÁ, Miloslava. *Paměti Boženy Frídové: rodinné vztahy a komunikace v pramenech osobní povahy*. Diplomová práce (Mgr.). 2011. Univerzita Pardubice. Vedoucí práce: prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

MATOUŠEK, Václav. Do mlýna, na pilu nebo do rasovny? Variace na letní byty na venkovských samotách v „dlouhém 19. století“. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 290–303.

MAUR, Eduard. Dějiny rodiny v české historiografii. In: *Rodina a domácnost v 16. –20. století*. Praha: Karolinum, 2010, s. 9–22. ISBN 978-80-246-1764-0.

MAUR, Eduard. Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století. *Československý časopis historický*. 1971, roč. 19

MAUR, Eduard. *Země - paměť - lidé*. Praha: NLN, Univerzita Karlova, 2017. ISBN 978-80-7422-490-4.

MAUR, Eduard a Josef GRULICH, eds. *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-088-5.

MAUR, Eduard a Alice VELKOVÁ. *Rodina a domácnost v 16. –20. století*. Acta Unive. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1764-0.

MAYER, Françoise a Marie Elizabeth DUCREUX, eds. *N°6. Dějiny a paměť – odboj a kolaborace za druhé světové války*. Cahiers du. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1995. ISBN 80-901759-1-0.

MEDICK, Hans a DAVID SABEAN, eds. *Emotionen und materielle Interessen. Sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984.

MERHOUT, Cyril a Zdeněk WIRTH. *Zmizelá Praha*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-499-9.

MERRILL, Natalie a Robyn FIVUSH. Intergenerational narratives and identity across development. *Developmental Review*. 2016, roč. 40, s. 72–92. ISSN 02732297.

MOCNÁ, Dagmar. Příběhy Nerudových lásek. Životopis jako kulturní konstrukt. *Česká literatura*. 2011, roč. 59, č. 2, s. 149–174.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Richardov na Plzeňsku, k historii měšťanské každodennosti a letního venkovského bydlení měšťanstva na přelomu 19. a 20. století. *Východočeské listy historické*. 2016, roč. 36, s. 95–115.

MÜCKE, Pavel a Martin BRYCHTA, eds. *Na hranicích mezi minulostí a přítomností: současné perspektivy orální historie*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2016.

MUNZAR, Jiří. Život a dílo Marie von Ebner-Eschenbachové. In: *Má dětská léta. Životopisné črty*. Brno: Barrister & Principal a Národní památkový ústav, 2005, s. 169–191. ISBN 80-7364-014-7.

MUXELOVÁ, Anne. The Functions of Familial Memory and Processes of Identity. In: BOESEN, Elisabeth et al., eds. *Peripheral Memories. Public and Private Forms of Experiencing and Narrating the Past*. Histoire, Bielefeld: transcript, 2012, s. 21–32. ISBN 978-3-8376-2116-7.

NAHODIL, Otakar, Jaroslav KADLEC a Antonín ROBEK. *České lidové kronikářství*. Praha: Orbis, 1960.

NARSKY, Igor. Mémoire familiale et archives privées du XXe siècle soviétique. *Family Memory and Private Archives in the Twentieth-Century USSR*. 2013, roč. 68, č. 2, s. 429–460. ISSN 03952649.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. „Cizí“ jako kontradikce domova v tradici milostných vztahů. *Folia ethnographica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae*. 2010, roč. 44, č. 1, s. 29–47.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Muž a žena v mikrosvětě tradiční rodiny. In: *Svět mužů a žen. Muž a žena ve svědectvích lidových tradic*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2011, s. 11–18. ISBN 978-80-86185-97-2.

NEUDORFLOVÁ, Marie L. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: JANUA, 1999. ISBN 902622-2-8.

NORA, Pierre. *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984. ISBN 2-07-070192-1.

NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In: MAYER, Françoise, Alban Bensa a Václav HUBINGER, eds. *N° 10, Antologie francouzských společenských věd: Město*. Praha: Cahiers du CEFRES, 1996, s. 39–63. ISBN 80-901759-2-9.

NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české*. Olomouc: nákladem R. Prombergera, 1939.

NOVOTNÝ, Miroslav. Školství a vzdělanost osvícenské a obrozenecké éry (1773–1848). In: *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Školství a vzdělanost*. Praha: Paseka, 2020, s. 138–225. ISBN 978-80-7432-985-2.

PALÁT, Jiří Mojmir. Aktivita dělníků Vítkovických železáren při vzniku a působení dělnického vzdělávacího spolku v Moravské Ostravě (1887–1890). *Časopis Slezského muzea*. B, Vědy historické. 1990, roč. 39, č. 3, s. 230–256.

PÁNEK, Jaroslav a Oldřich TŮMA. *Dějiny českých zemí*. Praha: UK, 2008. ISBN 978-80-246-1544-8.

PATOČKA, Jan. *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Československý spisovatel, 1992. ISBN 80-202-0365-6.

PAULÍČEK, Miroslav. Paradoxy volného času – věčný ruch, zahálka a civilizace. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021

PENTER, TANJA a DMITRII TITARENKO. LOCAL MEMORY ON WAR, GERMAN OCCUPATION AND POSTWAR YEARS: An oral history project in the Donbass. *Cahiers du Monde russe*. EHESS, 2011, roč. 52, č. 2/3, s. 475–497. ISSN 12526576.

PEŠA, Zdeněk. *Olešnická škola*. Olešnice: Dobrovolný svazek obcí mikroregionu Olešnicko a město Olešnice, 2005. ISBN 80-239-6457-7.

PETRÁŇ, Josef. *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. 1. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-123-1.

- PINKAVA, J. Psychoanalýza a literatura. *Československá literatura*. 1967, roč. 15, č. 4.
- POKORNÝ, Jiří. Dělnická akademie před 1. světovou válkou. *Český časopis historický*. 1993, roč. 91, č. 1, s. 55–72.
- PORTELLI, Alessandro. *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*. *Bibliovault OAI Repository*, the University of Chicago Press, 2001.
- PRAJZOVÁ, Nad'a Machková. Profese služby v Praze na sklonku 19. a v prvních desetiletích 20. století: služebná na trhu práce. *Pražský sborník historický*. 2011, roč. 39, s. 151–173.
- PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila. Konstrukce mužské identity v ego-dokumentech od 16. do poloviny 20. století. *Historica Olomucensia*. 2012, roč. 42.
- PRINZ, Friedrich. Probleme der Böhmischen Geschichte zwischen 1848 und 1914*. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*. 1965, roč. 6, č. 1, s. 332–357.
- PROSHANSKY, Harold M. The City and Self-Identity. *Environment and Behavior*. 1978, roč. 10, č. 2, s. 147–169.
- PROSHANSKY, Harold M., A. K. FABIAN a R. KAMINOFF. Place-identity: physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*. 1983, roč. 3, s. 57–83.
- RADICKE, Christina. *Familiale Tradierungsprozesse in einer Drei-Generationen-Perspektive - Kontinuierliche Veränderungen - veränderliche Kontinuitäten*. Universitätsverlag Göttingen, 2014. ISBN 978-3-86395-172-6.
- RAK, Jiří. *Bývalí Čechové*. Jinočany: H&H, 1994. ISBN 80-85787-73-3.
- RAK, Jiří. Doslov poněkud metodický. In: *Paměti rodu*. Praha: H&H, 2000, s. 365–372.
- RAK, Jiří. František II., Napoleon a české vlastenectví. In: RULF, J., ed. *Předěly staletí. České a světové dějiny v horizontech věků*. Praha: NLN, 2000, s. 300–307. ISBN 80-7106-385-1.
- RANDÁK, Jan. O národních příbězích. In: *19. století v nás : modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Praha: Historický ústav, 2008, s. 139–151.
- RAU, Susanne et al. *Geschichte schreiben: Ein Quellen- und Studienhandbuch zur Historiografie (ca. 1350/1750)*. Berlin, Boston: De Gruyter. ISBN 978-3-05-008825-9. DOI: <https://doi.org/10.1524/9783050088259>.

REISS, David. *The Family's Construction of Reality*. Cambridge: Harvard University Press, 1987. ISBN 9780674294165.

RELPH, Edward. *Place and Placelessness*. London: Pion, 1976. ISBN 978-0850861112.

RICOEUR, Paul. *Čas a vyprávění I*. Praha: OIKOYMENH, 2000. ISBN 80-7298-017-3.

ROSENTHAL, G. Veiling and denying the past. The dialogue in families of Holocaust survivors and families of Nazi perpetrators. *History of the Family*. 2002, roč. 7, č. 2, s. 225–238. DOI: 10.1016/S1081-602X(02)00093-3.

RYKWERT, Joseph. House and Home. *Social Research*. Johns Hopkins University Press, 1991, roč. 58, č. 1, s. 51–62.

ŘEPA, Milan, VOŠÁHLÍKOVÁ, Pavla. *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. Praha: Eduard Grégr a syn, 1997.

SAMUEL, Raphael. Local History and Oral History. *History Workshop Journal*. 1976, roč. 1, č. 1, s. 191–208.

SAMUEL, Raphael. *Theatres of Memory: Past and present in contemporary culture*. London: Verso, 1994. ISBN 1-85984-077-9.

ŠÁŠINKOVÁ, Marcela. „Do Roztok! Pěšky, na kole či po dráze...” Vzdušné lázně pro Pražany. In: *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2021, s. 276–289.

SCHLUMBOHM, Jürgen. *Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650–1860*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994.

ŠEBEK, František. *Toulky historií Pardubice, 1. kniha*. Pardubice: Helios - Jiří Razskazov, 2016. ISBN 978-80-85211-38-2.

SECKÁ, Milena. Deníky Ferdinanda Fingerhuta. In: *Krajiny prostřených i prázdných stolů. II., Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 245–253. ISBN 978-80-7560-087-5.

SECKÁ, Milena. Josefa Křížková, Náprstkova. Všedný život slůžky. *Studia historica Nitriensia*. Nitra. 2015, roč. 19, č. 2, s. 234–240.

ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie a Ivo CERMAN. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: NLN, 2013. ISBN 978-80-7422-251-1.

SHORE, Bradd. Making Time for Family: Schemas for Long-Term Family Memory. *Social Indicators Research*. Springer, 2009, roč. 93, č. 1, s. 95–103. ISSN 03038300, 15730921. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/27734900>.

ŠIDÁK, Pavel. Vypravěčský komentář u Václava Beneše Třebízského: Sonda do autorské strategie české literatury konce 19. století. *Slovo a smysl*. 2020, roč. 17, č. 33, s. 17–38.

ŠIMŮNEK, Robert. *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-1004-3.

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-559-8.

SOBOTKOVÁ, Irena. Rodinná paměť. *Československá psychologie*. 2017, roč. 61, č. 2, s. 144–155.

SOJA, Edward W. Taking space personally. In: WARF, Barney a Santa ARIAS, eds. *The Spatial Turn*. London: Routledge, 2008, s. 11–35.

SORABJI, Richard. *Aristotelés - O paměti*. Praha: Petr Rezek, 1995. ISBN 80-901796-6-5.

ŠOUKAL, Jiří. *Slasti a strasti letních bytů: život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Praha: Academia, 2016.

SPALOVÁ, Barbora. Remembering the German Past in the Czech Lands: A Key Moment Between Communicative and Cultural Memory. *History & Anthropology*. Routledge, 2017, roč. 28, č. 1, s. 84–109. ISSN 02757206.

SPALOVÁ, Barbora. Rodinné paměti v pohraničí: Familiarismus v pohledu do minulosti. *Biograf*. 2013, roč. 58, s. 3–33.

ŠŤASTNÁ, Jarmila. *Změny ve způsobu života tkalců na Náchodsku v procesu industrializace (se zřetelem k rodinnému životu)*. Praha: ČSAV, Ústav pro etnografii a folkloristiku, 1970.

STONE, Lawrence. *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1977.

ŠUSTROVÁ, Radka a Luba HÉDLOVÁ. *Česká paměť*. 1. vyd. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2411-4.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie/The History of Emotions: New Paradigm in the Study of History. *Český časopis historický*. 2016, roč. 114, č. 291–315.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Moral Heroes or Suffering Persons? Ancestors in Family Intergenerational Stories and the Intersection of Family and National Memories. *Journal of Family History*. SAGE Publications Inc, 2019, roč. 44, č. 4, s. 431–448. DOI: 10.1177/0363199019863463.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. *Mýtus šlechty u nás a v nás : paměť a šlechta dvacátého století*. Praha: NLN, 2012.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. O paměti, historii, vědomí a nevědomí : současná bádání v paměťových studiích. *Dějiny - Teorie - Kritika*. 2007, roč. 4, č. 2.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. Rodinné mezigenerační příběhy. In: *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Praha: NLN, 2018, s. 53–78.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila. *Rodinné strategie šlechty : Mensdorffové-Pouilly v 19. století*. Praha: Argo, 2007. ISBN 978-80-7203-859-6.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Praha: NLN, 2018. ISBN 978-80-7422-584-0.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila a Irena SOBOTKOVÁ. *Rodina a její paměť v nás ve světle třígeneračních vyprávění*. Praha: Triton, 2018. ISBN 978-80-7553-638-9.

ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2018. ISBN 978-80-7422-584-0.

SZALÓ, Csaba. *Paměť míst*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2017. ISBN 978-80-7419-181-7.

TABAROVSKY, Izabella. The Price of Silence: Family Memory of Stalin's Repressions. *Wilson Quarterly*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2016, roč. 40, č. 4, s. 5.

TCHOUIKINA, Sofia. *Le Grand Compromis et la mémoire familiale: les ex-nobles russes à l'époque stalinienne*. The „Big Compromise" and family memory: Former nobles during the Stalinist era in Russia. 2006, roč. 37, č. 3, s. 165–197.

TEBBE, Jason. Landscapes of remembrance: Home and memory in the nineteenth-century Bürgertum. *Journal of Family History*. 2008, roč. 33, č. 2, s. 195–215. ISSN 03631990.

THOMPSON, Paul. *The voice of the past: oral history*. Oxford: Oxford University Press, 1978.

THOMPSON, Paul a Raphael SAMUEL, eds. *The myths we live by*. Londýn: Routledge, 1990. ISBN 0-415-03609-7.

THOMSON, Stephanie a Katie BARCLAY. Religious Patronage as Gendered Family Memory in Sixteenth-century England. *Journal of Family History*. 2021, roč. 46, č. 1, s. 13–29. ISSN 03631990.

TICHÁ, Jindra. V odrazu našich vzpomínek. Rodinná fotografie jako nástroj paměti. *Sociální studia*. 2010, č. 1.

TINKOVÁ, Daniela. „Oddělené sféry“ - tradiční polarita nebo dědictví 19. století? In: *19. století v nás : modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Praha: Historický ústav, 2008, s. 458–478.

TOMÍČKOVÁ, Oldřiška. *Hořice odedávna dodneška putování dějinami města slovem a obrazem*. Hořice: Město Hořice, 2008.

TRÁVNÍČEK, Jiří. Nezničitelná. In: HARDY, Stephen et al., eds. *Literární biografie jako křižovatka žánrů*. Brno: Host, 2011, s. 9–17.

TUAN, Yi-Fu. *Space and Place*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1977. ISBN 0-8166-0808-3.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.

VACKOVÁ, Barbora a Lucie GALČANOVÁ. Prostory domova. In: MATOUŠEK, Roman a Robert OSMAN, eds. *Prostor(y) geografie*. Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2733-5.

VANĚK, Miroslav. Od *Sta studentských revolucí ke Stu studentským evolucioním*. K metodě prvního longitudiálního projektu české orální historie. *Národopisná Revue*. 2019, č. 1, s. 65–71.

VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha, 2004. ISBN 80-7285-045-8.

VANĚK, Miroslav. *Those Who Prevailed and Those Who Were Replaced: Interviewing on Both Sides of a Conflict*. 2012. ISBN 978-0-19-533955-0.

- VEBLEN, Thorstein. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-71-0.
- VELKOVÁ, Alice. *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?*. Praha: Historický ústav, 2009. ISBN 978-80-7286-151-4.
- VEREŠ, Pavel. French-Czech dialogue about a Family. *Sociologický Časopis*. 1993, roč. 29, č. 4, s. 538–542.
- VESELSKÁ, Jiřina. „Neměla jsem lehký život, ale ničeho nelituji...“ Život vesnických žen ve vzpomínkách. *Národopisný věstník*. 2007, roč. 24, č. 66, s. 7–31.
- VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. Umělecká stylizace jedné rodové empirie. Nad trilogií Norberta Frýda. In: *Autenticita a literatura*. Opava-Praha: Slezské zemské muzeum, 1999, s. 51–55.
- VODIČKA, Felix, ed. *Dějiny české literatury II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.
- VRAJOVÁ, Jana. *Umíněnkyně dobra Sofie Podlipská*. Praha: Akropolis, 2017. ISBN 978-80-7470-148-1.
- WALL, Richard a Peter LASLETT ET AL. *Household and family in past time: comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial North America, with further materials from Western Europe*. Cambridge Eng., 1972. ISBN 0-521-08473-3.
- WALSCHOVÁ, Froma. *Strengthening family resilience*. 3rd Ed. New York: Guilford Press, 2016. ISBN 978-14-625-2986-5.
- WARBURG, Aby. *Die Erneuerung der heidnischen Antike : kulturwissenschaftliche Beiträge zur Geschichte der europäischen Renaissance*. Leipzig: B. G. Teubner, 1932.
- WARF, Barney a Santa ARIAS, eds. *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge, 2008. ISBN 978-0-415-77573-1.
- WELZER, Harald, Sabine MOLLER a Karoline TSCHUGGNALL. „Můj děda nebyl nácek“. Vyd. 1. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0228-4.
- WERNISCH, Ivan. *Zapomenutí, opomíjení opovrhování*. Praha: Druhé město, 2012. ISBN 978-80-7227-327-0.
- WHITE, Hayden. *Metahistory: the Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973. ISBN 0-8018-1761-7.

WHITE, Hayden. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978. ISBN 0-8018-2741-8.

YATES, Frances Amelia. *The Art of Memory*. Londýn: Routledge and Kegan Paul, 1966. ISBN 0-415-22043-2.

YERUSHALMI, Yosef Hayim. *Zakhor. Jewish History and Jewish Memory*. Washington: University of Washington Press, 1996. ISBN 0-295-97519-9.

ZAHRADNÍKOVÁ, Marta. *Jan Gebauer ml.* Soupis osobního fondu. Edice inventářů č. 527. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví, 1996.

8.4. Dobová periodika

BASS, Eduard. Začátky S. V. U. Mánes. *Volné směry. Měsíčník umělecký*. roč. XXVIII, č. I, s. 90–101.

ČERVINKA, Václav. Vzpomínky na dr F. L. Riegra. *Osvěta*. 1905, roč. 35, č. 1, 2, 10.

ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. Vzpomínky z mladých let dra Františka Lad. Riegra. *Osvěta*. 1903, roč. 33, č. 6–9.

GEBAUEROVÁ, Marie. Vzpomínky ze života Jana Gebauera. *Listy filologické: Folia Philologica: časopis pro klasická, středověká a neo-latinská studia, založený r. 1874*. 1908, roč. 35, č. 1908, s. 25–35.

H., V. Dr. Eduard Grégr. *Česká revue: měsíčník Národní strany svobodomyslné, věnovaný veřejným otázkám*. 1898, roč. 10. 04. 1898, s. 829–833.

Jan Evangelista Purkyně. *Květy*. 1869, roč. 4, č. 31

Karel Purkyně. *Světobzor: Obrázkový týdeník*. 1868, roč. 2, č. 17

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. Markéta a Jenůfa. *Ženské listy*. 1891, roč. 19, č. 2

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. O přijetí na Parnas. *Ženské listy*. 1888, roč. 16, č. 4, s. 61–64.

P., V. z. Různé zprávy. „Sokol“. *Sokol: časopis zájmům tělocvičným věnovaný*. 1887, roč. 13, č. 12, s. 119–120.

POKORNÁ-PURKYŇOVÁ, Růžena. U Purkyňů před sto lety. *Rozpravy Aventina. Měsíční list pro kulturu, umění, kritiku a zvláště literaturu*. 1931, roč. 6, č. 35–38

SCHEINER, Josef E. Dějinami tělocviku. *Sokol, časopis zájmům tělocvičným věnovaný*. 1888, roč. 14, č. 1, s. 2–5.

STREJČEK, Ferdinand. Něco o poměru Zeyerově k Vrchlickému. *Ženské listy: časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*. 1914, roč. 41, č. 8–12.

ŠALDA, F. X. Syntetism v novém umění. *Literární listy*. 1891, roč. 16. 12. 1891, č. 13.

TYRŠOVÁ, Renata. Antonín Lhota. *Osvěta*. 1905, roč. 35, č. 11, s. 957–962.

ZÍBRT, Čeněk. Petra Světeckého z Černčic Arcana z r. 1754. *Český lid*. 1927, roč. 27, č. 2, s. 60–68.

8.5. Dobová odborná literatura

BARTOŠ, František. *Lid a národ sebrané rozpravy národopisné a literární*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, 1891.

BARTOŠ, František. *Naše děti, jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesii, zábavy a hry i práce společné popisuje František Bartoš*. Brno: J. Barvič, 1888.

BROŽ, Václav. *Nástin dějin Malostranské Besedy, k oslavě jejího třicetiletého jubilea*. Praha: V. Brož, 1898.

BUDOVEC, Václav z Budova. *Václava Budovce z Budova korespondence z let 1579–1619*. Julius GLÜCKLICH, ed. Praha: Česká akademie, 1908.

CASTLE, Eduard. Einleitung. In: *Meine Kinderjahre: biographische Skizzen*. Wien: Graeser, 1900, s. III–X.

ČECH, Leander. *Karolina Světlá obraz literárně-historický*. Telč: Emil Šolc, 1907.

ČERNÝ, Václav. *Kronikář*. Praha: Státní nakladatelství, 1936.

DOBROLJUBOV, Aleksandrovič a Vilém MRŠTÍK. *Oblomovština. Kritický rozbor románu „Oblomov“ od J. A. Gončarova*. Praha: Rozhledy, 1896.

HANSGIRGOVÁ, Františka. *Hospodyně našeho věku. Krátké naučení vedení městského i venkovského hospodářství*. Praha: I. L. Kober, 1865.

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. Poslední Čech. In: VLČEK, Jaroslav, ed. *Spisy Karla Havlíčka*. Praha: Jan Laichter, 1908.

- HOSÁK, Ladislav. *Jak založím rodinnou kroniku*. Brno: Radost ze života, 1940.
- JEDLIČKA, Otakar. Josef Barák. *Nástin životopisný*. Roudnice: A. Mareš, 1883.
- KAPRAS, Jan. *Majetkové právo manželské podle českého práva zemského*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1908.
- KODYM, Vlastimil. *Kniha o slušném chování. Průvodce společností i životem*. Praha: E. Beaufort, 1896.
- LUŽICKÁ, Věnelava. *Žena ve svém povolání*. Praha: Tiskem Rohlíčka a Sieverse, 1872.
- MARKUS-RATKOVICH, Antonín. *Příručka rodového kronikáře*. Praha: Rodopisná společnost, 1938.
- MARKUS, Antonín. *Rodinná kronika. Populární úvod do studia rodopisného*. Praha: Československá akciová tiskárna, 1926.
- NERUDA, Jan. Moderní člověk a umění. In: *Studie, krátké a kratší II*. Praha: F. Topič, 1894, s. 17–28.
- PALIVEC, Viktor. *Rodina a rodokmen. Stručný návod k rodopisné praxi*. Praha: Svaz přátel rodopisu, 1939.
- POLIŠENSKÝ, Josef, ed. *Kniha o bolesti a smutku : výběr z moravských kronik XVII. století*. Praha: ELK, 1948.
- RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Mladá hospodyňka w domácnosti, gak sobě počjnati má, aby swé i manželowy spokojenosti dossla*. Praha: Tiskem a nákladem Jana H. Pospjssila, 1840.
- SVĚTECKÝ, Petr Kašpar. *Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách*. August SEDLÁČEK, ed. Praha: Česká akademie věd a umění, 1923.
- SCHAUER, Hubert Gordon. *Spisy*. Praha: K. Neumannová, 1917.
- THOMPSON, Robert Ellis. *A History Of The Dwelling-House And Its Future*. Philadelphia: Lippincott, 1914.
- VÁŠEK, Antonín. *Filologický důkaz, že Rukopis Královedvorský a Zelenohorský, též zlomek evangelia Sv. Jana jsou podvržená díla Václava Hanky*. Brno: A. Vašek, 1879.
- VÁVRA, Josef. *Paměti královského města Berouna*. Beroun: Emanuel Hojka, 1899.

VULPIUS, Christian August. *Curiositäten der physisch-literarisch-artistisch-historischen Vor- und Mitwelt: zur angenehmen Unterhaltung für gebildete Leser*. Im Verlage des Landes-Industrie-Comptoirs, 1818.

WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst I, II*. Praha: Matice česká, 1890.

WINTER, Zikmund. *Z rodiny a domácnosti staročeské*. Praha: Ottovo nakladatelství, 1912.

WUNSCH, Václav. *Veselý anekdotář encyklopedie humoru a vtipu*. Praha: os. R. Vilímek, 1888.

ZÍBRT, Čeněk. *Jak se kdy v Čechách tancovalo. Dějiny tance v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku z věků nejstarších až do nové doby se zvláštním zřetelem k dějinám tance vůbec*. Praha: F. Šimáček, 1895.

ZÍBRT, Čeněk. *Nápisy ze staročeských štambuchů a památníků až do doby probuzenské*, Sbíрка 1. Praha: Nákladem J. Otty, 1907.

ZÍBRT, Čeněk. *Renata Tyršová*. Praha: Topič, 1925.

8.6. Slovníky, encyklopedie

JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna*. Praha: Knjžecí arcibiskupská knihtiskárna, Josefa wdowa Fetterlowá, 1836.

NĚMEC, Bohumil. *Ottův slovník naučný nové doby A–Bo*. Praha: Paseka, 1998. ISBN 80-7203-007-8.

Příruční slovník jazyka českého. Díl II. K–M. Praha: Státní nakladatelství.

RIEGER, František Ladislav a Jakub MALÝ. *Slovník naučný, Díl sedmý, R–Ržew*. Praha: I. L. Kober, 1868.

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, 1989.

Velký sociologický slovník A–O. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1.

Velký sociologický slovník P–Z. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5.

WEBSTER, Noah a Jean L. MCKECHNIE. *Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language Unabridged*. Harold WHITEHALL, ed. New York: The World Publishing Company, 1951.

8.7. Internetové zdroje

GRÉGR, Vladimír. *Tradice rodiny se musí zachovávat*. In: Paměť národa [online] [cit. 05.04.2022]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/gregr-vladimir-1933>.

DAMOVÁ, Zora. *VYŠŠÍ DÍVČÍ ŠKOLA A DÍVČÍ REÁLNÉ GYMNASIUM HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY, VODIČKOVA UL. 1863–1950*. [online] [cit. 19.08.2022] Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2017. Dostupné z: <http://www.ahmp.cz/page/docs/AP-587-Vyssi-divci-skola-Vodickova.pdf>.

FABIAN, Václav. Pí Renata Tyršová, vdova po Dr. Mirosl. Tyršovi a Valašském roku v Rožnově, v zahradě lékárníka Fridricha v Rožnově o Valašském roku. [online] [cit. 20.08.2022]. In. Národní muzeum - Historické muzeum. Fond *Etnografický archiv negativů*, inv. č. OAE_n4079. Dostupné z: <https://www.esbirky.cz/predmet/40137259>.

FRANCOUZSKÉ ALIANCE VE SVĚTĚ. In: *Alliance française* [online] [cit. 29.06.2022]. Dostupné z: <https://www.alliancefrancaise.cz/Francouzske-aliance-ve-svete>.

Kateřina Fügnerová s dcerou. [online] [cit. 20.08.2022]. Národní muzeum – Virtuální muzeum. Fond *Fotoarchiv tělesné výchovy a sportu*. Dostupné z: <https://www.esbirky.cz/predmet/42765795>.

KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové* [zvukový záznam] [navštíveno 19.08.2022]. Praha: Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana, 2002. Dostupné z: <https://www.audiolibrix.com/cs/Directory/Book/4904/Audiokniha-Pameti-babicky-Kavalirove-Antonie-Kavalirova>.

Marie Gebauerová (1869–1928), asi 20. léta 20. století. [online] [cit. 20.08.2022]. Autor: Neznámý. *Person on abART arc.*, Volné dílo, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=46687368>.

Růžena Pokorná-Purkyňová, asi r. 1894. [online] [cit. 20.08.2022]. In. *Růžena Pokorná-Purkyňová*. Národní muzeum – Virtuální muzeum. Soukromá sbírka Hany Skočkové 015. Dostupné z: <https://www.esbirky.cz/predmet/3499338>.

STÝBLOVÁ, Tereza. *Unikátní kniha Kořeny věků zachycuje pět set let z historie rodu Flesarů*. Jihlava, Česká republika: Český rozhlas Vysočina, 2014. [online] [cit. 20.08.2022]. Dostupné z: <https://vysocina.rozhlas.cz/unikatni-kniha-koreny-veku-zachycuje-pet-set-let-z-historie-rodu-flesaru-7130936>.

VACULÍK, Jan. Americký Hospodář vychází už 120 let. In: *krajane.net* [online]. 2010 [cit. 08.06.2022]. Dostupné z: <https://archiv.krajane.net/articleDetail.view?id=1835>.

... výroční zpráva Filantropické družiny bývalých žákyň vyšší dívčí školy v Praze. In: *Filanthr. družina bývalých žákyň vyšší dívčí školy v Praze* [online] [cit. 05.04.2022]. Dostupné z: <https://digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:88e36230-4f60-11eb-a728-5ef3fc9bb22f>.

9. Obrazové přílohy

Obrázek 1 Antonie Kavalířová s dcerami Josefou (1847) a Marií (1840) asi r. 1854.

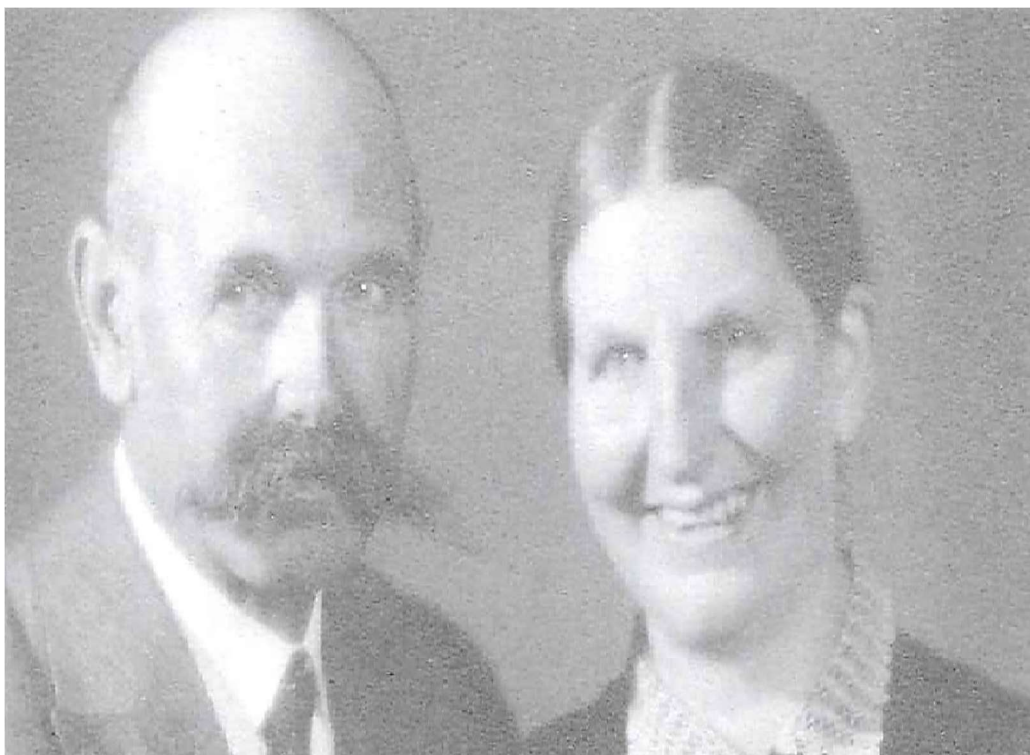
Obrázek 2 František Dobeš (1895–1975), vydavatel rodinné kroniky, r. 1941.

Obrázek 4 Mořic Flesar s manželkou Kateřinou a dcerami Marií a Antoní, r. 1905.

Obrázek 6 Marie Nacházelová (1900–1975) při sepisování poznámek ke vzpomínkám.

Obrázek 7 Karel a Marie Mikulovi, rodiče Emmy Jarošové, asi 20. léta 20. století.

Odesílá :
Jaroslav Koblížek
Lomnice n/Pop.
č. 10
512 51

Lomnice n/Pop. dne 16.3. 1992 .

Vážená paní

PhDr. Jana Losová
CSc.
Vyšehradská 49
P r a h a 2 .

Vážená paní doktorko !

Děkuji Vám za Váš pěkný dopis a jsem velmi potěšen, že pestré vzpomínky naší babičky dobře zapadnou do nesmírně pestré mozaiky života a dějin prostých obyčejných lidí .

Pokud se týká těch zaslanych vzpomínek, tak si je klidně všechny ponechte v archivu .

Současně Vám dávám plnou moc k tomu, abyste mohli případně něco publikovat .

Pokud budu mít čas, tak bych ještě zpracoval zbytek vyprávění naší babičky a pak bych je zaslal .

Přeji Vám všem ve vaši náročné a záslužné práci hodně úspěchu a v osobním životě zdraví, spokojenost a dobrou pohodu .

Upřímně zdraví

Jaroslav Koblížek

Obrázek 8 Průvodní dopis Jaroslava Koblížka dr. Janě Losové k zasláným vzpomínkám, r. 1992.

Obrázek 9 Růžena Pokorná-Purkyňová, fotoateliér J. Tomáše, asi r. 1894.

Obrázek 10 Kateřina Fügnerová (1834–1906) s dcerou Renatou, fotoateliér J. Brandeis, r. 1856.

Obrázek 11 Marie Gebauerová (1869–1928), autor neznámý, asi 20. léta 20. století.

Obrázek 12 Jaroslav Vrchlický s manželkou Ludmilou a dcerou Miladou, asi r. 1885.

Obrázek 13 Rodina Zdislava Grégra, zleva: Božena (roz. Horlivá), Jiří, Eduard (autor paměťí), Arnošt, Zdislav, Vladimír, r. 1907.

PŘIPOMÍNKA ÚVODNÍ.

Podávajíc tuto skupinku vzpomínek svých veřejnosti, jež za dob nynějších ráda seznamuje se s paměťmi starších našinců, i zvěčnělých i žijících, neosobuji si domnění, že drobné tyto črty vystihují snad směr a význam doby, která jest jejich pozadím, ani nemíním obracet pozornost pouze k osobním zájmům svým a sobě blízkým, přeji si však podati pravdivé obrázky, které znázorňují hospodářský vznik a kulturní i národnostní vývin českých rodin pražských, ne z patriciatu staroměšťanského, nýbrž z onoho pozvolného přílivu venkova vzešlých, z jehož zdravé síly vzrostla nejvalnější část probudilého občanstva a inteligence nynější Velké Prahy. Vzpomínky na mé mládí obsahují prožité skutečnosti i živá podání od doby jarého vzruchu roku 1848, až do válečného roku 1866, a snaží se znázorniti prostě i věrně, jak se obrážel duch období toho v mladé rodině pražské, probouzející se ku pochopení jeho cílů, k jeho ideálům osvětovým a hlavně k uvědomění národnímu.

Tomuto účelu kéž skromná snůška mých vzpomínek z mládí dovede dostáti.

Eliška Pechová-Krásnohorská.

V Praze, dne 23. října 1920.

Obrázek 14 Úvod ke vzpomínkám Elišky Krásnohorské *Z mého mládí*.

Obrázek 15 Renata Tyršová na zahradě v Rožnově, 20. 7. 1925, fotograf: Václav Fabian.

9.1. Seznam obrazových příloh a jejich zdroje

Obrázek 1 Antonie Kavalírová s dcerami Josefou (1847) a Marií (1840) asi r. 1854. In. KAVALÍROVÁ, Antonie. *Paměti babičky Kavalírové*. Praha: Topič, 1938, s. 148.

Obrázek 2 František Dobeš (1895–1975), vydavatel rodinné kroniky, r. 1941. In. DOBEŠ, Jan. *Kronika rodu Dobešů ze Stříteže nad Bečvou*. Valašské Meziříčí: František Dobeš, 1941, s. [3].

Obrázek 3 Mořic Flesar s manželkou Kateřinou a dcerami Marií a Antonií, r. 1905. In. FLESAR, Václav. *Kořeny věků*. Jimramov: Tigris, 2015, s. 643.

Obrázek 4 Marie Nacházellová (1900–1975) při sepisování poznámek ke vzpomínkám. In. NACHÁZELOVÁ, Marie. *Rodinná kronika: „po zavátých stezkách“: zaznamenala svému vnuku Michaelovi Marie Nacházellová rozená Budínová ve Studené v roce 1900*. Michael BUDÍN, ed. Sezimovo Ústí: Jiří Budín, 2017. s. [0].

Obrázek 5 Karel a Marie Mikulovi, rodiče Emmy Jarošové. In. JAROŠOVÁ, Emma. *Paměti jihočeského sedláka a selky aneb památník rodinné lásky*. Toronto: [s.n.], 2004, s. 3.

Obrázek 6 Průvodní dopis Jaroslava Koblížka dr. Janě Losové k zaslaným vzpomínkách, r. 1992. In. *Rodinná kronika Kuželů*. DDVD. Připojené soubory. Dostupné z: <https://ddvd.kpsys.cz/records/f7e3cbc5-8d3f-4ed1-8b7f-781152af0dea>.

Obrázek 7 Růžena Pokorná-Purkyňová, asi r. 1894. In. *Růžena Pokorná-Purkyňová*. Národní muzeum – Virtuální muzeum. Soukromá sbírka Hany Skočkové 015. Dostupné z: <https://www.esbirky.cz/predmet/3499338>.

Obrázek 8 Kateřina Fügnerová (1834–1906) s dcerou Renatou, fotoateliér J. Brandejs, r. 1856. In. *Kateřina Fügnerová s dcerou*. Národní muzeum – Virtuální muzeum. Fond *Fotoarchiv tělesné výchovy a sportu*. Dostupné z: <https://www.esbirky.cz/predmet/42765795>.

Obrázek 9 Marie Gebauerová (1869–1928), asi 20. léta 20. století. Autor: Neznámý. *Person on abART arc.*, Volné dílo, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=46687368>.

Obrázek 10 Jaroslav Vrchlický s manželkou Ludmilou a dcerou Miladou, asi r. 1885. In. Balajka, Bohuš. *Jaroslav Vrchlický*. Praha: Melantrich, 1979.

Obrázek 11 Rodina Zdislava Grégra, zleva: Božena (roz. Horlivá), Jiří, Eduard (autor paměti), Arnošt, Zdislav, Vladimír. In. GRÉGR, Eduard ml. *Historie rodiny*. Praha: Eduard Grégr, 1996, s. 215.

Obrázek 12 Úvod ke vzpomínkám Elišky Krásnohorské *Z mého mládí*. In. KRÁSNOHORSKÁ, Eliška. *Z mého mládí*. Praha: Vaněk a Votava, 1921, s. 7.

Obrázek 13 Renata Tyršová na zahradě v Rožnově, 20. 7. 1925. FABIAN, Václav. *Pí Renata Tyršová, vdova po Dr. Mirosl. Tyršovi a Valašském roku v Rožnově, v zahradě lékárníka Fridricha v Rožnově o Valašském roku*. In. Národní muzeum - Historické muzeum. Fond Etnografický archiv negativů, inv. č. OAE_n4079. Dostupné z: <https://www.esbirky.cz/predmet/40137259>.